

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ORTADOĞU'DA GÜÇ MÜCADELESİ
ÇERÇEVESİNDE
BİR KİMLİK ÇATIŞMASI OLARAK
MEZHEPÇİLİK

Gizem ÖRGEV

2502130406

Tez Danışmanı
PROF. DR. S. Gülden AYMAN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : GİZEM ÖRGEV Numarası : 2502130406
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKLER Danışmanı : PROF. DR. SAADET GÜLDEN AYMAN
Tez Savunma Tarihi : 13.05.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı :
ORTADOĞU'DA GÜÇ MÜCADELESİ ÇERÇEVESİNDE BİR KİMLİK ÇATIŞMASI OLARAK MEZHEPÇİLİK"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SAADET GÜLDEN AYMAN		Kabul
2- DOÇ. DR. ERHAN DOĞAN		KABUL
3- DOÇ. DR. ATEŞ USLU		KABUL
4- DOÇ. DR. MEHMET BARDAKCI		KABUL
5- DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HASAN DURAN		
2- DOÇ. DR. İBRAHİM MAZLUM		

ÖZ

ORTADOĞU'DA GÜÇ MÜCADELESİ ÇERÇEVESİNDE BİR KİMLİK ÇATIŞMASI OLARAK MEZHEPÇİLİK

Gizem ÖRGEV

Uluslararası arenada kimlik ve güç kavramları devletlerin birbirlerine yönelik algılarını ve bu doğrultudaki eylemlerini anlamamızı sağlayan ve karşılıklı olarak birbirine etki eden iki önemli olgudur. Bu çerçevede bir kimlik olarak mezheplerin birey, toplum ve devlet kimlikleri içerisindeki rolü, güç mücadelesiyle bağlantılı şekilde devletler arası ilişkileri etkilemekte ve mezhepçi politikaların yürütülmesine sebep olmaktadır. Söz konusu etkinin hangi seviyede olduğu, mezheplerin kimlik inşa süreçlerindeki yerine; toplumun ve devletin kendini nasıl tanımladığına; devlet politikalarına ilişkin olarak karar alıcıların algı ve tepkilerine ve kimin dost kimin düşman olarak görüldüğüne; devletlerin içte ve dıştaki gücüne ve güç rekabetine; bölgesel ve uluslararası konjonktüre ve bunların sonucunda ortaya çıkan öznelere arası anlama göre değişmektedir.

Bu tez çalışmasında yukarıdaki bağlamda Ortadoğu Bölgesi'nde rekabet halinde olan Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki güç mücadelesinde mezhepçilik politikalarının neden, nasıl ve ne zaman yürütüldüğü; iki devlet arasındaki sorunların temelini mezhepçilik olup olmadığı tartışılmaktadır. Çalışmada varılan sonuca göre devlet kimlikleri dini temellere dayanan Suudi Arabistan ve İran yönetimleri rejim güvenliklerini sağlamak ve bölgede etki sahibi olabilmek için dönem dönem birbirlerine karşı mezhepçi politikalar yürütmektedirler. Bu durum iki devlet arasında anlaşmazlıklara sebep olsa da, mezhepçi politikalar Suudi Arabistan ve İran'ın karşı karşıya gelmelerine neden olan bir etken olmaktan ziyade, bu güç mücadelesinde ortaya çıkan bir sonuç ve aynı zamanda kullanılan bir araçtır.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Mezhepçilik, Kimlik, Güç, Suudi Arabistan, İran

ABSTRACT

SECTARIANISM AS AN IDENTITY CONFLICT WITHIN THE SCOPE OF POWER STRUGGLE IN MIDDLE EAST

Gizem ÖRGEV

In international relations, identity and power are critical notions mutually affecting one another, which enable us to understand states' perceptions of each other and their actions accordingly. In this context, with regard to power struggle, the role of sects as an identity in individuals, societies and states affects the relations between states, and may cause sectarianism. The level of this effect depends on, the role that sects are playing in identity construction; how society and state define themselves; perceptions and reactions of decision makers in states' politics and definition of the ally and the enemy; the power of states in domestic and foreign politics and power struggle; regional and international environment, and above all the intersubjective meaning as a result of these.

In this thesis, within the scope of the above mentioned, it is discussed whether sectarianism is the primary problem between Kingdom of Saudi Arabia and Islamic Republic of Iran, and why, how and when the sectarian politics are implemented in the power struggle of these two states in Middle East. In this study it is concluded that Saudi Arabia and Iran whose state identities are based on religion, carry out sectarian politics towards each other from time to time in order to secure sustainability of their regime and to be an effective actor in Middle East. Although this causes some disagreement between them, sectarianism is not the primary reason for the rivalry between Saudi Arabia and Iran, but rather an outcome and also an instrument used in their power struggle.

Keywords: Sect, Sectarianism, Identity, Power, Saudi Arabia, Iran

ÖNSÖZ

Ben kimim sorusu ile başlayan kimlik kavramı kendimizi, içerisinde bulunduğumuz toplumu ve dünyayı anlamamızı sağlar. Kimlik çeşitlerinden biri olan din ise toplum içerisinde sahip olduğu önem göz önüne alındığında uluslararası ilişkiler alanında detaylı bir şekilde incelenmesi gereken bir konudur. Bu tez çalışmasının temel amacı; devletler arası ilişkilerde kimliğin önemini, nasıl inşa edildiğini ve güç rekabeti içerisindeki rolünü incelemek ve bunu yaparken de kimlik ve güç arasındaki ilişkiye odaklanarak, bir dini kimlik türü olan mezheplerin devletler arası ilişkiler çerçevesindeki rolünü tartışmaktır. Bu bağlamda çalışmada Suudi Arabistan ve İran devletleri arasındaki ilişkide, mezhepçilik politikaları kimlik ve güç rekabeti çerçevesinde ele alınarak, devletlerin sahip olduğu mezhepçi kimliklerin bu devletlerin güç politikalarını nasıl etkilediği ve hangi durumlarda bir araç olarak kullanıldığı tartışılmaktadır. Bu çalışma konusunun tercih edilmesinin nedenlerinden birisi de, özellikle Ortadoğu bölgesine ilişkin mezhepçilik üzerine çok fazla çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu çalışmalarda mezhepçi politikaların devletler arası çatışmalarda bir neden olduğunun öne sürülmesi ve olaylara genellikle Batı ülkelerindeki akademisyenlerin bakış açılarından bakılıyor olmasıdır. Bu çalışma ile Ortadoğu’da mezhepçilik, güç ve kimlik konuları arasındaki bağlantıya Ortadoğu bölgesinden, bölgenin dinamikleri çerçevesinde bakarak mezhepçiliğin aslında ne olduğu, nasıl yaratıldığı ve neden kullanıldığının açıklanması amaçlanmaktadır.

Çalışmada kimlik, mezhep ve güç rekabeti konularının Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler üzerinden anlatılmasının nedenleri, Ortadoğu’daki güç rekabetinde Suudi Arabistan ve İran’ın bölgesel güçler olarak kilit rolleri olması, rejimleri ve devlet kimlikleri itibariyle birbirleriyle mücadele halinde olmaları ve yürüttükleri politikalarla Ortadoğu’da yaratılan mezhepçilik siyasetini doğrudan etkilemeleridir. Suudi Arabistan ve İran arasındaki bu güç rekabetinde, iki devletin de sahip oldukları doğal kaynaklar ve bu kaynakların dünya enerji piyasalarındaki rolü sebebiyle, başta Amerika Birleşik Devletleri (“ABD”) olmak üzere diğer uluslararası ve bölgesel güçlerin de etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada,

rejim güvenliklerini sağlamak ve bölgesel etkilerini artırmak isteyen Suudi Arabistan ve İran'ın mezhepçiliği nasıl kullandıkları ve devlet kimliklerinin bu politikalar üzerindeki etkisi incelenirken, ABD'nin de bu iki devlet arasındaki ilişkilerdeki rolü tartışılacaktır. Sonuç olarak bu çalışmayla Ortadoğu'da hem devletler hem de toplumlar arasında geniş çaplı istikrarsızlık yaratan mezhepçilik politikalarına çözüm bulunabilinmesi için, bu politikaların neden ve sonuçlarının güç ve kimlik kavramları üzerinden detaylı bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir.

Doktora çalışmaları oldukça uzun ve zorlu bir süreç olsa da, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında çalışmak benim için bir meslek olmaktan ziyade bir tutku olmuştur. Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nden mezun olduktan sonra mesleğimi severek icra etmeme rağmen, akademik kariyerime kendimi kişisel anlamda geliştirecek, dünyaya bakış açımı değiştirecek ve vizyonumu genişletecek bir alanda devam etme kararı almış olmamdan ve bu yolda bugün geldiğim noktadan dolayı oldukça minnettarım. Bana bu süreçte en başından beri her daim yol gösteren, her konuda yardımcı olan, beni teşvik eden, engin bilgisiyle konulara farklı şekillerde bakmamı sağlayarak ufkumu açan ve bu tezin plan aşamasından sonuçlanmasına kadar her bölümünde büyük katkısı olan çok değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. S. Gülden Ayman'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca en başından beri çalışmalarımı büyük bir titizlikle inceleyerek, çalışmama yaptığı yapıcı yorumlar ve verdiği bilgilerle önemli katkılar sağlayan Sayın Doç. Dr. Ateş Uslu'ya ve değerli yorumları, yardımları ve ayırdığı zaman için Sayın Doç. Dr. Erhan Doğan'a çok teşekkür ederim.

Doktora çalışmalarım boyunca en başından beri beni her konuda destekleyen, ve bugünlere gelmemde haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim başta sevgili annem Emel Alanyalıoğlu ve sevgili babam Levent Alanyalıoğlu olmak üzere bütün aileme teşekkürü bir borç bilirim. Bütün süreç boyunca yanımda olan, bana inanan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, benimle beraber uzun saatler çalışan canım eşim Ahmet Örgen'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu tezi yazarken bana güç veren biricik oğlum, iyi ki varsın.

Gizem Örgen, İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Kimlik Kavramı	7
1.1.1. Kimliğin Tanımlanması	9
1.1.2. Kimlik Oluşumu ve İnşası	12
1.1.3. Kimlik Çatışması	16
1.1.4. Bir Alt-Kimlik Türü Olarak Dini Kimlik	18
1.1.4.1. Uluslararası İlişkilerde Dini Kimliğin Gelişim Süreci	19
1.1.4.2. Dini Kimliklerin Devlet Politikalarına Etkisi ve Çatışma ile Bağlantısı	21
1.2. Güç, Devlet, Dış Politika ve Kimlik	23
1.2.1. Güç ve Kimlik	23
1.2.1.1. Güç ve Gücün Analizi.....	23
1.2.1.2. Gücün Kavramsallaştırılması.....	26
1.2.1.3. Realist İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Güç ve Kimlik	30
1.2.2. Devlet, Toplum, Çıkar ve Kimlik.....	34
1.2.2.1. Devlet Kimliğinin İnşası ve Toplum	34
1.2.2.2. Devlet Kimliği ve Çıkar.....	36
1.2.3. Devlet, Dış Politika ve Kimlik	39
1.2.3.1. Dış Politikayı Etkileyen Faktörler	39
1.2.3.2. Dış Politikada Karar Alıcılar ve Kimliğin Önemi	43

İKİNCİ BÖLÜM ORTADOĞU'DA BİR KİMLİK ve GÜÇ UNSURU OLARAK MEZHEPÇİLİK

2.1. Ortadoğu'da Toplum Yapısı ve Din Algısı	46
2.2. İslam Dünyasında Mezhepler.....	52
2.2.1. Mezhebin Tanımı ve Türleri.....	52
2.2.2. Mezhep ve Mezhepçilik Olgularının Kavramsallaştırılması	54
2.2.2.1. Mezhepçiliğin Güvenlikleştirilmesi.....	56

2.2.2.2. Realist İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Mezhepçilik.....	58
2.2.2.3. Anlatısal Kimlik Yaklaşımı ve Mezhepleştirme.....	60
2.2.3. İslamiyet'te Mezheplerin Doğuşu	63
2.2.3.1. Sünnilik ve Alt Mezhepleri.....	66
2.2.3.2. Ortadoğu'da Sünnilerin Etkisi ve Vahhabilik.....	67
2.2.3.3. Şiilik ve Alt Mezhepleri.....	71
2.2.3.4. Ortadoğu'da Şiiliğin Etkisi ve 12 İmam Şiiliği	75
2.3. Ortadoğu'da Kimlik Çatışması Olarak Mezhepçilik.....	79
2.3.1. Ortadoğu'da Mezhepçilik ve Güç İlişkileri	80
2.3.2. İslamiyet İçerisindeki Mezhepsel Çatışmalar	85
2.3.2.1. Mezhep Çatışmalarının Nedenleri	87
2.3.2.2. Mezhep Çatışmasının Analizi	92
2.3.2.3. Bölgesel Çatışmalar ve Mezhep Çatışmaları Arasındaki İlişki	96
2.3.3. Mezhepçilik Politikalarında Dış ve İç Politika Arasındaki Bağlantı... ..	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUUDİ ARABİSTAN VE İRAN ÖRNEĞİNDE MEZHEPÇİLİK POLİTİKALARI

3.1. Suudi Arabistan Krallığı	106
3.1.1. Suudi Arabistan'daki Sosyo-Politik Yapının Siyasal Rejim ve Dış Politika Üzerindeki Rolü	107
3.1.2. Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'daki Siyasal ve İdeolojik Etkisi	113
3.1.2.1. Körfez İşbirliği Konseyi ve Suudi Liderlik Çabaları.....	116
3.1.2.2. Arap Baharı Döneminde Suudi Arabistan ve Suudi Arabistan'ın Körfez Ülkelerine Etkisi	121
3.1.3. Suudi Arabistan'ın Dış Politikası ile Bağlantılı İç Siyasetindeki Mezhepçilik Politikaları	127
3.1.3.1. 1979 İslam Devrimi Sonrasında Yaşanan Ayaklanmalar ve Mezhepçi Politikalarla İlişkileri.....	128
3.1.3.2. Arap Baharı Sonrası Yaşanan Ayaklanmalar ve Mezhepçi Sonuçları	131
3.2. İran İslam Cumhuriyeti.....	135
3.2.1. İran'daki Sosyo-Politik Yapının Siyasal Rejim ve Dış Politika Üzerindeki Etkisi	137
3.2.1.1. İslam Devrimi'ne Giden Süreç	139
3.2.1.2. İslam Devrimi ve Şii Ulemanın Devlet İçerisindeki Konumu.....	141
3.2.1.3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Temelleri	146
3.2.2. İran'ın Ortadoğu'daki İdeolojik Rolü ve Devrim İhraç Politikası.....	147
3.2.3. İran Dış Politikasında Mezhepçiliğin Yumuşak Güç Kullanımı İçerisindeki Yeri	152
3.2.4. İran İç Politikasında Dinin Araçsallaştırılması.....	156
3.3. Ortadoğu Güç Mücadelesinde ABD'nin Rolü	160
3.4. Suudi Arabistan ve İran Güç Mücadelesinin Dönüm Noktaları ve Mezhepçiliğin Yükselişe Geçtiği Dönemler.....	168

3.5. Suudi Arabistan ve İran'ın Mezhepçi Politikalar Yürüttükleri Rekabet Alanları	176
3.6. Suudi Arabistan ve İran'ın Mezhepçilik Siyasetiyle Örtüşmeyen Politikaları	183
3.6.1. 1979 İslam Devrimi Sonrası Suudi Arabistan ve İran Arasındaki Yakınlaşma Dönemleri	184
3.6.2. Ortadoğu'da Mezhepçilik Siyasetinin Devletler Arası İlişkilerde Belirleyici Olmadığını Gösteren Örnekler	188
SONUÇ	194
KAYNAKÇA.....	201
ÖZGEÇMİŞ	229

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 :	Ortadoğu’da Ülkelerin Nüfuslarına Göre Sünni-Şii Oranları.....	70
Tablo 3.1 :	İran İslam Cumhuriyeti’nin Siyasal Sistemi.....	144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 :	İslam Mezhepleri.....	72
Şekil 2.2 :	Mezhep Çatışmasının Analizi	94

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ARAMCO	:	Suudi Arabistan Ulusal Petrol ve Doğalgaz Şirketi Saudi Arabian Oil Company
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
CIA	:	Merkezi İstihbarat Teşkilatı Central Intelligence Agency
DAEŞ	:	Irak Şam İslam Devleti Ad Davla al-İslamiya fil-‘Irak ve eş-Şam
G20	:	20 Maliye Bakanı ve Merkez Bankası Başkanı Grubu
KİK	:	Körfez İşbirliği Konseyi
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü Organization of the Petroleum Exporting Countries
SOCAL	:	Standard Oil of California
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Ortadoğu; bölgesel, dini, etnik ve politik çatışmaların bir arada yürüdüğü, devletler arası mücadelenin yüzyıllardır hiç sona ermediği bir coğrafyadır. Bu çatışmalar içerisinde mezhepsel gerginlikler özellikle son dönemlerde Ortadoğu devletlerinin iç ve dış politikalarını daha fazla meşgul etmeye başlamıştır. Ortadoğu'nun zengin enerji kaynaklarına sahip olan devletleri ile iç savaşlarla boğuşan zayıf yönetimlere sahip devletlerinin yürüttükleri politikalarda din/mezhep olgusunu sıkça kullandıkları görülmektedir. Dünya genelindeki üç büyük İbrahimi dinin bu coğrafyada doğmuş ve özellikle İslam Dini'nin Ortadoğu politikalarında bugün halen önemini koruyor olması, "bir dinin görüş, yorum ve anlayış farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan kolları" olarak nitelendirilen mezheplerin öneminin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Mezhep kavramı din içerisinde coğrafi özelliklerin de etkisiyle zamanla farklılaşan farklı yönelimler ve kalıplaşan çeşitli uygulamalar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Mezhep dendiği zaman şemsiye bir kavram olarak görülebilecek bir dinin altında; coğrafi, ekonomik, sosyal ve politik farklılıklar sebebiyle oluşan, ancak kendi içerisinde homojen olmayan alt-grup kimlikleri kastedilmektedir. Devletler arasında yürütülen mezhepçilik politikaları ise, yönetici elitlerin rejimlerinin devamlılığını, kendi çıkarları doğrultusunda yürüttükleri politikaların meşruluğunu sağlamak için ve devletlerin güç rekabeti çerçevesinde dış politikadaki etkilerini artırmak adına, toplumlar arasında var olan mezhepsel farklılıkları politize ederek dini/mezhepleri araçsallaştırmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Mezhepçi politikalar devletler tarafından bazen sadece söylemsel düzeyde yürütülürken, bazı durumlarda da toplum içerisindeki mezhepsel ayrımları körükleyen mezhep girişimcilerine yapılan politik veya ekonomik destekle yürütülmektedir. Her iki koşulda da mezhepçilik toplumlar arası ve devletler arası ilişkilere zarar vermekte ve yürütüldüğü bölgede istikrarsızlığa sebep olmaktadır.

Ortadoğu'daki çoğu devlette ulusal aidiyetlerin köklü bir şekilde yerleşmemiş olmasından dolayı, kimlik temelli mezhebi aidiyet duygusu, öteki olgusunun kolaylıkla yaratılmasını sağlamakta ve bu durum kimlik çatışması yaşayan tarafların motivasyonlarını sağlayan faktörlerden birisi olmaktadır. Mezhepleri bölgesel güç

mücadelesinde çatışmalara zemin oluşturan etkenlerden biri olarak gören Batılı devletler, Ortadoğu’da devletler arasında var olan bu çatışmaları toplumlar arası anlaşmazlıklara indirgeyerek oldukça eskilere dayandırmaktadır. ABD eski Başkanı Barack Obama’nın Ortadoğu’da yaşanan istikrarsızlığı “tarihsel mezhep farklılığı” olarak tanımlaması bu duruma verilebilecek en çarpıcı örneklerden biridir. Bu bakış açısının temel nedeni, Batılı devletlerin uzun yıllar Ortadoğu bölgesinde yapmış oldukları müdahaleler sonucunda bölgede ortaya çıkan istikrarsızlık durumu için kendi politikalarını meşrulaştıracak politikalar üretmeleridir. Mezhepçilik söylemlerinin Ortadoğu bölgesindeki güçlü devletler tarafından benimsenmesi ise yaratılmış olan mezhepçi çatışmanın bölgede giderek daha fazla tartışılmasına sebebiyet vermektedir.

Dış müdahalelerin etkisiyle uzun yıllar bölgede yaşanan savaşlar ve sonucunda oluşan istikrarsızlık, korkmuş ve kızgın politize topluluklar yaratmakta, bu durum mezhepçiliğe ideal bir ortam sağlamaktadır. Kitlesel ayaklanmalar geniş tabanlı meşruluğa sahip olmayan, etkin yönetimlerin olmadığı Ortadoğu’daki çoğu ülkenin güçsüzlüğünü gözler önüne sermekte ve bölgesel güç dengesini bozarak mezhepler üzerinden yürütülen ayrışmaları artırmaktadır. Ortadoğu’da mezhepçilik devletlerin iç politikalarında meşrulaştırma aracı olarak kullanılırken, dış politikada bu durum daha söylemsel düzeyde kalmakta ve devletler birbirlerini mezhepçilik yapmakla suçlamaktadırlar. Genç ve eğitimli kesimleri mevcut sosyal yapıların içerisinde tutma konusunda problem yaşayan çoğu Ortadoğu devleti, toplumda ulusal benliğin yerleşmemiş olmasından dolayı ülke içi birlik beraberliği sağlamak için sürekli dış düşmana vurgu yapmakta ve mezhepçilik iç ve dış politikadaki problemlerin üstesinden gelmesi için ideal bir araç olmaktadır. Eski dönemlerde ideolojik ve sınıfsal ayrımları temsil eden farklı dini yorumlar olarak nitelenen mezhepler, bu devletlerin ulus inşa süreçlerinde devlet kimliğinin bir parçası olmalarının da etkisiyle zamanla mitleştirilerek öteki kavramı üzerinden kimlik oluşumunda önemli roller oynamaktadırlar.

Mevcut durumda Ortadoğu’da mezhepçilik Sünnilik-Şiiilik ekseninden yürütülmektedir. Bu tezde Sünni-Şii kimlik çatışması sadece Vahhabilik ve 12 İmam

Şiiliği çerçevesinde tartışılacaktır. Çünkü tezin temel amacı, Ortadoğu’da mezhepçi politikaların neden, nasıl ve ne zaman yürütüldüğünü değerlendirirken, bunu devlet kimliği içerisinde Vahhabiliği benimseyen Suudi Arabistan ile 12 İmam Şiiliğini esas alan İran arasındaki güç mücadelesi çerçevesinde ele almaktır. Bu mücadelede devletlerin amacı rejim devamlılıklarının sağlanmasının yanı sıra bölgesel etki alanlarını genişletmektir ve bu bağlamda kimlikler politik araç haline getirilmektedir. Ortadoğu’nun güçlü merkezi yönetimlere sahip olmayan devletleri sebebiyle bölgede var olan güç boşluğu, Suudi Arabistan ve İran gibi bölgesel etkiye sahip devletlerin bu güç boşluğunu doldurmak için mücadele içerisine girmelerine sebep olmaktadır. Ortadoğu’nun küresel anlamdaki öneminden dolayı da bölgesel güçlerin yanı sıra uluslararası güçler de bu mücadelenin bir parçası haline gelmektedir.

Özetlenen dayanaklar çerçevesinde bu çalışmada, mezhepçiliğin bir kimlik çatışması olarak Ortadoğu’da güç mücadelesi içerisinde olan Suudi Arabistan ve İran’ın politikalarındaki rolü tartışılacaktır. Çalışmanın temel sorunsalı, Suudi Arabistan ve İran örneği üzerinden Ortadoğu’da devletler arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktörün mezhepsel farklılıklar olup olmadığı ve yürütülen mezhepçilik politikalarının bölgesel anlamda bir çatışma sebebi mi yoksa aracı mı olduğudur. Bu bağlamda Ortadoğu’da mezhepçiliğin dini mi yoksa politik bir süreci mi temsil ettiği, kimlik ve güç arasındaki ilişki çerçevesinde araştırılacak ve mezhepçiliğin dış politikaya olan etkisi tartışılacaktır. Çalışmada yanıtları aranan sorular; “Ortadoğu’daki mezhepçi politikalar neden, nasıl ve ne zaman yürütülmektedir?”, “Suudi Arabistan ve İran arasındaki güç mücadelesi mezhepçilik üzerinden açıklanabilir mi?”, “Mezheplerin Suudi Arabistan ve İran devlet kimliklerindeki rolü nedir?”, “Suudi Arabistan ve İran dış politikalarındaki dost ve düşmanlarını mezhepler üzerinden mi belirlemektedir?”, “Konjonktürel farklılıklar ve güç dengesinin mezhepçi politikalar üzerindeki etkileri nelerdir?”, “Mezhepçilik dış politikaya nasıl etki etmektedir; bir dış politika aracı mı yoksa amacı mıdır?” şeklindedir.

Çalışmada bu sorular inşacı yaklaşım çerçevesinde tartışılacak olup, tezin bakış açısı; uluslararası ilişkilerde özneler arası anlam dolayısıyla güce yönelik algılarda

devletlerin kimlik tanımlarının rolünün olduğu, ancak kimliğin asıl etkisinin devletler arası ilişkilerde güç rekabeti çerçevesinde kullanılan bir unsur olmasından kaynaklandığı yönündedir. Kavramsal konu bazlı tematik yöntemin izleneceğı bu çalışmada, Suudi Arabistan ve İran arasındaki mücadelede temel belirleyici unsurun güç kavramı etrafında şekillendiğı, bu çerçevede mezhepçilik politikalarının bir “neden” değil, “araç” veya ”sonuç” olduğı, ancak iki devletin birbirlerine yönelik tehdit algılarında devlet kimliklerinin de etkisi olduğı iddia edilmektedir.

Bu temelde, tezde yerli ve yabancı çok sayıda akademik makale, kitap ve elektronik kaynaktan yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynakların dili çoğunlukla İngilizce olmakla birlikte tezde sadece Batı ülkelerinin yayınlarına yer verilmemesine özellikle dikkat edilmiştir. Tezin en önemli sınırlamalarından birisi Arapça ve Farsça kaynakların kullanılamamasıdır. Ancak Ortadoğı bölgesinde yaşayan akademisyenlerin İngilizce makale ve kitaplarına sıklıkla yer verilmiştir. Bu tezin amaçlarından birisi de Ortadoğı’daki problemlere Batılı devletlerin ve akademisyenlerin gözünden bakmadan, bölge gerçekliklerini anlamaya çalışmaktır.

Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde; kimlik kavramı inşacı yaklaşım çerçevesinde etraflıca detaylandırıldıktan sonra, kavramsal çerçevede güç, devlet, kimlik kavramları arasındaki ilişki tartışılmıştır. Bu bölümdeki temel amaç, güç ve kimlik kavramları arasındaki bağlantının gösterilmesidir. Bu bağlamda kimliğin nasıl tanımlandığı, nasıl inşa edildiğı ve hangi koşullarda çatışma içerisinde girdiğı ele alınmış ve sonrasında devlet, dış politika, çıkar ve güç kavramlarının kimlikle ilişkileri değerlendirilmiştir. Tez çalışmasının asıl konusunun mezhepçilik olması sebebiyle de bölüm içerisinde dini kimlik konusu, uluslararası ilişkilerdeki gelişim süreci ve devlet politikalarına olan etkisi çerçevesinde açıklanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde; öncelikli olarak mezhebin ve mezhepçiliğin ne olduğı ve devlet politikalarında nasıl bir yere sahip olduğı kavramsal çerçevede açıklanmıştır. Ardından İslam Dini içerisindeki mezhepler ve bunların nasıl ortaya çıktığı tarihsel açıdan ele alındıktan sonra, bu mezhepler arasında özellikle Sünnilik

ve Şiiilik ayrıntılı bir şekilde alt mezhepleriyle anlatılmıştır. Tezin çalışma alanı Suudi Arabistan ve İran devletlerinin mezhepleriyle sınırlandırıldığı için tez genelinde Sünnilik içerisinde Vahhabilik, Şiiilik içerisinde ise 12 İmam Şiiliği temel alınarak bunların detaylı tarihsel gelişimleri ve Ortadoğu politikalarındaki etkileri değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca mezhepçiliğin güç ilişkileri ile olan bağlantısı kapsamında İslamiyet içerisindeki mezhep çatışmaları tartışılmış, bunların bölgesel ve yerel çatışmalarla olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu bölümün temel amacı, Ortadoğu’da bölgesel anlamda güç mücadelesi içerisinde mezhepçilik politikalarının nasıl oluştuğunu, Vahhabilik ve 12 İmam Şiiliğinin bölgeye olan etkilerini ve güç ilişkileri kapsamında mezheplerin nasıl bir çatışma unsuru haline getirildiğini göstermektir. Çünkü Ortadoğu’da mezhep çatışması olarak görülen mücadele güç dengesine bağlı olarak farklılaşmaktadır ve mezhep çatışmalarının detaylı şekilde incelenmesi, mezhepçiliğin devletler tarafından sosyal anlamda nasıl inşa edildiğini anlamak için kavramsal bir alt-yapı sunmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde Ortadoğu’daki mezhepçilik Suudi Arabistan ve İran politikaları çerçevesinde ele alınmıştır. Öncelikle iki devletin sosyo-politik yapıları incelenmiş ve mevcut siyasal rejimlerinin hangi koşullar çerçevesinde kurulduğu değerlendirilmiştir. Suudi Arabistan ve İran’ın Ortadoğu bölgesinde nasıl bir siyasal ve ideolojik etkiye sahip olduğunu ve bu etkiyi sağlarken mezhepçiliği nasıl kullandıklarını göstermek için mezhepçilik dış politika uygulamaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan’ın başta Körfez Bölgesi olmak üzere bölgedeki Sünniler üzerindeki etki çabaları ile İran’ın İslam Devrimi sonrasında Ortadoğu Şiiileri üzerindeki rolü tartışılmıştır. Dış politika incelendikten sonra, Suudi Arabistan ve İran’ın iç politikalarında rejimlerini meşrulaştırmak amacıyla mezhepçiliği nasıl ve ne zaman kullandıkları değerlendirilmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler, ABD’nin bu iki devletle olan ilişkilerinden büyük ölçüde etkilendiği için bu bölümde ABD’nin Ortadoğu coğrafyasına olan etkisi Suudi Arabistan ve İran özelinde ele alınmıştır. Nihayetinde iki ülkenin mezhep mücadelesine girdikleri rekabet alanları, mezhepçiliğin yükselişe geçtiği dönemler çerçevesinde tartışılmıştır. Bu bölümde son olarak, Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkinin sadece mezhepçilik üzerinden ilerlemediğini ve devletler arası

ilişkilerde temel belirleyici unsurun konjonktüre ve güç ilişkilerine göre nasıl değiştiğini göstermek için iki devletin işbirliği içerisine girdiği dönemler ve mezhepçilikle örtüşmeyen politikaları incelenmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Kimlik Kavramı

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası ilişkiler disiplininde ana akım olarak kabul edilen teorilerin yeni dünya düzenindeki gelişmeleri ve devletler arasındaki ilişkileri yeterince açıklayamadığı görülmüş ve 1980'li yıllarda post-pozitivist yaklaşımlar gelişmeye başlamıştır. Post-pozitivist yaklaşımlardan biri olan ve uluslararası ilişkilerde kimliğin önemini vurgulayan inşacı yaklaşım temel olarak, bilginin özneye doğrudan aktarılmadığını, özne tarafından yorumlanarak öğrenildiğini ve özneler arası etkileşim sebebiyle gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğini iddia eder. İnşacılar aktör kimliklerinin verili olmayıp toplumsal anlamda inşa edildiğini; sosyal yapının maddi olmaktan ziyade ortak fikir ve anlayışlar çerçevesinde oluştuğunu ve bu fikir ve anlayışların sembol ve normlar tarafından kurgulandığını belirtirler.¹ Bir diğer ifadeyle, aktörler diğer aktörlerle olan ilişkilerini ortak anlayışlara dayanan norm ve pratikler aracılığıyla belirler. Normların yokluğunda eylemler anlamsızlaşır. Kurucu normlar eylemler belirterek belli bir kimlik tanımında bulunur, aktörler de bu eylemler aracılığıyla söz konusu kimliğin farkına varır ve ona uygun şekilde karşılık verir. Aktörü ve yapıyı anlayabilmek için o aktörü ve yapıyı oluşturan kültürü, normları, kurumları, prosedürleri, kuralları ve sosyal pratikleri bilmek gerekmektedir.²

İnşacı yaklaşım; aktörleri sosyal ortamdan bağımsız gören rasyonalist yaklaşımları eleştirir ve aktörlerin maddi değil sosyal varlıklar olduklarını, bu sebeple var oldukları ortamdan ayrı düşünölemeyeceklerini iddia ederek, diğer uluslararası ilişkiler teorilerinden ontolojik açıdan ayrılır. İnşacı yaklaşım yapı ve yapanın eşit ve karşılıklı şekilde birbirlerini etkilediklerini söyler ve sosyal ontolojiyi esas alır. Sosyal yapı yapanın ona verdiği anlam dâhilinde oluşurken, yapı da yapanın kimliğini ve çıkarını belirler. İnşacılar göre bu kimlikler sabit değildir, yapı

¹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, Vol. 46, No. 2, Spring 1992, pp. 397-399.

² Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security**, Vol. 23, No. 1, Summer 1998, p. 173.

tarafından dönüştürülebilir. Benzer şekilde yapanın eylemleri sistemi oluşturan özneler arası anlayışı da değiştirebilir.³ Pozitivist yaklaşımlarda maddi anlam yüklenen çıkar, sistem ve güç gibi olgulara inşacı yaklaşım toplumsal bir anlam katar ve devlet için çıkar kadar kimliğin de önem taşıdığını öne sürer. Bir diğer ifadeyle inşacı yaklaşım devletler arası ilişkilerde güç faktörünün mü yoksa kimliğin mi daha önemli olduğunu tartışmaktan ziyade devletlerin güçlerine yönelik anlayışların kimliklerin nasıl tanımlandığına göre belirlendiğini savunur. Çünkü inşacı yaklaşıma göre gerçeklik ona atfedilen anlam ile şekillenir. Devletler arası güç dengesi devletlerin birbirlerine yönelik algılarıyla şekillenmekte ve bu algılar da kendilerini ve birbirlerini nasıl gördüklerine göre değişmektedir.⁴

Açıklamadan ziyade anlamaya önem veren inşacı yaklaşıma göre, olgular aktörlerin algısından bağımsız (nesnel) veya sadece aktörlerin algısına göre (öznel) şekillenmez, ortak anlayışlara göre şekillenir, yani özneler arasıdır. İnşacılar göre devletlerin algıları ve çıkar tanımları kimlikleriyle, kimlikleri ise sosyal yapıyla karşılıklı ilişki içerisinde.⁵ Bir diğer ifadeyle, devletlerin çıkarları ve birbirlerine yönelik algılarının önceden verili bir olgu olmadığı, sosyal yapı tarafından devletler arasındaki ilişkiler çerçevesinde oluşturulduğu ve bu bağlamda sistemin/yapının dönüşüme uğradığı düşünülür.⁶ Önemli olan aktörlerin kendilerini, birbirlerini ve sistemi nasıl tanımladıklarıdır. Bütün bu tanımlar sonucunda kimlik oluşur ve kimlikler devletler arası çıkar ve güç ilişkilerini etkileyerek, uluslararası ilişkiler disiplininde özneler arası ilişkinin sürekli bir karşılıklı etkileşim sonucunda inşa edildiğini gösterir. Bütün bu inşa sürecinin en önemli noktalarından birisi dönüşümün sürekliliğidir. Bu sebeple de kimlik kavramı aktörler için sabit olmayıp sürekli değişen, zaman zaman farklı alt unsurların ön plana çıktığı bir olgudur.

³ Alexander Wendt, "Constructing International Politics", **International Security**, Vol. 20, No. 1, Summer 1995, pp. 72-75.

⁴ Wendt, "Anarchy is What States Make of It...", pp. 396-398.

⁵ Jutta Weldes, "Constructing National Interests", **European Journal of International Relations**, Vol. 2, No. 3, 1996, pp. 279-280.

⁶ Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", **The American Political Science Review**, Vol. 88, No. 2, June 1994, p. 385.

1.1.1. Kimliğin Tanımlanması

Kimlik teriminin Latince karşılığı olan *identitatem*'in kökeni *idem* (aynı) kelimesinden gelir ve bize kim ve ne olduğumuzu söyler.⁷ Bireyler ortak paylaşımlara sahip oldukları diğer bireylerle kendilerini aynı görerek belli bir kimliğe bağlı olduklarına inanırlar. Kimlik kavramı bugün birçok kavramı içerisinde barındırmaktadır; etnisite, kültür ve yurttaşlık gibi terimleri içine alan şemsiye bir kavram haline gelmiştir.⁸ Bireyin etnisitesi ve kendisini bağlı hissettiği kültür ve vatani o kişinin kimliğinin bir parçası olur. Kimlik öncelikle bir kişinin veya grubun kendini nasıl tanımladığıyla ilişkilidir. Bireyler dil, din, cinsiyet, etnisite, ideoloji vb. eksenlerde kendilerini tanımlayarak belli bir grubun içerisinde yer alırlar. Bu bağlamda bireyin düşünceleri ve davranışları kimliğinin ayrılmaz bir bütünü oluşturur.

Kimlik kavramı bir bireyi diğerinden ayıran sıfatları ifade eder ve temel olarak ikiye ayrılır. Birincil kimlik türü olan bireysel kimlik kişinin öz benliği, olaylara yaklaşımını, inancını tanımlarken; ikincil kimlik olan toplumsal kimlik bireyin kendisini toplum içerisinde konumlandığı yer/grupla olan ilişkisini açıklar. Çünkü bireyler kendi başlarına değil toplumla beraber var olurlar ve etnik, dini, kültürel vb. grupların içerisinde yer alırlar. Bireyler doğdukları andan itibaren aileleri, toplumları, kültürleri tarafından belli bir kalıbın içerisinde sokulurlar. Toplumun bireye verdiği roller zamanla içselleştirilir ve kişi kendisini bu rollere dayanarak tanımlar. Bireyin oynadığı bu roller hem kendisine, hem de başkalarına belli bir bakış açısı sunar. İnsanlar bu bakış açıları çerçevesinde birbirleriyle ilişki kurarlar. Ancak bireyin birçok kimliği olduğu ve bakış açısını belirlerken hangi kimliğinin baskın olacağı önemlidir. Bu bakış açılarının sadece biri baskın çıkarsa, kişi çevresini sadece o gözlükle görür ve kimliğinin bütünü baskın olan kimlikle tanımlar. Böylece eğer baskın kimliğinin kendisinden alınacağı veya değişeceğine dair bir korkuya kapılırsa,

⁷ Phillip Gleason, "Kimliği Tanımlamak: Semantik bir Tarih", **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Çev. Fırat Mollaer, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, pp. 21-23.

⁸ Fırat Mollaer, "Kimlik: Can Alıcı bir Mesele ve Banalleşen bir Kelime", **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, p. 9.

yaşamının anlamsızlaşacağını düşünebilir.⁹ Kişi baskın kimliğinin tehdit altında olduğuna inanırsa, özellikle iç savaş gibi durumlarda, sahip olduğu kimliğe daha da bağlanır ve bu onun için varoluşsal bir tehdit oluşturduğundan baskın kimliğini korumak için her yola başvurabilir. Toplumun genelinde baskın bir kimliğin söz konusu olması ise, genellikle yaşanmış politik ve sosyal sorunlardan kaynaklanır ve ancak bu sorunların çözülmesi halinde yumuşatılabilir.¹⁰

Bernard Lewis de kimliği iki kategoriye ayırmıştır, bunlar; birincil kimlik olarak adlandırdığı doğuştan gelen kimlik ile politik kimlik dediği ikincil kimliktir. Lewis'e göre doğumda elde edilen birincil kimlikler üçe ayrılır. Bunlardan ilki kan bağıdır, bu da aile, soy ve kabiledir; ki modern zamanlarda etnik ulus anlamında kullanılır. İkincisi mekândır, bu terim köy, mahalle, bölge, şehir veya modern zamanlarda ülke anlamına gelir. Bu mekân bazen kan bağıyla örtüşebilir bazen çatışabilir. Son olarak üçüncü tür birincil kimlik dini bağlardır, bu bağ birinci ve ikinci türle uyum içerisinde olabilir veya ters düşebilir. Birçok insan için din, yerel bağların kurulduğu en önemli faktördür. İkincil kimlik ise kişinin belli bir politik kişiye veya kuruma olan bağlılığıdır. Bu kişi veya kurum bir devlet başkanı, yerel vali, bölge yöneticisi veya devletin kendisi olabilir. Güç değişimi veya göçler sonucunda bu kimlik de değişime uğrayabilir.¹¹ Görüldüğü üzere kişinin kan bağı ile sahip olduğu veya öyle olduğuna inandığı aile/soy kimliği, kendisini bağlı hissettiği teritoryal alan ve genellikle aile bağlarından gelen inancı kişinin birincil kimliğini oluştururken, politik bağlılığı ikincil kimliği oluşturmaktadır ve bu kimliklerin hespi bir bütün olarak kişinin kendisine ve çevresine kim olduğunu söyleyen unsurlardır. Bireyler önce kendilerini sonra da etraflarındaki diğer bireyleri tanımlayarak sosyal bir etkileşim içerisinde girerler ve bütün kimlik türleri karşılıklı olarak birbirinden etkilenererek özneler arası bir alan oluşturur.

⁹ Bhikhu Parekh, "Kimliğin Mantığı", **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Çev. Suat Aksoy, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, pp. 53-67.

¹⁰ **Ibid.**, p. 76.

¹¹ Bernard Lewis, **The Multiple Identities of the Middle East**, New York, Schocken Books, 1999, pp. 6-7.

Tarihsel anlamda incelendiğinde, insanlar kimliklerini öteki üzerinden tanımlamışlardır. Kendisini kendi istediği kimliklerle tanımlayan kişi, kendisini bu kimliğe benzerlik gösteren insanların yer aldığı bir gruba ait görebilir ve *ötekini* kendisine benzemeyenler üzerinden açıklamaya çalışabilir. Bireyler kendilerinden olmayanı belirlemek için *diğerlerine* farklı terimler bulmuş ve sınırlarını diğerlerinden ayırmışlardır. Dünya üzerinde yaşayan yaklaşık 7.5 milyar insan¹², insanlığın var oluşundan bu yana gelişim gösteren ve giderek sayıca artan farklı kimliklere sahip olmuştur. Kimlik denilen olgunun birçok alt kategoriye ayrıldığı ve coğrafyanın kimliğin belirlenmesinde etkili bir faktör olduğu bilinse de, aslında aynı coğrafyada yaşayan insanların birçok farklı kimlikleri olduğu göz ardı edilmemelidir.

Özellikle ulus-devlet sonrası dönemde toplumların kimliği, devleti kuran yönetici elitlerin yönlendirmelerine tabi olmuştur. Devlet içerisinde bireylerin kendi öz kimlikleri varlıklarını devam ettirseler de, bir bütün olarak toplum kimliği devlet politikaları doğrultusunda oluşturulmuştur. Yine de bu toplum kimliğinin toplumun temel öznesi olan bireylerin kimliklerinden çok farklı yönde geliştiği söylenemez, ancak devletin devamlılığı için ulus-devlet sınırları içerisinde yaşayan halkın tek bir potada ortak bir kimlik çerçevesinde bir araya gelmesi gerekmiştir. Bu ortak kimlik Ortadoğu'daki bazı devletlerde etnisite, bazılarında dini kimlik temel alınarak oluşturulmuştur. Ancak devlet kimliği, toplum kimliği, etnik kimlik veya dini kimlik gibi kolektif kimlikler, bir kişinin kimliğini tanımlarken yapılan genellemelerde yanılgılara sebep olmaktadır. Aynı ulusa ve etnik kimliğe bağlı veya aynı dini kimliğe sahip bireylerin benzer düşüncelere sahip olacakları veya benzer eylemlerde bulunacakları öngörülmemelidir. Her bir kolektif kimliğin altında çok sayıda birbirinden oldukça farklı olan alt-kimlikler bulunmaktadır ki, bu alt kimlikler dahi bireyden bireye farklılık gösterir. Çünkü bir kişi kendini her bir alt kimlikten birine ait hissedebileceği gibi, birkaçına ait hissedebilir veya hiçbirine ait hissetmeyebilir.

¹² United States Census Bureau, "U.S. and World Population Clock", (Çevrimiçi), <http://www.census.gov/popclock/>, 13.09.2018.

1.1.2. Kimlik Oluşumu ve İnşası

İnşacı yaklaşıma göre kimlik verili bir olgu değil, zaman içerisinde iç ve dış koşullara bağlı olarak inşa edilen bir olgudur. Toplumlar ve insanlar kendi içlerinde birçok kimliğe sahiptir ve sahip oldukları bu kimlikler yapı-yapan ilişkisi çerçevesinde oluşur. Erik Erikson'a göre, "kimlik, hem bireyin özüne hem de toplumsal kültürünün merkezine yerleşen bir süreci" ifade eder. Erikson kimliğin birey ve toplumsal ortam arasındaki etkileşimle oluştuğunu ve değişime tabii olduğunu belirtir. Bir diğer ifadeyle kimlikler tek başlarına var olmazlar, sosyal alanda diğer kimlikler ve yapının kendisiyle etkileşim içerisinde inşa edilirler. Ancak bireylerin belli bir kimliğe kendilerini bağlı hissetmeleri için öncelikle o kimliği içselleştirmeleri gerekmektedir. Sigmund Freud'un kullandığı *özdeşleşme* terimi bebeklikten itibaren bireylerin çevrelerindeki nesneleri ve kişileri özümseme sürecini kasteder. Toplumsal değer ve tutumlar bireyin kendini toplumuyla özdeşleştirmesini sağlayan araçlardır. Kimlik belirlenip tanındıktan sonra içselleştirme sonucunda oturur ve birey sahip olduğu kimlik çerçevesinde eylemde bulunur.¹³ Bu noktada birey kendi kimliğini belirlerken toplumla etkileşim içerisinde olmaktadır, bu yapı-yapan ilişkisi içerisinde toplum bireye benimseyeceği kimlik alternatiflerini sunarken, birey de belirli bir kimliği özümseyerek ve bu kimlik doğrultusunda eylemde bulunarak sistemin bir parçası olmakta ve onu dönüştürmektedir.

Vamık Volkan kimliği çekirdek-kimlik ve büyük grup kimliği olarak ikiye ayırır. Volkan'a göre çekirdek kimlik kişinin öz-kimliğidir, grup kimliğinin ise yedi temel özelliği bulunur: (a) ortak kimlik tanımı (dil¹⁴, din, etnik köken, kültürel özellikler), (b) paylaşılan olumlu duygular, (c) ötekine ait kötü nitelikleri benimseme, (d) liderin bakış açısını benimseme, (e) seçilmiş zaferler, (f) seçilmiş

¹³ Gleason, "Kimliği Tanımlamak...", pp. 27-34.

¹⁴ Büyük grup kimliği içerisinde *dil* kimliğin en önemli öğelerinden birisidir. Bebeklik döneminde öğrenilmeye başlanan ana dil; ilgili dilin değerlerini, imgelerini, sembollerini ve hatıralarını da beraberinde getirir. Ortak dile sahip olan halklar bir bağa sahiptirler, farklı dil konuşanlar arasında ise her daim bir bariyer mevcuttur. Örneğin Arapça Ortadoğu'daki ortak kimliği temsil etmektedir. Aslında ülkeler birbirlerinden oldukça farklı şekillerde Arapça'yı kullanıyor olsalar da, dilin temelindeki benzerlik kimlik benzerliğini de beraberinde getirmektedir. Bir diğer ifadeyle, Arapça Latince gibi kök dili ifade etmektedir. Bkz.: Bernard Lewis, **The Multiple Identities of the Middle East**, New York, Schocken Books, 1999.

travmalar ve (g) ortak sembollerin yaratılması. Dil, din, etnik köken vb. üzerinden yapılan ortak kimlik tanımı, çocukların genellikle aileden benimsedikleri ve ileri yaşlarda oluşan grup kimliği içerisinde birincil sırada yer alan unsurlardır. Bir çocuk genellikle doğumla beraber ailesinin kültürel özellikleri çerçevesinde büyütülür ve çevresindeki toplumun da etkisiyle ortak kimlik tanımı içerisinde yer alır. Paylaşılan olumlu duygular ise çocukların gelişim çağlarında farkında olmadan aileden ve yaşadığı toplumdan edindiği *biz* hissini yaratır. Grup kimlikleri ortak geçmişin paylaşılan anısına odaklanır. Bazen bu anılar kayıt altına alınır, bazen hatırlanır, bazense hayal edilir. Paylaşılan duygular büyük grup tarafından paylaşılıyorsa ve sürekliliğe sahipse, çekirdek kimlikle büyük grup kimliği bütünleşmektedir. Seçilmiş zaferler ve travmalar gibi grup kimliği özellikleri de, bireylerin tarihi olaylar veya mitler üzerinden kendisini ait hissettiği gruba sanki anlatılanlar bugün yaşanmışçasına bağlanmasını sağlar.¹⁵ Özellikle seçilmiş travmalara ilişkin olarak birey varoluşuna dair geçmiş bir acı/yaraya sahip ise, genellikle kişinin kimliği bu acı/yara çerçevesinde şekillenmektedir.¹⁶ Ancak yaşanan travmalar kasti olarak göz ardı edilip, kimlik sadece seçilmiş zaferler üzerine de inşa edilebilir.

Büyük grup kimliğinin nasıl doğduğu ve bu kuruluş aşamasında hangi tarihsel olayların mitleştirildiği, Vamık Volkan'ın terminolojisiyle seçilmiş zaferler ve seçilmiş travmalarının neler olduğu, oldukça önemlidir. Günümüzde çoğu ulus-devletin kuruluş tarihi içerisinde kahraman bir liderin başarısı veya acı çekmiş bir halkın kurtuluşu hikayeleri anlatılmaktadır. Bu söylemler ülke içerisindeki halkların farklı kültürlerden de geliyor olsalar ortak bir geçmişe sahip olduklarını, devletin kuruluş aşamasında benzer acılar çektiklerini hatırlatarak birlik beraberliğin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu zafer ve travmaların bir başka sonucu ise büyük grup kimliğinin kiminle dost, kiminle düşman olacağına dair bir altyapı oluşturmasıdır. Belli bir ülkenin düşman olduğuna karar verilirse, bu duygunun altının toplumun büyük grup kimlik tecrübeleriyle doldurulması gerekmektedir. Eğer doldurulamaz ise, toplumdan beklenen tepki gecikir veya unutulur, böylece dış

¹⁵ Vamık Volkan, "Large-Group Identity: Border Psychology and Related Societal Processes", **Mind and Human Interaction**, Vol. 13, 2003, pp. 50-59.

¹⁶ Mollaer, "Kimlik: Can Alıcı bir Mesele...", p. 8.

politika sürdürülemez. Ülkelerin bağımsızlık günlerinin, ulusal bayramlarının, dini bayramlarının kutlanması bilinçli olarak büyük grup kimliğinin canlı tutulmasıyla ilgilidir. Tarihsel olaylar ve kahramanlık hikayelerinin zamanla mitleştirilmesi sanki bu olaylar bugün yaşanmış gibi bir etki sağlar. Özellikle stresli travmatik dönemlerde bu mitler hükümetler tarafından bilinçli olarak gündeme getirilerek toplumun istenen yönde tepki vermesi beklenir. Seçilmiş zaferler ne kadar toplumu harekete geçiren gurur kaynakları olsalar da, seçilmiş travmaların toplum üzerinde yarattığı etki daha şiddetlidir ve büyük grup kimliğinin yaratılmasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Seçilmiş travmanın dini temellere sahip olması durumunda ise, kutsallığa yapılan atıftan dolayı dini kimlik toplum içerisindeki baskın kimlik halini alabilmektedir.

Vamık Volkan barış ve savaş zamanlarında insanların bakış açılarının farklılaştığını belirtir. Barış zamanlarında insanlar kendilerine, ailelerine, bağlı bulundukları topluluklara veya yerel politikalara odaklanırlar, oysa ki savaş dönemlerinde büyük grup kimliği *ötekiler* tarafından aşağılandığında veya tehdit edildiğinde, insanlar gündelik hayatlarından sıyrılarak büyük grup kimliğini korumak için eylemde bulunurlar. Barış dönemlerinde insanların farkında olmadan içerisinde bulundukları *biz* hali, savaş dönemlerinde en değerli olgu halini alır ve böylece düşman ötekileştirilir. Volkan bu duygunun bölgesel koşullara indirilemeyeceğini belirtir; eğer bir ülkenin belli bir bölgesinde yaşayan ve büyük grup kimliğinin parçası olan insanlar tehdit altındalarsa, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan ve büyük grup kimliğine sahip olan herkes bu tehdidi kendisine yapılmış gibi hissedip acı/öfke duyabilir.

Büyük grup kimliğinin oluşmasında önemli etkenlerden birisi de teritoryal sınırlardır. Ulus-devlet inşa sürecinde devletler arasındaki güç ilişkileri sonucu çizilen sınırlar içerisinde *vatan* olgusu yaratılmaktadır.¹⁷ Belirli sınırlar içerisinde kontrol sahibi olan devlet, mit ve semboller aracılığıyla kimliği inşa ederek mekanı *vatanlaştırırken*, kimliği de bu alana bağlayarak *mekansallaştırır*. Bir devletin sınırları içerisinde yaşayan bireyler birbirlerini tanımasalar da, kendilerini aynı

¹⁷ Gül den S. Ayman, “Sunuş”, **Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, Ed. Gül den S. Ayman, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012, pp. 7-9.

vatanın bir parçası olarak görürler.¹⁸ Bir diğer ifadeyle, aynı teritoryal sınırlar içerisinde yaşayan insanlar büyük grup kimliğinin içerisinde yer almış olur ve ülkenin herhangi bir yerinde yaşanan bir olayın büyük grup kimliği ile bağdaştırılması, bütün ülkenin tepki göstermesine yol açar. Öte yandan kimliğin teritoryal sınırlar içerisinde inşa edilmesi bazı devletlerde belli bir süreçle oluşurken, Ortadoğu gibi bölgelerde devletlerin teritoryal sınırlarının büyük güçler tarafından çizildiği ülkelerde, inşa edilen kimlik bütün toplum tarafından benimsenmeyebilir. Benzer kimliğe sahip olan toplumların farklı teritoryal sınırlar içerisinde kalması ise ulus-ötesi bağların oluşmasına sebep olmakta ve bu bağlar devletlerin çıkarları doğrultusunda manipüle edilebilmektedir.

Yapay teritoryal sınırlar sonucu oluşan ulus-ötesi bağlılıkların yanı sıra, bir de etnik, dini veya ideolojik açıdan milyonlarca insanın benzer duygular hissetmesine sebebiyet veren büyük grup kimlikleri söz konusudur. Bu tez çalışması çerçevesinde tartışılacak olan dini kimlik de çok sayıda insanın birlik beraberlik içerisinde hareket etmelerine, benzer inançlara sahip olarak kimliklerine yönelik olaylarda da benzer tepkiler vermelerine neden olur. Dini kimlik bazen toplumun bir arada olmasını sağlarken, bazen de içerisinde birçok farklı kollar olduğu ve bu farklılıklar devlet tarafından çıkar amaçlı kullanıldığı için toplumları ayrıştırarak çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Dini kimliğin inşa sürecinde kimliğin temeli kutsal kabul edilen ve değiştirilmesi söz konusu olmayan değerler üzerinden kurulur, bu sebeple farklı dini kimliklere sahip gruplar çatışma içerisine girdiklerinde kutsal değerlerine daha çok bağlanarak diğer grubu “kutsala inanmayan öteki” olarak görerek daha şiddetli çatışmaların yaşanması söz konusu olabilir. Bir diğer ifadeyle, dini kimliği kapsayan büyük grup kimliğinde kutsallık atfından dolayı diğer grup kimliklerine göre ötekileştirme daha keskin olabilmekte ve çatışma durumunda da daha fazla şiddet eğilimi görülebilmektedir.

¹⁸ Sezgi Durgun, “Yer Bilgisinden Ulusal Coğrafya’ya”, **Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, Ed. Gül den S. Ayman, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012, pp. 13-19.

1.1.3. Kimlik Çatışması

Kimlik birey için bir ihtiyaç olup, aidiyet duygusunu geliştirir. Bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları gruplar ise benzer ihtiyaçları hissederek kendi kimliklerini inşa ederler ve bazen birey kimliği ile grup kimliği içiçe geçer. Bu noktada bireyin veya grubun temel ihtiyacı, *ben kimim/biz kimiz* sorusuna cevap vermek ve kendini diğerlerinden ayırarak kendi sınırları içerisinde güvende hissetmektir. Birey veya grup kendini güvende hissedemediğinde veya başka bir birey veya grup tarafından tehdit edildiğinde, karşı bir tepki oluşturur ve neticede bir kimlik çatışması söz konusu olur.¹⁹

Kimlik ve güvenlik arasında yakın bir bağlantı vardır. Kimlik ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanamaması çatışma yaratmaktadır. Freud'un *küçük farklılıkların narsizmi* kavramıyla belirttiği gibi benzerlikler kimliğin sınırlarını belirsizleştirir, bunun getirdiği tedirginlik ve kimliği kaybetme endişesi çatışma çıkmasına sebep olur.²⁰ Özellikle de çok dinli, mezhepli veya etnik kökenli toplumların ulus inşa süreçlerinde komşu devletlerle olan dini, etnik ve kültürel benzerlikler kaygıya dönüşmektedir. Ayrıca benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da aktörlerde kendi kimliklerini diğerlerinden koruma isteği oluşturmaktadır. Bu sebeple kimlik aslında her durumda güvenlik ihtiyacıyla bağlantılı hale gelir. Küreselleşmenin ön planda olduğu bu dönemde, toplumlar arasındaki iletişim arttıkça, benzerlikler ve farklılıklar çoğaldıkça ötekileşme giderek kendisini göstermektedir. Bu durum bazen barışçıl olarak yürütülebilse de, sosyo-politik anlamda kırılgan bölgelerde daha çok çatışmalara rastlanabilmektedir. Ancak kimlik farklılıklarının tek başına çatışmaya sebep olduğu düşünülmemelidir. Dünya üzerindeki bütün aktörler kendilerine özgü kimliklere sahiplerdir, eğer kimlik farklılığı çatışmaya sebep olsaydı dünyada devletler arasında barış hiçbir zaman söz konusu olamazdı.

¹⁹ Mustafa Aydın, Sinem Açıkmeşe, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, pp. 200-201.

²⁰ Gülden S. Ayman, "Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet", **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası Analizi**, Ed. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Ö. Baklacioğlu, Özlem Terzi, İstanbul, Der Yayınları, 2012, p. 551.

Kimlik çatışmasının ortaya çıkmasına sebep olan nedenler kimlik farklılıklarından ziyade, devletlerin rejim devamlılığını sağlamak veya devletler arası güç rekabeti çerçevesinde bölgesel etkilerini artırmak için toplumda var olan veya yaratılmış olan kimlik farklılıklarını araçsallaştırmalarıdır. Bu bağlamda çatışma yaşanmasına sebep olan aktör farklı kimliklere sahip olan toplumlar değil, bu durumu çıkarları doğrultusunda kullanan devletlerdir. Devletlerin bu politikalarından dolayı, aynı bölgede yaşayan farklı gruplar kendi meşruiyetlerini ve grup olarak devamlılıklarını sağlamak ve kimliklerini kaybetmemek için çatışma içerisine girebilmektedir. Söz konusu kimlik çatışmasının şiddet içermesi durumunda ise, çatışma çözümünün giderek zorlaştığı, yerel ve bölgesel anlamda istikrarsızlığın arttığı ve bir kısır döngü halinde bu durumun daha fazla çatışma yaşanmasına sebebiyet verdiği bir ortam söz konusu olmaktadır. Ayrıca devletlerin teritoryal sınırları içerisinde yaşayan bazı kesimlerin (örn. Toplumun genelinden farklı etnik veya dini kimliğe sahip kesimler) güvenlik ihtiyacını kasten karşılamadığı durumlarda da gruplar arası yaşanan çatışma çözümsüz bir hal almaktadır.

İnşacı yaklaşıma göre, kimlik inşa edilen bir süreç olduğu için, gruplar arasındaki çatışmalar ancak özneler arası anlayışın yeniden inşa edilmesiyle önlenabilir. Taraflar arasında ben/öteki algısı üzerinden sürekli düşmanca duygular üretilmeye devam edildikçe ve taraflar sorunların çözümsüz olduğuna inandıkları müddetçe çatışma devam edecektir. Çatışma çözümünün mümkün olması ve nihayetinde kalıcı barışın sağlanması için tarafların bakış açılarının yeniden şekillenmesi gerekmektedir.²¹ Ancak her şeyden önce yönetici elitlerin toplum içerisinde var olan bu kimlik çatışmalarını kendi rejimlerinin devamlılığını veya eylemlerinin meşruiyetini sağlamak için kullanmamaları, devletlerin kimlikleri bölgesel etki aracı yapmamaları gerekmektedir. Nihayetinde kimlik çatışması kendi kendine ortaya çıkan bir durum değildir, güç politikaları çerçevesinde yaratılan bir sonuçtur.

²¹ Çatışma çözümü hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Gülten S. Ayman, “Uluslararası İlişkilerde Problem Çözümü Yaklaşımı”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1998, pp. 167-195.

1.1.4. Bir Alt-Kimlik Türü Olarak Dini Kimlik

Toplum içerisinde bireylerin kendilerini konumlandırımları ve kim oldukları sorusuna cevap vermeleri için din ilk kullanılmaya başlanılan kimlik çeşitlerinden biri olmuştur.²² Dinler var olduğundan beri insanlar kendilerini o veya bu şekilde inandıkları şeyle özdeş tutarak kim olduklarını açıklamakta ve belli bir gruba ait hissetmektedirler. Bireylerin veya grupların psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan dini kimlik, bireyin sadece geçmişini değil geleceğini de inanç sistemi çerçevesinde kapsar. Dini kimliklerin kutsallık atfından dolayı, dinler “Tanrı tarafından yeryüzüne gönderildiğinden beri” bu kimliklerin var olduğu ve benimseyen bireylerin organik bir şekilde bu kimliğe bağlı oldukları düşünülür. Bu durum, grup üyelerinin kimliklerine dair inanç ve bakış açılarının değiştirmelerini zorlaştırmaktadır. Kutsal olan, sorgulanmayan ve dokunulmayan bir bağlılık yaratmaktadır.

Din toplumsal bir yapı olduğu için toplumun ona verdiği değer dahilinde anlam kazanmaktadır. Kişi kendisini dine verdiği anlam çerçevesinde dinle özdeşleştirir. Dinin diğer kimliklere kıyasla vazgeçilmesi daha zor olmasının veya duruma göre baskın bir kimlik oluşturmalarının nedeni, yukarı da bahsedildiği gibi içeriğinde gözle görülmeyen, kutsal kabul edilen soyut bir anlam taşımasıdır. Böylece toplumsal mobilizasyon din söz konusu olduğu zaman daha etkili olabilmektedir. Din kişinin çok küçük yaşlarda içselleştirmeye başladığı bir kimlik türü olduğu için, özellikle sosyal anlaşmazlık durumlarında baskın kimliğe dönüşebilmektedir. Kişinin sosyal hayatında din olgusunun eskiye göre daha sık kullanılıyor olması da, altta yatan dini duyguların yüzeye çıkmasına yol açabilir.²³ Bu sebeple dini kimliğin kişinin kimliği içerisinde her daim baskın kimlik olduğu söylenemez, kişinin maruz kaldığı şartlar ve çevresel faktörler sebebiyle dini kimliği dönem dönem baskın olup, diğer zamanlarda daha az etkiye sahip olabilir. Bir diğer ifadeyle çocukluk döneminde edinilen bilgilerle bireyin ilk kimliklerinden biri olan dini kimlik, toplumun genelinde daha fazla dile getirildiği zamanlarda, bireylerin farketmeden de olsa

²² Gleason, “Kimliği Tanımlamak...”, p. 25.

²³ Claire Mitchell, “Etnik Kimliklerin Dini İçeriği”, **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Çev. Sultan Işık, Fırat Mollaer, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, p. 554.

içselleştirmiş oldukları kimlikleri ortaya çıkarak eylemlerini etkileyebilmektedir. Bu durum özellikle de çatışma dönemlerinde bireylerin baskın kimliklerini koruma ihtiyacı hissetmelerine sebep olmaktadır.

Din bir yandan birleştirici diğer yandan kendi içerisinde ayrıştırıcı bir etken olabilmektedir. Aynı dine sahip toplumlar büyük grup kimliği çerçevesinde ortak bir bağa sahip olabilirler, ancak mezhep gibi aynı dinin içerisindeki farklılıklar ötekileşmeye sebep olmaktadır. Örneğin; kendini Sünni Müslüman olarak tanımlayan bir toplum Şii Müslüman olarak görmeyebilmektedir. Benzer şekilde Sünniler veya Şiiler de kendi içlerinde bütüncül bir kimliğe sahip olamayabilirler. Çalışmanın ikinci bölümünde de görüleceği üzere bir dini kimlikten bahsedilirken, o kimlik altında çok sayıda farklı kimlik olduğu, bu duruma bireyin diğer kimlikleri de göz önüne alınarak bakıldığında homojen bir gruptan bahsedilemeyeceği söylenebilir. Bir diğer ifadeyle aynı dine, aynı mezhebe sahip kişilerin aynı dini kimliğe sahip olduğunu söylemek tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Kişilerin kimlikleri arasındaki benzerlikler onların belirli koşullarda bir arada hareket etmelerine imkan sağlarken, bu benzerlik aynı zamanda bir diğerini dışlayıcı etkiye sahip olabilmektedir. Özellikle Ortadoğu gibi dini bağlılıkların önemli olduğu, kişinin kendisini öncelikle inancı ile tanımladığı toplumlarda, işbirliği ve çatışma durumlarını açıklarken dini kimliklerin sosyal ortama etkisi göz ardı edilmemelidir.

1.1.4.1. Uluslararası İlişkilerde Dini Kimliğin Gelişim Süreci

Modern devletler sistemi kurulurken, din olgusu kasıtlı olarak dışarıda bırakılarak seküler ilkeler temel alınmıştır. Teritoryal devletin modern anlamda kuruluşunun 1648 tarihli Vestfalya Barışı ile gerçekleştiği varsayılmaktadır. Bu barış antlaşmasında din olgusu kasti olarak antlaşma dışı bırakılmıştır. Böylece her devletin tam bağımsızlığa sahip olduğu ve devletlerin birbirlerinin içişlerine karışmayacağı kararlaştırılmış ve Vestfalya Barışı'yla beraber din uluslararası ilişkilerin dışında bırakılarak ve modern devletler sistemi seküler bir yapı üzerine

kurulmuştur.²⁴ Din olgusu fiziksel bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerde de uzun dönem göz ardı edilen veya özellikle kaçınılan bir unsur olmuştur. Sosyal bilimleri fikirleriyle şekillendiren Auguste Comte, Emil Durkheim, Max Weber ve Karl Marx gibi 19. yüzyıl düşünürleri din olgusunun düşüşe geçtiğini ve yerine seküler sistemin geçeceğini belirtenler arasındadır.²⁵ Ancak yine de çoğu düşünür dinlerin toplumsal bir öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Durkheim dinin “kutsallıkla ilgili inanç ve eylemler bütünü” olduğunu, Weber “inançla güçlü bir şekilde bağlantılı” olduğunu, Marx ise “halkların afyonu” olduğunu söyleyerek din olgusunun insanların inanç ve davranışları üzerindeki etkisini kabul etmiştir.²⁶ Sonuçta dini görüşler nasıl düşündüğümüzü etkileyen bir unsurdur. İnsanlar evrensel olarak belli bir dünya görüşüne, perspektife, anlam sistemine sahiptir ve çoğunlukla bu durum dini bakış açısını içerisinde barındırır. Bu durum da dini kimliklerin toplumsal öneminin yadsınmaması gerektiğini gösterir. Otoriter rejimlerde bile karar alıcılar toplumda genel olarak kabul edilen inanç ve değerler sistemine doğrudan karşı çıkan kararlar almaktan kaçınırlar, çünkü karar alıcıların politika belirlerken toplumun beklentilerini karşılamaları gerekmektedir.

Küreselleşmeyle beraber yaşanan siyasal, sosyo-ekonomik değişimlere ve kültürün homojenleşmesine tepki olarak etnik ve dini kimlikler günümüzde ön plana çıkmıştır.²⁷ Modernleşme ile artan sekülerleşme dinin kamusal alan dışına çıkarılmasına, marjinalleşmesine ve kişiselleştirilmesine sebebiyet vermiş ve buna tepki olarak, din olgusu altında mikro-kimlikler önem kazanmaya başlamıştır. Böylece din faktörü uluslararası ilişkiler literatüründe tekrar tartışılmaya başlanan bir konu haline gelmiştir.²⁸ Temel amacın bölgesel hegemonya elde etmek olduğu Ortadoğu’da, mevcut olarak bölge genelindeki gelişmelere bakıldığında, güç kavgasında din faktörünün her geçen gün daha fazla önem kazandığı söylenebilir. 19.

²⁴ Jonathan Fox, Shmuel Sandler, “The Question of Religion and World Politics”, **Terrorism and Political Violence**, Vol. 17, No. 3, 2005, p. 297.

²⁵ Jonathan Fox, “Religion as an Overlooked Element of International Relations”, **International Studies Review**, Vol. 3, No. 3, Fall 2001, pp. 53-56.

²⁶ **Ibid.**, pp. 59-60.

²⁷ Aydın, Açıkmeşe, “İslam Örneğinde Küreselleşen...”, pp. 202-205.

²⁸ Jeffrey Haynes, “Transnational Religious Actors and International Order”, **The Sacred and the Sovereign**, International Relations, August 2011, p. 5.

yüzyıldan beri devletlerin güç elde etmek için kullandığı “-izm”li ideolojilere ilaveten, artık siyasallaşmış din de çıkar elde etmek için dış politikada sıkça kullanılan bir araç haline gelmiştir. Dinin uluslararası ilişkilerde önemini tekrar kazanmasında politik anlamda dindar sağ partilerin yükselişe geçmesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (“SSCB”) ile beraber komünizmin çöküşü ve modernleşme sonucu tepkiyle ortaya çıkan fraksiyonlar etkili olmuştur.²⁹

1.1.4.2. Dini Kimliklerin Devlet Politikalarına Etkisi ve Çatışma ile Bağlantısı

Din faktörünün uluslararası ilişkilere geri dönüşüyle beraber birçok akademisyen dinler arası bir mücadele/savaş yaşanacağı sinyalleri vermiştir. Bunlar arasında kültürel farklılığı çatışmayla eşleştiren Samuel Huntington, “Medeniyetler Çatışması” argümanı ile Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde yaşanan çatışmaların medeniyetler arasında olacağını iddia etmiştir. Huntington bu makalesinde din terimini oldukça az kullanmasına rağmen medeniyetleri çoğunlukla din üzerinden tanımlamış ve oldukça eleştirilmiştir.³⁰ Samuel Huntington’ın toplumların kimliklerinin farklılığından kaynaklanan kültürel çeşitliliği uluslararası ilişkilerde çatışmanın nedenlerinden biri olarak görmesi, büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda dünya üzerinde farklı bölgelere yaptıkları müdahaleleri haklı çıkarmak amacıyla yaratılmış bir tezdır. Uluslararası ilişkilerdeki her toplum ve devlet kendine özgü bir kimliğe sahiptir, ancak devletler sürekli olarak birbirleriyle çatışma halinde değillerdir. Devletleri çatışmaya sürükleyen nedenlerin başında uluslararası ve bölgesel güç rekabeti ve beraberinde getirdiği dış müdahaleler bulunmaktadır. Devletler çıkar amacıyla birbirlerine müdahale etmekte ve bunu yaparken toplumda var olan kimlikleri araçsallaştırmaktadırlar.

Jonathan Fox ise birçok medeniyetler arası çatışmanın dini farklılıkları içerdiğini, ancak her çatışmanın aynı anda medeniyetler arası ve dini olmadığını

²⁹ Aydın, Açıkmeşe, “İslam Örneğinde Küreselleşen...”, pp. 202-205.

³⁰ Fox, Sandler, “The Question of Religion...”, p. 297.

belirtmektedir. Bu noktada bir çatışmanın medeniyet farklılığından mı, yoksa dini anlaşmazlıktan mı kaynaklandığının çok da önemli olmadığını, çünkü bu iki faktörün de birçok çatışmanın birincil nedenleri arasında yer almadığını iddia etmektedir.³¹ Kimliğin belirlenmesinde dinin oldukça önemli bir faktör olduğunu kabul etmekle beraber, en önemli faktör olduğu tartışmalıdır. Din de diğer unsurlar gibi politik kararların meşrulaştırılmasında ve bu kararlara yönelik kamu desteğinin sağlanmasında kullanılan bir unsurdur.³² Suudi Arabistan ve İran gibi dinin devlet meşruiyetinin temeli olduğu ülkelerde, din ülkenin yerel, bölgesel ve uluslararası etkisinin artırılması ve çıkarların korunması için en temel araçlardan biri olarak görülmektedir. Ancak bu ülkelerde dahi din, devlet politikalarının belirlenmesinden ziyade meşrulaştırılmasında işlev görmektedir. Bu sebeple dini kimliklerin doğrudan çatışma nedeni olduğu söylenemez; dini kimlikler, rekabet sebebiyle belirli bir çatışma içerisinde olan devletlerin bu süreçte başvurdukları araçlardır.

Fox ve Sandler dinin toplumu ve devlet politikalarını beş açıdan etkilediğini belirtmektedir; buna göre din; (1) kimlik için bir temel oluşturur, (2) davranışları etkileyen bir inanç sistemidir, (3) dini doktrinler aracılığıyla etki sağlar, (4) dini kurumlar aracılığıyla etki sağlar ve (5) meşruiyet kaynağıdır. Bu beş farklı açıyı ele alacak olursak, öncelikle dinin kimlik oluşumunda temel bir unsur olduğu ve kimliğin politikaları etkilediği inşacı yaklaşım çerçevesinde kabul edilen bir olgudur. Yukarıda da bahsedildiği gibi dini kimlik kişinin herhangi bir dine inanıp inanmadığına bakılmaksızın bireyin kimliğinin bir parçasıdır. İkinci olarak bir inanç sistemi olan din, insan davranışlarını etkilediği için uluslararası sistemdeki aktör davranışlarını da etkilemiş olur. Özellikle dış politika karar alıcılarının dini görüş ve inançları, ülkelerinin dış politikalarını etkileyebilmektedir. Benzer şekilde dini doktrinler de davranışlar üzerinde etkiye sahiptir. Dini doktrinler özellikle karar alıcıların opsiyonlarını kısıtlayan bir etkiye sahiptir. Yine dini kurumlar da toplum tarafından kabul edildikleri ölçüde politik alanda otorite ve önceliğe sahip olurlar. Özellikle bu dini kurumların devlet yönetiminde söz sahibi olması iç ve dış

³¹ Jonathan Fox, "Clash of Civilizations or Clash of Religions: Which is a More Important Determinant of Ethnic Conflict?", **Ethnicities**, Vol. 1, No. 3, 2001, pp. 310-311.

³² Shireen T. Hunter, "Religion and International Affairs: From Neglect to Over-Emphasis", **The Sacred and The Sovereign**, International Relations, August 2011, p. 9.

politikada doğrudan etki yaratır. Son olarak yukarıda da belirtildiği gibi din bir meşruiyet kaynağıdır ve herhangi bir politikayı veya eylemi meşrulaştırmak için kullanılabilir.³³ Dinin toplumu ve devlet politikalarını etkilediği bu beş faktör arasında son iki madde olan dini kurumlar aracılığıyla etki sağlaması ve meşruiyet kaynağı olması konusunun dinin devlet politikalarına olan etkisindeki en önemli unsur olduğunu düşünüyorum. Çünkü yönetici elitler rejimlerinin devamlılığı ve iç ve dış politikalarının meşruiyeti için dini kimlikleri kullanmakta, toplumu dini kimlikleri üzerinden politize edebilmektedirler ve bunu bazen dini kurumlar aracılığıyla yapmaktadırlar. Bu durumun örnekleri ileriki bölümlerde Suudi Arabistan ve İran devlet politikalarında ayrıntılı şekilde verilecektir. Sonuç olarak; dinin araçsallaştırılmasının devletler arası güç politikalarıyla yakından ilgisi bulunmaktadır, bu sürecin nasıl işlediğini daha iyi anlamak için güç, gücün unsurları ve kimlik ile bağlantısı aşağıdaki bölümde tartışılmaktadır.

1.2. Güç, Devlet, Dış Politika ve Kimlik

1.2.1. Güç ve Kimlik

Bu bölümde güç kavramının uluslararası ilişkilerdeki yerini anlayabilmek için, güç ve gücün analizi ele alındıktan sonra, güç olgusunun farklı teoriler çerçevesinde nasıl kavramsallaştırıldığı tartışılacaktır. Bu bölümün temel amacı güç ve kimlik kavramları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek ve iki unsurun birbirleriyle bağlantılı olarak devletler arası ilişkilerde ne kadar önemli olduğunu gösterebilmektir.

1.2.1.1. Güç ve Gücün Analizi

Güç kavramının sözlük anlamı; “(a) Fizik, düşünce ve ahlak yönünden etki yaratma, etkiye direnme; (b) Siyasi, ekonomik, askeri vb. yönden etki edebilme”

³³ Fox, Sandler, “The Question of Religion...”, pp. 293-295.

olarak tanımlanmaktadır.³⁴ Güç kavramı hangi alanlarda çıkarımız olduğunu, başkalarına ne yapabileceğimizi ve başkalarının bize ne yapabileceğini söyler. Devletler arası ilişkilerde güç, bir devletin başka bir devlete veya sistemin bütününe politik, ekonomik veya ideolojik olarak etki edebilmesi, kendisine karşı yapılmaya çalışan etkiye direnebilmesi ve konjonktürü kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmesi anlamına gelmektedir. Ancak gücün yani bir devletin askeri, ekonomik, politik veya ideolojik etkisinin ölçülmesi, yani devletlerin kapasitelerinin belirlenmesi oldukça zordur. Güç kullanıldığı duruma, mekana ve zamana göre değişen göreceli bir kavramdır.

Bir devletin güç kapasitesi hesaplanırken, o devletin içerisinde bulunduğu coğrafya, sahip olduğu nüfus, doğal kaynaklar, askeri ve ekonomik kaynaklar ve kültürü/kimliği değerlendirilir. Devletin gücünü analiz ederken bu kapasite öğelerinin bütünü ile söz konusu devletin başka bir devlete veya sistemin bütününe olan etkisi değerlendirilir. Çünkü bir aktörün kapasitesini gösteren gücü o aktörün gücünün çevresinde nasıl algılandığına bağlıdır. Bir aktörün belli bir kapasiteye sahip olduğunun düşünülmesi, bu aktörün gerçek anlamda bu kapasiteye sahip olduğunu göstermez. Ancak tersi kanıtlanıncaya kadar algı, sosyal gerçekliği kurgulamaktadır. Sonuçta uluslararası politika, aktörlerin bireysel tercihleri veya iddialarıyla kurulmaz, bilgi/anlam sosyal olarak inşa edilir.³⁵ Devletlerin etki edebilme kapasiteleri yerel, bölgesel ve uluslararası konjonktüre ve neye veya kime etki ettiğine göre değiştiği için devletlerin gücünün ölçülmesi güç kapasitesine hangi alandan bakıldığına göre de değişebilir. Bir devlet uluslararası arenada ekonomik ve askeri anlamda güçlü bir aktörken, ideolojik açıdan hiçbir etkiye sahip olmayabilir. Ayrıca söz konusu etkinin başarılı olup olmadığının değerlendirilmesi de göreceli bir durumdur.

³⁴ Türk Dil Kurumu, “Güç”, (Çevrimiçi), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5922a6e07dd991.02472972, 22.05.2017.

³⁵ Stefano Guzzini, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, Vol. 6, No. 2, 2000, pp. 173-174.

Bu bağlamda güç kavramını *sert güç* ve *yumuşak güç* olarak ikiye ayırabiliriz. Sert güç bir devletin askeri ve ekonomik gücünü yansıtmaktadır, bir diğer ifadeyle bir devletin başka bir devlete yaptığı askeri müdahale veya ekonomik yaptırımlar olarak düşünülebilir. Soğuk Savaş sona erene kadar güç genellikle askeri kapasite sonucu belirlenen güç dağılımı çerçevesinde düşünülmüştür. Ekonomik kapasite de özellikle neo-realist yaklaşımla beraber devletler arası ilişkilerde etki yaratan bir unsur olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Joseph Nye tarafından geliştirilen yumuşak güç kavramı ise bir devletin diğer devletlerin davranışlarını ikna veya rıza yöntemiyle etkileyebilmesini ifade eder ve günümüzde devletlerin birbirlerini etkilemek için sıklıkla kullandığı bir yöntem haline gelmiştir. Joseph Nye'a göre bir devletin yumuşak gücü üç temel kaynağa dayanmaktadır: (a) ülkeyi temsil eden fikirlerin kabul edilirliliğini ve ilgi çekiciliğini gösteren kültür; (b) politik değerler ve kurumların meşruluğunun kabulü; (c) dış politika amaç ve pratiklerinin meşruluğu.³⁷ Görüldüğü üzere bir devletin etkili bir yumuşak güce sahip olması için öncelikli olarak sahip olduğu ideoloji, kültür ve politik değerlerin diğer devletler tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak da ilgili devletin yumuşak gücünü kullanarak yürüttüğü dış politika uygulamalarının diğer devletler tarafından benimsenmesi ve diğer devletlere etki sağlaması gerekmektedir. Ancak bu şartlar çerçevesinde bir devletin etkin bir yumuşak güce sahip olduğu söylenebilir. Devletlerin sert güç kategorisinde değerlendirilen ekonomik güçleri, yumuşak güç alanında da etki sahibi olmalarını kolaylaştıran bir etkendir ancak tek başına yeterli değildir.

Sert gücün ve yumuşak gücün beraber kullanılarak bir devletin kapasitesini artıracılabileceği düşüncesi de Nye'yı *akıllı güç* kavramına yöneltmiştir. Akıllı güce göre devletlerin bölgelerinde veya uluslararası sistemde güç sahibi olmaları için sadece sert güç veya yumuşak güce sahip olmaları yeterli değildir, bu ikisini aynı anda kullanabilirlerse, güçlü bir devlet olarak algılanabilirler. Örneğin bölgesel

³⁶ Joseph S. Nye, "Get Smart: Combining Hard and Soft Power", **Foreign Affairs**, Vol. 88, No. 4, July/August 2009, p. 160.

³⁷ Talha Köse, Mesut Özcan, Ekrem Karakoç, "A Comparative Analysis of Soft Power in the MENA Region: The Impact of Ethnic, Sectarian, and Religious Identity on Soft Power in Iraq and Egypt", **Foreign Policy Analysis**, 2016, p. 4.

anlamda güçlü bir devlet kendi bölgesindeki diğer devletlerle politik, ekonomik ve kültürel olarak bağlantılı olmalıdır ve bölgesinde kabul görmelidir; bir diğer ifadeyle diğer devletlere istediğini yaptırabilecek, bölge gündemini belirleyebilecek veya diğer devletlerin tehdit olarak gördükleri bir devlet haline gelmelidir. Öte yandan güç aktörler üzerinde muhtemel bir sorumluluk yaratır. Bir aktörün belli bir güce sahip olduğunu belirtmek o aktöre belli bir sorumluluk yüklemektedir.³⁸ Aktörler uluslararası arenada kendilerine yüklenen bu sorumluluk çerçevesinde davranmaya çalışırlar, özellikle de büyük güçler kendilerinden bekleneni yaptıkları müddetçe diğer devletler tarafından büyük güç olarak algılanmaya devam ederler. Bu durum güç ve kimlik kavramlarının birbirleriyle ne kadar bağlantılı olduğunu göstermektedir. Sonuçta bir devletin diğer devletler tarafından nasıl algılandığı o devletin kimliğini de etkilemektedir. Eğer söz konusu devlet diğer devletlerin bu algısını içselleştirirse, algı kimliğin kendisine dönüşür. Bu sebepten dolayı kimlik öznel veya nesnel değil, özneler arasındır. Bir devletin kendini büyük güç olarak görmesi tek başına yeterli değildir, diğer devletlerin de onu büyük güç olarak kabul etmesi gerekir ve bu devlet büyük güç olarak eylemde bulunmaya devam ettiği sürece hem kendi kimliğini hem de çevresini etkiler. Bir diğer ifadeyle inşacı yaklaşımın da savunduğu üzere gerçeklik sosyal olarak inşa edilmiş olur.

1.2.1.2. Gücün Kavramsallaştırılması

Güç unsuru, ana akım uluslararası ilişkiler teorileri ve inşacı yaklaşımın temel taşlarından birisidir, ancak gücün kavramsallaştırılması farklı açılardan ele alınmaktadır. Güç kavramını devletler arası ilişkilerin temel belirleyici unsuru olarak gören realist yaklaşım, uluslararası ortamı anarşinin hakim olduğu ve devletlerin güç elde etmek için sürekli olarak birbirleriyle mücadele ettikleri bir ortam olarak tanımlar. Çünkü devletler arası ilişkilerde üst bir otorite yoktur ve rekabet ile çatışma hakimdir.³⁹ Realizme göre bir devletin ulusal çıkarını açıklarken güç olgusu ve ulusal güvenlik kavramı temel alınmalıdır. Kendi çıkarlarını düşünen rasyonel

³⁸ Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism...", p. 171.

³⁹ John J. Mearsheimer, "Realism, the Real World and the Academy", **Realism and Institutionalism in International Studies**, Ed. Michael Brecher, Frank P. Harvey, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2002, p. 25.

varlıklar olarak güç elde etmek için çaba gösteren devletler, teritoryal sınırları çerçevesinde bekalarını ve siyasal egemenlerini ulusal güvenlik kapsamında değerlendirirler.⁴⁰ Ulusal güvenlik tehdit kavramı ile yakından ilgilidir. Bir devletin neyi ve kimi tehdit olarak göreceği, algılarının nasıl şekillendiği ile ilgilidir. Benzer şekilde güç kavramı da tam olarak ölçülebilen bir olgu olmayıp, çoğunlukla devletlerin birbirlerine yönelik algılarıyla şekillenmektedir. Bu algılar devletler arasındaki ilişkiler tarafından sürekli dönüşüme uğramaktadır.

Realist yaklaşımın devletler arası ilişkileri sadece çıkar ve güç ilişkilerine indirgemesi, başta askeri kapasite olmak üzere sadece maddi kapasiteye önem vermesi ve Soğuk Savaş sonrası yaşanan dönüşümü açıklayamaması sonucunda, realizmin temel unsurlarını benimseyen ancak uluslararası ilişkilerde yaşanan değişiklikleri teori çerçevesinde açıklamaya çalışan neo-realizm⁴¹ ortaya çıkmıştır. Neo-realizmin kurucusu olarak görülen Kenneth Waltz realist paradigmanın temel unsuru olan güç kavramını araçsallaştırmış ve askeri gücün yanı sıra ekonomik gücün de önemini vurgulamıştır.

Neo-realizm sert güçten oluşan maddi gücü, küresel politikalarda otorite sahibi olmanın yegane kaynağı olarak görürken, inşacılar pozitivist yaklaşımların anarşik yapıyı ve güç boşluğunu verili nesnel bir olgu olarak ele almalarını, gücü askeri ve ekonomik kapasiteyle bir tutmalarını reddeder. İnşacı yaklaşım güç ve tehdit algılarının devletten devlete göre değişiklik gösterebileceğine, bu sebeple öznel olduklarına ve asıl önemli olanın bu kavramların devletler tarafından hangi ortak anlayışlar çerçevesinden belirlenmiş olduğuna vurgu yapar. İnşacılar, hem maddi hem de söylemsel gücün dünya ilişkilerini anlamak için gerekli olduğunu iddia eder ve bilgi, fikir, kültür, ideoloji ve söylemlerin gücüne inanırlar.⁴² Devletler arası ilişkileri anlayabilmek için inşacı yaklaşımın güce yönelik bakış açısının

⁴⁰ Stephen M. Walt, "Realism and Security", **Oxford Research Encyclopedia of International Studies**, March 2010, (Çevrimiçi) <http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-286?print=pdf>, 02.10.2018.

⁴¹ Neo-realizm hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Kenneth N. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", **Journal of International Affairs**, Vol. 44, No. 1, Spring/Summer 1990.

⁴² Hopf, "The Promise of Constructivism...", p. 177.

realizm/neo-realizme kıyasla daha gerçekçi olduğunu düşünmekteyim. Maddi güç devletler arası politikalarda oldukça önemli bir unsur olmasına rağmen, bir devletin sadece askeri veya maddi açıdan oldukça güçlü diye çevresindeki diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanmayacağını düşünüyorum. Bu noktada kimin dost kimin düşman olarak görüldüğü, kimlik tanımlarıyla şekillenen algılarda kritik öneme sahiptir. Bir devlet sert güç nezdinde oldukça güçlü olup, aynı zamanda barışçıl davranarak çevresindeki devletlere herhangi bir tehdit oluşturmuyor olabilir, hatta bölgede genel anlamda bir işbirliği de yürütülüyor olabilir. Öte yandan sert güç açısından oldukça etkili olan büyük güçlerin uluslararası alandaki diğer bütün ülkeler tarafından tehdit olarak görüldüğü söylenemez. Devletlerin birbirlerini tehdit olarak görmesi için rekabetin yanı sıra karşılıklı algılarında olumsuz bir koşula ihtiyaç vardır. Ayrıca devletlerin birbirlerine yönelik algıları uluslararası ve bölgesel konjonktüre göre de değişiklik gösterdiği için, inşacı yaklaşımın güç ve tehdit algılarının öznel olduklarına dair öngörüsü, genel geçer varsayımların ötesinde devletler arası ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Benzer şekilde Alexander Wendt bütün toplumsal olguların aktörler tarafından onlara verilen anlamlarla inşa edildiğini belirtir. Var olan fikir ve pratiklerin değişmesiyle olguların anlamları da değişerek dönüşüme uğrar. Yapının içerisinde yer alan güç politikaları da süreç içerisinde sosyal olarak inşa edilir. Wendt'e göre anarşi ve güç dağılımı kavramları devletlere kimin düşman kimin dost olduğunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Devletler arası güç dağılımı devletlerin birbirlerine yönelik hesaplamalarına önemli etkiler sağlamaktadır, ancak bu etkinin nasıl gerçekleştiği özneler arası anlayış ve beklentilere göre ve aktörlerin kendilerini ve ötekini nasıl tanımladığına göre farklılık göstermektedir. Wendt sistemde bir üst yapının bulunmamasının güç boşluğu yarattığını, bu boşluğun devletlerin birbirleriyle güç mücadelesine girmesine sebep olduğunu ve bütün bunların devletlerin birbirlerine ve güç boşluğuna verdikleri anlamlarla şekillendiğini söyler.⁴³ Wendt neo-realizmin anarşi kavramına dair bakış açısını eleştirmiş ve anarşiyi sosyal bir olgu olarak ele almıştır. İnşacı yaklaşıma göre, ana akım uluslararası ilişkiler

⁴³ Wendt, "Anarchy is What States Make of It...", pp. 392-398.

teorilerinin temel yapı taşı olan anarşi, yapısal bir unsur olduğu için aktörlerle karşılıklı inşa edilmesi gerekir. Aktörler özneler arası anlayışlarına ve pratiklerine göre farklılaştıkları için de anarşinin birden fazla anlamı olması gerekir. Eğer anarşiye farklı anlamlar yükleyebiliyorsak, o zaman aktörlerin anlayışlarına göre farklı uluslararası politika alanları daha fazla anarşik veya daha az anarşik olarak sınırlandırılabilir.⁴⁴ Wendt'in güç politikalarının sosyal olarak inşa edildiği ve aktörler arasında oluşan anlayışın kendilerini ve birbirlerini nasıl tanımladıklarına göre değiştiği öngörüsü kimlik çatışmalarının nasıl çıktığının anlaşılması için yol göstericidir. Kimlik aktörlerin kendini ve ötekini nasıl tanımladığı ile ilgili olup, bu bağlamda aktörün ötekiyle kurduğu ilişkide önemli bir role sahip olduğu için, devletler arası güç politikalarında, özneler arası anlayışa göre inşa edilen kimliğin rolü göz ardı edilmemelidir. Devletler arası ilişkileri belirleyen temel faktörün güç politikaları olduğunu kabul etmekle beraber, Wendt'in de söylediği gibi bu politikaların aktörlerin kimlikleri, algıları ve tepkileri çerçevesinde oluştuğunu düşünüyorum.

Stefano Guzzini ise güç olgusunun, bilginin/anlamanın sosyal inşası ile sosyal gerçekliğin inşası arasındaki bağlantıyı sağlayan etkenlerden biri olduğunu söyler. Mevcut düzenin doğal yollardan belirlenmediğini, oluşturulduğunu ve şartlar değişirse düzenin de her daim değişime açık olacağını belirtir. Sonuçta anlam ve sosyal dünya birbiriyle ilişki içerisindedir, bunun sonucu olarak da politik statüko bu ilişkiye dayanır.⁴⁵ Yani devletlerin birbirlerine yönelik anlayışları sürekli sosyal olarak inşa edilmekte olduğu için, devletlerin sahip olduğu güç veya devletler arası güç dengesi özneler arası ilişki çerçevesinde değişmeye devam edecektir. Bu yüzden devletler arası ilişkilerin kesin sonuçları olduğu söylenemez, devletler tarafından yürütülen politikalar konjonktür dahilinde ve kimden tehdit algılandığına göre değişiklik gösterecektir.

⁴⁴ Hopf, "The Promise of Constructivism...", p. 174.

⁴⁵ Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism...", pp. 149-150.

1.2.1.3. Realist İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Güç ve Kimlik

Realist yaklaşıma göre rasyonel aktörler olan devletler ve onların çıkarları, güç ilişkilerinin merkezinde yer alır ve bir devletin gücü temel olarak onun sert gücünün kapasitesiyle ölçülür. İnşacı yaklaşım ise uluslararası ilişkileri daha sosyolojik açıdan ele alarak, kimlik kavramına vurgu yapıp politik kurumların sosyal inşa süreçlerini incelemektedir. Yani realizm bize politikanın nasıl işlediğini anlatırken, inşacı yaklaşım politikayı anlamak için nasıl bakmamız gerektiğini söyler. Ancak ne realist teori tam anlamıyla kimlik kavramını dışlamakta, ne de inşacılar devletler arası güç ilişkilerinin önemsiz olduğu söylemektedir.⁴⁶ Aslında inşacılar ve realistler, devletler arası ilişkilerde gücün önemi ve kimlik farklılıkları sonucu oluşan çoğulculuk sebebiyle çatışmanın olası olduğu konularında hemfikirdirler.⁴⁷ Bu iki teorinin sentezlenmiş hali, uluslararası ilişkiler literatüründe bu teorilerin tek başlarına açıklamakta eksik kaldıkları konuları kapsayıcı şekilde daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Realizmin ve inşacı yaklaşımın bir nevi sentezinden oluşan realist inşacı yaklaşım, bir tarafta devletler arası güç ilişkileri ve diğer tarafta uluslararası politikanın sosyal inşası konularını bir araya getirmektedir. Yaratılan bu sentez ile devletler, dış politikaları ve birbirleri arasındaki güç ilişkileri ele alınırken bu yapının ve birimlerin nasıl oluştuğu da değerlendirilmektedir.⁴⁸ Böylelikle bu tezde de öne sürüldüğü gibi, devletler arası ilişkilerde güç rekabetinin önemi göz ardı edilmezken, bu rekabet içerisinde kimliğin oynadığı rol de göz önüne alınmaktadır. Sonuçta devletler karşılıklı ilişkilerini güç unsuru kapsamında yürütmektedir, ancak bunu yaparken eylemlerinin meşrulaştırılması, bölgesel etkinin artırılması ve iç politikada birlik beraberliğin sağlanması için benimsedikleri kimlikleri kullanmaktadırlar.

İnşacı yaklaşım sosyal inşa sürecinin anlaşılmasına katkı sağlarken, realizm anlaşılmanın politika belirlemek için eyleme dökülmesini sağlar. Realist inşacı

⁴⁶ Samuel J. Barkin, **Realist Constructivism: Rethinking International Relations Theory**, New York, Cambridge University Press, 2010, pp. 1-7.

⁴⁷ Paul Dixon, "Beyond Sectarianism in the Middle East? Comparative Perspective on Group Conflict", **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, p. 30.

⁴⁸ Barkin, **Realist Constructivism...**, pp. 1-7.

yaklaşımına göre güç ilişkileri sosyal kurumlar tarafından kısıtlanabilir, ancak kurumların fonksiyonları kadar güç olgusunun önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda uluslararası politikada güç, hem kendi başına politikayı etkileyen bir etkidir hem de aktörler tarafından bir araç olarak kullanılmaktadır, bu durum özellikle devletlerin dış politika davranışları ele alınırken görülebilmektedir. Realizmin inşacı yaklaşımına sunduğu bakış açısı güç ilişkilerinin daha kapsamlı açıdan ele alınması iken, inşacı yaklaşımın realizme kazandırdığı bakış açısı ise, devletlerin çıkarlarının nasıl oluştuğunun anlaşılması ve devletlerin dış politikalarının yapısal faktörlerin yanı sıra sosyal inşa süreçlerinden de etkilendiğinin vurgulanmasıdır. Ayrıca inşacı yaklaşım realizme ulusal çıkarın sadece devletlerin bekalarıyla ilgili olmadığını, politik ahlak da göz önüne alınarak devletlerin ulusal çıkarlarını belirlerken özneler arası ilişkileri de değerlendirdiklerini gösterir.⁴⁹

Realist teori devletler için ulusal çıkarın önemini vurgular ancak bu çıkar ulusun ne istediğinden ziyade karar alıcıların toplum ve devlet için neyin iyi olduğuna verdiği kararlardır. Karar alıcılar ve toplum diğer devletler hakkındaki fikirlerini çevrelerinden edindikleri bilgilere göre verirler ve bu çevre öncelikli olarak yerel basın yayın organlarından oluşur. Zaten toplumun diğer ülkeler ile ilgili haberlere ulaşma şansı çoğu zaman sadece medya organlarıyla mümkün olabilmektedir. Basın yayın organlarında devletlerin dış politika söylemleri ve bu söylemlerin nasıl yorumlanarak aktarıldığı, karar alıcıların ve toplumun algılarını ve dış politika fikirlerini şekillendirmektedir. Öte yandan devletlerin diğer devletler için aldıkları kararlar, bu devletlerle olan stratejik ve ticari çıkarlarına göre belirlenmektedir. Bu durum aynı zamanda karar alıcıların belirli bir ülkeye ilişkin topluma hangi bilgiyi verdiğini de etkilemektedir.⁵⁰ Bir diğer ifadeyle toplumun dış politika olaylarına vereceği tepki, inşa edilen gerçekliğe göre belirlenmektedir. Özellikle demokratik olmayan ülkelerde toplumun edindiği bilginin basın yayın organlarının da sahibi olan yönetici elit tarafından yönlendirilmesi sonucunda rejimin

⁴⁹ Barkin, **Realist Constructivism...**, pp. 169-173.

⁵⁰ Justin O. Delacour, **Liberal Discourse and the Hegemons Dilemma: A Realist-Constructivist Approach to the Study of U.S.-Latin American Relations**, Doctor of Philosophy Thesis, The University of New Mexico, July 2014, pp. 35-39.

benimsediği kimlik ve kimin dost kimin düşman olarak görüldüğü topluma daha kolay benimsetilebilmektedir.

Güç devletler arası ilişkilerde bir amaç olmanın ötesinde devletlerin kendi güvenliklerini, rejimlerini ve ekonomik çıkarlarını korumak için kullandıkları bir araçtır. Devletler güçlerini korumak ve artırmak isterler, ancak bu amaçları gerçekleştirebilmeleri devletlerin kendilerini güçlü gösterebilme kapasitelerinde yatar. Çünkü devletler arası ilişkileri belirleyen, devletlerin kendileri ve diğerlerini nasıl algıladığı ve bunu nasıl yansıttığıdır. Realist inşacı yaklaşımın teorisyenlerinden Samuel Barkin'e göre devletler arası güç ilişkileri göreceli, ilişkisel ve sosyaldır. Güç ilişkileri görecelidir, çünkü bir devletin gücünün kapasitesi ölçülürken önemli olan nokta, o gücün diğer devlet için ne ifade ettiğini anlamaktır. Bir diğer ifadeyle A devletinin ne kadar güçlü olduğu, B devleti için bu gücün ne ifade ettiğine göre değişir. Yani güç kapasiteleri, kime göre ve hangi bağlamda olduğuna göre değişiklik gösterir. İkinci olarak güç ilişkileri ilişkiseldir; çünkü, bir devletin sert güç kapasitenin ölçülmesi objektif bir olgu olarak görülse bile, bu gücün konusu birimlerdir ve güç diğer aktörlere istediğini yaptırabildiğin oradan etkilidir. Örneğin uluslararası politikada objektif anlamda sert güce dayalı kapasitesinin yüksek olduğu bilinen bir ülkenin eğer isterse kendinden daha az sert güce sahip devletleri yok edebileceği düşünülebilir. Ancak uluslararası ilişkiler tarihi aslında devletler arası ilişkilerin bu şekilde yürümediğinin örnekleriyle doludur. Hegemon bir devlet için karşıdaki ülkeyi yok etmek bir çözüm olmaktan ziyade daha fazla probleme yol açmaktadır, bu sebeple devletler kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak sert güçlerini diğer devletleri ikna etmekte kullanmaktadırlar. Buna göre politik güç ikna kabiliyetine dayandığı için hangi devletin hangi konuda ikna edileceğine göre ilişkiseldir.⁵¹

John Mearsheimer gücün ilişkisellik boyutuna karşı çıkarak, eğer devletlerin güçlerini ölçerken ilişkiselliği ön planda tutarsak devletler arası ilişkilerde sonuçlara bakmamız gerektiğini, böyle bir durumda da güç dengesinin ölçülmesinin imkansız

⁵¹ Barkin, **Realist Constructivism...**, pp. 18-19.

olacağını belirtmektedir. Ancak bir devletin başka bir devlete yönelik aldığı aksiyonun etkisine bakmadan, o devletin diğer devleti ikna etmede başarılı olup olmadığını anlamamız oldukça zordur. Örneğin A devletinin bir bölgede güç dengesinin içerisinde yer alan aktörlerden biri olduğunu kabul etmemiz için, diğer B, C ve D devletlerinin A devletinin davranışlarını göz önünde bulundurarak kendi davranışlarını belirlediğini görmemiz gereklidir. Bir diğer ifadeyle devletler arası ilişkilerde bir devletin gücü diğer devletlerin algılarına göre ölçülebilir, bu da hangi bağlamda ele alındığına göre değişiklik gösterir. Son olarak Samuel Barkin'e göre devletler arası güç ilişkileri sosyaldır, çünkü devlet kurumsal bir aktördür ve çıkarları doğrultusunda diğer devletlerle girdiği ilişkilerde sosyal bir alan inşa edilmiş olur.⁵² Böylece güç, çıkar ve aktörler birbirleriyle bağlantılı şekilde sosyal inşa sürecinin bir parçası olurlar.

Gücün göreceli, ilişkisel ve sosyal boyutu devletler arası ilişkilerde hangi devletin güç veya etki sahibi olduğunun anlaşılması için, devletleri sadece askeri veya ekonomik güçleriyle değerlendirmekten daha gerçekçi bir bakış açısı sunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde olaylar yaşandıkları mekana ve zamana değişmektedir. Mevcut olarak çatışma halinde olan devletler yirmi yıl önce benzer güçlere de sahip olsalar işbirliği içerisinde olabilmektedirler. Devletlerin karşılıklı ilişkilerini değerlendirirken diğer aktörlerin sürece ne ölçüde dahil olduğuna da bakılmalıdır. Özneler arası anlam dahilinde inşa edilen uluslararası ilişkiler çok boyutlu şekilde ele alınmalıdır. Örneğin önümüzdeki bölümlerde de ayrıntılı şekilde değerlendirilecek olan Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler, devletlerin farklı kimlik ve yönetim tarzlarına sahip olmalarına rağmen ABD gibi dış aktörlerin etkisine bağlı olarak bazı dönemlerde çatışma içerisinde ilerlese de diğer zamanlarda işbirliği içerisinde yürütülmüştür.

Son olarak realist inşacı yaklaşım, gücün farklı boyutlarının yanı sıra devletlerin dış politikalarında ideolojinin rolünün de yine güç kavramı çerçevesinde anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Böylece kültür ve din gibi öğelerin devletlerin

⁵² Barkin, **Realist Constructivism...**, pp. 19-20.

dış politikalarında neden, nasıl ve ne zaman kullanıldığı değerlendirilmektedir. İdeoloji dış politikanın belirlenmesinde yegane motivasyon sağlayan unsur olmasa da, söz konusu dış politik eylemin neden gerçekleştirildiğini açıklamak veya eylemi gerekçelendirmek için ara bir değişken görevi görmektedir. Örneğin İran dış politikası incelendiğinde, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Dini Lider Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin yürüttüğü devrimsel Şii İslam politikası, İran dış politikasının temel belirleyici unsuru olmasa da, Devrim'in ilk zamanlarında İran'ın önceliklerini etkilediği görülmektedir.⁵³ Bir diğer ifadeyle Humeyni'nin Şii İslam anlayışının İran iç ve dış politikasını oldukça etkilediği, ancak bu ideolojinin İran'ın pragmatik dış politika anlayışının önüne geçemediği görülmektedir. Çünkü devletler özellikle dış politikalarında bölgesel etkilerini yaymak veya güç sahibi olmak için mevcut güç ilişkilerini göz önünde alarak ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler. Hiçbir devlet güç politikalarından bağımsız bir şekilde sahip olduklarını ideolojiyi yaymak amacını taşımamaktadır, asıl hedef yine elde edilmesi hedeflenen güçtür.

1.2.2. Devlet, Toplum, Çıkar ve Kimlik

Bu bölümde devlet kimliğinin ne olduğu, nasıl inşa edildiği ve çıkarların bu süreçteki rolü ele alınacaktır. Bu bölümün amacı devlet kimliğinin yönetici elitler tarafından inşa edilmesine rağmen, inşacı bakış açısı çerçevesinde toplumun göz ardı edilemeyeceğini ve bütün bu inşa sürecinin devletin çıkarları çerçevesinde gerçekleştirildiğinin gösterilmesidir.

1.2.2.1. Devlet Kimliğinin İnşası ve Toplum

Devlet dediğimiz olgu başlı başına bir inşa sürecidir. Bir devlet sahip olduğu toprak üzerinde belirli amaçlar çerçevesinde hakimiyetini iç ve dış çevresinde kurmaya ve sağlamlaştırmaya çalışır. Devlet kimliği inşa edilirken toplumsal,

⁵³ Paul Bleau, **Realist Constructivism: Understanding Foreign Policy Intent**, Master of Arts Thesis, Johns Hopkins University, Maryland, August 2014, pp. 92-93.

ekonomik ve bölgesel faktörler bir potada eritilerek belli bir kimlik karışımı ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Bunu yaparken devletler kendilerini oluşturan toplumların sahip olduğu sosyal ve kültürel değerler ve önceden belirlenmiş amaçlar çerçevesinde ortak bir kimlik inşa ederek yeni bir politik kimlik yaratırlar. Yani devlet kimliği toplumun değerleri çerçevesinde oluşturulduğu gibi aynı zamanda da toplumun yönetici elitler tarafından yönlendirilmesini de sağlar. Bir diğer ifadeyle, devleti kuran yönetici elitler devlet kimliğini oluştururken toplumun sahip oldukları kimlikler arasından onları bir araya getirecek ve yönetici elitlerin meşruluğunu sağlayacak bir kimliği devlet kimliği olarak benimserler. Ancak devletin tek bir kimliği değil aynı anda birçok kimliği vardır. Bazen devlet kimliğinin bazı özellikleri toplumun geneli tarafından benimsenmemiş dahi olabilir ve yönetici elitler rejimlerinin güvenliği için bu kimliğe sürekli vurgu yaparak yürüttükleri politikalarla devletin ve toplumun kimliğinin aynı olduğu izlenimi verebilirler. Bu durum özellikle demokrasi ile yönetilmeyen otoriter devletlerde görülebilmektedir.

Yine de devletlerin kimlikleri incelenirken toplumun oldukça önemli bir rolü olduğu göz ardı edilmemelidir. Gramsci'nin *ortak akıl* kavramı gibi, devletlerin kimlikleri belirlenirken bu kimlik altında yaşayan toplumun ortak aklının bu kimliğin belirlenmesinde rolü bulunmaktadır. Devletler kendi kendilerine değil, içlerinde yaşayan toplumla var olurlar. Sonuçta devlet kimliği olarak sunulan benliğin içerisindeki fikirler, o devleti oluşturan toplumun inanç sistemine ve insanların gündelik gerçek hayatlarına uygun olmalıdır, yoksa benimsenemeyeceği için sürdürülemez. Gramsci de benzer şekilde topluma sunulan ideolojinin toplumun ortak aklıyla aynı doğrultuda olması gerektiği, yoksa politik hareketliliğin sağlanamayacağını belirtmiştir.⁵⁵ Otoriter devletlerde bile yönetici elitler devlet kimliğini oluştururken, diğer kimliklerin yanı sıra teritoryal sınırları içerisinde yaşayan halkın kendilerini tanımladıkları kimlik çeşidini de göz ardı etmeyerek hareket ederler. Örneğin Suudi Arabistan devletinin kuruluşunda, Suudi Ailesi o dönemde sınırları içerisinde çok da yaygın olmayan Vahhabiliği devlet kimliğinin

⁵⁴ Simon Mabon, Lucia Ardovini, "People, Sects and States: Interrogating Sectarianism in the Contemporary Middle East", **Global Discourse**, Vol. 6, No. 4, 2016, pp. 552-554.

⁵⁵ Ted Hopf, "Common Sense Constructivism and Hegemony in World Politics", **International Organization**, Vol. 63, No. 2, April 2013, pp. 318-325.

temel taşları arasına koymuştur, ancak Suudi Arabistan'ın asıl devlet kimliği kabile kültürüne verilen değerden gelmektedir, çünkü kabilecilik Suudi Arabistan sınırları içerisinde yaşayan halkların çoğunluğunun ortak noktasıdır. Bugün Suudi yönetici ailesinin giyim tarzları dahi halen kabile değerlerine verilen önemi göstermektedir.

Peter Katzenstein'ın 1996 yılında yayımladığı *The Culture of National Security* adlı çalışmada benzer şekilde devletlerin kimliklerinin toplumsal yapı içerisinde inşa edildiğini ve çıkarların bu kimlik ve yapı çerçevesinde belirlendiğini belirtilir. Çalışmada ayrıca kimliğin oluşumunda iç politika ile ideolojilerin de etkisi olduğunu öne sürülmektedir.⁵⁶ İnşacı yaklaşıma göre fikirler devletlerin politikaları üzerinde etki sahibidir. Fikirler tarihsel bağlamda gelişirler ve etkili olabilmeleri için kurumsal bir desteğe ihtiyaç duyarlar. Devlet fikirlere bu kurumsal desteği sağlamaktadır. Fikirler kurumsal altyapı sayesinde de aktörlerin tercih ve çıkarlarını etkilemektedir.⁵⁷ Yine Suudi Arabistan ve Vahhabilik üzerinden örnek vermek gerekirse, Vahhabilik 18. yüzyılda ortaya çıkmış olan bir mezhep olarak, bugünkü etkisini Suudi Arabistan Devleti'ne borçludur. Diğer dinlerde de olduğu gibi İslam Dini'nde de tarih içerisinde birçok alt mezhep ortaya çıkmış ve bir müddet varlıklarını sürdürdükten sonra etkilerini kaybetmişlerdir. Ancak Sünnilik ve Şiiiliğin geniş kesimlere yayılması ve etkilerini bugün de devam ettirebilmelerinin arkasında bu mezhepleri benimseyen dönemin büyük devletlerinin Ortadoğu coğrafyasında güçlü olmalarının etkisi vardır. Herhangi bir dinin veya mezhebin geniş kitlelere yayılmasında dönemin devletlerinin sağladığı kurumsal alt-yapı çerçevesinde güç ilişkilerinin önemi yadsınmamalıdır.

1.2.2.2. Devlet Kimliği ve Çıkar

Devletlerin sahip oldukları güce göre kullandıkları araçların belirlendiğini ve benzer güce sahip olan devletlerin benzer araçlar kullanacağını iddia ederek, güç kavramını devletler arası ilişkilerde merkeze koyan neo-realistler, küresel

⁵⁶ Daha detaylı bilgi için bkz.: Peter J. Katzenstein, Ed., **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, New York, Columbia University Press, 1996.

⁵⁷ Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism...", p. 148.

politikadaki bütün aktörlerin, güçlerini maksimize etmek için kendi çıkarlarını düşünerek hareket ettiklerini belirtirler. Bu bağlamda neo-realistlere göre devletlerin kimlikleri ne olursa olsun, nasıl davranacaklarını belirleyen gücün kendisidir. İnşacılar ise devletlerin benliklerinin ve kimliklerinin birer değişken olduğuna, tarihsel, kültürel, politik ve sosyal bağlama göre değişiklik gösterdiğine inanırlar. Neo-realistler ve inşacılar çıkarların tercihleri belirlediği varsayımında hemfikirler, ancak anlaşılmadıkları nokta neo-realistlerin devletlerin önceden belirli benzer çıkarlara sahip olduklarına dair öngörüsüdür. Oysaki çıkarlar kimliklerin bir çıktısı olarak değerlendirildiğinde devletlerin çıkarları birbirlerinden farklılaşmaktadır. Devletler neo-realistlerin tek eylem seçeneğine dair öngörülerinin tersine, karar verirken birçok eylem olasılığı arasından seçenekte bulunurlar ve bu seçenekler devletler ve yapı tarafından karşılıklı yaratılan sosyal yapıca sınırlanmaktadır. Yani devletler belli tarihsel bağlamda pratikleri, kimlikleri ve çıkarları tarafından sınırlanan seçenekler arasından seçim yaparlar.⁵⁸ Bu sebeple eylemleri döneme ve yaratılmış olan sosyal anlama göre değişiklik gösterir.

Alexander Wendt de devletlerin birçok kimliği olduğunu belirtmekle beraber bu kimliklerin çıkarların temelini oluşturduğunu belirtir. Her bir aktör içerisinde bulunduğu durumu tanımlama sürecinde çıkarlarını da tanımlamaktadır ve çıkarları doğrultusunda hareket eden aktörlerin uluslararası ortamda nasıl davranacakları kimlik sayesinde diğer aktörler tarafından tahmin edilebilmektedir.⁵⁹ Devletlerin çıkarlarını tanımlarken sahip oldukları kimlik bağlamında düşündüklerini kabul etmekle beraber, aynı zamanda çıkarlarını gerçekleştirmek için kimliği bir araç olarak kullandıklarını düşünmekteyim. Ayrıca devletler sahip oldukları kimlikleri her zaman birincil önceliğe koyarak hareket etmezler, devletlerin için önemli olan güç politikalarıdır. Örneğin Sünni veya Şii bir devlet sadece kendi mezhebine mensup gruplarla işbirliği içerisine girmez, bu sebeple eğer bölgede belirli bir zaman diliminde Sünni-Şii çatışması söz konusuysa, Sünni bir devletin nasıl hareket edeceği her zaman öngörülemeyebilir. Çünkü devletlerin iç politikaları da dahil olmak üzere, dış politikalarını değerlendirirken göz önüne aldıkları birçok faktör bulunmaktadır.

⁵⁸ Hopf, "The Promise of Constructivism...", pp. 176-177.

⁵⁹ Wendt, "Anarchy is What States Make of It...", pp. 397-399.

Devletler arası ilişkilerde asıl belirleyici unsur çıkarlar kapsamında yürütülen güç ilişkileri olsa da, her devletin kendine özgü bir kimliğe sahip olduğu ve devletlerin birbirleriyle bu kimlikleri çerçevesinde ilişki içerisine girdikleri göz ardı edilemez. Devletler kimlikleri aracılığıyla belli bir etkileşim içerisinde bulunurlar ve bu etkileşim sonucunda birbirlerine yönelik algıları değişir veya pekişir, böylece bir sonraki etkileşim için bir önyargı oluşur.⁶⁰ Devletlerin birbirleriyle etkileşim içerisinde girdiği bütün bu süreç (sinyal gönderme, yorumlama ve cevap verme) sosyal bir eylem yaratır ve özneler arası anlamın oluşmasını sağlar. İlk sosyal eylem aktörlerin gelecekte birbirlerine karşı nasıl davranacakları konusunda bir beklenti yaratır, bu beklenti uyarınca bir cevap verilir ve bu etkileşim zamanla artarak bir bilgi havuzu oluşmasını sağlar. Bu karşılıklı etkileşim de kimliklerimizi ve çıkarlarımızı tanımladığımız sosyal yapının oluşmasını sağlar.⁶¹ Karşılıklı her etkileşim devletlerin kurumsal kimliklerinde belli bir etkiye sahiptir ve bu etkileşimlerle kimliklerde dönüşüm yaşanabilir. Böylece devletler yeni kimlikler üretebilir veya var olan kimliklerini güçlendirebilirler.⁶² Aktör eylemlerinin değişmesi özneler arası bilgiyi/anlamı ve böylece sistemi de değiştireceği için, bu durum devletlerin çıkarlarının da değişmesine yol açabilmektedir.

Ted Hopf'a göre kimliklerin üç temel fonksiyonu bulunmaktadır: (a) Aktörün kendisine kim olduğunu söylemek, (b) Diğerlerine aktörün kim olduğunu söylemek ve (c) Aktöre diğerlerinin kim olduğunu söylemek. Devletler birbirlerini, birbirlerine yükledikleri kimliklere göre algırlar ve bunu yaparken sosyal pratikler aracılığıyla kendi kimliklerini de yeniden üretirler. Kimlik aktörün kendisine kim olduğunu söylerken, belirli alanlarda, belirli aktörlere karşı eylem tercihlerine göre çıkarları belirtir. Buradaki önemli nokta kimliği üreten aktörün eylemlerinin diğerlerine ne ifade edeceğini kontrol edememesidir, özneler arası yapı anlamın nihai belirleyicisidir.⁶³ Bu bağlamda kimliklerin en önemli sonuçlarından birisi ise devletlerin kimliklerinin uluslararası arenada “roller” olarak görülmesidir. Yine

⁶⁰ Wendt, “Anarchy is What States Make of It...”, pp. 402-404.

⁶¹ *Ibid.*, pp. 405-407.

⁶² Yücel Bozdağlıoğlu, “Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 3, No. 11, 2007, pp. 142-143.

⁶³ Hopf, “The Promise of Constructivism...”, p. 175.

devletlerin çıkarlarıyla aynı doğrultuda olan bu rollerle devletler uluslararası toplumun bir parçası olurlar. Ancak bu rollerin diğer devletler tarafından teyit edilmesi gerekmektedir, böylece devletler “lider” veya “güvenilir dost” gibi kimliklerle onlardan beklenen rolleri gerçekleştirebilirler.⁶⁴ Bu beklentiler çerçevesinde yürütülen aksiyonlar ise devletlerin dış politika uygulamalarının bir parçasını oluşturmaktadır. Böylece kimlik ve dış politika birbirleriyle doğrudan bağlantılı hale gelmekte ve devletler arası anlam sosyal olarak inşa edilmektedir. Örneğin kendini büyük güç olarak gören bir devletin bu çerçevede başka bir ülkeye olan dış müdahalesi veya uluslararası bir krizin çözümü yolunda attığı adımlar, hem söz konusu aktörün büyük güç kimliğini pekiştirir hem de sistemde büyük güçlerden beklenen davranışları teyit eder.

1.2.3. Devlet, Dış Politika ve Kimlik

Bu bölümde devletlerin dış politikalarını etkileyen faktörlerin hangileri olduğu kısaca anlatıldıktan sonra kimliğin dış politikadaki önemi ele alınacaktır. Bu bölümün amacı devlet kimliğinin karar alıcıların etkisiyle nasıl belirlendiğinin ve devletlerin dış politika eylemlerinde karar alıcıların kimliğinin etkisinin gösterilmesidir.

1.2.3.1. Dış Politikayı Etkileyen Faktörler

Bir devletin dış politikası incelendiğinde, politikaların hangi çerçevede üretildiği önem kazanmaktadır. Devletler ilgili politika kararlarını hangi ulusal ve uluslararası koşullar çerçevesinde vermektedir, bu politikaları etkileyen faktörler nelerdir? Dış politika 1980’li yıllara kadar öncelikli olarak realist yaklaşım çerçevesinde maddi kapasitenin öne çıktığı güç unsuruyla açıklanmıştır. Bir ülkenin maddi kaynakları yani coğrafyası, ekonomik özellikleri, askeri imkanları gibi unsurlar dış politikayı doğrudan etkileyen faktörler arasında gösterilmiştir. Bunlar

⁶⁴ David Houghton, “Constructivist Analyses and Foreign Policy”, **Constructivist Analyses of Foreign Policy**, Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2016, p. 10.

arasında öncelikle coğrafyayı ele alacak olursak, bir devletin hangi jeo-politik konumda olduğu, teritoryal büyüklüğü ve kaç komşusu olduğu dış politikasını şekillendirmektedir. İkinci olarak devletlerin ekonomik özellikleri, bir diğer ifadeyle sahip olduğu doğal kaynaklar, gelişmişlik düzeyi, diğer devletlere bağımlılık oranı ve ekonomik gücüyle bağlantılı olarak diğer devletler tarafından nasıl algılandığını etkileyen askeri gücü dış politika kararlarını etkilemektedir. Ekonomik anlamda güçlü olan ve kendi teritoryal sınırlarını koruyarak çevresinde caydırıcı anlamda bir askeri güce sahip olan devletler daha etkin bir dış politika yürütebilmektedir.

1980'lere gelindiğinde ise, gelişen post-pozitivist yaklaşımlarla uluslararası ilişkilerde toplumun algılarının, kararlarının ve devlet kimliğinin dış politika kararlarını etkilediği ve dış politikanın iç politika ile bağlantılı olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Devletlerin dış politikalarında sert gücün öneminin altını çizen realist yazarlar bile uluslararası arenada yaşanan dönüşüme kayıtsız kalamamışlardır. Anarşik uluslararası sistemde devletlerin birincil amacının hayatta kalmak olduğunu söyleyen John Mearsheimer, bu hayatta kalma teriminin içerisine iç politik düzeni ve teritoryal bütünlüğü de katarak, uluslararası ilişkilerde bireylerin ve ideolojilerin öneminin yadsınmaması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁵ Mearsheimer böylece iç ve dış politikanın birbirleriyle ilişkili olduğunu ve devletleri oluşturan toplumun devletin çıkarları ve dolayısıyla dış politikaları üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Mearsheimer bu varsayımı ile realizmin aslında kimlik olgusunu dışarıda bırakmadığını, devlet, güç, çıkar, birey ve kimlik kavramlarının birbirleriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedir.

İç ve dış politika arasındaki bağlantı ve toplumun fikir ve düşüncelerinin dış politika üzerinde etkili olduğu göz önüne alındığında, dış politikayı etkileyen önemli faktörlerden biri kamuoyu etkisi ele alınmalıdır. Ortadoğu'da monarşi ile yönetilen ve kabile toplum esaslarına dayalı devletlerde, Batılı devletlerdeki gibi bir kamuoyu etkisinden söz edilemez. Sonuçta kimin karar alacağının halk tarafından belirlendiği demokratik yönetimlerde, kamuoyu etkisinin daha fazla olduğu aşıkardır. Ancak

⁶⁵ Imad Salamey, Zanoobia Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making Iranian Foreign Policy", **Politics, Religion & Ideology**, Vol. 12, No. 2, 2011, p. 198.

demokratik olmayan devletlerde dahi yönetici elitler yönettikleri toplumu kültür ve değerlerini göz ardı ederek devletin devamlılığını uzun süre sağlayamazlar. Devlet yöneticilerinin dış politika kararları alırken toplumun kimliğini, kırmızı çizgilerini ve taleplerini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Öte yandan toplumun bu etkisi, halkın ne kadarının dış politikayla ilgilendiğiyle de alakalıdır. Yine de karar alıcılar eylemlerini meşrulaştırmak için dış politikayla normal şartlarda ilgilenmeyen kesimi bile medya aracılığıyla manipüle etme gücüne sahiptir.⁶⁶ Bir diğer ifadeyle kamuoyunun geniş kesimi dış politika kararlarının belirlenmesinde doğrudan etki sahibi olmasa da, meşruiyet sağlama aracı olarak sürece dahil olmaktadır. Kamuoyunun yanı sıra, medya, muhalif gruplar, baskı grupları da dış politikanın belirlenmesinde dolaylı etkiye sahip faktörlerdir.

Devletlerin dış politika kararlarını etkileyen bir başka unsur ise normlardır. Devletler uluslararası arenada oluşan normlara önem verirler ve bunu yaparken normları sadece kendi çıkarlarına hizmet ettiği için değil, aynı zamanda kendi kimliklerine içselleştirdikleri için takip ederler. Wendt kültürel normların içselleştirilmesinin üç çeşidi olduğunu belirtir; (a) bazı normlar devletlerin eylemlerini kısıtlar, (b) devletler çıkarlarına uyumlu olan normları içselleştirirler, (c) devletler meşru olduğuna inandıkları normları takip ederler. Örneğin uluslararası hukuka uygun davranan bir devlet karar alırken veya çıkarlarını belirlerken bunu uluslararası normlar çerçevesinde yapmaktadır. Böylece bir tarafta devletin eylemleri kısıtlanırken, diğer taraftan da devlet normları içselleştirmiş olur.⁶⁷ Devletler tarafından içselleştirilmiş normlar bir süre sonra devlet kimliğinin bir parçası olur. Uluslararası normlar çerçevesinde hareket eden devletlerin dış politika eylemlerinin hangi yönde olacağı daha kolay tahmin edilebilmektedir. Ancak Wendt'in de belirttiği gibi devletler genellikle çıkarlarıyla uyumlu olan normlara uyum

⁶⁶ Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, "The Analysis of Foreign Policy in Comparative Perspective", **Foreign Policy in Comparative Perspective: Domestic and International Influences on State Behaviour**, Ed. Ryan K. Beasley, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Michael T. Snarr, Second Edition, Los Angeles, Sage Publications, 2013, pp. 13-14.

⁶⁷ Maxym Alexandrov, "The Concept of State Identity in International Relations: A Theoretical Analysis", **Journal of International Development and Cooperation**, Vol. 10, No. 1, 2003, pp. 35-36.

sağlamaktadırlar. Bu bağlamda da normlar çıkar, kimlik ve güç unsurları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bunların yanı sıra Hopf yapının devletlerin dış politika eylemlerini ne kadar kısıtladığını, bu kısıtlamalardan dolayı aktörlerin eylemlerinde hangi boyutta sapmalar oluştuğunu incelemiştir. Hopf'a göre yapı, devletlerin davranışlarını sınırlayan bir unsurdur ve aktörler davranışlarıyla kimliklerini yeniden inşa ederek bu davranışa yol açan yapıya anlam kazandırır. Bir diğer ifadeyle eylem hem aktörü hem de yapıyı yeniden üretir.⁶⁸

Sonuç olarak devletlerin dış politikalarını etkileyen faktörler arasında devletlerin sert güçleri olan askeri ve ekonomik etkenlerin önemi yadsınamayacağı gibi, yumuşak güçleri arasında yer alan ideoloji, kimlik ve toplumsal değerler de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda devletlerin dış politikaları iki süreçten oluşmaktadır, bunlar; (a) kavramsal süreç ve (b) uygulama süreci'dir. Kavramsal süreç dış politikanın belli bir fikirsel ve kültürel altyapıya dayanması anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle dış politika toplumların değerlerine, siyasal kültürlerine, deneyimlerine, tarihsel geçmişlerine uygun şekilde belirlenmektedir. Bir diğer ifadeyle ulusal çıkar ve dış politika devlet ve toplum kimliğine göre belirlenir. İkinci süreç ise uygulama sürecidir ve devletlerin çevresindeki diğer devletlere karşı politikalarını eyleme geçirmesi anlamına gelmektedir ve üstyapıyı oluşturur.⁶⁹ Bu noktada yönetici elitler tarafından belirlenen ulusal çıkarın özellikle otoriter devletlerde toplumun fikir ve düşüncelerini hesaba katmadan belirlendiği de görülmektedir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi, demokratik olmayan yönetimlerde dahi yönetici elitlerin rejimlerinin devamlılığını veya politikalarının meşruluğunu sağlamak için toplumu ikna etmeye ihtiyaçları vardır, bu bağlamda da toplum kimliği araç olarak kullanılabilir. Dış politikanın uygulama sürecinde ise devlet kimliğinin yeri ve neden, nasıl ve ne zaman araç olarak kullanıldığı tezin

⁶⁸ Hopf, "The Promise of Constructivism...", pp. 172-173.

⁶⁹ Zuhale M. Uzuner, "Dış Politikada Değişim Tartışmaları", **Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, Ed. Gülşen S. Ayman, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012, pp. 356-357.

ikinci ve üçüncü bölümlerinde, Ortadoğu’da Suudi Arabistan ve İran’ın yürüttüğü mezhepçi politikalar üzerinden detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

1.2.3.2. Dış Politikada Karar Alıcılar ve Kimliğin Önemi

Dış politika analizinde yukarıda bahsi geçen faktörler içerisinde devletlerin sahip olduğu dış politika kimliği ve karar alıcıların süreçteki rolü, kimliğin dış politikadaki öneminin anlaşılması için bu bölümde daha detaylı incelenecektir.

Karar alıcıların anlam dünyalarını şekillendiren sosyo-kültürel yapılar ve bu yapılarla devletlerin dış politika tercihleri arasında belli bir ilişki vardır. Bu noktada devlet içerisindeki karar alıcılar ve onların karar alma süreçleri ön plana çıkmaktadır. Karar alma sürecinde, karar alıcının kendisini ve çevresini nasıl algıladığı, politikalarını nasıl belirlediği, bu politikaları yürütürken hangi araçları kullandığı ve bütün bunları yaparken karar alıcıyı etkileyen iç ve dış faktörlerin neler olduğu incelenmektedir. Bu bağlamda karar alıcının kişiliği; devlet kurumları ve kamuoyunun algısı; devlet ile toplumun tarihi, etnik yapısı ve dini gibi sosyo-kültürel değerler bütün olarak dış politika karar alma sürecini etkilemektedir.⁷⁰

Rosenau’ya göre devletlerin dış politikalarını incelerken beş temel unsura bakılmalıdır, bunlar; (1) liderlerin değer ve tecrübelerini gösteren kişisel etkileri, (2) liderin rolü⁷¹, (3) devletin yönetim şekli, (4) devlet dışı aktörler ve (5) uluslararası sistemdir.⁷² Liderlerin yani karar alıcıların bireysel değerleri ve toplum içerisindeki rolleri, karar alıcının diğer devletlere yönelik algılarını ve bu algıları sonunca ortaya çıkan dış politika kararlarını etkilemektedir. Sonuçta karar alıcı toplum içerisinde bir birey olarak belli bir sosyalleşme sürecinden geçmiştir. Karar alıcının toplumun

⁷⁰ James N. Rosenau, “Premises and Promises of Decision-Making Analysis”, **Contemporary Political Analysis**, Ed. James C. Charlesworth, New York, Free Press, 1967, pp. 195-198.

⁷¹ Liderin karizması toplum ve devlet üzerindeki etkisini şekillendirmektedir. Birden fazla karar alıcının dış politikayı belirlediği rejimlerde liderin etkisi azalmakta iken, monarşiler gibi tek adamın olduğu devletlerde lider doğrudan etki sahibidir.

⁷² James N. Rosenau, “Pre-Theorizing About Foreign Policy in a Globalized World”, **The Study of World Politics: Theoretical and Methodological Challenges**, New York, Routledge, 2006, pp. 202-204.

değer ve beklentilerinden bağımsız davranması pek olası değildir, çünkü her şeyden önce karar alıcının algıları, yetiştiği toplumun değerleri çerçevesinde şekillenmektedir. Böylece liderin yetiştirildiği ortam, aldığı eğitim, karakter yapısı, aldığı kararlarda dolaylı da olsa etki sahibidir. Bazı liderler daha dominant olurken diğerleri işbirliğine daha yatkın bir karaktere sahip olabilmektedir.

Ayrıca liderin dış politikada ne kadar aktif olduğu karar alıcının bu konuda ne kadar istekli olduğuna da bağlıdır.⁷³ Dış politika uygulamaları öncelikli olarak ulusal çıkar göz önünde bulundurularak verilse de, bu çıkarın ne olduğunu belirleyenler yine karar alıcılarının kendileridir. Devlet elitleri ve diğer etkili politik aktörler çoğu zaman devletin belirli bir dış politika eylemini güçlendirecek, zayıflatacak veya yeniden tanımlayacak güce sahiptirler.⁷⁴ Bir devlet belli bir dönemde devletin başında olan yönetimin aldığı kararlara göre daha statükocu veya daha proaktif bir dış politika izleyebilir. Bu kararın verilmesinde uluslararası ve bölgesel konjonktürün yanı sıra iç kamuyounun da önemi oldukça fazladır, ama yukarıda da bahsedildiği gibi kararı veren veya verenler bireylerdir. Bireylerin o kararı verene kadar geçirdiği sosyalleşme süreci ve içselleştirdikleri kimlikleri olaylara bakış açılarını farklılaştırmaktadır.

Devletin yönetim şekli ise söz konusu devletin diğer devletler tarafından nasıl algılandığını etkilemektedir. Parlamenter demokrasi ile yönetilen bir devletin diğer bir parlamenter demokrasiyle yönetilen devlete karşı algısıyla, otoriter bir monarşiye yönelik algısı aynı olmayabilir. Ayrıca devletin yönetim şekline göre karar alıcının dış politika kararları üzerindeki rolü de farklılaşmaktadır. Birden fazla karar alıcının dış politikayı belirlediği rejimlerde liderin etkisi azalmakta iken, monarşiler gibi tek adamın olduğu devletlerde lider doğrudan etki sahibi olabilir. Ayrıca parlamenter demokrasilerde karar alıcıların aldıkları kararlar konusunda topluma hesap verme gereklilikleri otoriter monarşilere göre daha fazladır. Ancak karar alıcının dış politika üzerindeki rolü sadece devletin yönetim şekline dayanmamaktadır. Bir devlet seçimle işbaşına gelen bir parlamentoya sahip de olsa, liderin toplum içerisindeki

⁷³ Kaarbo, Lantis, Beasley, "The Analysis of Foreign Policy...", pp. 18-19.

⁷⁴ Alexandrov, "The Concept of State Identity...", p. 39.

rolü, toplum tarafından güçlü bir lider olarak algılanıp algılanmaması, o liderin devlet politikalarına olan etkisini şekillendiren etkenler arasındadır.

Rosenau'nun dış politika analizindeki son iki etken olan devlet dışı aktörler ve uluslararası sisteme ilişkin olarak, devlet dışı aktörlerin varlığının başka devletlerin o devletin içişlerine müdahale etme olasılığını artırdığı ve bu sebeple devletlerin dış politika kararlarını etkilediği söylenebilir. Bu noktada devletin merkezi gücü ve liderin kimliği devlet dışı aktörlerin varlığını etkileyen bir faktördür. Merkezi anlamda güçsüz olan devletlerde devlet dışı aktörler devlete daha fazla nüfuz edebilmektedirler. Ayrıca liderin baskın kimliği muhalif gruplar olarak ortaya çıkan devlet dışı aktörlerin kimliğini de etkilemektedir. Son olarak uluslararası sistem ve konjonktür devletlerin dış politikalarını doğrudan etkileyen bir faktördür, çünkü her devlet uluslararası ve bölgesel konjonktüre göre diğer devletlerle olan ilişkilerine karar verir. Uluslararası sistem bütün devletler üzerinde aynı etkiyi yapmasa da veya her dış politika kararı üzerinde doğrudan etkiye sahip olmasa da, devletler sosyal varlıklar olarak sistemde belli bir konuma sahiptirler ve yapı-yapan ilişkisi çerçevesinde sistem devletleri, devletler de sistemi etkileyerek sosyal gerçeklik inşa edilmektedir.

Sonuç olarak devletlerin dış politikalarını etkileyen birçok faktör olsa da, bunlar arasında karar alıcının rolü ve bu bağlamda karar alıcı tarafından benimsenen kimliğin önemi oldukça etkilidir. Bunun en açık örneği devletlerin dış politika çıktılarının karar alıcılarının değişmesi sonucunda farklılaşmasıdır. Karar alıcının kişiliği, değerleri ve benimsediği kimlik devletin uluslararası ve bölgesel gelişmelere olan algısını ve tepkisini belirlemektedir. Özellikle demokratik olmayan ülkelerde karar alıcıların küçük bir gruptan oluşması ve bu grubun veya tek bir liderin devlet politikaları üzerindeki doğrudan rolü sebebiyle, dış politikada karar alıcı ve kimliğinin etkisi daha fazla hissedilebilmektedir.

2. ORTADOĞU'DA BİR KİMLİK ve GÜÇ UNSURU OLARAK MEZHEPÇİLİK

2.1. Ortadoğu'da Toplum Yapısı ve Din Algısı

Günümüzde Ortadoğu bölgesinden bahsedilirken, oldukça büyük bir alandan ve kendilerine özgü özellikleriyle bu alan içerisinde yer alan birçok devlet, toplum ve kültürden bahsedilmektedir. Bu sebeple tezin sınırları dışına çıkılmaması için bu bölümde, Ortadoğu bölgesindeki toplum yapısı ve din algısı, Suudi Arabistan ve İran devletlerinin bulundukları coğrafya özelinde ele alınmıştır. Bu bölgelerdeki toplum yapısını anlayabilmek için de öncelikli olarak nasıl bir coğrafi yapıya sahip olduklarının anlaşılması gerekmektedir.

Öncelikli olarak Suudi Arabistan Devleti'nin bulunduğu bölgeyi ele alacak olursak, büyük bir bölümü çöl/yarı-çöl olan, zorlu coğrafi koşullara sahip bu bölgede coğrafya insanları küçük topluluklar halinde bir arada yaşamaya zorlamış, geniş su kaynaklarının bulunduğu bölgeler dışında toplum genellikle göçebe topluluklar halinde belirli bir klan yapısı içerisinde örgütlenmiştir. Ancak bu koşullar kurumsallaşmış siyasal bir hiyerarşinin gelişimini engellemiştir, çünkü geniş alanlara yayılan çöl arazileri merkezi yönetimlerin denetimini zayıflatmış, nüfus yoğunluğunun az olduğu bu coğrafyada iktisadi üretim ve dağıtım faaliyetlerini Batı'dakinden oldukça farklı kılmıştır. Ticaret yolları üzerindeki kesişim noktaları (genellikle büyük vahalar) zamanla gelişerek daha merkezi yönetimlere sahip olurken, diğer bölgeler özerkliklerini korumuştur.¹

Arabistan yarımadasındaki bu durum İran coğrafyasında biraz daha farklı seyretmiştir, İran Ortadoğu'nun diğer bölgelerine göre daha az çölün olduğu bir coğrafyaya sahiptir. İran'da ekilebilir alanlar ailelerin birlikte yaşamalarını olanaklı kılmış, daha geniş topluluklar oluşmuştur. İran coğrafyasındaki farklılık daha merkezi yönetimlerin kurulmasına olanak tanımış ve yönetimde belli bir hiyerarşi

¹ Charles Lindholm, **İslami Ortadoğu**, Çev. Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitapevi, 2004, pp. 45-72.

oluşabilmiştir, ancak yine de tam anlamıyla bir merkezi yönetim uzun yıllar kurulamamıştır.² Öte yandan, İran'ın kuzeyde Hazar Denizi, güneyde ise Basra Körfezi'yle olan sınırları ile jeo-stratejik konumunun da etkisiyle tarih boyunca güçlü hanedanlıklara ev sahipliği yapmış olması, bugünkü İran toplumunun yapısı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.

Görüldüğü üzere coğrafya toplumun genel yapısı ve kültürünün belirlenmesinde ve tabi olunan politik, sosyal ve ekonomik düzenin yaratılmasında oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bütün bu koşullar çerçevesinde toplum kendine özgü bir kimlik oluşturmaktadır. Suudi Arabistan ve İran devletlerinin tarih içerisinde Ortadoğu bölgesinde etkili oldukları coğrafya ve çevresi düşünüldüğünde, bu bölgedeki toplumların kimliklerini ilk olarak geleneksellik kriterine göre belirledikleri ve bu bağlamda ortak kimlik algısının öncelikli olarak aşiretler temel alınarak oluşturulduğu söylenebilir.

Aşiretler geleneksel bir birliktelik duygusuyla biz algısının ötekine karşı birleştiği, grup için sorumluluk ve hakların var olduğu ve temeli güvenlik olgusuna dayanan bir örgütlenmedir. Bir aşiret içerisinde yer almak tam olarak birbirleriyle kan bağına sahip olmak anlamına gelmese de, aşiret üyeleri kan bağı kurduklarına inanırlar. Aşiret lideri bir nevi ailenin “babası” olarak görülmekte ve üyeler onun “oğulları” olarak nitelendirilmektedir.³ Yani aşiretler aslında siyasi bir kan bağı temsil eder. Ortadoğu’da aşiretlerin hakim olduğu bu sistemi *modern kabilecilik* olarak adlandırabiliriz. Faleh Jabar’a göre kabile, birçok aşiretin içerisinde yer aldığı daha şemsiye bir kavramdır ve aşiretlerin birbirlerinden ayrı yerlerde yaşamalarından ötürü merkezi anlamda güçlü bir siyasi yapı oluşturmamaktadır. Kabile dediğimiz kavram dış tehditlere karşı aşiretlerin güçlerini birleştirip bir araya gelmesi ve büyük

² Lindholm, **İslami Ortadoğu**, pp. 45-72.

³ Edouard Conte, “Soy Yanılsamaları: Arap Akrabalığında Seçim Unsuru”, **Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu’da Etnisite ve Milliyetçilik**, Ed. Faleh A. Jabar, Hosham Dawod, Çev. Ömer Ögünç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, pp. 10-13.

öteki ile savaşıması sonucunda oluşmuştur. Bu bağlamda en güçlü aşiret kabilenin de liderliğini üstlenmektedir.⁴

Aşiretçiliğe/kabileciliğe dayanan bu geleneksel toplum yapılarında petrolün keşfiyle beraber kırılmalar yaşanmış ve oluşan ekonomik refah ve sosyo-kültürel değişimler radikal bir şekilde gerçekleşmiştir. Bölgede petrol çıkarılmaya başlandığı dönemde monarşi sistemi ile yönetilen Suudi Arabistan ve İran'da, petrol yönetimdeki ailelerin bir anda hızlıca zenginleşmesine sebep olmuştur. Bu durum Suudi Arabistan'da Suudi Ailesi'nin elini güçlendirirken, İran'da halk bir süre sonra Pehlevi Hanedanlığı'na karşı tepki göstermeye başlamış, nihayetinde monarşi yıkılarak yerine Cumhuriyet sistemi getirilmiştir. Ancak İran'da İslam Cumhuriyeti adı altında kurulmuş olan başkanlık sistemi benzeri yönetimin rejim olarak Suudi Arabistan gibi bir monarşi olmasa da, demokratik bir sisteme sahip olduğu söylenemez. Böylece hem Suudi Arabistan'ın hem İran'ın Ortadoğu bölgesindeki diğer birçok devlet gibi otoriter yönetimlere sahip olduğu söylenebilir.

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçişin Batılı devletlerde bir süreç olarak yaşandığı, bu sebeple başarılı olduğu; ancak Ortadoğu toplumlarının bu süreçleri yaşamalarına fırsat verilmediği göz önünde tutulmalıdır. Ortadoğu'daki devletlerin sınırlarının halkların kimlikleri göz ardı edilerek yapay olarak Batılı devletler tarafından çizildiği ve bu sınırlar içerisinde yaşayan toplumlar arasında hangi grubun liderlik rolünü üstleneceğinin uzun yıllar Batılı devletlerin müdahaleleriyle belirlendiği unutulmamalıdır. Aşiret bağlarının bir anda modern toplum yapılarına dönüşmesi mümkün olmadığı için de bu toplumlarda otoriter yönetimler kurulmakta veya önceden kurulmuş olanlar varlıklarını devam ettirmektedirler.⁵ Bu otoriter yönetimler güçlü merkezi yapılara sahip olsalar dahi,

⁴ Faleh A. Jabar, "Şeyhler ve İdeologlar: Aşiretlerin Irak'taki Baba Tarafından Kalma Totalitercilik Altında Yapı Bozuma Uğraması ve Yeniden Yapılanması, 1968-1998", **Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik**, Ed. Faleh A. Jabar, Hosham Dawod, Çev. Ömer Ögünç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, pp. 68-71. Arap toplumlarındaki sosyal sınıflandırma aşağıdan yukarı doğru şu şekildedir: *beyt* (ev halkı), *hamule* (büyük aile), *fahz* (bölgesel yakınlığa sahip alt-aşiret), aşiret, kabile ve kabile konfederasyonları.

⁵ Yagoub Yousif Al-Kandari, İbrahim Naji Al-Hadben, "Tribalism, Sectarianism, and Democracy in Kuwaiti Culture", **Digest of Middle East Studies**, Fall 2010, p. 273.

merkezi yönetimler güçlerini aşiret liderleri ile işbirliği yaparak sağlamak zorunda kalabilmektedir. Böyle bir durumda olası bir anlaşmazlıkta, devlet içerisinde politik, ekonomik ve sosyal istikrarın sağlanması için yönetimler dini kurumların yardımına başvurabilmektedirler.

Otoriter devletlerde bağlılık temelli politik gruplaşmalara daha sık rastlanmaktadır. Çünkü bu tarz yönetimlerde toplum politik çevresi konusunda çok bilgili değildir, özgür basın, serbest politik partiler ve bağımsız sivil toplum örgütleri genellikle söz konusu olmamaktadır, bu sebeple de toplumdaki bireyler istediklerini paylaşacak imkana sahip olamamakta veya bir arada hareket edememektedir.⁶ Böylece toplumun farklı kesimleri politik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için bulundukları coğrafyadaki yerel liderlere bağlılık göstermektedir. Aşiretler ve kabileler ise bu sayede varlıklarını devam ettirmekte ve merkezi yönetimin gücünü paylaşmaktadırlar.⁷ Ortadoğu'nun bu aşiret kültürü bir yandan güçlü merkezi yönetimlerin kurulmasını zorlaştırırsa da, diğer yandan toplumun sahip olduğunu alışkanlık ve gelenekler neticesinde Ortadoğu'daki mevcut yönetici aile yönetimlerinin ve diğer otoriter yönetimlerin devamlılığını olanaklı kılmaktadır. Ancak otoriter yönetimlerde görülen hassas toplum yapısı, yönetimleri güçlerini koruyabilmek için tedbirler almaya itmektedir. Böylece din faktörü birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkmakta ve yönetici aileler meşruiyet kaynaklarını aşiret bağları ve bu bağın güçlenmesinde bir araç olarak kullanılan din üzerinden sağlamaktadırlar.

Ortadoğu *teo-politik* bir coğrafya olarak nitelendirilebilir. Ortadoğu'da din demek bağlı olunan topluluk demektir. Bir diğer ifadeyle din ve aşiretler arasında belli bir ilişki vardır. Uzun yıllar din, kimliğin, devlete bağlılığın ve otoritenin kaynağı olmuştur. Kimlikle doğrudan bağlantılı olan din olgusu Ortadoğu toplumlarını hem bir arada tutmuş hem de ayırtmıştır. Ortadoğu'nun büyük bir kısmında 16.-20. yüzyıllar arasında hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu zamanında,

⁶ Justin Gengler, "The Political Economy of Sectarianism: How Gulf Regimes Exploit Identity Politics as a Survival Strategy", **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 185-186.

⁷ Jabar, "Şeyhler ve İdeologlar...", p. 99.

halkın dini kimliklerine göre kategorize edilmesi (*millet sistemi*) ise, zaten var olan dini bağları politik anlamda bir nevi kurumsallaştırmıştır.⁸ Kurumsallaşan bu yapı, Ortadoğu devletlerinin ulus-inşa süreçlerinde din kavramının devletlerin temel taşlarından birisi olmasını etkileyen faktörler arasındadır. Ancak Ortadoğu'daki devletlerin dini temel alan yapılara sahip olmasının öncelikli sebebi, yapay olarak çizilen sınırlar sonrasında otoriter yönetici elitler tarafından Batılı devletlerin destekleriyle kurulan yönetimlerdir. Bu otoriter yönetimler güçlerini korumak, politikalarını meşrulaştırmak ve varlıklarını devam ettirmek için toplumun kültüründe önemli yeri olan din olgusunu sıklıkla araçsallaştırmışlardır. Ancak toplum içerisinde bir olgunun politik araç haline gelebilmesi için, onun toplum tarafından içselleştirilmesi ve önemsenmesi gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle, din Ortadoğu toplumlarının kültürlerinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu için, yönetici kesimlerce politik bir araç olarak kullanılması mümkün olabilmektedir.

Jonathan Fox Ortadoğu'nun dünya üzerinde en fazla katılımcıya sahip üç dine ev sahipliği yapması, dinsel sembollerin, kutsal sayılan mekânların yakınlığı ve dinin toplumsal hayatın her alanında yer alması sebebiyle, Ortadoğu'yu tarihsel olarak din olgusuyla gelişmiş bir coğrafya olarak tanımlar. Fox'a göre coğrafya uluslararası politika ve din arasındaki ilişkinin şekillenmesinde etkili bir faktördür. Çünkü söz konusu dinin hangi coğrafyada doğduğu, burada ne gibi sembollere sahip olduğu, neyin kutsal sayıldığı önemli bir olgudur.⁹ Burada belli bir noktaya kadar Fox'a katılmakla beraber, Ortadoğu coğrafyası üç büyük İbrahimi dinin oluşum süreçlerine ev sahipliği yaptığı için dinin toplumsal hayatta önemli olduğu ve bu sebeple Ortadoğu'nun tarihsel olarak din olgusuyla gelişmiş bir coğrafya olduğu kanaatine katılmamaktayım. Öncelikle Ortadoğu'da sırasıyla ortaya çıkan Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerine bağlılık gösteren insanlar sayıca en fazla bu coğrafyada yaşamamaktadırlar. Bizim konumuzu kapsayan İslam Dini'ne ilişkin olarak, en fazla Müslüman nüfusa sahip ülkeler Endonezya ve Hindistan'dır, hatta

⁸ Aslam Farouk-Alli, "Sectarianism in Alawi Syria: Exploring the Paradoxes of Politics and Religion", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 34, No. 3, 2014, pp. 208-209.

⁹ Eyüp Ersoy, "Dini Jeopolitik ve İran'ın Orta Doğu Siyaseti", *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Orta Doğu*, Ed. Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, 2. Bsk., Ankara, Akçağ Yayınları, 2014, p. 167.

Uzak Doğu bölgesindeki toplam Müslüman sayısı Ortadoğu'daki sayının üç katı¹⁰ büyüklüğündedir. İkinci olarak, dünya üzerindeki herhangi bir coğrafyanın tarihsel olarak din olgusuyla gelişmiş bir coğrafya olarak görülmemesi gerektiğini düşünüyorum. Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık öncesi dönemlerde, insanoğluna ait ilk yaşam kanıtlarında dahi kutsal törenlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, insanlığın var olduğu bütün coğrafyalar bir nevi inanç sistemlerini içerisinde barındırarak gelişim göstermiştir. Ancak bunların yanı sıra, toplumların en kutsal kategoride benimsedikleri ilk dinsel sembollere olan yakınlığı ve ulaşılabilirliğinin toplumun kültürel gelişiminde önemli bir etkisi olduğunu düşünüyorum. Bu semboller söz konusu coğrafyayı, bir diğer ifadeyle “toprağı” da kutsallaştırmakta, toprak, devlet ve toplum arasında din üzerinden bir bağ kurulmasına sebebiyet verebilmektedir.

Öte yandan Fox'a katıldığım bir başka konu da Ortadoğu coğrafyası özelinde İslam Dini'nin karakteristiğinin Ortadoğu'daki devletlerin otoriter olmalarına yol açmadığı ve bölgedeki çatışma olasılığını doğrudan artırmadığı hususudur. Fox bunu belli bir dinin karakteristiğinden ziyade bölgenin tarihsel, sosyal ve ekonomik koşullarıyla ilişkilendirmektedir.¹¹ Yukarıda da bahsedildiği gibi Ortadoğu devletlerinin otoriter yönetimlere sahip olmalarının başlıca sebebi, devletlerin modern devlet sistemlerine doğal bir geçiş yaşayamamış olmaları ve Batılı devletlerin çizdikleri yapay sınırlarla bölgeye uzun zamandır yapılmaya devam eden dış müdahaleleridir. Bu bağlamda Suudi Arabistan ve İran devletlerinde din olgusunun önemini anlayabilmek için bu devletlerin tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik koşullarını ve toplumları nezdinde etkili olan din ve onun alt-mezheplerini kavramsal çerçevede incelemek gerekmektedir.

¹⁰ Pew Research Center, “World’s Muslim Population More Widespread Than You Might Think”, 31.01.2017, (Çevrimiçi), <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/01/31/worlds-muslim-population-more-widespread-than-you-might-think/> 17.02.2019.

¹¹ Jonathan Fox, “Are Middle East Conflicts More Religious?”, **Middle East Quarterly**, Vol. 8, No. 4, Fall 2001, pp. 38-40.

2.2. İslam Dünyasında Mezhepler

Ortadoğu'daki üç büyük din içerisinde en fazla etki sahibi olan İslamiyet'te soya değil *ümme*t kavramına yani din kardeşliğine vurgu yapılır.¹² Ümmet kavramı müminlerin içerisinde yer aldığı kutsal bir cemaat olarak görülür ve bir nevi inanç kardeşliği kan/soy kardeşliği ile bütünleştirilmiştir.¹³ Ancak hemen hemen her din içerisinde görüldüğü gibi zaman içerisinde İslam dini birçok mezhebe ayrılmıştır. Ortadoğu toplumlarını anlayabilmek ve devletlerin bazı politikaları neden ve hangi amaçlar çerçevesinde yürüttüğünü belirleyebilmek için, toplumun ve devletin önemli bir unsurunu oluşturan din ve mezhepleri de ayrıntılı şekilde ele almak gereklidir. Bu bölümde mezhep olgusu kavramsallaştırıldıktan sonra, Ortadoğu'da mezhepçilik İslamiyet ve onun mezhepleri üzerinden ele alınacaktır. Bu bağlamda tezin çalışma alanı çerçevesinde, özellikle Suudi Arabistan'ın mezhebi Vahhabilik ve İran'ın mezhebi 12 İmam Şiiliği üzerinde durulacak olup, bu mezheplerin Ortadoğu'daki rolleri tartışılacaktır.

2.2.1. Mezhebin Tanımı ve Türleri

Mezhep gidilen yol anlamına gelir. Mezhep “*bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri*”dir.¹⁴ Mezhepler din tarihi içerisindeki farklı düşünce ekolleri ve uygulama farklılıkları olarak görülebilir. Bireylerin veya grupların içerisinde yaşadıkları çevrenin sosyal, ekonomik ve politik etkisiyle dini yorumlamanın farklılaşması sonucunda ortaya çıkarlar.¹⁵

Mezhep terimi sözlük anlamına göre bir *yol, ilke, metod* veya *gelenek* demektir. İslam mezhepleri tarihçisi Muhammed Abu Zahra'ya göre İslam Dini'nde mezhepler üç başlık altında sınıflandırılabilir, bunlar; (1) inanca dayalı (itikadi)

¹² Conte, “Soy Yanılsamaları...”, pp. 13-14.

¹³ Lindholm, **İslami Ortadoğu**, pp. 136-137.

¹⁴ Türk Dil Kurumu, “Mezhep”, (Çevrimiçi),

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.578682dbe78356.22388378, 13.07.2016.

¹⁵ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, 2. Bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, p. 23.

mezhepler, (2) politik mezhepler ve (3) hukuki (fikhî) mezheplerdir. İnanca dayalı mezhepsel ayrımlar din içerisinde farklı inançlar nedeniyle ortaya çıkan alt fırkalar anlamına gelirken, politik mezhepler Hz. Muhammed'den sonra kimin (halife olarak¹⁶) yönetime geçmesi gerektiğine dair farklı düşünceleri gösterir. Politik mezhepler zamanla inanış ve hukuki açılardan da farklılaşmıştır. Hukuki mezhepsel ayrımlar ise insanların günlük yaşamlarında dini nasıl yorumlayacaklarına ve hukuki meseleleri nasıl çözeceklerine dair fikir ayrılıklarını ifade eder.¹⁷ Bu fikhî ayrımlar ibadet, evlilik, boşanma, ticaret ve miras gibi gündelik faaliyetlerin farklı yorumlanmasından kaynaklanır.

Her mezhebin bir doğuş süreci bir de kurumsallaşıp yaygınlaşma süreci vardır. Bir mezhebin ortaya çıkmasında ve zaman içerisinde kurumsallaşarak yaygınlaşmasında söz konusu mezhebin doğduğu sosyal çevre, coğrafya, politik ortam, toplumun kimliği, ekonomik faaliyetleri, eskiden bugüne gelen kültür ve eski medeniyetlerin¹⁸, gelenek ve göreneklerin önemli bir etkisi vardır. Dinler ve mezhepler toplumların kültürlerine göre zaman içerisinde şekillenmişlerdir.¹⁹ Bu bağlamda mezheplerin ilahi kaynaklı olmaktan ziyade zaman içerisinde oluşan/inşa edilen toplumsal oluşumlar olduğunu söyleyebiliriz. Nihayetinde insan toplumsal bir varlıktır ve kendisi ile çevresi arasında sürekli devam eden bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki insanın yaşadığı mekan ve zamandan doğrudan etkilenir. Mezhepleri ve toplum için önemlerini anlamak için de bu gruplaşmayı yaratan politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve dini sebepler bir arada ele alınarak değerlendirme yapılmalıdır.²⁰ Bu sayede mezheplerin doğuş sebepleri ve içerisine doğdukları toplumun kültürel ve politik alanını nasıl şekillendirdikleri daha kolay anlaşılabilir. Bu bağlamda

¹⁶ Halife, Hz. Muhammed'in vefatından sonra kendisine politik anlamda halef olmak üzere seçilmiş kişilere verilen addır. İslam'da Sünni-Şii ayrımı halife seçimindeki fikir ayrılığına dayanmaktadır. Sünni ve Şiiilerin halifenin kimliğinin (Peygamberin soyundan mı gelmeli yoksa onun bağlı bulunduğu aşiretin üyeleri arasında mı seçilmelidir?) ne olması gerektiğine dair anlaşmazlıkları vardır.

¹⁷ Aydın Bayram, "The Rise of Wahhabi Sectarianism and Its Impact in Saudi Arabia", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No. 42, 2014, pp. 246-247.

¹⁸ Örneğin Müslümanlar dinin yayılma döneminde Babil, Keldi, Asur, Pers gibi medeniyetlerle, Mazdeizm gibi eski dinlerle karşılaşarak bölgesel anlamda bunlardan etkilenmişlerdir. Hatta bazı toplumlar İslam'a aykırı olmayan örf ve adetlerini İslam içerisinde devam ettirmişlerdir. Bu eski örf ve adetler hem bir nevi İslamlaştırılmış hem de İslam'ı değiştirmiştir. Bkz.: Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, 2. Bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

¹⁹ Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, p. 119.

²⁰ **Ibid.**, pp. 25-31.

din/mezhep kavramının toplum içerisindeki yerini anlayabilmek için öncelikle bu olgular kavramsal çerçevede ele alınmalıdır.

2.2.2. Mezhep ve Mezhepçilik Olgularının Kavramsallaştırılması

Bir din veya mezhep grubunun kolektif hafızası, gelenekleri, fikir ve düşünceleri bulundukları coğrafya üzerinde bir anlam ve sonuca sahiptir. Tarih içerisinde farklı mezhepler aynı coğrafya üzerinde bir arada yaşamış, mezhepler toplumların kültürlerini ve değerlerini şekillendiren etkenlerden biri olmuştur; ancak kabile, etnik köken veya sınıf bağlılıkları yanında bu dini kimlik türü genellikle göz ardı edilmiştir.²¹ Öte yandan son kırk yıl içerisinde uluslararası politikada mezhep kavramının daha fazla dile getirildiği, özellikle de belli bölgelerdeki sorunların açıklanmasında kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda tezin amaçlarından birisi de çalışma alanı içerisinde devletlerin yürüttükleri mezhepçi politikaları anlamak, neden, niçin ve nasıl yürüttüklerini tartışmak ve mezhepçiliğin yapay bir olgu olup devletler arası ilişkilerde birer araç olarak kullanıldıklarını kanıtlamaktır.

Ortadoğu'daki mezhep politikalarını açıklamaya çalışan iki temel yaklaşım vardır; bunlardan ilki primordiyal yaklaşım diğeri ise araçsal yaklaşımdır. Primordiyal yaklaşıma göre, İslamiyet'in iki temel mezhebi olan Sünnilik ve Şiiiliğin ayrımı bölgedeki öncelikli kimliği oluşturmaktadır ve çatışma 7. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar devam etmiş, kaçınılmaz bir çatışmadır. Araçsal yaklaşım ise bölgesel aktörlerin çıkar ve güçleri için mezhepsel ayrımları teşvik ettiklerini belirtmektedir.²² Bu bağlamda primordiyal yaklaşım mezhepçi kimlikleri doğal olgular olarak ele almakta, mezhep ve etnik köken gibi bağlılıkları en başından beri var kabul etmekte ve bu sebeple çatışmaların kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan araçsal yaklaşım, önceliği devletler arası güç politikalarına

²¹ Frederick Wehrey, Ed., "Introduction", **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, p. 2.

²² Helle Malmvig, "Power, Identity and Securitization in Middle East: Regional Order after the Arab Uprising", **Mediterranean Politics**, Vol. 19, No. 1, p. 147.

vermektedir. Araçsal yaklaşıma göre, çatışmalar bölgesel rekabet ve güç dengesi dinamiklerinin varlığı ile açıklanabilir ve mezhepsel kimlikler politik elitlerce manipülasyon aracı olarak kullanılmaktadır.²³ Bu iki yaklaşım arasında bu tezde savunulan olgular, primordiyal yaklaşımdan ziyade araçsal yaklaşımın açıklamalarına daha yakındır. Kanaatimce Ortadoğu'daki toplumlar veya devletler arasındaki temel ayrım 7. yüzyılda başlayıp günümüze kadar devam eden bir Sünni-Şii çatışması olmayıp, kaçınılmaz bir çatışma değildir. Mezhepler araçsal yaklaşımın da öne sürdüğü gibi devletlerin çıkar ve güç politikaları çerçevesinde araçsallaştırılmaktadır. Ancak bunu öne sürerken, mezheplerin son kırk sene içerisinde hiç yoktan var olduklarını iddia etmemekteyim; İslamiyet içerisindeki mezhepsel ayrımlar 7. yüzyıl sonrasında bölgesel gelişmeler, dönemin bölgesel güçleri, toplumunların gelenek ve görenekleri çerçevesinde politik, ekonomik ve sosyo-kültürel koşullar dahilinde gelişerek ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda mezhepler ile mezhepçi politikalar arasında bir ayrım yapılması gerektiğini düşünüyorum. Mezheplerin varlığını inkar etmek Ortadoğu'da uzun yıllar toplumların kimliklerinin bir parçasını oluşturan unsurları yok saymak anlamına gelmektedir. Oysaki mezhepçilik bu mezheplerin politikleştirilme sürecidir. Bu sebeple devlet tarafından belli dönemlerde toplumunların gündemine bilinçli olarak getirilmektedir. Yani mezheplerin devletler arası veya toplumlar arası ilişkilerde sorun olarak ortaya çıkmasının başlıca sebebi araçsal anlamda kullanılmalarıdır.

Primordiyal ve araçsal yaklaşımlar uluslararası ilişkilere uyarlandığında tek başlarına her koşulu açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Primordiyal yaklaşım mezhepsel kimliklerin var olduğu toplumlardaki yeni jenerasyonun bu kimlikleri eskisi gibi neden benimsemediklerini açıklayamamaktadır. Irak'ta 14-30 yaş aralığındaki gençler arasında yapılan araştırmalarda, gençlerin mezhepsel kimliklere çok fazla önem vermedikleri görülmektedir.²⁴ Ayrıca primordiyal yaklaşım bireyleri gruplar halinde homojen bir yapı olarak düşünmekte ve bireylerin benzer davranışlar

²³ May Darwich, Tamirace Fakhoury, "Casting the Other as an Existential Treat: The Securitisation of Sectarianism in the International Relations of the Syria Crisis", **Global Discourse**, Vol. 6, No. 4, 2016, pp. 712-713.

²⁴ Eric Davis, "Introduction: The Question of Sectarian Identities in Iraq", **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 4, No. 3, 2010, pp. 230-231.

sergilediklerine inanmaktadır. Oysaki, mezhepçilik ne 7. yüzyıldan beri devam eden kaçınılmaz bir çatışmadır, ne de mezhep üyeleri diğer kimliklerinden bağımsız bir şekilde tek, homojen bir grup olarak görülebilir. Mezhepler bireylerin sahip olduğu kimliklerin sadece bir tanesidir ve mezhep farklılığı kendi başına doğrudan çatışma ile bağdaştırılmamalıdır. Ortadoğu’da birbirinden farklı mezheplere sahip toplumlar bir arada barış içerisinde çok uzun yıllardır yaşayabilmekte, aynı zamanda aynı mezhebe sahip olanlar çatışma içerisine girebilmektedir.

Öte yandan araçsal yaklaşım da kültürel değişkenlerin etkisini sınırlandırmaktadır; uzun yıllar barış içerisinde yaşamış halkların neden bir anda beklenmedik şekilde mezhepçi şiddet eylemi içerisine girdiklerini açıklayamamaktadır.²⁵ Ayrıca mezhepçilik politikalarının araçsal yaklaşımla ele alınması kimlik dinamiklerini sadece devletler arasındaki güç dengesine indirgeyerek yapısal bir yaklaşım izlemekte ve birimin eylem üzerindeki etkisini minimum düzeye indirmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda mezhepsel kimliklerin diğer kimlikler içerisinde neden ön plana çıktığını açıklamakta da yetersiz kalmaktadır.²⁶ Çatışma olan bir bölgede devletlerin güç ve çıkar elde etmek için mezhepleri araçsallaştırması açıklanabilir bir olgudur. Ancak araç olarak kullanılabilecek birçok etken varken, neden mezhepçiliğin seçildiği, ancak mezheplerin toplum ve devlet içerisindeki önemi incelenerek anlaşılabilir.

2.2.2.1. Mezhepçiliğin Güvenikleştirilmesi

May Darwich ve Tamirace Fakhoury kimliğe yönelik primordiyal ve araçsal yaklaşımların Ortadoğu devletleri arasındaki ilişkilerde yürütülen mezhepçi politikaları açıklayamadığını savunmaktadır. Bu bağlamda mezhepçiliği bir güvenlik meselesi olarak ele alıp konuşma eylemleri üzerinden değerlendirerek *mezhepçiliğin güvenikleştirilmesi* teorisini vurgulamaktadırlar. Bu teoriye göre bölgesel ve yerel aktörler, toplumları mezhepsel kimliklerine göre tanımlamakta, bunu da mezhepsel

²⁵ Davis, “Introduction: The Question...”, p. 231.

²⁶ Darwich, Fakhoury, “Casting the Other...”, p. 715.

söylemler ve pratikler aracılığıyla yapmaktadır. Bu durumun en büyük dezavantajı devletler arasındaki güvensizlik algısının ve silahlanmanın artmasıdır.²⁷

Mezhepçiliğin güvenlikleştirilmesi yaklaşımı, mezhepsel kimliklerin nasıl birer güvenlik tehdidi olarak ortaya çıktığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda politik elitlerin konuşma eylemlerinin güvenlik anlayışını nasıl inşa ettiği değerlendirilmektedir. Politik elitlerin, farklı mezheplerden olanları belirli bir toplumun varoluşuna tehdit olarak yansıtmalarıyla, mezhepçilik söylemi güvenlik tehdidine dönüşmektedir. Bir diğer ifadeyle mezhepçi söylemlerin sadece politik elitler tarafından yürütülen manipülasyonlar olduğu reddedilmekte, bu söylemlerin güvenlik tehdidi oluşturarak taraflar arasında varoluşsal tehdit oluşturduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda da mezhepsel söylemlerin nasıl üretildiğine odaklanılmaktadır. Mezhepçiliğin güvenlikleştirilmesiyle mezhepçi söylemler kamu tarafından içselleştirilmekte ve belli bir noktadan sonra kamuoyunun elit kesim tarafından kontrol edilmesi zorlaşmaktadır. Sonuç olarak mezhepçiliğin güvenlikleştirilmesi olgusu varoluşsal tehdit ile doğrudan bağlantılıdır. İnşa edilen bu tehdit taraflarca kabul edilir ve benimsenirse başarılı olabilir, bir diğer ifadeyle öznel olan tehdidin öznel arası bir hal alması gerekmektedir.²⁸ Bu durum bize mezhepsel politikaların çift yönlü bir olgu olduğunu, aktörlerin birbirlerini etkileyerek belli bir kısır döngü içerisinde girdiğini göstermektedir. Politik elitler tarafından kasıtlı şekilde manipüle edilen toplum mezhepsel söylemi benimsediği anda taraflar geri döndürülmesi zor bir çıkmaza girmektedirler. Karşı karşıya gelen iki toplum kendi elitleri tarafından empoze edilen mezhepsel söylemler sonucunda birbirlerini düşman olarak görmekte ve çatışma çözümü giderek zorlaşmaktadır.

Mezhepçi politikalar söz konusu olduğunda çatışma çözümünü zorlaştıran bir başka unsur ise Batılı akademisyenlerin mezhepçilik çalışmalarını bugüne kadar genellikle homojen olmayan toplumlardaki kimlikler üzerinden yürütmeleridir. Eskiden bu yana mezhepçilik Lübnan ve Irak gibi çok mezhepli bölünmüş toplumlarda dini bir çatışma olarak ele alınmış, farklı dini inanışların taraflar

²⁷ Darwich, Fakhoury, "Casting the Other...", p. 713.

²⁸ *Ibid.*, pp. 713-717.

arasında belirli sınırlar çizmesine ve bu sebeple çatışmaların ortaya çıkmasına odaklanılmıştır. Ancak son yıllarda Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler neticesinde mezhepçilik bölgesel bir olgu haline gelmiştir. Bu sebeple nispeten homojen toplumlara sahip Suudi Arabistan ve İran gibi devletlerin dış politika söylemleri değerlendirilirken politik elitler tarafından eskiye nazaran daha fazla mezhepçi söylemlere başvurulduğu ve ayrıca devlet dışı aktörlerin de mezhepsel söylemlerde oldukça öne çıktığı görülmektedir.²⁹ Devletlerin yönetici elitleri ve diğer karar alıcılar resmi söylemleri ile karşılıklı güvensizlik ortamı oluşturarak bölgesel anlamda mezhepçiliğin tırmanışa geçtiğine dair bir algı yaratmaktadırlar. Bu durum bölgesel istikrarsızlığa ve devletlerin mezhepçi söylemlerinde artışa yol açmaktadır. Bu kısır döngü içerisinde taraflar birbirlerini mezhepçi politikalar yürütmekle suçlamakta ve aslında bu suçlamayla bile mezhepçiliğin bölge gündeminde kalmasına sebep olmaktadır. Karar alıcılar bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyor olsalar da, toplumların bu söylemleri benimsemesi, diğer gruba yönelik düşmanlık beslemesi ve sonuç olarak şiddet unsurunun devreye girmesiyle, söylemsel olarak başlayan süreç aktif bir çatışmaya dönüşebilmektedir. Bugün Ortadoğu’da yaşanan mezhepçilik sorununun başlıca sebeplerinden birisi, işte tam olarak da bölgedeki devletlerin üst kademelerinde yer alan yöneticiler tarafından ve bölge dışı büyük güçlerce mezhepçi söylemlerin toplumlar ve devletler arası ilişkileri kışkırtma amaçlı kullanılmasıdır. Bu durum ilerideki bölümlerde yönetici elitlerin birebir söylemleri ele alınarak daha detaylı incelenecektir.

2.2.2.2. Realist İnşacı Yaklaşım Çerçevesinde Mezhepçilik

Realist inşacı yaklaşım; primordiyal, araçsal ve söylemci yaklaşımları eleştirerek devletlerin neden mezhepçi politikalar yürüttüklerini anlamak için daha kapsamlı bir açıklama sunar. Bu bağlamda grup çatışmalarını realist inşacılık çerçevesinde inceleyen Paul Dixon, mezhepçi söylemlerin mevcut politik durumu oldukça basitleştiren bir çerçeve sunduğunu ve mezhepçiliğin primordiyalist ve araçsal yöntemlerle yeterince açıklanamadığını belirtir. Dixon realist inşacıların

²⁹ Darwich, Fakhoury, “Casting the Other...”, p. 714.

primordiyalist, araçsalıcı ve söylemci yöntemlerden aşağıdaki öngörüler çerçevesinde ayrıldığını belirtir: (1) Devletlerin geleceklerine ilişkin büyük tahminler yapılmamalıdır, (2) Grup kimlikleri grup tarafından tam olarak benimsendiyse politik elitlerin bu kimlikleri manipüle etmeleri çok da kolay değildir, çünkü bir kimliğin sosyal olarak inşa edilmiş olması, o kimliğin kolay bir şekilde değiştirilebileceği anlamına gelmemektedir, (3) Politik elitlerin de grup kimlikleri tarafından etkilenmesi mümkündür, onlar da sosyal olarak inşa edilir, grup kimlikleri çok güçlü veya çok zayıf olabilir, bu durum politik elitlerin güçlerini kısıtlar, (4) Toplum açık bir şekilde mezhepçiliği reddedip kendi özelinde bu davranışı yeniden üretebilir, (5) Politik elitler çatışmalara olumlu veya olumsuz yaklaşabilir; ancak politika her daim kısıtlamalara tabidir ve politik elitlerin de kararlarının ahlaki bir boyutu bulunduğu için bazı koşullarda bu kısıtlamalar ahlaki olmayan sonuçlara sebebiyet verebilir (Örneğin teröristlerle müzakere edilmesi vb.).³⁰ Görüldüğü üzere mezhepçi politikaları realist inşacı yaklaşımla ele almak, tek başına primordiyalist, araçsalıcı veya söylemci bakış açılarına kıyasla daha kapsamlı bir açıklama sunmaktadır. Özellikle de mezhepçi politikalar yürütülürken, toplum ve yönetici elitlerden birinin manipüle edilen diğerinin manipüle eden taraf olmasına rağmen bu süreçten karşılıklı etkilendikleri hususu büyük önem taşımaktadır. Bu husus mezhep çatışmalarının bir süre sonra geri döndürülemez veya kontrol edilemez bir hal almasına sebebiyet vermektedir. Bir diğer ifadeyle politik elitler tarafından atılan bir tohumun hangi şekilde ve ne zaman büyüyeceği öngörülememektedir. Mezhepçilik başlangıçta bir araç olarak kullanılan yapay bir unsurken, toplum tarafından bir kere benimsendiğinde politik elitlerin kontrolünden çıkarak gerçeklik kazanmaktadır.

Bu noktada dini mezhepçilik ile politik mezhepçilik arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Dini mezhepçilik özellikle aşırı muhafazakar din adamları tarafından diğer mezheplerin kabul edilmemesi sonucu ortaya çıkar. Belli bir mezhebin diğer mezheplere göre yeterli seviyede temsil edilememesi, ekonomik imkanlardan faydalanamaması veya baskı altında tutulması sonucunda, bu mezhepçi düşünce politize olup politik alana yansır ve dini mezhepçilik politik mezhepçilik

³⁰ Dixon, "Beyond Sectarianism...", pp. 30-34.

halini alır. Ayrıca grup kimliklerinin politize edilmesi mezhepçilik ekonomisiyle bağlantılıdır. Toplumdaki farklı grupların çıkar ve niyetleri doğrultusunda kamuoyunda belirsizlik yaratmak, politik liderlere belirli gruplarla işbirliği yaparak sübvansiyon imkanı tanımaktadır. Çünkü devlet yöneticileri toplumlar arası güvensizlik yaratarak, dış tehdit korkusu oluşturarak ve güvenliğin sadece kendileri tarafından sağlanabileceği düşüncesini yaratarak, kendilerine sadık olan kesimi desteklemekte ve böylece meşruluğunu korumak için sağlaması gereken maddi imkanları çok daha ucuza getirerek kendine bağlı bir kesim oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle mezhepçilik hem politik hem de ekonomik açıdan politik elitler için çıkarlı bir sermaye haline gelmektedir.³¹ Bu durum politik elitlerin yaşanan politik ve ekonomik kalkınma krizlerinde toplumun ayaklanmasını bastırmak ve kendi rejimlerinin devamlılığını sağlamak için toplumun tarihsel dini kimliklerinin günümüz politikalarına entegre etmeleriyle sonuçlanmaktadır.

2.2.2.3. Anlatısal Kimlik Yaklaşımı ve Mezhepleştirme

Margaret Somers'a göre sosyal dünyamızı *anlatısallık* aracılığıyla bilir, anlar ve sosyal kimliklerimizi buna göre inşa ederiz. İnsanoğlu içerisinde bulunduğu hikayede diğerleri arasında, karakterlerden biri olarak konulara göre bir rol edinmekte ve bu hikayenin bir parçası olmaktadır. Bu hikayeler zaman içerisinde birey ve grupların kimliklerini oluşturmakta, böylece her bir birey içerisinde yer aldığı hikaye üzerinden geçmiş, şimdiyi ve geleceği anlamlandırmaktadır. Bu anlatısallığın bir parçası olan mezhepler de bir grubun dayanışma içerisinde sığındığı bir kimliği teşkil eder. Bazen bu kimliğe bağlılık o kadar yoğundur ki, grup benimsediği kimliği bir kurtuluş olarak görür.³² Bu kimliklerin politik elitler tarafından topluma benimsetilmesi süreci ise *mezhepleştirme* olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda başat politik elitler ve halk davranışları arasında

³¹ Gengler, "The Political Economy of Sectarianism...", pp. 184-185.

³² Anlatısal kimlik yaklaşımını bir örnekle açıklayacak olursak, Şiiler Hz. Peygamber'in ailesine olan bağlılıklarına dayalı bir anlatıya sahiptirler. Yine bu anlatıya göre İmamlar insanoğlunun yeryüzündeki meşru liderleridir ve Tanrı tarafından verilen mesajları en doğru şekilde yorumlarlar. Şii anlatıda yeryüzüne geri dönecek ve dünya üzerinde adaleti sağlayacak olan bir kurtarıcı da mevcuttur: Mehdi. Bütün bu anlatılar Şii bir ailede doğan çocuğa yaşamı boyunca aktarılır ve özellikle her sene Muharrem Ayı'nda tutulan yas sebebiyle sanki bugün yaşanmışçasına etki sağlar.

önemli bir ayrım vardır. Politik elitler mezhepsel kimliklerin manipüle edilmesinde daha araçsal bir davranış sergileyip kısa vadeli kazanç elde etmeye odaklanmaktadır. Toplum ise olaylara daha duygusal boyutta yaklaşp mezhepsel kimlikleri içselleştirmektedirler. Bu bakış açısı, mezhepsel kimliklere dayalı eylemler söz konusu olduğunda bu eylemi teşvik eden (mobilize eden) *mezhep girişimcileri* ile *sosyal taban* (mobilize olan) arasında bir ayrım yapmamızı sağlamaktadır.³³

Anlatısal kimlik yaklaşıma göre, mezhepler insanlar tarafından inşa edilen bir olgudur ve zamanla değişikliğe uğrayabilir; hatta nasıl mezhepleştirme süreci gerçekleşebiliyorsa, mezhepsizleştirme de olası bir durumdur.³⁴ Toplumu kendi çıkarları doğrultusunda mezhepleştirmeye tabi tutan politik elitler, aynı gerekçeyle bu uygulamadan vazgeçerek mezheplerin toplum içerisinde eskisi kadar önemli görülmemesine sebep olabilir. Somers'ın öne sürdüğü anlatısal kimlik yaklaşımında, anlatısalılık aracılığıyla toplumun kimliğinin etkilendiği fikrine katılmakla beraber, mezheplerin uzun yıllar toplumların bir parçası olduğu ve bu sebeple mezhepsizleştirme kavramının çok da mümkün olmadığı düşüncesindeyim. Mezhepsizleştirme terimini ancak politize edilen mezheplerin artık politik araç olarak kullanılmamaları anlamında kullanabiliriz. Bu noktada mezheplerin zamanla değişikliğe uğradığı görülmektedir, ancak kişinin kimliğinin bir parçası olan mezhebi ortadan kaldırmak yerine özel alanın bir parçası olması gerektiği yine anlatısalılık aracılığıyla sağlanabilir. Böylece politikleştirilmemiş mezhep olgusu toplumlar arası ve devletler arası ilişkilerde çatışmaya da yol açmayacaktır. Yine de devletler arasında veya toplum içerisinde barış sağlamanın çatışma ortamı yaratmaktan çok daha zor olduğu unutulmamalıdır. Mezheplerin politik bir araç olarak kullanılmasından sonra toplumun bu sebeple çatışma yaşaması hatta bazı durumda şiddet eylemleri içerisine girmesi halinde, süreç politik elitler tarafından artık tam olarak kontrol edilememektedir.

³³ Davis, "Introduction: The Question of Sectarianism...", p. 232.

³⁴ Adam Gaiser, "A Narrative Identity Approach to Islamic Sectarianism", **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 69-70.

Anlatısal kimlik yaklaşımına göre, insanların mezhepsel bağılılıkları tek başına bir çatışma sebebi olamaz. Mezhepçiliğin aktif bir düşmanlık içermesi için grup üyelerinin çekirdek kimliklerine doğrudan bir tehdidin var olması ve grup içerisinde yeterli sayıdaki üyenin bu durumu varoluşsal bir tehdit olarak algılaması gerekmektedir. Bu noktada mezheplerin kendilerinden ziyade mezhep dışı faktörler devreye girer ve ekonomik, politik vb. faktörler aradaki düşmanlığın oluşmasında politik elitlere belli bir temel sağlar. Mezhepler arası doğrudan şiddetin var olması için söylemsel düzeyde kalan tehditler yeterli olmayacaktır, mezhepleştirme sürecini yürütenlerin bu tehditlerin mezhep üyeleri tarafından gerçek anlamda hissedilmesini sağlamaları gerekmektedir.³⁵ Benzer şekilde tam çatışma çözümü sağlanması için de toplumun her açıdan mobilize edilmesi gerekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu süreç toplum genelinde tehdit algısı yaratmaktan çok daha zor bir süreçtir ve tarafların istekli şekilde aktif katılımını gerektirmektedir.

Sonuç olarak mezhepçilik olgusu geniş bir sosyal bağlamda değerlendirilmelidir; sosyal sınıf, yaş, eğitim, coğrafi lokasyon, ideoloji ve politik tecrübeler (şiddete maruz kalınıp kalınılmadığı) mezhepsel aidiyetleri güçlendiren veya olumlu/olumsuz etkileyen değişkenler arasındadır. Bu değişkenlerin arasında edinilen politik tecrübeler (hatıralar) hem yapısal hem kültürel değişkenlerdir. Kültürel olma sebebi, bu tecrübelerin bireylerin çevreleri ve günlük yaşamlarını anlamlandırmalarını sağlayan semboller, mitler ve ritüellerle dolu olmasıdır. Yapısal bir değişken olmasının sebebi ise politik hafızanın organize din, kabile ve politik kurumların içerisinde yer alan bir unsur olmasıdır. Bir diğer ifadeyle toplumun hafızası devlet tarafından kurumsallaştırılmakta ve topluma istenen şartlar çerçevesinde (vurgulanmak istenen duyguyla) geri verilmektedir.³⁶ Önemli olan kimliklerin dinamiklerinin zaman içerisinde nasıl bir değişim ve dönüşüm gösterdiğidir. Bu sebeple kimlikler geniş anlamda sosyal değişkenlerle beraber değerlendirilmelidir. Bu bağlamda mezhep çatışmalarının engellenmesi için mezhepçilik, söz konusu toplumun maruz kaldığı koşullar çerçevesinde

³⁵ Gaiser, “A Narrative Identity Approach to Islamic Sectarianism”, p. 74.

³⁶ Davis, “Introduction: The Question of Sectarianism...”, pp. 232-235.

mezhepçiliğin ortaya çıkmasına sebep olan bütün değişkenlerle birlikte ele alınmalı, varılan çözüm çok yönlü şekilde topluma nüfuz ettirilmelidir.

Bütün bu kavramsal çerçeve bağlamında, Ortadoğu’da mezhepçilik kavramının daha iyi anlaşılması ve mezhepçi politikaların neden ve nasıl yürütüldüğünün örneklenmesi için sonraki bölümlerde çalışmanın sınırları kapsamında Ortadoğu’da mezheplerin nasıl ortaya çıktığı, bugünkü etkileri ve devletler arasındaki ilişkiler çerçevesinde güç ve çıkar kavramlarıyla olan bağlantıları tartışılacaktır.

2.2.3. İslamiyet’te Mezheplerin Doğuşu

İslamiyet’te din ve politika arasında önemli bir bağ vardır. Kurucu peygamber Hz. Muhammed³⁷ aynı zamanda devleti kuran ve yöneten kişidir. Bir yandan politik anlamda bir devlet, bir imparatorluk kurulmuş, diğer taraftan da dini bir topluluk meydana getirilmiştir. Hz. Muhammed bütün yolların kesiştiği bir kavşak noktası olan Mekke’yi 5. yüzyılda fetheden Kureyş kabilesinin bir mensubudur. Hz. Muhammed’in ailesi kabilenin önde gelenleri arasında yer almaktadır. Hz. Muhammed küçük yaşta annesini ve babasını sonra da ona sekiz yaşına kadar bakan dedesini kaybetmiştir. Hz. Muhammed’i amcası Ebu Talib (Hz. Ali’nin babası) himayesine almıştır. Hz. Muhammed 25 yaşındayken soyu Haniflere³⁸ dayanan ve oldukça varlıklı bir aileden gelen Hz. Hatice ile evlenmiştir. Hz. Muhammed’in peygamberliğine ilk inananlar arasında aile bireyleri yer almaktadır: Eşi Hz. Hatice ve evlat edindiği oğulları Hz. Ali ve Hz. Zeyd ile Kayınpederi Hz. Ebu Bekir (birinci halife).

İslam Dini’nde ilk mezhep ayrımı, kurucu peygamber Hz. Muhammed’in M.S. 632’deki ölümünden sonra kimin liderliği üstlenmesi gerektiği üzerine çıkan bir fikir çatışmasıdır. O dönemde toplumun çoğunluğu kabilesel gelenekleri devam ettirerek İslam toplumunun başına en yaşlı ve en çok saygı duyulan kişinin seçilmesi

³⁷ Hz. Muhammed’in detaylı biyografisi için bkz.: Delcambre, **Allah’ın Resulü Hz. Muhammed**, Çev. Mahmut Kanık, 7. Bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.

³⁸ Hanif: Yahudiliğe veya Hristiyanlığa bağlı olmadan tek Tanrı’nın varlığına inanan bir din.

gerektiğini düşünmüştür. Bu grup Hz. Muhammed'in en yakın arkadaşı ve kayınpederi olan Hz. Ebu Bekir'i birinci halife olarak seçmiştir (Bu grup daha sonra Sünniler olarak anılacaktır.). Sayıca daha az olan başka bir grup ise halifeliğin kan bağıyla geçmesi gerektiğine, bu sebeple peygamberin amcasının oğlu ve aynı zamanda damadı olan Hz. Ali'nin halife olması gerektiğine inanmıştır (Bu grup daha sonra Şiiler - *Şia Ali (Ali'nin Partisi)* olarak anılacaktır.). Ancak o dönemde Hz. Ali'nin din içerisinde ayrıma gidilmemesi için Hz. Ebu Bekir'i halife olarak kabul etmesinin ardından bu konu bir süreliğine rafa kaldırılmıştır. Hz. Ebu Bekir'den sonra Hz. Ömer, Hz. Osman³⁹ ve dördüncü halife olarak Hz. Ali seçilmiştir. Sünniler bu dört kişiyi Hz. Muhammed sonrası dört büyük halife olarak tanır, saygı duyar ve M.S. 632-661 seneleri arasındaki bu Halifeler Dönemi'ni *Asr-ı Saadet* olarak nitelerler.⁴⁰

Hz. Ali'nin ölümünden sonra mezhebi ayrışma ön plana çıkmıştır. Yaşanan çatışmalar esnasında Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin 680 senesinde ikinci Emevi Halifesi Yezid tarafından Kerbela Savaşı'nda öldürülmüştür.⁴¹ Şiiler Hz. Hüseyin'in Kerbela Savaşı'ndaki mücadelesini kahramanlık olarak görmüşler ve kimliklerinin temelini bu *seçilmiş kahramanlık/mücadele* üzerine kurmuşlardır. Hz. Hüseyin'in şehitliği Şiilerin bugün hala yas tuttukları bir olay olarak canlılığını korumakta olup, Kerbela onlar için acının sembolü haline gelmiştir⁴² (Bu semboller yüzyıllar sonra yaşanacak İran İslam Devrimi'nin dayanak noktalarından biri olacaktır.). İslam tarihi boyunca Şiiler Sünnilere göre her daim azınlık olmuş ve genellikle yönetime muhalefet olan kısımda yer almışlardır. Zamanla kendi dini hiyerarşilerini oluşturan Şiiler, dini tören ve festivallerini belirlemişlerdir. Bu dini sembol ve törenlerle iki grup arasındaki ayrım yıllar içerisinde daha da derinleşmiştir.

Sünniler ve Şiiler arasındaki temel ayrım yukarıda da bahsedildiği gibi aslında bir liderlik sorunudur, bir diğer ifadeyle güç mücadelesidir. Sünniler kurucu

³⁹ Hz. Osman aynı zamanda Hz. Muhammed'in damadıdır.

⁴⁰ Vali Nasr, **The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future**, New York, Norton Company, 2007, pp. 34-35.

⁴¹ Selin Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi Beklerken**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2012, pp. 30-31.

⁴² Nasr, **The Shia Revival...**, pp. 41-42.

peygamberin varisinin seçilmesi gerektiğine, İslam topluluğunun lideri olarak görev yapacağına ve politik bir nosyonu olduğuna inanmışlardır. Şiiler ise insanların doğru yolu bulabilmeleri için dini bir liderin onlara yol göstermesi gerektiği, doğru liderliğin sadece Tanrı tarafından seçilebileceği, bu sebeple de ancak Hz. Muhammed'e kan yolu ile bağlı kişilerce yapılabileceğini düşünmüşlerdir. Şiilere göre bu kişi Tanrı ile insan arasındaki bağı güçlendirecek olan kişidir. Şiiler Hz. Muhammed gibi Hz. Ali ve onun çocuklarının⁴³ özel ruhani özelliklerinin olduğuna inanmış ve ancak bu şekilde İslam'ın iç anlayışının kavranabileceğini düşünmüşlerdir. Sünniler İslam'ın değerlerini ve çıkarlarını ön plana koyarken, Şiiler daha çok ruhani boyuta odaklanmaktadır.⁴⁴ Ayrıca Sünnilik ve Şiilik arasındaki temel farklardan biri de Sünnilikte İslam'ın *zahiri* (görünen) ve *batını* (gizli) yorumları ayrı ayrı değerlendirilirken, Şiilikte bunlar takip edilen İmam'ın kişiliğinde birleşmektedir.⁴⁵

Görüldüğü üzere genel olarak bakıldığında, Sünnilik ve Şiilik arasında liderlik kavgası dışında çok fazla temel bir ayrım bulunmamaktadır. Ortadoğu dışından bakıldığında özellikle de Batılı akademisyenlerce yazılan makalelerde Sünnilik ve Şiilik birbirlerine oldukça zıt iki mezhep gibi gösterilmektedir. Oysa ki, Sünniler ve Şiiler arasında yukarıda bahsedilen farklılıkların ötesinde, birçok benzerliğin de var olduğu görülmektedir. 2014 senesinde Irak'ta yapılan bir araştırmaya göre Sünniler ve Şiilerin aslında çok farklı kültürel öğelere sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Her iki grup da %82-83 oranında aynı Tanrı'ya ve peygambere olan inançlarını ve dinin hayatlarında çok önemli bir yer tuttuğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu kişiler yaklaşık %93-96 oranında Ramazan Ayı'nda oruç tuttuklarını belirtmişlerdir. Hatta bazı ülkelerde Sünniler ve Şiiler birbirlerinden ayrı düşünülmemektedir. 2011 ve 2012 senelerinde 39 ülkedeki Müslümanlar arasında yapılan bir araştırmaya göre Kazakistan'daki Müslümanların %74'ü ve Endonezya'dakilerin de %56'sı kendilerini herhangi bir mezhebe bağlı hissetmediklerini belirtmişlerdir. Ancak bu oran Irak'ta sadece %5'tir. Iraklı Sünnilerin %14'ü Şiileri Müslüman olarak

⁴³ Şiiler Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin günahlardan masum olduklarına ve yanlışla ihtimallerinin olmadığına inanırlar.

⁴⁴ Nasr, *The Shia Revival...*, pp. 41-42.

⁴⁵ Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık...*, p. 30.

görmemektedir.⁴⁶ Sünni-Şii gerginliğini ülkeleri için büyük bir problem olarak görenler Lübnan'da %38, Pakistan'da %34, Irak'ta %23 ve Afganistan'da %20 oranındadır.⁴⁷ Bu durum İslamiyet içerisinde mezheplerin birçok toplumun kültürünün bir parçası olmakla beraber, her toplumda problem olarak görülmediğini, Sünni-Şii ayrımının devlet ve toplum içerisinde önemli bir sorun teşkil ettiğini düşünenlerin de düşünmeyenlere kıyasla sayıca az olduklarının göstermektedir. Sonuçta Müslümanlık geniş coğrafyalara yayılmış bir dindir ve Endonezya, Bangladeş ve Hindistan'da Ortadoğu'dakinden daha fazla sayıda Müslüman yaşadığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda İslamiyet'te mezhep ayrımına dayanan sorunları genelgeçer kabul etmek yerine, bu problemler belirli ülkeler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

2.2.3.1. Sünnilik ve Alt Mezhepleri

9. yüzyıldan itibaren Sünniler fıkıh açısından farklılıklara sahip olan dört ayrı okul kurmuşlardır. Bu okullar Sünniliğin alt-mezhepleri olarak kabul edilir; Hanefilik, Şafilik, Malikilik ve Hanbelilik (Bkz. Şekil 2.1).⁴⁸ Alt-mezhepler genellikle coğrafi farklılıklar sebebiyle yerel dini liderlerin takip edilmesinden kaynaklanmış ve zaman içerisinde farklı dini uygulamalar sebebiyle ayrılmışlardır. *Hanefilik* İmam Ebu Hanife tarafından Irak'ta kurulmuştur; Sünnilik içerisindeki en esnek mezheplerden biri olup, bugün Türkiye, Irak, Hindistan, Pakistan ve Afganistan'da takipçileri vardır. *Şafilik* İmam Şafii tarafından ilk olarak Mısır'da kurulmuş olup; bugün Mısır, Somali, Yemen, Kafkasya, Hindistan, Filipinler, Endonezya, Malezya, Etiyopya ve İran'da takipçileri bulunur. *Malikilik* Kuzey ve Batı Afrika'da hâkim alt-mezheptir. *Hanbelilik* ise bu dört alt-mezhepten en katı

⁴⁶ Mısır'daki Sünnilerin %53'ü, Ürdün'dekilerin %43, Lübnan'dakilerin %21'i Şiiilerin Müslüman olduklarını kabul etmemektedir. Bkz.: Michael Lipka, "The Sunni-Shia Divide: Where They Live, What They Believe and How They View Each Other", 18.06.2014, (Çevrimiçi), <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/06/18/the-sunni-shia-divide-where-they-live-what-they-believe-and-how-they-view-each-other/>, 31.05.2016.

⁴⁷ Pew Research Center, "The World's Muslims: Religion, Politics and Society", 30.04.2013, (Çevrimiçi), <http://www.pewforum.org/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-overview/>, 31.05.2016.

⁴⁸ Nasr, *The Shia Revival...*, pp. 24-28.

olanıdır.⁴⁹ Bir başka kol olan *Selefilik/Vahhabilik* ise Hanbelilik'e yakındır, bazı kaynaklarda Hanbelilik'in alt-kolu olarak gösterilir. Vahhabilik 18. yüzyılda Muhammed bin Abdül-Vahhab tarafından kurulmuştur ve Suudi Arabistan, Mısır, Hindistan ve Afrika'da geleneğe oldukça bağlı olan takipçilere sahiptir.

2.2.3.2. Ortadoğu'da Sünnilerin Etkisi ve Vahhabilik

Bu bölümde Ortadoğu'da Sünniliğin rolü tartışılırken, Suudi Arabistan'ın resmi ideolojisi Vahhabilik detaylı bir şekilde ele alınacak ve Vahhabi alt-mezhebi ile Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'daki diğer Sünni ülkeler üzerindeki liderlik iddiası değerlendirilecektir.

Vahhabiliğin tarihsel geçmişine bakıldığında iki isim öne çıkmaktadır: Takıyuddin ibn Teymiyye (1263-1328) ve Muhammed bin Abdül-Vahhab (1703-1792). Sünni mezhebi içerisindeki alt-mezheplerden biri olan Hanbelilik'in Ortaçağ döneminde öne çıkan fakihlerinden biri olan Takıyuddin ibn Teymiyye, fikirleriyle birçok insanı etkilemiştir.⁵⁰ İbn Teymiyye zaman içerisinde Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde belirtilen kuralların yorumlanarak değiştirilmesini eleştirmiş ve şeriatın özüne dönmek için Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in olduğu gibi uygulanması gerektiğine inanmıştır. İbn Teymiyye şeriat kurallarını tam anlamıyla uygulayanlar için önceden gelen anlamını taşıyan "selef" terimini kullanmış ve dört büyük halife döneminin ardından İslami kuralların özünden sapıldığını iddia etmiştir.⁵¹ İbn Teymiyye diğer dinleri reddetmekle kalmamış, Müslümanlık içerisindeki bütün ayrışmalara şiddetle karşı çıkmış ve herkesin aynı yolda ilerlemesi gerektiğine inanmıştır. İbn Teymiyye'den dört yüzyıl sonra yaşamış olan Muhammed bin Abdül-Vahhab⁵² da toplumun yozlaştığını ve bütün yeniliklerden arınarak ilk İslami

⁴⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016, pp. 187-198.

⁵⁰ Naser Ghobadzadeh, Shahram Akbarzadeh, "Sectarianism and the Prevalence of 'Othering' in Islamic Thought", **Third World Quarterly**, Vol. 36, No. 4, 2015, pp. 694-697.

⁵¹ Ateş Uslu, "İbn Teymiyye'nin Siyasal Düşüncesi: Öze Dönüş ve Şeriata Dayalı Yönetim", **Mevsimlik**, Sayı 3, Aralık-Ocak-Şubat 2015-2016, p. 25.

⁵² Abdül-Vahhab Necid bölgesinde Hanbeli mezhebine bağlı olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Başlıca eseri *Kitabü't Tevhid*'dir.

uygulamalara geri dönülmesi gerektiğini iddia etmiştir.⁵³ 18. yüzyılda Necid bölgesinde toplumun evliya kabul ettikleri insanların türbelerine giderek medet ummalarına karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkan Vahhabilik, dinin içerisine katılan yerel gelenekler ve İslam öncesi kültürel faaliyetlere karşı çıkarak, İbn Teymiyye'nin dünya görüşünü tekrardan canlandırmıştır.⁵⁴

Vahhabiliğin temeli *Tevhid Doktrini*'ne⁵⁵ dayanmaktadır. Tevhid Doktrini'ne göre yaratıcılık, idarecilik gibi vasıflar sadece Tanrı'ya aittir, sadece Tanrı'ya ibadet edilebilir veya ona ümit bağlanabilir. Vahhabi anlayışa göre İslam'ın kutsal kabul ettiği Kur'an-ı Kerim ve kurucu peygamber Hz. Muhammed'in davranışlarını konu alan sünnet uygulamaları yoruma açık değildir. Bu sebeple Vahhabilik Sünni mezhebinin en katı kollarından biri olarak kabul edilmektedir. Vahhabilere göre *bid'at*⁵⁶ kutsal kitap Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in eylemleri sünnet dışındaki her şeydir ve bunlardan kaçınılması gerekmektedir. Vahhabiliğe göre türbe inşa etmek, camilere minare yapmak, süsleme yapmak, cemaatle namaz kılmamak, kandil gecelerini kutlamak ve mevlit okutmak bid'at'tır.⁵⁷ Ayrıca Vahhabilik; Şiiileri, Sufileri ve onların uygulamalarını kabul etmemekle birlikte bazı insanların diğerlerinden daha kutsal olduğunun inanılmasına, bu insanların mezarlarında dua okunmasına, hayvanların kurban edilmesine, imamların kutsal makamları olduğunun inanılmasına karşı çıkmaktadırlar.⁵⁸ Vahhabiliğin en temel düşüncesi İslam'a getirilen bütün yenilikleri reddetmesidir, bütün uygulamaların İslam'ın ilk ortaya çıktığı zamandaki gibi olması gerektiğine inanılır.

Abdül-Vahhab'ın Ortadoğu'da bugün etkisi hala devam eden bir alt-mezhep kurup yaymasındaki başarısı 1744 senesinde o zamanlar Diriyne bölgesinin lideri olan Muhammed bin Suud ile yapmış olduğu ittifaka dayanmaktadır. Abdül-Vahhab bu

⁵³ Ghobadzdeh, Akbarzadeh, "Sectarianism and the Prevalence...", pp. 694-697.

⁵⁴ Bayram, "The Rise of Wahhabi Sectarianism...", pp. 248-249.

⁵⁵ Tevhid: Tek kılmak.

⁵⁶ Bid'at: İlk başta din içerisinde yer almayıp sonradan eklenen inanç ve uygulamalar.

⁵⁷ Mehmet Ali Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, 4. Bsk., İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016, pp. 24-27.

⁵⁸ Hassan Hassan, "The Sectarianism of the Islamic State: Ideological Roots and Political Context", **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, p. 41.

sayede fikirlerini eyleme dönüştürebilme fırsatı yakalamıştır. Suudilerin 1802-03 yıllarında Mekke ve Medine'yi ele geçirmeleri Vahhabi ideolojiyi İslam'ın en kutsal sayılan şehirlerinde yaymalarını sağlamıştır.⁵⁹ Daha sonradan kurulacak olan Suudi devletleri de Vahhabi ideolojinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Vahhabi mezhebi kurulduğunda Osmanlı uleması ve Vahhabi uleması arasında fikir ayrılığı oluşmuştur. Osmanlı uleması Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli alt mezheplerini kabul ederken Vahhabiler tek mezhep olarak Hanbeli mezhebini kabul etmişlerdir. Suudiler Mekke ve Medine'yi 1803'te işgal ettiklerinde ise bu fikir ayrılığı çatışmaya dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu kutsal saydığı şehirleri 1812'de geri almış olsa da, Vahhabi fikirleri bölgede geniş yankı bulmuştur.⁶⁰ Suudi Arabistan'ın resmi ideolojisi olan Vahhabilik Suudi Krallığı'nın gücü sayesinde günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiş ve kendi bölgesindeki önemini koruyabilmiştir. Ancak Vahhabilik Ortadoğu'daki Sünniler üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Suudi Arabistan'da hakim mezhep olan Vahhabilik birçok diğer Sünni alt-mezhep tarafından fazlasıyla katı ve geleneksel bulunmaktadır. Vahhabi mezhebi Ortadoğu'daki diğer Sünni çoğunluğa sahip devletler veya kendisini Sünni olarak tanımlayan halklar tarafından benimsenmemekte, hatta aşırı olduğu söylenerek eleştirilmektedir. Suudi Arabistan'ın Sünniler üzerinde etkili olamamasının nedenlerinden bir başkası da Ortadoğu'daki Sünnilerin dağınık ve birbirinden bağımsız güçlerden oluşmalarıdır. Ortadoğu'daki ülkeler arasında nüfuslarına göre en fazla Sünni halkın yaşadığı ülkeler Suudi Arabistan'dan sonra Yemen, Irak ve Suriye'dir (Bkz. Tablo 2.1). Suudi Arabistan'ın bu üç ülkede de etki sahibi olmaya çalıştığı bilinmektedir. Ancak Vahhabi mezhebinin bu ülkelerde kabul görmemesi, Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'da Sünni mezhebinin lideri olduğu iddialarının gerçekçi olmadığını göstermektedir. Yine de Suudi Arabistan Vahhabiliği yaymak için eğitim kurumları ve medya aracılığıyla belli bir çaba göstermektedir. Özellikle de Afganistan'da ve Balkan ülkelerinde Vahhabiliğin ihracı denenmiştir. Ancak Suudilerin bu konuda ne kadar başarılı olduğu bir tartışma konusudur.

⁵⁹ Ghobadzdeh, Akbarzadeh, "Sectarianism and the Prevalence...", pp. 697-698.

⁶⁰ Bayram, "The Rise of Wahhabi Sectarianism...", p. 257.

Tablo 2.1 Ortadoğu’da Ülkelerin Nüfuslarına Göre Sünni-Şii Oranları⁶¹

Ülke	Toplam Nüfus	Sünni Nüfus	Şii Nüfus
Suudi Arabistan	33 milyon	% 85-90	% 10-15
Birleşik Arap Emirlikleri	9.7 milyon	% 80	% 10-15
Suriye	18 milyon	% 74	% 15
Yemen	28 milyon	% 65	% 35
Kuveyt	2.9 milyon	% 60	% 25
Irak	39.2 milyon	% 40	% 55-60
Bahreyn	1.3 milyon	% 30	% 70
Katar	2.2 milyon	Oran bilinmemektedir.	% 10
Umman	4.6 milyon	% 90-95	% 5
Lübnan	6.2 milyon	% 27	% 27
Ürdün	10.2 milyon	% 95	% 1
İran	83 milyon	% 5-10	% 90-95

Suudi Arabistan’ın Ortadoğu’daki Sünniler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmamasına rağmen, bölge dışından bakıldığında neden Sünnilerin temsilcisi olarak görüldüğünün birkaç temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi Suudi Arabistan’ın ekonomik gücü ve bu sayede bölgede elde ettiği politik etkidir. İkinci sebep Suudi Arabistan’ın dini esasları temel alan bir yönetim şekli olması ve dinin devletin dışarıya karşı imajında önemli bir yere sahip olmasıdır. Ayrıca Mekke ve Medine şehirleri Suudi Arabistan toprakları içerisinde yer aldığı için Suudi Ailesi İslam Dini’nde kutsal kabul edilen yerlerin “koruyuculuğu” görevini üstlendiğini iddia

⁶¹ Tablo 2.1. aşağıda belirtilen kaynaklardan edinilen bilgilerle tarafımdan oluşturulmuştur. Bkz.: (Çevrimiçi), <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2014/01/global-religion-full.pdf>; <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/337.pdf>; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>; <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2005/51602.htm>, 23.12.2017.

etmektedir. Üçüncü sebep ise Batılı devletlerin Ortadoğu'ya yönelik bakış açılarında Ortadoğu devletleri arasındaki sorunları açıklamaya çalışırken mezhepleri temel almaları ve bu bağlamda bir kampaşma modeli oluşturmalarıdır. Bu bakış açıları bölge dışarısından bakıldığında Suudi Arabistan'ın Sünni liderlik imajını desteklemektedir, ancak gerçekte Vahhabiliğin Ortadoğu'daki halklar üzerinde olumlu açıdan etkisi oldukça kısıtlıdır. Ortadoğu'dan bakıldığında Vahhabilik Suudi Arabistan'ın etkisini yaymak için kullandığı politik bir araç olarak görülmektedir.

2.2.3.3. Şiilik ve Alt Mezhepleri

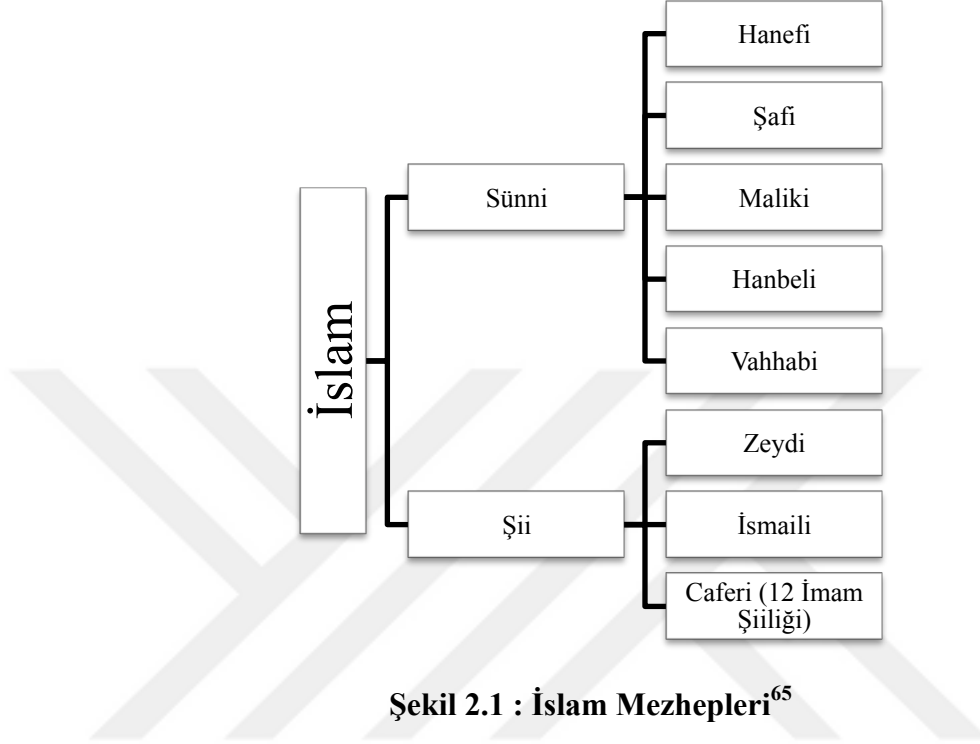
Şiilik üç kola ayrılır⁶²; bunlar Zeydiyye (Zeydilik), İsmailiyye (İsmaililik) ve Caferiyye (Caferilik/12 İmam Şiiliği)'dir (Bkz. Şekil 2.1). *Zeydiyye* İmam Hasan'ın oğlu Zeyd'i takip edenlere verilen addır ve Şiilikte ayrımın bu alt-mezheple başladığı iddia edilir.⁶³ Zeydiyye bugün Yemen'de varlığını devam ettirmektedir. *İsmailiyye* ise yedinci olması beklenip olamayan İmam İsmail'i (İmam Cafer el-Sadık'ın büyük oğlu) takip edenlere verilen isimdir. Bu mezheptekiler Mehdi'nin İmam İsmail olduğuna inanırlar. İsmaililer büyük oranda Suriye, Pakistan, Hindistan ve Orta Asya'da bulunurlar.⁶⁴ *Caferiyye* ise ana akım 12 İmamcılar'a verilen addır. 12 İmamcılar'a göre İsmail'in kardeşi Musa Kazım yedinci İmam olarak tanınmıştır. Daha sonra 873 senesinde on ikinci İmam Muhammed el-Muntazir ortadan

⁶² Bu görüş Şiiliğin temel kabul edilen kollarını yansıtır, ancak bazı akademik kaynaklar Şiilik içerisinde diğer alt-kolların da bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar içerisinde Alevilik bugün Türkiye, Suriye ve civarında önemli bir nüfusa sahiptir. Ancak bu bölgede yaşayan Aleviler homojen bir yapıya sahip değildir. Suriye Alevileri diğer Şii mezheplerden farklı şekilde pagan kültürünün etkisinde kalarak “yüce üçlü” fikrini benimsemiştir. Tanrı'nın yeryüzünde üç yapıda vücut bulduğuna inanırlar, Hz. Ali *ma'na* (anlam), Hz Muhammed Hz. Ali'nin ışığı *ism* (isim) ve peygamberin yoldaşlarından biri olan Selman-ı Farisi *al-bab* (kapı)'dır. Suriye Aleviliği mezhebinin kurucusu Iraklı din adamı Muhammed ibn Nusayr el-Bakri el-Namiri'dir. Bu sebeple bu alt-mezhep Nusayrilik olarak da anılır. El-Namiri kendisini 11. Şii İmamı Hasan el-Askeri'nin *kapısı* olarak tanımlamıştır. Bkz.: Aslam Farouk-Alli, “Sectarianism in Alawi Syria: Exploring the Paradoxes of Politics and Religion”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 34, No. 3, 2014.

⁶³ Zeyd, İmam Hüseyin'in ölümünün ardından Emevilere karşı ayaklanan ilk kişidir. İsyanı başarısız olsa da görüşleri bugün hala devam eden bir mezhebin oluşumunu sağlamıştır. Zeydilik Şii mezhepler arasında Sünni mezheplere en yakın olan alt-mezheptir, ilk üç halifeyi de kabul etmektedir. Bkz.: Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 2. Bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

⁶⁴ Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'de bulunan Dürziler ise İsmaililerin yan koludur. Dürzilik Mısır'da Vezir Hamza bin Ali tarafından kurulmuştur.

kaybolduğu için başka bir İmam gelmemiş ve bunlara inananlar 12 İmam Şiileri olarak anılmıştır.

Şekil 2.1 : İslam Mezhepleri⁶⁵

Şiiliğin en fazla takipçisi olan alt-mezhebi 12 İmam Şiileri'dir. Bunlara göre Hz. Ali⁶⁶ birinci İmamdır ve ondan sonra sırasıyla kan bağıyla devam eden ikinci İmam Hasan⁶⁷; üçüncü İmam Hüseyin⁶⁸; dördüncü İmam Zeynü'l Abidin; beşinci İmam Bakır; altıncı İmam Cafer Sadık; yedinci İmam Musa Kazım; sekizinci İmam Ali Rıza; dokuzuncu İmam Cevad; onuncu İmam Hadi; on birinci İmam Hasan Askeri ve kaybolan on ikinci İmam Muhammed el-Muntazir⁶⁹ (İmam Mehdi) gelmektedir. İran'daki resmi mezhep olan 12 İmam Şiiliğinde⁷⁰ İmam Mehdi'nin

⁶⁵ Şekil 2.1 aşağıda belirtilen kaynaklardan edinilen bilgilerle tarafımda oluşturulmuştur. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016; Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, 2. Bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

⁶⁶ Hz. Ali Mekke'de 599 senesinde dünyaya gelmiştir. Hz. Muhammed'in kuzeni ve aynı zamanda damadıdır. Kabri Irak'ta Necef şehrinde bulunmaktadır.

⁶⁷ İmam Hasan Medine'de 624 senesinde dünyaya gelmiştir. Hz. Ali'nin ilk oğludur. Kabri Medine'dedir.

⁶⁸ İmam Hüseyin Medine'de dünyaya gelmiştir, Hz. Ali'nin ikinci oğludur. Kerbela'da 680'de şehit edilmiştir.

⁶⁹ İmam Muhammed el-Muntazir'in 869'da Samarra'da dünyaya geldiği kabul edilmektedir.

⁷⁰ İran'ın bugün bulunduğu coğrafyadaki halklar İslamiyet'in kabulünden önce birçok dine ev sahipliği yapmıştır. Bu dinler arasında en yaygın olanları, Mecusilik, Zerdüştlük, Manihaizm,

yeryüzüne geri geleceğine inanılmaktadır.⁷¹ Bugün İran’da yürürlükte olan öğretiy kaybolan on ikinci İmam’ın Mehdi olarak geri geleceğine, O dönene kadar İran halkının *Velayet-i Fakih Doktrini* çerçevesinde *Gaip İmam’ın Temsilcisi* tarafından yönetilmesi gerektiğine yöneliktir.⁷² Yüksek mevkideki dini hukukçulara yönetim yetkisi sağlayan Velayet-i Fakih Doktrini, kaybolan 12. İmam tekrardan yeryüzüne gelene kadar yetkili bir din adamının O’nun vekili olarak halkı yönetmesi anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle Velayet-i Fakih Doktrini’ne göre, bir fakih veya din adamlarından oluşan bir grup, devletin otoritesini ve meşruiyetine sahip olarak halkı yönetmelidir.⁷³ Velayet-i Fakih Doktrini’nin önemi ve İran’ın bu doktrin çerçevesindeki etkisi İran’ın Ortadoğu’daki bölgesel etkisi adına oldukça önemli bir konu olduğu için tezin üçüncü bölümünde daha etraflıca tartışılmıştır.

Hiz. Ali’nin torunu Hiz. Hüseyin’in Kerbela Savaşı’nda Emeviler tarafından öldürülmesi sonucunda daha önceden Ali’yi takip edenler olarak kullanılan “Şia” kavramı, bu olayla Hiz. Ali’nin soyunun intikamını almak isteyenler anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu hadise nedeniyle alt-mezhep ayrımı olmaksızın bütün Şiiler, halen Muharrem ayının 10. Günü’nü (Aşure Günü) İmam Hüseyin’in ölümüne yas tuttıkları en kutsal gün olarak sayar ve böylece kimliklerinin canlı tutulmasını sağlarlar. Ayrıca Şiiler için Kur’an-ı Kerim’den sonraki en kutsal kitap Hiz. Ali’nin vaaz ve sohbetlerinin derlendiği *Nechü’l Balağa* adlı eserdir.⁷⁴

İran’daki baskın Şii yoruma göre Şiiliğin kendi içerisinde hiyerarşik bir yapısı bulunmaktadır. Bunlar molla-hüccetüislam⁷⁵- ayetullah⁷⁶- büyük ayetullah olarak sıralanır.⁷⁷ Ayetullahların Şiilik içerisindeki önemi aslında Sünnilik ve Şiilik

Mazdekilik, Mitraizm, Parsilik ve Haniflik’tir. Şiiliğin bu dinlerden etkilendiği düşünülmektedir. Bkz.: Şaban Kuzgun, **Dinler Tarihi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.

⁷¹ Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016.

⁷² Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık...**, pp. 49-50.

⁷³ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev. İsmail Yerguz, 2. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2013, pp. 24-25.

⁷⁴ Ersoy, “Dini Jeopolitik ve İran’ın Orta Doğu Siyaseti”, p. 172.

⁷⁵ Halk arasında Hüccetüislam ve Ayetullah unvanlarının yaygınlaşması Pehlevi Hanedanlığı’nın ilk döneminde gerçekleşmiştir.

⁷⁶ Ayetullah kelimesinin sözlük anlamı “Tanrı’nın işareti”dir.

⁷⁷ Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık...**, p. 20.

arasındaki temel ayrımlardan birisidir. Zaman içerisinde kendi içlerinde değişimlere uğrayan Sünnilerin dini liderlere politik amaç yükleme geleneği zamanla zayıflamıştır, öte yandan 1979 İslam Devrimi öncesi dini liderlere politik anlam yüklemeyen İran, devrim sonrasında yürürlüğe konulan Velayet-i Fakih Doktrini ile dini liderleri aynı zamanda en yüksek seviyedeki politik lider olarak tanımaya başlamıştır. Ayrıca İran'daki inanışa göre Ayetullahlar kutlu insanlardır, ruhani lider bir nevi Hristiyanlıktaki Papalık makamına benzer, hatta siyasi anlamda ondan daha güçlüdür.⁷⁸ İran'daki din adamlarının da İslam Devrimi'yle beraber politik önemleri büyük ölçüde artmıştır. Öte yandan Sünnilere göre İslam dininde imamların politik bir önemi ve yöneticinin Tanrı vasfı yoktur. Aslında mezhepler öncesi dönemde yani Hz. Muhammed döneminde İslam Dini'nde herhangi bir insana tapınma büyük bir günah olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Hz. Muhammed sadece bir elçidir, Tanrı ile insan arasında herhangi bir aracı bulunmamaktadır. Bu sebeple de Hristiyanlıkta olduğu gibi merkezi bir kilise yapısı veya ruhban hiyerarşisi söz konusu değildir.⁷⁹

Şiiilikte bir din adamının ayetullah olması için resmi bir prosedür bulunmamakla birlikte, bu kişinin eğitim-öğretim ve yayınlar aracılığıyla geniş bir hukuk sistemi bilgisine sahip olması ve geniş çevrelerce saygı görmesi gerekmektedir. Hangi ayetullahın daha fazla saygı gördüğü Şiiiler arasında büyük bir tartışma olarak devam etmektedir. Dini liderlere yapılan vergi ödemeleri göz önüne alındığında, ayetullahlar bulundukları seviyelere göre sosyal ve ekonomik bir etkiye sahip olmaktadır.⁸⁰ Şii ulema sınıfının gücünü oluşturan en önemli faktörlerden biri halktan toplanan vergidir. Üst düzey ulema ve onların temsilcileri ihtiyacı olanlara dağıtmak üzere halktan vergi toplamaktadırlar. Böylece hem maddi bir güce sahip olurken, hem de ekonomik anlamda muhtaç olan kesimi politik olarak yönlendirebilme imkanına sahip olmaktadır. Şii topluluklarının Sünni çoğunluk içerisinde varlıklarını devam ettirebilmelerinin en önemli sebeplerinden biri de bu ekonomik özerklik ve bu sayede kendi toplumları içerisindeki liderlik rolleri

⁷⁸ Anne-Marie Delcambre, **Allah'ın Resulü Hz. Muhammed**, Çev. Mahmut Kanık, 7. Bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, pp. 179-180.

⁷⁹ Lindholm, **İslami Ortadoğu**, p. 39.

⁸⁰ Maximilian Terhalle, "Are the Shia Rising?", **Middle East Policy**, Vol. XIV, No. 2, Summer 2007, pp. 78-80.

olmuştur.⁸¹ Bu ekonomik güç aynı zamanda Şii ulemanın İran tarihindeki muhalif ayaklanmalarda yer almasına ve nihayetinde İslam Devrimi'nin yaşanmasına da fırsat vermiştir.

Bu noktada Vahhabi ulema ile Şii ulemanın devlet içerisindeki rollerinde önemli bir farklılık bulunmaktadır. Vahhabi ulema Suudi Arabistan'ın kuruluş aşamasında yer alan ve yaptığı işbirliği sayesinde Suudi rejiminin kurulmasını sağlarken; Şii ulema İslam Devrimi öncesi muhalif bir güç olarak varlığını sürdürürken Devrim sonrası dönemde devleti kuran güç olmuştur. Sonuçta Suudi Arabistan Krallığı Suudi Kralı'nın başta olduğu Suudi Ailesi tarafından yönetilirken, İran İslam Cumhuriyeti Dini Lider'in başta olduğu Şii ulema tarafından yönetilmektedir.

2.2.3.4. Ortadoğu'da Şiiliğin Etkisi ve 12 İmam Şiiliği

Bu bölümde Ortadoğu'da Şiiliğin rolü tartışılırken, Şiiler üzerinde liderlik iddiasında bulunan İran'ın resmi mezhebi olan 12 İmam Şiiliği temel alınacak olup, Ortadoğu'da Şiiliğin etkisi İran'ın faaliyetleri üzerinden anlatılacaktır.

İran'ın devlet dini olarak Şiiliği kabulü Safevi Hanedanlığı'na dayanmaktadır. Safeviler 16. yüzyılın başında Türkmen kabilelerinin desteğini alarak⁸² günümüz Azerbaycan ve İran topraklarında bağımsız politik bir güç haline gelmişler, kendi devletlerini kurarak bölgede etkilerini artırmışlardır.⁸³ 1501 senesinde kurulan Safevi Devleti'nin kuruluş aşamasında Türkmenlerden alınan bu desteğin önemli bir payı bulunmaktadır. Devletin kurucusu Şah İsmail Osmanlı İmparatorluğu içerisinde

⁸¹ Salamey, Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih...", p. 199.

⁸² Şah İsmail'in Safevi devletini kurarken destek aldığı Türkmenler Şah İsmail'in babası, kendisi ve çevresinin Şiiliğin içerisinde yer alan Sufi/tasavvufi geleneklerinden memnuniyet duymuşlardır, hatta liderlerini kutsal varlıklar olarak görerek takip etmişlerdir. Bkz.: Halil İbrahim Bulut, "Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşısı Politikaları", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Vol. 76, 2015.

⁸³ Abdurrahman Atçıl, "The Safavid Threat and Juristic Authority in the Ottoman Empire During the 16th Century", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 49, 2017, p. 296.

yaşayan Türkmen Alevileri cezbederek toprakları içerisine katmak istemiş ve bu bağlamda Şiiliği politik bir araç olarak kullanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu nezdinde yaşayan Türkmenler 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet yönetiminin bazı uygulamalarından rahatsız olmaya başlamışlardır. Bu dönemde Şah İsmail'in büyükbabası Şeyh Cüneyd çok sayıda Türkmen'i yanına çekmeyi başarmıştır. Türkmenlerin Şeyh Cüneyd'in ve sonrasında oğlu Haydar'ın (Şah İsmail'in babası) müridleri olmalarında Şiiliğin etkisi olmakla beraber, ekonomik ve politik sebeplerin varlığı göz ardı edilmemelidir.⁸⁴ Göçebe Türkmenler Osmanlı'nın merkeziyetçi politikalarından rahatsız olurken, Osmanlı da göçebe Türkmenleri askeri potansiyelleri sebebiyle tehdit olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Türkmenleri toprağa ve dolayısıyla merkezi yönetime bağlamak için Osmanlı yönetiminin talep ettiği vergiler Türkmenleri ekonomik açıdan zor duruma sokmuştur.⁸⁵ Böylece Türkmenler Safevi Devleti'nin kuruluşu aşamasında Şah İsmail'in yanında yer almışlar ve Şah İsmail de bu desteği alabilmek için "Şii" bir devlet kurmuştur.

Safevilerin Şiiliği resmi mezhep ilan etmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu da Sünni mezhebinin koruyucusu konumuna gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu doğu sınırında Şah İsmail'i kendi toprakları için bir tehdit olarak görmüş ve özellikle Safevilerin Anadolu Türkmenlerini yanına çekmek için vurguladığı Şiilik Osmanlı'nın Sünni kimliğini vurgulamasıyla sonuçlanmıştır. İmparatorluk nezdinde yaşayan Türkmenlerin Şah İsmail'in yanında yer alması ise Osmanlı'nın tehdit algısını artırarak 1514 senesinde Safevi Hanedanlığı'na savaş açmasına sebep olmuştur.⁸⁶ Ancak o dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi Hanedanlığı'nın salt mezhepsel farklılıklar sebebiyle savaştıkları söylenemez, iki devlet daha çok teritoryal anlamda genişleme sebebiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi Devleti'nin aynı topraklar ve halk üzerinde hakimiyet kurmak istemesi ve bu uğurda toplumun kültürünün bir parçası olan

⁸⁴ Hüseyin Kayhan, "Selçuklulardan Safevilere Türkmen Meselesi", **History Studies**, Vol. 3/3, 2011, p. 220.

⁸⁵ **Ibid.**, p. 221.

⁸⁶ Atıl, "The Safavid Threat...", p. 297.

mezhepleri kullanmaları Ortadoğu'daki Sünni-Şii ilişkilerinin devletlerin güç mücadelelerinde nasıl araçsallaştırıldığına bir örnektir. Görüldüğü üzere aynı topraklar üzerinde beraber yaşayan halkın devletler tarafından kendi çıkarları uğruna kullanıldıkları zaman, toplum içerisinde farklılıklar sorun olmaya başlamaktadır.

Şiilik ilk ortaya çıktığında da aslında temel mesele yine güç ilişkileriydi, çünkü Şiilik başlangıçta Emevi Hanedanlığı'na ve sonrasında Abbasilere muhalif kişilerin altında yer edindikleri bir çatı kimlik olmuştur. Hatta 8. yüzyılda çıkan Şii ayaklanması Emevi Hanedanlığı'nın yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasının sebeplerinden biridir.⁸⁷ Şiilik Safevi Hanedanlığı dönemine kadar çeşitli hanedanlıkların hükümdarları tarafından korunmuş, bazen de büyük baskı altında kalmıştır.⁸⁸ Şah İsmail'in Safevi Hanedanlığı dönemindeki en önemli icraatlarından biri de toplumu Şiileştirme politikası olmuştur; bu bağlamda Isfahan, Kum, Necef ve Meşhed kentleri önemli Şii merkezler haline gelmiştir.⁸⁹ Ayrıca Şah İsmail⁹⁰ hanedanlık nezdinde yaşayan halkı Şiileştirmek için Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde belli bir güce sahip Şii ulemayı davet ederek, devlet içerisinde Şiiliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır.⁹¹ Şii ulemanın on ikinci İmam yerine dini otoriteyi üstlenmesi yine Safevi dönemine rastlamaktadır. Fetvalarda bu duruma gönderme yapılması zamanla Şii ulemanın toplum içerisindeki konumunu güçlendirmiştir. Şii ulema devlet içerisinde üst düzey makamlara sahip olmuş, vakıfları yönetmeye ve *hums* (sahip olunan malın beşte birlik kısmı) adında bir vergi toplamaya başlamıştır.⁹² Bu vergi Şii ulemanın İran coğrafyasında kurulan devletler içerisinde belli bir özerklik elde etmesine sebep olmuş ve bugünkü gücünün temellerini atmıştır. İran İslam Cumhuriyeti kurulana kadar Şii ulema Safevi Hanedanlığı

⁸⁷ Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2016, p. 113.

⁸⁸ Şiiliğin tarihsel gelişim süreci için bkz.: Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, 2. Bsk., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016; Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2016.

⁸⁹ Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, 2. Bsk., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, pp. 24-29.

⁹⁰ Safeviyye Tarikatı'ndan gelen Şah İsmail meşruiyetini kurmak amacıyla Şii imamların soyundan geldiğini iddia etmiş, böylece siyasi ve dini kültür arasında derin bir bağ kurmuştur. Bkz.: Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2016.

⁹¹ Halil İbrahim Bulut, "Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşısı Politikaları", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Vol. 76, 2015, p. 24.

⁹² Garthwaite, **İran Tarihi**, pp. 172-174.

dönemindeki gücünü kaybetmiş olsa da, kendi içlerindeki örgütlenmeyle birçok muhalif ayaklanma içerisinde yer almış ve varlığını devam ettirmiştir.

Bugünkü İran İslam Cumhuriyeti'nde Şii ulema devlet içi pozisyonunda oldukça etkin bir güce sahiptir, ancak bu etkinin bölgesel anlamda diğer ülkelerdeki Şiiler üzerinde aynı etkiyi yarattığını söylemek oldukça güçtür. Dünya üzerinde yaşayan Şiiler, Sünnilere göre sayıca azınlıkta kalsalar da, birçok ülkede hatırı sayılır bir nüfusa sahiptirler (Bkz. Tablo 2.1). Şiiler İran ve Bahreyn'de nüfusun çoğunluğunu; Irak ve Lübnan'da nüfusun neredeyse yarısını; Suudi Arabistan, Yemen, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde ("BAE") önemli bir azınlığı ve Suriye, Türkiye, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Myanmar ve Afrika'da küçük azınlıkları temsil ederler.⁹³ İran'daki Şii ulemanın diğer ülkelerdeki Şiiler üzerinde etkili olamamasının en önemli nedeni İran'daki Şii yorumun diğer ülkelerdeki Şiiler arasında yaygın olmaması ve İran Dini Lideri'nin bütün Şiilerin lideri olarak görülmemesidir. Şiiliğin önemli merkezleri olarak görülen Necef⁹⁴ (Irak) ve Kum (İran) kentleri arasında uzun zamandır devam eden siyasi bir mücadele bulunmaktadır ve bu iki dini merkez farklı siyasi görüşleri temsil etmektedir. Temel ayrım Necef ulemasının Velayet-i Fakih Doktrini'ni onaylamamasıdır.⁹⁵ İran'daki bu rejim modeli bölgedeki diğer Şiiler tarafından benimsenmemiştir. Örneğin Irak'ta Şiilerin yaklaşık %40'ı İran'ı model bir ülke olarak beğenmemekte, İran'ın teokratik rejimini kendi ülkeleri için uygun bulmamaktadır. Iraklı Şiilerin dini lideri Ayetullah Ali Sistani⁹⁶, İran kökenli olmasına rağmen, Velayet-i Fakih teorisine dayandırılan İran teokratik yönetim şeklini desteklememektedir.⁹⁷ Ayrıca Irak'taki kutsal mekanların dini prestij açısından İran'dakilerden daha fazla öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in Necef ve Kerbela'daki türbelerinin Irak'ta bulunması, buradaki din adamlarına giderek daha fazla değer verilmesi,

⁹³ David Keane, Joshua Castellino, "Transcending Sectarianism through Minority Rights in Iraq", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, Vol. 5, No. 3, 2011, pp. 387-388.

⁹⁴ Necef Şehri'nin önemi Şiilik mezhebinin kuruluş aşamasındaki rolüdür. Şiilik ilk olarak bu bölgede varlığını göstermiş ve uzun yıllar Şii din adamları onay almak için Necef ulemasına danışmışlardır.

⁹⁵ Henner Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, Vol. 61, No. 4, Fall 2007, p. 636.

⁹⁶ Irak'taki Şiilerin %80'inin Büyük Ayetullah Sistani'ye bağlı olduğu düşünülmektedir.

⁹⁷ Köse, Özcan, Karakoç, "A Comparative Analysis...", p. 13.

takipçilerinin her geçen gün artması İran'ı oldukça rahatsız eden bir durumdur.⁹⁸ Hangi dini merkezin daha kutsal veya önemli olduğu veya hangi ayetullahın daha saygın olduğu⁹⁹ aslında bir nevi din üzerinden yürütülen bir güç mücadelesidir.

Yukarıda Suudi Arabistan'ın Vahhabiliğinin ve İran'ın 12 İmam Şiiliğinin Ortadoğu bölgesindeki etkilerine dair anlatılanlar, ne Vahhabiliğin ne de 12 İmam Şiiliğinin, Sünni ve Şii mezheplere liderlik edebilecek güce sahip olmadıklarını göstermektedir. Sonuçta Suudi Arabistan veya İran'ın kendilerini Sünni veya Şii liderler olarak tanımlamaları yeterli değildir, Ortadoğu'daki devletler ve halklar tarafından bu şekilde kabul edilmeleri gereklidir, ki asıl sorun burada ortaya çıkmaktadır. Farklı mezheplere sahip olan Suudi Arabistan ve İran bölgede ekonomik ve siyasal anlamda güçlü oldukları ve etki alanlarını yaymaya çalıştıkları için birbirleriyle karşı karşıya geldiklerinde, Ortadoğu'da sanki iki zıt blok halinde hareket eden devletler grubu varmış gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Oysa ki, ne kadar liderlik iddiasında bulunsalar da, sahip oldukları alt mezheplerin böyle bir etkilerinin olmaması ve Ortadoğu'da devletler arasındaki ilişkiler sadece mezhepler üzerinden yürümediği için bu emellerini tam olarak gerçekleştirememektedirler. Bu sebeple Ortadoğu'da mezhepçilik politikalarının neden yürütüldüğünü anlamak için mezhepçiliğin güç ilişkileriyle olan bağlantısına, Ortadoğu'da bölgesel güç mücadelesinin yarattığı bölgesel çatışmalara ve mezhepçiliğin bunlar içerisindeki yerine bakılmalıdır.

2.3. Ortadoğu'da Kimlik Çatışması Olarak Mezhepçilik

Bu bölümde Ortadoğu'da mezhepçilik politikaları Suudi Arabistan ve İran özelinde daha detaylı bir şekilde anlatılmadan önce, mezhepçi politikaların güç ile olan bağlantısı, İslamiyet içerisindeki mezhepçi çatışmalar, bölgesel çatışmalarla

⁹⁸ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", p. 636.

⁹⁹ Necef'teki önemli din adamlarından biri de Muhammed Bekir el-Sadr'dır. El-Sadr İran İslam Devrimi'nin entelektüel temellerini atan, bazılarınca Humeyni'den bile daha saygın olan bir din adamı olarak görülür. El-Sadr Saddam Hüseyin tarafından 1980 senesinde öldürülmüştür. Bkz.: Selin Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi Beklerken**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2012.

mezhepçilik arasındaki bağlantı ve mezhepçi politikaların yürütülmesinde iç ve dış politikalar arasındaki ilişki kavramsal çerçevede değerlendirilecektir.

2.3.1. Ortadoğu’da Mezhepçilik ve Güç İlişkileri

Ortadoğu’da din sadece inançla ilgili olmamış, toplulukların sınırlarını belirleyen bir faktör olarak biz ve ötekiyi tanımlayan bir kimlik olmuştur. Bu bağlamda mezhep politikaları politik, ekonomik ve güvenlik problemlerinden ayrı düşünülmemelidir. Mezhepsel farklılıklar teolojik veya tarihsel anlamda bir anlaşmazlığın ötesinde, zamanla Ortadoğu’daki devletlerin bölgesel güç, iç istikrar ve dış müdahale konularında önem verdikleri bir mesele haline gelmiştir.¹⁰⁰

Bölgeye yapılan dış müdahaleler Ortadoğu’nun sosyo-politik açıdan daha da hassaslaşmasına sebebiyet vermiş ve bölge genelinde istikrarsızlığı artırmıştır. Batılı devletler Ortadoğu’da azınlıkların korunması, dini özgürlük, demokrasinin gelişimi ve terörizmle savaşılmaması adı altında Ortadoğu devletlerinin içişlerine çoğu zaman müdahale etmiş ve halen de etmektedirler.¹⁰¹ Dış müdahaleler sonucunda devletlerin sınırları birçok defa çizilmiş ve nihayetinde devlet ve ulus arasındaki bütünlük çoğu ülkede sağlanamamış, aynı çatı altında ortak bir kimlik bulunamadan farklı kimlikler bir arada yaşamaya çalışmıştır.¹⁰² Böylece mezhepçilik gibi araçlar bölge devletleri tarafından sıklıkla kullanılmış ve zaman içerisinde mezhepçi çatışmalarda inanç, kimlik ve güç kavramları iç içe geçmiştir.

Devlet içerisinde merkezi yönetimin bir veya birkaç gruba imtiyaz sağlayıp diğer grupları dışlaması, dışlanan grubun politik katılım dışında sosyal refah ve ekonomik avantajlardan yeterince yararlanamaması, söz konusu grubun merkezi yönetimden uzak bölgelerdeki bölgesel liderler çevresinde örgütlenmesine sebep olabilmektedir. Ortadoğu gibi bölgesel ve uluslararası güç rekabetinin yoğun olduğu

¹⁰⁰ Nasr, *The Shia Revival...*, pp. 25-28.

¹⁰¹ Ussama Makdisi, *The Mythology of the Sectarian Middle East*, Center for the Middle East, February 2017, pp. 5-6.

¹⁰² Athina Tzemprin, Jugoslav Jozic, Henry Lambare, “The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead”, *Croatian Political Science Review*, Vol. 52, No. 4-5, 2015, p. 191.

bölgelerde bu durum, uluslararası veya bölgesel aktörlerin bu grupların mobilize olmalarını destekledikleri bir dış müdahaleye dönüşmektedir. Böylece ortaya dış ve iç güçler tarafından manipüle edilen mezhepçi çatışmalar çıkmaktadır.¹⁰³

Ortadoğu’da mezhepçilik çoğunlukla Suudi Arabistan ve İran gibi belli bir bölgesel güce sahip devletler tarafından yürütülüyor olsa da, bu politikaların yürütüldüğü ülkeler Yemen, Irak ve Suriye gibi kendi toplumunun sosyo-politik ihtiyaçlarını karşılayamayan yönetimlere sahiptirler. Bu ülkelerdeki mevcut problemlerin kaynağı devletlerin sağlık, eğitim, sosyal refah ve güvenlik gibi önemli kamusal hizmetleri sağlamadaki yetersizlikleri; toplumun gelir dağılımındaki büyük farklılık ve yaşanan ekonomik sorunlardır.¹⁰⁴ Bütün bunlar toplum içerisinde ayrımların oluşmasına ortam sağlamakta, ve yaşanan bu kırılmalar dış güçler tarafından manipüle edilmektedir. Çünkü yaşadığı problemlere merkezi yönetimden cevap alamayan toplum politik anlamda kolayca manipüle edilebilmektedir.

Simon Mabon mezhepçi politikaların yükselişe geçmesini üç temel nedene bağlamaktadır, bunlar: (1) Devlet kurumlarının iflası sonucunda halkın güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için devlet dışı aktörlere yönelmesi, (2) Mezhep farklılıklarının kurumsallaşması sonucunda toplumdaki bölünmelerin artması, (3) Bütün bunların sonucunda mezhepçi gündemlere sahip olan ve sosyal gerginlikten maddi çıkar sağlayan mezhep girişimcilerinin ortaya çıkmasıdır.¹⁰⁵ Halkının temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bir devletin merkezi anlamda güçlü bir devlet olduğu söylenemez. Devlet güçsüzleştikçe kurumları işlevlerini kaybetmekte ve toplum üzerinde kontrol etkisi azalmaktadır. Bu durum toplumun çeşitli kesimlerini farklı kanallara yönlendirmekte ve devlet dışı aktörlerin devletin yapması gerekenleri kontrolsüzce yaptığı bir ortam yaratmaktadır. İstikrarsızlığın hakim olduğu bu

¹⁰³ Timothy D. Sisk, “Peacebuilding in Sectarianized Conflicts: Findings and Implications for Theory and Practice”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, p. 268.

¹⁰⁴ Yezid Sayigh, “The Arab Region at Tipping Point: Why Sectarianism Fails to Explain the Turmoil”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, p. 58.

¹⁰⁵ European Parliament Directorate-General For External Policies Policy Department, **Sectarianism in the Middle East**, Workshop, July 2017, p. 21.

ortamda, toplum içerisindeki farklı kimlikler diğer devletler veya devlet dışı aktörler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilmekte, bu bağlamda farklılıklar keskinleştikçe toplum bölünerek devlet içi birlik beraberliği zorlaştırmaktadır. Bu sebeple mezheplerin de güç olgusundan bağımsız düşünülmemesi gerekmektedir. Ortadoğu’da merkezi yönetim açısından güçsüz ülkeler üzerinde diğer devletler tarafından yaratılan kontrol edebilme rekabeti, bir diğer ifadeyle güç mücadelesi aslında bölgede neden mezhepçi politikaların yürütülebildiğini göstermektedir.

Öte yandan, mezhepçiliğin yükselişe geçmesinde yukarıdaki koşulların yanı sıra uluslararası ve bölgesel konjonktür, bölgesel aktörlerin gücü ve aynı zamanda bu aktörlerin bölge dışından büyük güçlerle olan ilişkilerinin de önemi yadsınmamalıdır. Mezhepçilik devlet politikalarında bir araç olarak kullanıldığı için, bu aracı kullanan aktörlerin kendi iç politikalarında politik veya ekonomik olarak güçsüz olmaları gerekmemektedir. Hatta bir devletin dış politikasında söylemsel düzeyin dışında aktif mezhepçilik yürütmesi için ekonomik anlamda kaynağa ihtiyacı vardır. Ayrıca uluslararası konjonktür çerçevesinde büyük güçlerin söz konusu devletlerle olan ilişkileri mezhepçiliğin hangi düzeyde yürütüldüğünü etkilemektedir. Kendini bölgede yalnız hisseden devlet bölgesel etkisini artırabilmek için devlet dışı aktörlerle işbirliği yapabilmekte ve daha pro-aktif mezhepçi politikalar yürütebilmektedir. Öte yandan bir devletin kendi politik çıkarlarına hizmet etmek için başka bir ülkeyi veya grubu desteklemesi durumunda, eğer bu ülke veya grup söz konusu ülkeyle aynı mezhebi takip eden bir yönetime sahipse, bu destek mezhepçi bir politika olarak görülmekte, ama eğer değilse uluslararası alanda reelpolitiğin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Nader Hashemi ve Danny Postel ise Ortadoğu’da yaşanan süreci açıklamak için *mezhepleştirme* terimini kullanmaktadırlar. Mezhepleştirme; belirli bir bağlam içerisinde hareket eden, toplumun mobilize edilmesi de dahil olmak üzere belirli politik amaçlar güden politik aktörlerin şekillendirdiği bir süreçtir. Bu süreç aynı zamanda jeo-politik rekabet çerçevesinde şekil almaktadır. Süreci belirleyen temel faktör dini değil politik otoriterliktir; otoriter yönetimler uzun yıllar Ortadoğu’nun

yerel politikalarında etkili olmuş ve bölge toplumunu derinden etkilemiştir.¹⁰⁶ Ortadoğu'nun otoriter rejimleri toplumun politik değişim isteklerini görmezden gelerek kendi güçlerini korumak adına farklı şekillerde mezhepçi kimlikleri manipüle etmişlerdir. Bu noktada otoriter yönetim ve mezhepçilik arasındaki bağlantının rejim güvenliği ilgili olduğunu düşünüyorum. Mezhepleştirme Ortadoğu politikalarında bir neden değil sonuçtur. Ortadoğu'daki otoriter rejimlerin meşruiyet sorunu, toplum içerisindeki farklı mezhepleri birbirlerine karşı manipüle ederek çözülmeye çalışılmaktadır. Bunu yaparken de rejimlerini koruyacak olan kesime ağırlık verilmektedir. Ancak hangi tarafın destekleneceği de konjonktüre göre değişiklik gösterebilmektedir. Sonuç olarak devletlerin temel gayesi kendi çıkarlarını korumaktadır, benzer şekilde devleti yöneten elitlerin de amacı kendi çıkarlarını koruyarak sahip oldukları politik gücü devam ettirmektir. Bir diğer ifadeyle mezhepçilik, rejimlerini devam ettirmek isteyen politik elitlerin, tarihi dini kimlikleri politize ettikleri bir olgudur.¹⁰⁷

Mezhepleştirme kavramı daha önce bahsi geçen üç farklı yaklaşım (primordiyal, araçsal ve inşacı) üzerinden açıklanabilir. Primordiyalistlere göre mezhep bir dini kimlik olarak tarihsel, biyolojik ve geleneksel kökenlere sahip olan bireyi daha geniş bir topluluğa bağlayan bir unsurdur. Bu kimliğin mobilizasyonu grupların duygusal anlamda birbirlerini desteklemesi ve dayanışma içerisinde olması sonucunda gerçekleşir. Dini kimliğe dayanan dayanışma, cinsiyet ve sınıf gibi kimliklerin toplum içerisinde zayıf olduğu koşullarda ön plana çıkar. Ancak primordiyalistler dini kimliğin kökenlerini açıklayabilseler de, farklı dini kimliklerin neden belirli zamanlarda çatışma içerisine girdiklerini açıklayamamaktadırlar. Öte yandan araçsalcılara göre dini kimlik politik sürecin bir parçasıdır. Dini veya politik liderler kendi politik ve ekonomik çıkarlarını korumak için bu kimliklerin tehdit

¹⁰⁶ Nader Hashemi, Danny Postel, "The Sectarianization Thesis", **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, p. 5.

¹⁰⁷ Nader Hashemi, "Toward a Political Theory of Sectarianism in the Middle East: The Salience of Authoritarianism over Theology", **Journal of Islamic and Muslim Studies**, Vol. 1, No. 1, May 2016, p. 74.

altında olduğunu belirterek toplumu mobilize ederler.¹⁰⁸ İnşacılar ise primordiyalistler ve araçsalcılar arasında orta bir noktada kalmaktadırlar. İnşacılara göre dini kimlik sabit olmayan ve zaman içerisinde sosyal ilişkiler yoluyla politik anlamda inşa edilen bir olgudur. Dini kimlikler, inanç farklılıkları ve tarihsel hafıza kolektif bir eyleme dönüşmediği müddetçe mobilize olmamaktadır.¹⁰⁹ İnşacıların bu bakış açısı mezhepçi çatışmaların neden belirli dönemlerde ve bölgelerde ortaya çıktığını açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Ortadoğu’da mezhepçilik her daim bir sorun olmayıp birçok farklı mezhep çatışma olmadan bir arada uzun yıllar yaşayabilmiş olsa da, yukarıda da bahsedildiği gibi Ortadoğu’da merkezi anlamda güçleri kaybeden devletler üzerinden dini kimliklerin mezhepleştirme yöntemiyle mobilize edilmesi, bu bağlamda devlet dışı aktörlerin bölgesel güçler tarafından desteklenmesi ve Batılı devletlerin bölgeye yaptıkları dış müdahalelerle bu süreci körükleyen politikaları Ortadoğu’da son kırk yıl içerisinde mezhepçiliğin yükselişe geçmesinin nedenleri arasındadır.

Batılı devletlerin Ortadoğu’ya yönelik dış politikalarını genellemek doğru olmamakla birlikte, başta ABD olmak üzere bu devletlerin bir çeşit ikilem içerisinde oldukları söylenebilir. Bunun en önemli sebebi Batı’nın Ortadoğu’daki uzun dönem müttefiklerinin kendi çıkarları için mezhepçi politikalarda bulunan devletler olmasıdır. ABD veya AB ülkeleri gibi Batılı devletlerin Ortadoğulu otoriter yönetimlerle olan silah ticaretleri, finansal para akışları ve askeri bağlılıkları bu yönetimlerin iktidarda kalmalarını kolaylaştırmaktadır. Otoriter yönetimlerin mezhepçi politikaları iç ve dış politika aracı olarak kullanmalarına ve bölgede istikrarsızlık yaratmalarına rağmen, Batılı devletlerle ilişkilerinin devam etmesi,

¹⁰⁸ Vali Nasr da kimlik tabanlı mobilizasyonu teorik çerçevede açıklarken primordiyalist ve araçsalcı yaklaşımları ele almıştır. Nasr primordiyalist yaklaşımın kimliği doğal bir süreç olarak gördüğünü ve insan psikolojisi ile sosyal ilişkilerde yerleşik olduğunu belirtir. Araçsalcı yaklaşımın ise kimliği politik liderlerin çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak gördüğünü söyler. Araçsalcı yaklaşımda ekonomik rekabet ve politik fırsatçılık söz konusudur. Bir diğer ifadeyle kimlik bu rekabetin bir aracı olarak kullanılır. Nasr nihayetinde bu iki yaklaşımın da kimlik çatışmasının var olması için gerekli olduğunu, çünkü ne herhangi bir kimlik farklılığı olmadan ne de bu farklılık manipüle edilmeden çatışmaya dönüşmeyeceğini belirtir. Bkz.: Vali Nasr, “International Politics, Domestic Imperatives and Identity Mobilization: Sectarianism in Pakistan, 1979-1998”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017.

¹⁰⁹ Hashemi, Postel, “The Sectarianization Thesis”, pp. 6-7.

mezhepçi politikaları kınayan Batılı devletlerin bu durumu sadece söylemsel düzeyde tuttuğunu göstermektedir.¹¹⁰ Böylece Ortadoğu'daki mezhepçi politikaların temelinde bir yanda güçlerini devam ettirmek isteyen devlet içi ve dışı politik elitler ile onların bu amaçlarını kendi çıkarları doğrultusunda destekleyen dış güçler bulunmaktadır. Bu beraberliğin dezavantajlı tarafı farklı kimliklere ayrıştırılan toplumdur. Toplum kendisine dayatılan bu kimliği benimsediği noktada politize olmakta ve bu durum çatışmalara zemin hazırlamaktadır.

2.3.2. İslamiyet İçerisindeki Mezhepsel Çatışmalar

Geçmişten günümüze kadar Ortadoğu halklarının dinleri, dilleri ve kültürlerinde her daim çeşitlilik var olmuştur. Bu bağlamda İslam dini ve onun alt mezhepleri de yekpare bir topluluktan oluşmamaktadır. Her bir mezhebin takipçisi dil, kültür, etnik köken ve coğrafya açısından birbirinden oldukça farklı kesimlerden gelmektedir.¹¹¹ Bir diğer ifadeyle, bir mezhepten bahsedilirken o mezhebe sahip toplumun homojen bir yapısı olduğu düşünülmemelidir. Çünkü alt mezhepler bile kendi içlerinde homojen yapılara sahip değildir. Nihayetinde kimlik dediğimiz olgu içerisinde birçok unsur barındırmaktadır, bir aktörün tek bir kimliği yoktur.

Bu bağlamda İslamiyet içerisinde diğer dinlerde de olduğu gibi farklı mezhepler olduğu, bunların bakış açısı ve uygulama olarak birbirlerinden farklılaştığı ve dönem dönem belirli konularda anlaşmazlık yaşandığı reddedilemez bir olgudur. Günümüzde devlet adamları, entelektüeller, politika analizcileri ve medya sektöründe çalışan yorumculardan birçoğu Ortadoğu'daki mevcut istikrarsızlığı, aralarında tarihsel nefretin var olduğunu iddia ettikleri Sünni-Şii çatışmasına bağlamaktadır. Bu konuda en dikkat çeken açıklamalardan birisini ABD eski Başkanı Barack Obama yapmıştır. Obama özellikle son dönemde Suriye'de yaşanan

¹¹⁰ E. P. External Policies Policy Department, **Sectarianism in the Middle...**, p. 26. Ortadoğu'daki mezhepçi politikaların Batılı devletlere olan bir diğer etkisi ise, Ortadoğu'da mezhepçilik artıkça Batı'da yaşayan Sünni ve Şiiiler arasında da mezhepsel kutuplaşmanın artmasıdır. Özellikle 2011 senesinden sonra Ortadoğu'da Suriye ve Irak'da yaşanan mezhep çatışmalarının Avrupa'daki Sünni ve Şii topluluklara doğrudan etkisi olmuştur.

¹¹¹ Nasr, **The Shia Revival...**, pp. 20-24.

çatışmaları açıklamak için “tarihsel mezhep farklılığı” ifadesini birçok sefer kullanmış, hatta Arap dünyasındaki istikrarsızlığın nedenlerini “yüzyıllar öncesinde tohumları atılan çatışmalar”a indirgemıştır.¹¹² Oysa ki, İslam tarihi içerisinde iddia edildiği gibi 1.400 yıllık geçmişe dayanan bir çatışma olduğunu söylemek gerçekçi değildir. Hatta İslam tarihine bakıldığında Sünni ve Şii toplumları birbirlerinden farklı uygulamalara sahip olsalar da uzun yıllar herhangi bir çatışma yaşamadan bir arada yaşamışlardır. Söz konusu çatışmanın neden bugün çıktığına dair sömürgecilik, yapay sınırlar ve Batılı güçlerin Ortadoğu’da kasıtlı olarak yarattıkları ayrımlar gibi nedenler öne sürülebilir.¹¹³ Ancak bu nedenler bugünkü çatışmanın temellerinin oluşmasına katkı sağlamış olsa da, bu katkı mezhepçilik çatışması için dolaylı yönden olmuştur.

Benedict Anderson toplum içerisinde var olan birçok alt-kimliği (etnik ve dini kimlik gibi) *hayal edilen topluluklar* terimiyle ifade etmektedir. Daha çok ulus-devlet inşa sürecinden sonra düşünebileceğimiz bu kavram, dini kimliklerin politik elitlerin mobilizasyonu sonucunda yaratıldığını ve zamanla dönüşüme uğradığını ifade etmektedir. Bunun karşılığında toplum içerisindeki gruplar zihinlerinde yarattıkları grup kimliği modelleriyle, sahip oldukları bağlılık doğrultusunda bu politik elitleri takip etmektedirler. Bu bakış açısı mezhepsel kimliklerin içerisinde herhangi bir nefreti barındırmadığını iddia eder. Aynı zamanda yaratılan, inşa edilen bu kimliklerin tekrardan inşa edilebileceğini söyler. Bu durum var olan mezhepsel çatışmaların çözümsüz olmadığını göstermektedir.¹¹⁴ Bu bağlamda mezhepsel çatışmaların nedenlerini anlamak, bu alandaki çatışmaların doğru şekilde yönetilmesi, azaltılması ve çözümlenmesi için hangi koşulların var olması ve hangi önlemlerin alınması gerektiğini belirlemeye yardımcı olacaktır.

¹¹² Hashemi, Postel, “The Sectarianization Thesis”, p. 2.

¹¹³ Victoria Chen, **Saudi Arabia and Iran: Sectarianism, a Quest for Regional Hegemony, and International Alignments**, Syracuse University Honors Program Capstone Projects, August 2017, pp. 6-7.

¹¹⁴ Sisk, “Peacebuilding in Sectarianized Conflicts...”, pp. 259-260.

2.3.2.1. Mezhep Çatışmalarının Nedenleri

Tarihsel sürekliliğe sahip bir mezhepçilikten bahsedilmesi oldukça güçtür, mezhepçilik daha çok belirli zamanlarda belirli bölgelerde ideolojik, politik, ekonomik ve kültürel sebeplerden kaynaklanan problemler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Aşiret bağlarının güçlü olduğu Ortadoğu toplumları uzun yıllar imparatorluklar nezdinde yerel yönetimlerle yönetildiği için toplumlar arası etkileşim az olmuş ve böylece farklı toplumlar arasında çatışma olasılığı düşük düzeyde seyretmiştir. Ancak modern devlet sisteminin oluşması, ulus-devletlerin ve temsili hükümetlerin kurulması, ortaya çoğunluk-azınlık olgusunu çıkarmış ve azınlıkta kalan grup asimile olmamak için kimliğine daha çok sarılmıştır. Bunun karşılığında çoğunlukta olan grup ise kimliğini vurgulamaya başladığı için alt kimlikler önem kazanmaya başlamıştır.¹¹⁵ Modernleşmeyle gelen bu etkileşim kültürler arasındaki farklılıkların eskiye göre daha fazla fark edilmesine sebebiyet vermiş ve çatışma olasılıkları artmıştır.

Ussama Makdisi benzer bir bakış açısıyla Ortadoğu'daki mezhepçi politikaların tohumlarının 19. yüzyılda atıldığını belirtmektedir. Makdisi'ye göre uzun yıllar birçok din ve etnik kimliği içerisinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dağılmaya başlaması Ortadoğu'da yeni bir ideolojik ve politik alan açmıştır. Yine aynı yüzyılda milliyetçilik, ulus devlet ve vatandaşlık kavramlarının ön plana çıkması, alt-kimliklerin politik eşitlik, azınlık problemleri gibi meseleler üzerinden bir rekabet içerisine girmesine sebebiyet vermiştir.¹¹⁶ Bu dönemde Batı emperyalizminin özellikle Ortadoğu'da oldukça etkili olması ise bölgenin dinamiklerini derinden etkilemiştir.

Timothy Sisk de benzer şekilde Ortadoğu'daki mezhepsel çatışmaların kökeninin Osmanlı İmparatorluğu döneminden sonra bölgede şekillenen kimlik

¹¹⁵ Lawrence G. Potter, Ed., **Sectarian Politics in the Persian Gulf**, New York, Oxford University Press, 2014, p. 11.

¹¹⁶ Ussama Makdisi, "The Problem of Sectarianism in the Middle East in an Age of Western Hegemony", **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 24-27.

ayrımlarına, bölge devletlerinin ulus inşa süreçlerinde yaşanan problemlere ve işgallerle tetiklenen bölgesel istikrarsızlık ve sosyal bunalıma dayandırmaktadır. Osmanlı döneminde farklı kimliklerin bir arada yaşadığı bir dönemden Batı emperyalizmi ile birlikte vatandaşlık temelli bir döneme ani bir geçiş yapılmıştır.¹¹⁷ Bu geçiş ulus inşa süreçlerini tamamlayamayan ve merkezi yönetimin kuvvetli olmadığı yerlerde toplumların yerel güçlere (dini liderler veya aşiret liderleri gibi) bağılıklarını devam ettirmeleriyle sonuçlanmıştır. Hatta Suudi Arabistan gibi merkezi yönetimi güçlü ülkelerde bile, merkezi güç yerel aşiret liderleriyle yapılan anlaşmalarla sağlanmış olup, iç politikadaki kriz anlarında dini ulemanın desteğine ihtiyaç duyulmuştur.

Ortadoğu bölgesi önce politik yapıların, ardından milli benliğin oluşturulduğu bir coğrafyadır. Bu sebeple dini kimlikler zaten önceden var olmalarının da etkisiyle daha kolay *birlik beraberlik* hissiyatı sağlamıştır.¹¹⁸ Böylece devletlerin karar alıcıları ulusal beraberliğin etnik kimlik üzerinden sağlanamadığı yerlerde, azınlıkta kalan grupları ya dini kimlikleri kullanarak birleştirmeye ya da dışlamaya çalışmıştır. Ayrıca Ortadoğu'daki dini kimliklerin ve dini elitlerin önem kazanmasındaki bir diğer faktör ise 1970'lerden itibaren bölgede sosyalist ve komünist hareketlerin yayılmasını önlemek adına dini gruplara politik arenada daha fazla serbestlik tanınmasıdır.¹¹⁹ Görüldüğü üzere Ortadoğu'da din olgusu her daim toplum kimliği içerisinde önemli bir yere sahip olsa da, bu kimliğin bir çatışma unsuru haline gelmesindeki en etkili nedenlerden biri, yönetici elitlerin bu kimlikleri iç politikada birleştirici bir unsur olarak kullanmalarındır.

Yukarıda bahsedilen nedenlerin yanı sıra mezhepsel çatışma olasılığını artıran veya mevcut çatışmayı şiddetlendiren başka sebepler de vardır. Örneğin farklı kimlikler arasında geçmişe dönük olumsuz duyguların olduğu olaylar varsa, özellikle azınlıkta olan veya yaşanan olaydan zararlı çıkan taraf söz konusu acıları bugün yaşanmışçasına anmaya devam ediyorsa, taraflar arasındaki çatışma riski

¹¹⁷ Sisk, "Peacebuilding in Sectarianized Conflicts...", p. 266.

¹¹⁸ Potter, Ed., **Sectarian Politics...**, p. 11.

¹¹⁹ Hashemi, Postel, "The Sectarianization Thesis", p. 9.

artmaktadır. Anthony Smith'in *etnik-sembolizm* kavramıyla vurguladığı gibi modern politik kimlikler tarihsel bir mit ve sembollerle bağlantılı olduğunda daha başarılı olmaktadır. Bu durum İslam mezhepleri çerçevesinde şu şekilde örneklendirebilir: Şiiler Şiiliğin ilk ortaya çıkmasına neden olan olayları (Hz. Ali ve oğullarının öldürülmesi) bugün hala anmaya devam etmektedirler. Böylece Ortadoğu'da altta yatan Sünni-Şii düşmanlık miti yaşanan mevcut krizlere uyarlanarak jenerasyondan jenerasyona aktarılmaktadır. Bu durum genellikle yukarıdan aşağı bir yol izleyen kimlik inşa sürecinin aşağıdan yukarıya doğru inşa edilmesini kolaylaştırmaktadır.¹²⁰ Böylece Şiilik sayıca daha az bir grubu temsil etmesine rağmen, oluşumundan itibaren sahip olduğu seçilmiş travmaları mitleştirerek, bunların günlük hayatta sembollerle sürekli hatırlanmasını sağlamakta ve kimlik olarak varlığını devam ettirmektedir.

Bunların yanı sıra mezhepsel çatışmalar sosyal, politik veya ekonomik krizlerinden ayrı düşünülemez. Mezhepsel kimlikler toplumların bilinçli olarak benimsedikleri, farkında oldukları sosyal farklılıklardır ve bu bilinç içerisinde ötekine karşı olumsuz duygular barınabilir. Ancak bu bilincin politik bir eyleme dönüşmesi ancak kriz zamanlarında olmaktadır. Örneğin Irak'ta halk mezhepsel ayrımın farkındadır, Sünniler günlük yaşamlarında Şiilerden farklı uygulamalara sahiptirler, ancak mezhepsel bir çatışma ancak politik kriz zamanlarında ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle mezhepsel çatışma olması için üç koşul gereklidir, bunlar; (1) Geçmişte yaşanmış olumsuz olaylar, (2) Grubun bu olayların bilincinde olması (hatırlaması/hatırlatılması) ve (3) Politik elitlerin geçmişte yaşanan bu acıların eyleme dönüştürmelerine yol açacak politik kriz durumu.¹²¹ Örneğin Irak'ta yaşanan problem, bir Sünni-Şii çatışmasından ziyade bir Baas-Şii çatışmasıdır. Baas yönetimi sırasında politik hayattan dışlanan Şiiler ekonomik ve sosyal yoksulluk sonucunda alt-kimliklerine oldukça bağlanmış ve 2003 Irak İşgali¹²² sonrasında

¹²⁰ Christopher Phillips, "Sectarianism and Conflict in Syria", **Third World Quarterly**, Vol. 36, No. 2, 2015, pp. 361-362.

¹²¹ Davis, "Introduction: The Question of Sectarian...", p. 239.

¹²² Bazı kaynaklar 2003 senesinde ABD'nin Irak'a olan müdahalesini "Irak Savaşı" olarak adlandırmaktadır, bu ifade ABD'nin uluslararası hukuka aykırı eylemlerinin meşrulaştırılması amacıyla kullanılmaktadır. Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde bir devlet diğer bir devlete ancak "meşru müdafa hakkı" sebebiyle savaş açabilir. ABD işgal öncesi dönemde Irak'ın kitle imha

politik mobilizasyon içerisine girmiştir.¹²³ Bir diğer ifadeyle Irak İşgali'nin yarattığı politik kriz durumu gerçekleşene kadar Irak'taki Sünniler ve Şiiler aralarındaki problemleri daha politik açılardan ele almışlar, ancak işgal ve sonrasında kurulan düzen neticesinde ülke içerisinde mezhepsel şiddet eğilimleri artış göstermiştir.

Mezhepsel çatışmalarının sosyo-politik sorunlar sebebiyle ortaya çıktığına hatta toplum tarafından bu sorunlardan daha önemsiz görüldüğüne dair bir başka örnek ise Irak İşgali sonrası kurulan düzende görülebilir. İşgal sonrası Irak politikasında mezhepçilik oldukça sık tartışılan bir konu olmasına rağmen mezheplerin politik partiler ve seçmen arasındaki ilişkiyi açıklayıp açıklamadığına dair çekinceler de bulunmuştur. Dai Yamao, 2009-2010 Irak seçimlerine bakıldığında seçmen davranışlarının mezheplerden ziyade yürütülen politikalardan etkilendiğini iddia etmiştir. Yamao bu durumun sebepleri arasında Iraklı seçmenin politize olmuş mezhepler arası iç savaşa karşı olduğunu, koalisyon içi anlaşmazlıklar sebebiyle partilerin mezheplere değil politikalara ağırlık verdiğini, mezhepçi politikaların seçimlerin yapılmasını engellediğinin düşünüldüğünü, partilerin güçlendikçe politika temelli mobilizasyonu teşvik ettiğini belirtirken, ülke genelinde ulusal uzlaşmanın sağlanmasına yönelik genel bir istek olduğunu söylemektedir.¹²⁴ Bu konudaki başka bir argüman da Irak'taki mezheplerin teritoryal sınırlarının bulunmamasından dolayı Ortadoğu'nun diğer bölgelerine göre farklı karakteristiği olduğudur. Bir diğer ifadeyle Iraklı Sünni ve Şiiler aynı bölgede karışık bir şekilde yaşamaktadırlar, bu sebeple halk mezhepçi politikalardan rahatsızlık duymaktadır.¹²⁵ Bu durum mezhep çatışması söz konusu olduğunda negatif bir etken olarak görülebilirken aslında barışa daha istekli bir halk yaratarak çatışma çözümüne katkı

silahlarına sahip olduğunu iddia etmiş ve bunu kendi ulusal güvenliği için büyük bir tehdit olarak görerek, Bush Doktrini çerçevesinde öne sürülen “önleyici savaş” stratejisi kapsamında Irak’a askeri müdahalede bulunmuştur. Daha sonra Irak’ın iddia edildiği şekilde kitle imha silahlarına sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. ABD 2003 senesinde işgal ettiği Irak’tan 2011 senesinde geri çekilse de, bölgedeki askeri üslerini korumaya devam etmektedir. ABD’nin Irak İşgali hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Raymond Hinnebusch, “The US Invasion of Iraq: Explanations and Implications”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Vol. 16, No. 3, 2007.

¹²³ Sisk, “Peacebuilding in Sectarianized Conflicts...”, p. 267.

¹²⁴ Dai Yamao, “Sectarianism Twisted: Changing Cleavages in the Elections of Post-War Iraq”, **Arab Studies Quarterly**, Vol. 34, No.1, pp. 44-47.

¹²⁵ Reidar Visser, “The Territorial Aspect of Sectarianism in Iraq”, **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 4, No. 3, 2010, p. 303.

sağlayabilir. Ortadoğu’da özellikle Irak gibi mezhepçi politikaların şiddet eylemlerine dönüştüğü bir ülkeye ilişkin yapılan bu gözlemler mezhep politikalarının yönetici elitler ve dış aktörler tarafından kullanılmadığı ve topluma yansıtılmadığı bir ortamda aslında toplumun farklı mezhep gruplarıyla bir arada yaşayabileceğine dair örneklerdir. Zaten bu mezhep ayrımları Irak’ta son yirmi sene içerisinde bir anda ortaya çıkmamıştır. Halkın bu zamana kadar bir arada yaşayabilmiş olması başlı başına mezhepsel şiddetin kasti olarak teşvik edildiğini ve mezhepçilik politikalarının dini değil politik, ekonomik ve sosyal sorunlar olduğunu göstermektedir.

Son olarak Ortadoğu bölgesinde mezhepsel kimliklerin ön plana çıkmasını tetikleyen faktörler arasında çoğu ülkenin politik sisteminin demokratik olmaması ve otoriter yönetimlerin başta olması gösterilebilir. Bu otoriter yönetimler küreselleşmenin de etkisiyle her geçen sene daha fazla politik, ekonomik ve demografik krizlerle karşı karşıya kalmakta ve bu problemleri demokratik yollarla çözüme kavuşturamamaktadırlar. Böylece toplum yolsuzluk, yoksulluk, nepotizm ile başbaşa bırakılmakta ve ortaya bir meşruiyet sorunu çıkmaktadır. Bu otoriter devletlerdeki yönetici elitler çözüm olarak sivil toplumu ve özgürlükleri kısıtlamakta ve halkın isteklerini göz ardı etmektedirler.¹²⁶ Bu sebeple de mezhepçiliği rejimlerinin devamlılığını sağlamak ve toplum nezdindeki meşruiyetlerini korumak için kullanmaktadırlar.

Öte yandan Ortadoğu’daki bu otoriter devletleri iki gruba ayırabiliriz; birinci grup Suudi Arabistan, İran ve çoğu Körfez devleti gibi ekonomik anlamda iyi durumda olup merkezi anlamda güçlü devletlerdir; ikinci grup ise ülke toprakları içerisinde egemen olduğunu iddia ettikleri coğrafi bölgelerin hepsi üzerinde aynı politik veya sosyal denetime sahip olmayan devletlerdir (Yemen ve Suriye merkezi yönetimleri gibi). Bu sebeple devlet sınırları içerisinde özellikle de politik denetimin az olduğu bölgelerde farklı gruplar (dini, kabilesel vb.) güç kazanmaktadırlar. İki grubun da ortak noktası merkezi yönetimlerin kendi meşruiyetlerini sürdürmek ve

¹²⁶ Hashemi, Postel, “The Sectarianization Thesis”, pp. 8-9.

rejimlerinin devamlılığını sağlamak adına toplumu çeşitli yollardan manipüle edip, mezhepleştirme sürecinin içerisinde yer almalarıdır. Bu devletlerdeki politik elitlerin temel hedefleri sahip oldukları gücü elde tutmaktır. Tehdit oluşturan gruplar üzerinde baskı uygulanması veya mezhepçi politikalar gibi ayrıştırıcı politikalar ile rejimlerin devamlılığı sağlanmaya çalışılmaktadır. İki grup arasında temel farklılık ise güçlü devletlerin birbirleriyle olan rekabetlerini merkezi yönetimi güçsüz devletler üzerinden yürütmeleridir.

Özetle, modernleşmeyle gelen toplumlar arası etkileşim, ulus-devletlerin kurulmasıyla ortaya çıkan çoğunluk-azınlık meselesi, bu durumun doğal süreçlerden geçmemesi sebebiyle sosyal düzen ve kültür formlarının ciddi şekilde zarar görmesi ve bu bağlamda derinleşen kimlik ayrımları, bu kimlik ayrımlarının politik kriz zamanlarında ötekine karşı olumsuz duygulara dönüşmesi, otoriter yönetimlerin rejim devamlılığı sağlamak için bu durumu araçsallaştırması ve büyük güçlerin bölgeye yönelik dış müdahaleleri sonucunda oluşan istikrarsızlık ortamı Ortadoğu’da İslamiyet içerisindeki mezhepsel çatışmaların neden ortaya çıktığını açıklamaktadır.

2.3.2.2. Mezhep Çatışmasının Analizi

Mezhep çatışmalarının nedenlerini anladıktan sonra bu çatışmaların çözüme kavuşturulması için toplum, devlet ve devlet-dışı aktörlerin bu süreçteki rollerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mezhepçilik olgusunu oldukça kapsamlı bir şekilde açıklamaya çalışan Martini, Williams ve Young tarafından oluşturulan analiz çerçevesi, bu tezin sınırları çerçevesinde Ortadoğu’daki mezhep çatışmalarına uyarlanacaktır. Martini, Williams ve Young Ortadoğu’da mezhepçiliği tanımlarken üç başlık altında (toplum ve devlet-dışı aktörler, bölgesel devletler ve çevre etkisi, bölge-dışı aktörlerin stratejileri) sekiz temel faktörden bahseder (Bkz. Şekil 2.2). Buna göre birinci başlık olan toplum ve devlet-dışı aktörler altındaki birinci faktör

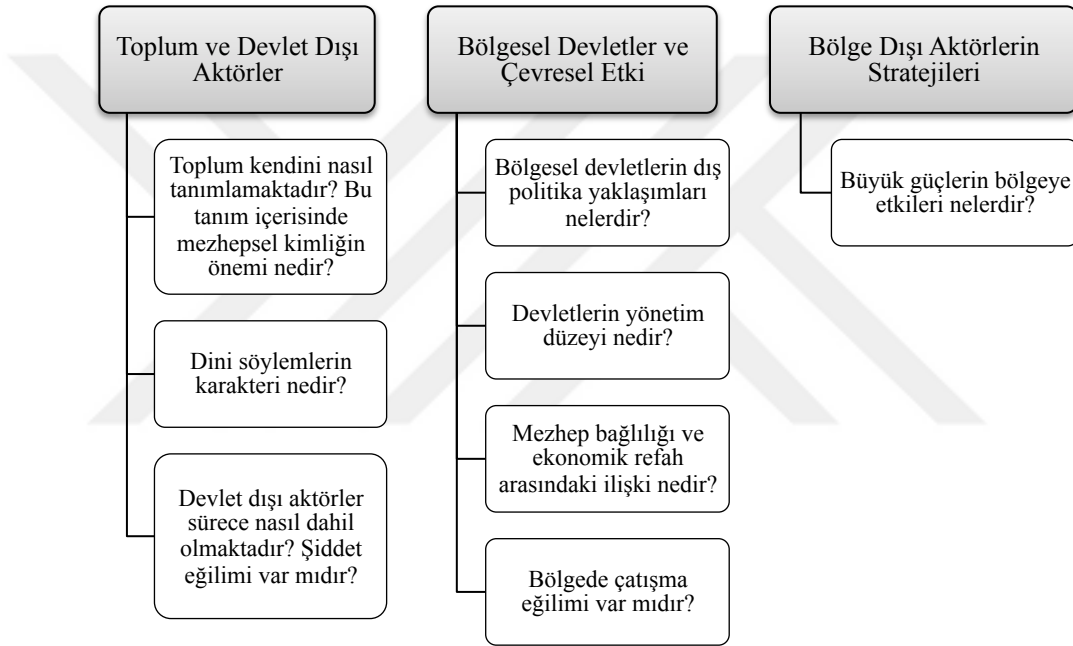
toplumun kendisini nasıl tanımladığı, özellikle de diğer kimliklerinin yanı sıra mezhep kimliğinin ne kadar önemi olduğudur.¹²⁷

Ulus-devlet sisteminde bireyler genellikle kendilerini öncelikli olarak bağlı bulundukları ulusun kimliği ile tanımlarlar. Örneğin bir Iraklı Şii, Şii olduğunu belirtmeden önce Iraklı olduğunu belirtebilir. Ancak Ortadoğu'nun geleneksel toplum yapısı ve bölgede ulus benliğinin tam olarak yerleşmemiş olmasından dolayı dini kimlikler bireylerin kendilerini tanımlarken dominant bir faktör olabilmektedir. Bu sebeple bir Iraklı Şii, kendisini Iraklı Sünnilerden ziyade İranlı Şiilere olan daha yakın hissedebilir. Ancak bütün bu süreç Ortadoğu'da devletten devlete, ulustan ulusa değişecektir. Ayrıca devlet içerisinde mezhepçilik konusunun ne derece gündemde tutulduğu, toplumun kendi kimliği içerisinde mezhebe verdiği önemi etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle, özellikle savaş veya çatışma gibi şiddet içeren politik kriz durumlarında toplumun mezhepsel kimliği diğer kimliklerinden sıyrılarak ön plana çıkabilir. Sonuç olarak toplumun kendini hangi kimliği ile tanımladığı yerel, bölgesel ve uluslararası konjonktüre göre değişiklik gösterecektir.

Martini, Williams ve Young tarafından sunulan analizde birinci başlık altındaki ikinci faktör toplum içerisindeki dini söylemlerin karakteridir. Bazı toplumlarda dini çeşitliliğe değer verilmekte ve dini liderler farklı dinler ve mezhepler arasındaki problemlerin çözümü için aktif bir şekilde çalışmaktadırlar. Bazı toplumlarda ise dini liderler toplumu inananlar ve inanmayanlar olarak ayrıştırma yoluna giderler. Bu tabiki genel geçer bir durum değildir, aynı toplum içerisinde iki farklı kategoriye düşen din adamları da bulunabilir, bu noktada toplumun hangi tarafa yöneldiği önem kazanmaktadır. Örneğin Suudi Arabistan ve İran arasındaki mezhepçi söylemin hakim olduğu dönemlerde Vahhabi ulema ve 12 İmam Şiiliği ulema arasındaki bazı din adamları karşılıklı olarak bir diğerini inanmayanlar olarak nitelendirmektedirler. Bu noktada toplum içerisindeki dini söylemlerin genel bir karakteri olduğu söylenemese de, olumsuz söylemler toplumlar arası güveni her daim sarsmakta ve çatışma riskini artırmaktadır.

¹²⁷ Jeffrey Martini, Heather Williams, William Young, "The Future of Sectarian Relations in the Middle East", **Perspective**, Rand Corporation, 2017, pp. 5-6.

Analizdeki üçüncü faktör devlet-dışı aktörlerdir. Devlet-dışı aktörler de toplum ve devlet içerisinde bulundukları konuma göre halkı olumlu veya olumsuz yönde yönlendirebilmektedir.¹²⁸ Özellikle şiddet eğilimi olan grupların mezhepler arası barış ve diyalog çalışmalarının önünü kestiği görülmektedir. Örneğin Ortadoğu’da El-Kaide ve DAESH (“Irak Şam İslam Devleti”) gibi terörist grupların özellikle Şiilik ile ilgili olumsuz söylemleri, bölgedeki tansiyonu artırıcı bir etki yaratmış ve şiddet eylemleri oldukça tepki çekmiştir.

Şekil 2.2 Mezhep Çatışmasının Analizi¹²⁹

Martini, Williams ve Young’ın mezhepçiliği tanımlarken kullandığı ikinci başlık olan bölgesel devletler ve çevre etkisi başlığı altında dört faktör sıralanmaktadır. Birinci faktör bölgesel devletlerin dış politika yaklaşımlarıdır. Bölgesel devletler komşu ülkelerdeki mezhep liderlerini manipüle etmeyi tercih edebilir veya komşularının içişlerine karışmama ilkesini benimseyerek komşularıyla işbirliği yapmayı tercih edebilirler. Bu noktada Suudi Arabistan ve İran devletlerinin dış politika yaklaşımlarının Ortadoğu’daki mezhepsel politikaları olumlu veya

¹²⁸ Martini, Williams, Young, “The Future of Sectarian...”, p. 6.

¹²⁹ Şekil 2.2 aşağıda belirtilen kaynaktan edinilen bilgilerle tarafımda oluşturulmuştur. Bkz.: Jeffrey Martini, Heather Williams, William Young, “The Future of Sectarian Relations in the Middle East”, *Perspective*, Rand Corporation, 2017.

olumsuz yönde doğrudan etkilediği söylenebilir. Bu iki devlet arasındaki anlaşmazlık söylemsel düzeyde de yaşanmış olsa, iki devletin de sahip oldukları güç Ortadoğu'nun gündemini belirleyecek boyutta olduğu için, bölgede mezhepçilik politikalarının ele alınış şeklini etkilemektedir.

İkinci başlık altındaki ikinci faktör olan devletin yönetim düzeyi bağlamında ise bir önceki bölümde de belirtildiği gibi demokratik yönetimlerle otoriter yönetimler arasında rejim güvenliğinin sağlanması konusunda farklılıklar vardır. Demokratik yönetimlerde halk nasıl ve kim tarafından yönetileceğini kendisi belirlediği için toplumun merkezi yönetime bağlılığı yerel yönetimler aracılığıyla sağlanabilmektedir. Ancak otoriter yönetimlerde rejimler halkın merkezi yönetime bağlılığını ve kendi güvenliklerini sağlamak için mezhepler gibi kimlikleri araç olarak kullanmaktadırlar.

İkinci başlık altındaki üçüncü faktör mezhep bağlılığı ile ekonomik refah arasındaki ilişkidir. Bir devlet içerisindeki belli bir mezhep grubu ekonomik anlamda dezavantajlı ise, ülkenin zenginliğinden diğer mezhep üyeleri gibi faydalanamıyorsa, toplum içerisindeki mezhepsel ayrımlar artmaktadır. Oysa ki toplumun her kesiminin ekonomik anlamda büyüme ve refahtan faydalanması toplum üzerindeki sosyal baskıyı azaltmaktadır. Bu duruma örnek olarak Irak'ta Sünni ve Şii'ler arasındaki ilişkilerde hangi grubun ülkenin yönetiminde baskın olduğuna göre o grubun ekonomik olarak avantajlı taraf haline gelmesi gösterilebilir. Bu başlık altındaki son faktör ise bölgedeki çatışma eğilimleridir, bir diğer ifadeyle söz konusu bölgedeki çatışmaların kapsamı, yoğunluğu ve karakteristiği mezhepsel çatışmaları da etkilemektedir. Çatışmada şiddet söz konusu olduğunda ise bu durum kendi kendini tetikleyen bir faktör haline gelmektedir.¹³⁰ Bu konu bir sonraki bölümde daha etraflıca detaylandırılacak olsa da, devletler arasında yaşanan çatışmalar bölgesel ve yerel düzeyde istikrarsızlıklara sebep olarak alt kimliklere olan bağlılıkları artırdığı için mezhepsel çatışma riskini de artırmaktadır.

¹³⁰ Martini, Williams, Young, "The Future of Sectarian...", pp. 6-7.

Mezhep çatışmaları analizindeki son başlıkta dış-bölgesel güçlerin Ortadoğu'daki etkileri ele alınmıştır. Büyük güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda bölgedeki faaliyet ve söylemleri ile mezhep çatışmasını körüklediği ya da engel olmaya çalıştığı iddia edilmektedir.¹³¹ Bu noktada başta ABD olmak üzere büyük dış güçlerin bölgeye yaptıkları müdahalelerin hangi amaçla olursa olsun Ortadoğu'daki mezhep ilişkilerini olumsuz etkilediğini düşünüyorum. Dış güçler genellikle Ortadoğu'daki mezhepsel farklılıkları vurgulayacak söylemlerde bulunmaktadırlar; büyük güçlerin mezhep çatışmasının engellenmesi yönündeki söylemleri ise bölgeye yaptıkları dış müdahaleleri haklı çıkarmak uğruna yürüttükleri politiklardır. Bütün bu faktörler Ortadoğu'da mezhepçi politikaları etkileyen unsurlardır ve mezhepsel çatışmanın hangi boyutta olduğuna göre etki seviyeleri değişiklik göstermektedir.

2.3.2.3. Bölgesel Çatışmalar ve Mezhep Çatışmaları Arasındaki İlişki

Pew Araştırma Merkezi tarafından 2014 senesinde yürütülen araştırmada Ortadoğu halkları “dini ve etnik nefret”in en büyük küresel tehdit olduğunu belirtmişlerdir.¹³² Ortadoğu'da yaşayan halkların bu şekilde düşünmesi, dini ve etnik ayrımcılık sonucu bölgede bir süredir problem yaşandığını göstermektedir. Ancak bölgesel anlamda Ortadoğu'nun mezhepsel çatışmaların yaşandığı bir coğrafya olduğunu iddia etmek ve problemlerin Ortadoğu'nun tarihsel ve sosyal geçmişine yönelik olduğunu belirtmek tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Mezhepsel çatışmalar Ortadoğu bölgesinin karakteristik özelliklerinden dolayı çıkmamaktadır.¹³³ Mevcut olarak Ortadoğu'da süregelen bu mücadelenin önemli bir mezhepsel yanı bulunmakla beraber, mezhepsel çatışmaya odaklanmak bölgesel dinamikleri basitleştirmekte ve temel aktörlerin amaçlarının yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilmektedir. Yeni Ortadoğu artık ideolojik değil kimlik tabanlı bir mücadele alanıdır. Bu kimlik tabanlı mücadele içerisinde mezhepçilik politikaları göz ardı edilmemeli, ancak çatışmanın merkezine de konulmamalıdır. Çünkü

¹³¹ Martini, Williams, Young, “The Future of Sectarian...”, p. 7.

¹³² Darwich, Fakhoury, “Casting the Other...”, pp. 712-713.

¹³³ Makdisi, **The Mythology of the Sectarian...**, p. 9.

Ortadoğu’da çatışma içerisinde olan taraflar aynı anda birçok kimliği bünyelerinde barındırmaktadırlar. Bugün Ortadoğu’da yaşanan mezhepsel şiddet güncel politikaların bir ürünüdür ve teolojik olmaktan ziyade politik alanda tartışılmalıdır .

Ortadoğu’daki güç mücadelesi çok taraflı bir savaştır. Ortadoğu bölgesinin jeopolitiği, devlet ve devlet-dışı aktörlerin kendi aralarında ve birbirleriyle olan esnek bağılıkları ile bölgesel ve global düzeydeki dış aktörlerin bölgeye olan müdahaleleri tarafından şekillenmektedir.¹³⁴ Tarafların tutumları konjonktüre göre değişiklik gösteren, belli bir müttefikliğin olmadığı, bu sebeple de sürekli bir kazanan veya kaybedenin bulunmadığı bir durum söz konusudur. Bu çatışma devletlerin bölgesel anlamda birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesidir. Ortadoğu’daki devlet dışı aktörler ve devlet içi yerel aktörler kendilerine para, silah, ideolojik koruma ve diplomatik destek sağlayacak bölgesel aktör arayışı içerisinde. Bu arayış, bölgede etkili olmak isteyen aktörlerin amaçlarıyla kesiştiğinde ortaya bu mücadele çıkmaktadır. Artık askeri anlamda güçlü olmak, bölgesel aktör olmak için yeterli değildir. Askeri gücün yanı sıra sınır ötesi ideolojik ve kimlik bağlarının da kurularak yumuşak güç unsurlarına da sahip olmak gerekmektedir.¹³⁵ Çünkü uluslararası ilişkilerde artık çatışmalar sadece devletler arasında değil devlet-dışı aktörlerin de dahil olduğu, zaferin çatışma alanında değil çatışma sonrasında kurulan düzenle belirlendiği, ötekileştirme adına mezhepsel ve etnik yeni politik kimliklerin ortaya çıktığı mücadelelerdir. Bu çatışmalar teritoryal sınırların bulanıklaştığı, ulus ötesi ağların yükselişe geçtiği çatışmalardır, bu sebeple de yayılcı bir karakteristiğe sahiptirler.¹³⁶

Bölgesel çatışmaların yayılmasına neden olan koşullar değerlendirildiğinde, karşımıza beş temel neden çıkmaktadır. Bunlar; (1) merkezi yönetimi güçlü olmayan devlet yapısı, (2) güç kaymaları, (3) istikrarsız ve yeterince kontrol edilmeyen sınırlar, (4) mülteci akınları, (5) devlet dışı aktörlerin şiddet eğilimi. Merkezi

¹³⁴ Bülent Aras, Richard Falk, “Authoritarian ‘Geopolitics’ of Survival in the Arab Spring”, **Third World Quarterly**, Vol. 36, No. 2, 2015, pp. 324-325.

¹³⁵ Gregory F. Gause, **Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War**, Brookings Doha Center Analysis Paper, No. 11, July 2014, pp. 3-6.

¹³⁶ Reinoud Leenders, “‘Regional Conflict Formations’: Is the Middle East Next?” **Third World Quarterly**, Vol. 28, No. 5, 2007, p. 960.

yönetimi güçlü olmayan devlet yapısından kastedilen bir devletin sahip olduğu kapasitedir, bir diğer ifadeyle devletin halkının sosyal, ekonomik ve politik taleplerini sağlayabilme kapasitesi ve teritoryal sınırlarını koruyabilmek için meşru şiddet kullanım hakkını tek başına elinde tutmasıdır. Bir devletin bu kapasiteye sahip olmaması devlet içi aktörlerin önünü açmakta ve bu durum çevredeki diğer bölgesel aktörlerin bu devletin işlerine daha kolay şekilde karışabilmelerine fırsat tanımaktadır. Bir bölgede birden fazla merkezi yönetimi zayıf devlet olması halinde ise bölgesel istikrarsızlık ve şiddet riskleri artış göstermektedir.¹³⁷ Bu durum Ortadoğu'nun uzun zamandır süregelen istikrarsızlık halinin altında yatan sebeplerin en önemlilerinden biridir. Çünkü devletlerin merkezi yönetimleri güçlerini kaybettikçe devlet-dışı aktörler ortaya çıkmakta ve bölgesel anlamda güç rekabeti içerisinde olan diğer devletler, bu devlet-dışı aktörleri kullanarak merkezi yönetimleri güçsüz devletler üzerinden hakimiyet yarışına girmektedirler.

İkinci etken olan güç kaymaları, uluslararası ilişkilerde güç dengesinde yaşanan bir değişimin devletler arası çatışmalara sebep olabileceği yönünde bir argümandır. Çünkü bir bölgeye hakim olan güçler bölgeden çıktıkları zaman oluşan güç boşluğu diğer devletlerce doldurulmaya çalışılmakta ve bu güç rekabeti çatışma riskini artırmaktadır. Benzer şekilde bir bölgede istikrarsız veya yeterince kontrol edilemeyen sınırlar olması halinde, yine bölgesel çatışma olasılığı artmaktadır. Özellikle de eğer bu sınırlarda yaşayan kimlik grupları sınır ötesi bağlara sahip ise, bölgesel şiddet hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Bunların yanı sıra, iç savaşlar sonucunda yaşanan büyük çaplı mülteci akınları sonucunda mültecilerin yeni yerleştikleri ülkeler, mültecilerin terkettikleri devletin işlerine karıştıkları için bölgesel istikrarsızlık yaratmakta, devlet dışı aktörler ise şiddet kullanma eğilimleri içerisinde oldukça toplumda geri döndürülmesi zor hasarlar yarattıkları için çatışma riskini artırmaktadır.

Bütün bu faktörlerin yanı sıra, ekonomik rekabet ve yönetici elitlerin manipülasyonu gibi uzun vadeli faktörler mezhepçiliği sabit bir düzeyde tutsa da, asıl

¹³⁷ Graeme P. Auton, Jacob R. Slobodien, "The Contagiousness of Regional Conflict: A Middle East Case Study", **Journal of International Affairs**, Vol. 69, No. 2, Spring/Summer 2016, pp. 5-8.

kısa vadeli yapısal değişiklikler (yukarıda bahsedildiği gibi kriz zamanları) ve yönetici elitlerin bu değişikliklere verdikleri reaksiyonlar mezhepçiliği durağanlıktan şiddet içeren eğilimlere sevk etmektedir. Bir devletin merkezi anlamda çöküşü veya yönetiminin tehdit edilmesi mezhep politikalarını gün yüzüne çıkartmaktadır.¹³⁸ Örneğin Arap Baharı sürecinin ilk zamanlarında bazı devletlerde toplumun otoriter yönetimleri yıkması bölgede yapısal bir değişikliğe sebep olmuştur. Sonuç olarak, ayaklanan halklar mevcut mezheplerin ötesinde mobilize olsa da, yönetici elitler mezhepsel fay hatlarını manipüle etmişlerdir. Bu durum politika, din ve bölgesel hegemonya çarklarının birbirleriyle kesişerek bölgesel istikrarın olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Benzer şekilde iç savaşlar da mezhepsel çatışmaları tetikleyen bir etkidir. Örneğin Irak'ın ABD tarafından işgalinin ardından çıkan iç savaş ve Arap Baharı'yla beraber ateşlenen Suriye'deki iç savaş Ortadoğu'daki mezhepsel tansiyonu artırmıştır. Uzun yıllar bir arada yaşayabilen halklar kısa vadeli çıkar sağlamak için kasıtlı olarak politize edilmekte ve bu durum mezhepsel farklılığın kurumsallaşmasına yol açmaktadır. Mezhepçiliğin kurumsallaşmasıyla farklı mezhepler arasında zamanla giderek derinleşen nefret duygusu araya şiddet eyleminin de girmesiyle çözümü imkansızlaşan çatışmalara sebep olmaktadır.

Ortadoğu'da mezhepçiliğin ilk kurumsallaştığı ülkelerden birisi Irak'tır. Irak İşgali'nin ardından kurulan düzende yönetim mezhepsel ve etnik gruplara ayrılmış ve uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen Irak'ta halen istikrarlı bir sistem kurulamamıştır. Irak'ta kurulan mezhep tabanlı yönetim sistemi farklı mezheplerin demokratik bir şekilde politik açıdan temsil edilmesini sağlamak yerine daha çok politik elitlerin zenginleşmesine ama halkın aynı refahtan fayda sağlayamamasına sebep olmuştur. Yeni düzenin politik liderleri sahip oldukları konum ve refah düzeylerinin devamlılığını sağlamak için kimlik tabanlı yönetim sistemini devam ettirmektedirler, böylece devlet inşa süreci kesintiye uğramakta ve toplumsal bağlar zedelenmektedir.¹³⁹ İşgal sırasında bozulan politik, sosyal ve ekonomik düzen geri dönüşü zor bir sürece girilmesine sebep olmuştur. Irak'ta işgal sonrası dönemde Sünnilerin büyük ölçüde yönetimde söz sahibi olamamaları ve politik açıdan temsil

¹³⁸ Phillips, "Sectarianism and Conflict in Syria", p. 371.

¹³⁹ E. P. External Policies Policy Department, **Sectarianism in the Middle...**, p. 16.

edilmelerinde yaşanan zorluklar bir süre sonra DAESH gibi çok aşırı örgütlerin güç kazanmasına ve yerel ve bölgesel istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, politik temsiliyete sahip olmayan farklı mezhep gruplarının zaman içerisinde militarize olmaları merkezi yönetimi zayıflatmakta ve mezhep grupları arasında çatışma çözümünü oldukça zorlaştırmaktadır. Devletin merkezi yönetiminin ülke genelinde güvenliği sağlayamaması toplumun alt-kimliklerinin kendi güvenliklerini sağlamak için paramiliter gruplara dahil olmalarına ve devlet-dışı silahlı örgütlerden medet ummalarına sebep olmaktadır.¹⁴⁰ Bütün bunların sonucunda bölgesel istikrar doğrudan etkilendiği için, mezhepçi politikalar ve bölgesel çatışmalar arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Ancak bu ilişki biri diğerinin sonucu veya nedeni olarak ortaya çıkmamaktadır, birbirlerini karşılıklı olarak olumsuz yönde etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle bölgesel çatışmaların varlığı mezhepçi politikaları körüklerken, mezhepçi politikalar da bölgesel çatışmaların artmasına sebep olmaktadır.

2.3.3. Mezhepçilik Politikalarında Dış ve İç Politika Arasındaki Bağlantı

Uluslararası ilişkilerde dış politika olarak değerlendirilen birçok unsur aslında ülkelerin iç politik endişelerinden kaynaklandığı için, dış ve iç politika çoğu konuda içiçe geçen öğelerdir. Çünkü iç politikada sorun yaşayan ülkeler iç istikrarı sağlamak için genellikle dış düşmana vurgu yaparlar. Dış düşman olgusu mevcut iç sorunlara verilen önemin arka plana atılmasını ve var olan rejimin devamlılığını sağlayan araçlardan birisidir. Bu bağlamda Ortadoğu'da mezhepçilik politikaları dış politikanın yanı sıra iç politikada birleştirici unsur olarak sıklıkla kullanılan bir araç halini almaktadır. Özellikle otoriter yönetimlerde devletlerin toplumun ihtiyaçlarına cevap verememesi sonucunda dış düşman, muhalefeti bastırmak için söylemsel düzeyde canlı tutulmaktadır.

¹⁴⁰ E. P. External Policies Policy Department, **Sectarianism in the Middle...**, 16-17.

Ortadoğu’da oluşan yeni bir kolektif bilinç, politik elitlerin otoritelerini meşrulaştırmak için eskiye göre daha fazla baskı hissetmelerine yol açmaktadır.¹⁴¹ Egemenlik iddia ettikleri topraklar üzerinde rejimlerinin devamlılığını koruyamayan merkezi yönetimler, varlıklarını sürdürebilmek için toplum içerisinde mevcut olan alt-kimlikleri baskı altında tutarak veya başat kimliği azınlık kimlikler karşısında manipüle ederek varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Baskı altında kalan azınlık kimliklerinin bölgesel güçler tarafından desteklenmesi devletlerin iç politika sorunlarının aynı zamanda dış politika sorunu haline gelmesine sebep olmaktadır.

Avrupa Parlamentosu Dış Politikalar Genel Müdürlüğü’nün Ortadoğu’da mezhepçilik üzerine yürüttüğü çalıştayda, otoriter rejimlerin yönetim stratejileri, mezhep tabanı kimlik hareketlilikleri ve bölgesel rekabetler değerlendirilmiştir. Çalıştayın sonuçlarına göre, son yıllarda Ortadoğu’da yaşanan dönüşümlere rağmen otoriter yönetimler büyük ölçüde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunu yaparken de mezhep farklılıklarının kullanılması, dış güçlerin içişlerine müdahale ettiklerinin iddia edilmesi gibi devrim karşıtı taktiklerden yararlanmışlardır. Tunus ve Mısır’da toplum mezhep tartışması yaşamazken, Irak, Bahreyn, Yemen ve Suudi Arabistan’daki politik elitler bir arada hareket eden halkları birbirinden ayırmak ve farklı mezhepten olan toplulukların bir arada hareket etmesini önlemek için mezhepçiliği iç politikalarında kullanmışlardır.¹⁴² Görüldüğü üzere Ortadoğu’nun otoriter rejimleri ülke içi politik reform taleplerini susturmak ve ülke genelinde kontrollerini sağlamlaştırmak için mezhepsel kimlikleri bilinçli şekilde manipüle etmektedirler ve bu durum iç politikalarının dış politikaya yansımaya sebep olmaktadır.

İç ve dış politikanın etkilenmesinde ve halkın manipüle edilmesinde oldukça etki sahibi olan medyanın mezhepsel çatışmalardaki rolü de azımsanmamalıdır. İnternet kullanımının artması ile birlikte hem yerel veya ulusal gazetelerde çıkan haberler hem de sosyal medyada özellikle gençlerin arasında paylaşılanlar, olayların doğruluğunun sınanmadan çok fazla kişi tarafından görülüp toplum ve devletler

¹⁴¹ Aras, Falk, “Authoritarian ‘Geopolitics’...”, p. 327.

¹⁴² E. P. External Policies Policy Department, **Sectarianism in the Middle...**, p. 6.

tarafından ani ve aşırı tepkiler verilmesine sebep olmaktadır.¹⁴³ Özellikle sosyal medyanın en önemli sonuçlarından birisi toplumun ülke içi ve ülke dışında yaşanan olaylardan kolay ve güncel olarak haberdar olarak, çok hızlı bir şekilde mobilize olmasıdır. Bu bağlamda da mezhepçi söylemlerin en fazla artış gösterdiği yer sosyal medyadır. Kimin sosyal medyayı kullandığı da önemli bir konudur. Eskiden özellikle gençler arasında yaygın olan sosyal medya giderek çok fazla kesime hitap etmeye başlamıştır. Sosyal medyada mezhepçi söylemlerde bulunanlar arasında kamuoyunun yanı sıra, politik elitler, ileri gelen din adamları, devlet-dışı örgütler, bu örgütleri destekleyenler, etki sahibi iş adamları ve popüler medya unsurları bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bunların arasında DAESH ve El-Kaide gibi aşırı örgütlerin nefret söylemleri ve bu söylemlerin özellikle de sosyal medya aracılığıyla hızla yayılması bölgedeki tansiyonu artırmaktadır.¹⁴⁵

Sosyal medya herkesin konuşma ve ifade özgürlüğünü serbestçe yaşamasına, kullanıcıları arasında iletişimin hızlı ve kolay gerçekleşmesine olanak sağlarken aynı zamanda çok fazla kirli ve yanlış bilginin internet üzerinde dolaşmasına, toplumun yanlış bilgiyle manipüle edilmesine de sebebiyet vermektedir. Devlet elitleri veya devlet dışı aktörler doğru veya saptırılmış haberlerle toplumu manipüle edebilmektedirler. Devlet yetkilileri ve politik elitler basın-yayın organlarıyla kamuoyuna bir şekilde ulaşmanın yolunu bulmaktadırlar. Ancak devlet-dışı aktörler gerekli finansmanı bulamadıklarında halka ulaşmakta zorlanmaktadırlar. Oysa ki sosyal medya herhangi bir finansal ihtiyaç olmadan herkesin herkese çok rahat şekilde ulaşabilmesini sağlamaktadır.

¹⁴³ Örneğin Aralık 2017’de Suudi Arabistan medyasında İran ile ilgili yayınlanan savaş senaryoları videosu sonrasında İran medyasında Suudi Arabistan’a karşı benzer bir video yayınlanmıştır. Bütün bunların sosyal medya ortamında hızla yayılması ise iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde bu gerginliği tırmandırıcı etki yaratmaktadır. Bkz.: Hürriyet, “Gerilim Çok Yüksek! Savaş Sosyal Medya’da Başladı”, 18.12.2017, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/gerilim-cok-yuksek-savas-sosyal-medyada-basladi-40681486>, 18.12.2017.

¹⁴⁴ Alexandra Siegel, “Twitter Wars: Sunni-Shia Conflict and Cooperation in the Digital Age”, **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 158-159.

¹⁴⁵ Danny Postel, Nader Hashemi, “Playing with Fire: Trump, the Saudi-Iranian Rivalry, and the Geopolitics of Sectarianization in the Middle East”, **Sectarianism and the Politics of Hate**, (Çevrimiçi), https://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2018/IEMed_Trump_Saudi_Iran_Sectarianization_Medyearbook2018_Postel_Hashemi.pdf, 04.03.2019.

Görüldüğü üzere Ortadoğu siyasetinde mezhepçi politikaların yükseliş geçmesinin çok çeşitli nedenleri ve sonuçları bulunmaktadır. Yukarıda detaylandırılmış olan kavramsal tartışmalar çerçevesinde Ortadoğu'nun devletler arası ilişkilerinde oldukça aktif rol oynayan Suudi Arabistan ve İran'ın neden, nasıl ve ne zaman mezhepçi politikalar yürüttükleri ve ABD'nin dış güç olarak bu mücadele içerisindeki yeri tezin çalışma sınırları kapsamında aşağıdaki bölümde değerlendirilmektedir.

3. SUUDİ ARABİSTAN VE İRAN ÖRNEĞİNDE MEZHEPÇİLİK POLİTİKALARI

Bu bölümde Ortadoğu'daki en etkili bölgesel güçler olan Suudi Arabistan ve İran'ın sosyo-politik yapıları değerlendirildikten sonra, önceki bölümlerde ele alınan kavramsal çerçeve kapsamında bölgesel etki sahibi olmak için mezhepçiliği nasıl ve hangi şartlar çerçevesinde kullandıkları, ne zaman kullanmadıkları ve aralarındaki temel sorunun mezhep farklılığından kaynaklanıp kaynaklanmadığı tartışılacaktır.

Ralf Dahrendorf İran ve Suudi Arabistan'ı *eşikteki ülkeler* olarak nitelendirmekte, bu ülkelerin kalkınmanın eşliğinde, potansiyel olarak zengin ve güçlü ülkeler olarak tanımlamaktadır.¹ Ortadoğu bölgesinin bu iki güçlü ülkesinin haliyle çıkar çatışması yaşayacağı ve birbirleri üzerinde hakimiyet kurma arayışına girecekleri klasik güç dengesine göre beklenen bir durumdur. Zaten küresel güçler için jeo-stratejik açıdan oldukça öneme sahip bu iki ülke, başta Körfez Bölgesi olmak üzere benzer coğrafi bölgeler üzerinde etki sahibi olmak istedikleri için çıkar çatışması içerisindedirler.² İki devlet arasındaki rekabetin, ulus-inşa süreci ve milliyetçiliğin ortaya çıkma sürecinde başladığını belirtenler varken, rekabetin temelini jeo-politik ve demografik yapısal faktörler ile mezhepçilik politikaları olduğunu iddia edenler de vardır. Ayrıca Riyad ve Tahran arasındaki rekabetin İran İslam Devrimi'yle başladığı, iki devletin öncesinde işbirliği içerisinde olduğu da öne sürülmektedir.³ Bütün bu yaklaşımlar bir noktaya kadar doğru olmakla birlikte, Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkinin temeli Ortadoğu bölgesindeki güç mücadelesine dayanmaktadır. Devlet inşa süreçleri ve rejimlerini dini temellere dayandıran bu iki devletin, bu mücadele içerisinde mezhepçilik politikalarına da yer vermesi, sahip oldukları güç sebebiyle Ortadoğu'da mezhepçiliğin neden bu kadar önemli görüldüğünü açıklayan sebeplerden biri olmaktadır.

¹ Louis Turner, James Bedore, "Saudi Arabia: The Power of the Purse-Strings", **International Affairs**, 2001, p. 405.

² Gwenn Okruhlik, "Saudi Arabian – Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation", **Middle East Policy**, Vol. X, No. 2, Summer 2003, p. 113.

³ Tzemprin, Jozic, Lambare, "The Middle East Cold...", pp. 188-189.

Suudi Arabistan ve İran askeri anlamda doğrudan birbirleriyle çatışma içerisine girmekten kaçınmakta, daha çok yumuşak güç unsurlarıyla bölgesel hakimiyet kurmaya çalışmaktadırlar. Bir diğer ifadeyle bu çatışma Ortadoğu'nun yerel politikalarına yön verebilme mücadelesidir ve bu mücadelede iç ve dış güçlerin etkileri de büyük önem arz etmektedir. Ortadoğu'daki bu yeni "Soğuk Savaş" 1950 ve 1960'larda yaşanan "Arap Soğuk Savaşı" olarak adlandırılan çatışmalarla yapısal benzerliklere sahiptir. Arap Soğuk Savaşı'nın asıl tarafları güçlerini komşu ülkelerin içişlerine karışabilme kabiliyetlerine göre ölçmüşlerdir. Yerel güçler de ülkeleri içinde zıtlastıkları rakipleri karşısında bölgesel güçlerin yardımlarını almışlardır. Büyük güçler ise çatışmanın önemli oyuncularını olsalar da, temel oyuncularını olmamışlardır.⁴ Benzer şekilde bugün de Suudi Arabistan ve İran'ın birbirlerine karşı dış politikalarında yürüttükleri mezhepçilik uygulamaları iki tarafın da kendi bölgelerinde kesişen çıkarlara sahip olması ve bölgesel anlamda politik varlıklarını artırmaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır. İki ülke de çevrelerindeki diğer ülkelerin içişlerine karışmakta, bu ülkelerdeki rejimleri veya halkları kendi yanlarına çekmeye çalışmakta ve bölgesel etkilerini artırmaya çalıştıkları bu süreçte dönem dönem büyük güçlerle işbirliği içerisine girmektedir.

Suudi Arabistan ve İran maddi kaynaklar ve nüfus açısından Ortadoğu bölgesinin en güçlü ülkeleri konumundadırlar. Zaten onların bölge liderliği üstlenmelerindeki temel etken bu ekonomik güç ve beraberinde getirdiği politik etkidir. Vahhabiliğin ve 12 İmam Şiiliğinin bölgesel etki yaratmak için ön plana çıkarılıyormuş gibi gösterilmesi aslında tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Hiçbir ülke ardında yeterli ekonomik gücü bulunmadan savunduğu bir ideolojiyi yayma veya bölgesel anlamda destekleme kapasitesine sahip olamamaktadır. Söz konusu kimlik türü başta iç siyaset olmak üzere devlet içinde birleştirici bir unsur olmakta, dış politikada ise devletlerin kendi kimliklerini oluşturmak için gerekli gördükleri *farklı olma* hissiyatını sağlamaktadır.

⁴ Gause, **Beyond Sectarianism...**, pp. 1-6.

Suudi Arabistan ve İran bir güçler dengesi oyunu oynamaktadır. Bu oyunda mezhepçilik bir araç olarak kullanılmakta, ama iki taraf da bölgesel ittifaklar ararken mezhepsel fay hattını geçmektedir. Bu bölgesel soğuk savaş ancak yerel çatışmaları, ulus ötesi bağları ve bölgesel devletlerin hırslarını bilerek anlaşılabilir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, Ortadoğu'daki yeni soğuk savaşın çatışma sebepleri mezhepçilik ve İslami ideolojilerin yükselişe geçmesinden ziyade Arap devletlerinin merkezi yönetimlerinin zayıflamış olmasıdır. Arap Baharı'nın da etkisiyle, Suriye, Irak, Bahreyn ve Yemen gibi stratejik öneme sahip devletlerin merkezi yapıları zayıfladığı için mezhepçilik bölgede ön plana çıkmaktadır.⁵ Yerel güçlerle etkin bir şekilde işbirliği yapmak ulus ötesi ideolojik ve politik bağlar gerektirmekte, mezhepçilik politikaları da bu uğurda kullanılan dış politika araçlarından biri olmaktadır.

3.1. Suudi Arabistan Krallığı⁶

Suudi Arabistan Ortadoğu'da sahip olduğu doğal kaynaklar sebebiyle ekonomik olarak güçlü, topraklarında bulunan kutsal mekanlar neticesinde kültürel olarak aktif, toplumu içerisinde halen devam eden aşiret bağları dolayısıyla da özgün bir kültüre sahip olan ve buna bağlı kalan bir devlettir. Devletin adı da dahil olmak üzere bütün sistemi Suudi Ailesi üzerine kuruludur. Suudi Arabistan Krallığı'nın bayrağı devlet ideolojisinin hangi temeller üzerine kurulduğunu gösteren önemli bir semboldür. Yeşil renk İslam'ı, *kelime-i tevhid* Vahhabiliği nitelerken, üzerindeki

⁵ Gause, **Beyond Sectarianism...**, pp. 1-2.

⁶ Suudi Arabistan Krallığı'nın yönetim şekli monarşidir. 2015 senesinde kral olan Selman bin Abdülaziz hem devletin hem de hükümetin başıdır. Ülkenin hukuk sistemi şeriat üzerine kuruludur ve ülkede herhangi bir siyasi parti bulunmamaktadır. Ülkenin nüfusu Temmuz 2018 itibarıyla yaklaşık 33 milyondur. Etnik anlamda ülkenin %90'ı Arap, %10'u Afrika ve Asya kökenlidir. Dini anlamda ülkenin %85'i Sünni (Vahhabi), %15'i Şii'dir. Bkz.: The World Factbook, "Saudi Arabia", (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>, 24.03.2019. Kral Selman tahta oturduğunda oğlu Muhammed bin Selman'ı Savunma Bakanı ve Ekonomi ve Kalkınma İşleri Konseyi Başkanı olarak atamış; Haziran 2017'de ise, Veliyaht Prens olarak atadığı yeğeni Muhammed bin Nayif yerine, oğlu Muhammed bin Selman'ı atamıştır. Kral Selman'ın birinci jenerasyon prensleri Veliyaht Prens olarak ataması bugüne kadar kardeşler arasında sırayla geçen ve Suudi Krallık üyelerinin fikir birliği ile belirlenen Veliyaht Prens makamında büyük bir değişiklik anlamına gelmektedir. Bkz.: Uzi Rabi, Chelsi Mueller, "The Geopolitics of Sectarianism in the Persian Gulf", **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Vol. 12, No. 1, 2018.

palmye ağacı mülkü, çapraz kılıçlar Suudi Ailesi ve Vahhabilik arasındaki işbirliğini temsil etmektedir.⁷

3.1.1. Suudi Arabistan'daki Sosyo-Politik Yapının Siyasal Rejim ve Dış Politika Üzerindeki Rolü

Suudi Arabistan Krallığı'nın nasıl kurulduğu ancak Vahhabi mezhebinin devletin kuruluş aşamasındaki rolü incelenerek anlaşılabilir. I. Suudi Devleti, devletin kurucusu Muhammed bin Suud ve Vahhabi mezhebinin kurucusu Muhammed bin Abdül-Vahhab arasında yapılan 1744 tarihli Diriyye Anlaşması ile kurulmuş ve 1818'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır. Bu açıdan bakıldığında aslında Vahhabizm ve Suudi Hanedanlığı'nın ortaklığı 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir başkaldırıdır.⁸ Bunun üzerine 1821'de II. Suudi Devleti kurulmuş ancak bu da 1891 tarihinde yıkıldıktan sonra, bugünkü III. Suudi Devleti'nin temelleri 1902'de Riyad'ın geri alınmasıyla atılmıştır.⁹ 1914'de Osmanlı İmparatorluğu ve Suudi Ailesi arasında yapılan anlaşmaya istinaden Abdülaziz bin Suud'a merkezi yönetime bağlılığı karşılığında Necid Valiliği unvanı verilmiştir.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın Ortadoğu'daki hakimiyeti sona erip İmparatorluk Medine'den çekilince, Suud Hanedanlığı 1925 senesine kadarki dönemde Taif, Mekke, Medine ve Cidde'yi ele geçirmiş¹¹ ve Suudi Arabistan Krallığı resmi olarak 1932 tarihinde kurulmuştur.¹²

⁷ Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a...**, p. 135.

⁸ Selda Güner, **Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil: Vehhabi-Suudiler (1744-1819)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, pp. x-xi.

⁹ Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a...**, pp. 30-31.

¹⁰ **Ibid.**, p. 45.

¹¹ Krallığın kurulma aşamasında işgal edilen topraklar üzerinde kontrol sahibi olabilmek için bir kardeşlik ağı (İhvan) kurulmuştur. 1912'de Necid şehrinde kurulan İhvan aslında göçebe toplumların, iskan politikasıyla 1907-1912 yılları arasında yerleşik hayata geçirilerek yönetime bağlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Suudi ailesinin bir nevi askeri teşkilatı pozisyonunda olan İhvan Teşkilatı Suudi Devleti'nin kurulmasında önemli bir role sahip olsa da, bir süre sonra Kral Suud'u ve bazı Vahhabi ulemayı eleştirmeye başlamış ve 1930'da tasfiye edilmiştir. Bkz.: Aydın Bayram, "The Rise of Wahhabi Sectarianism and Its Impact in Saudi Arabia", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No. 42, 2014; Mehmet Ali Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, 4. Bsk., İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.

¹² Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, p. 517.

Ülkenin kurucusu olan Abdülaziz el-Suud, Suudi Arabistan'ı kurmadan önce Necid bölgesindeki varlığını kabile şeyhleri ve büyük ailelerin işbirliği ile yürütmüştür.¹³ Hatta devlet kurulduktan sonra kabilecilik sistemi ülke genelinde halen geçerliliğini korumaya devam ettiği için merkezi yönetim yerel kabile şeyhleri ile işbirliği içerisinde olmaya devam etmiştir. Modern Suudi Arabistan daha önce bir araya gelememiş dört coğrafi bölgenin Suud Ailesi tarafından işgal edilmesiyle kurulmuştur. Bu bölgeler işgal sonrasında birleşmelerine rağmen, bölgesel kimlikler güçlerini korumuşlardır. Suudiler yeni kurulan devlet içerisinde istikrarı ve bütünlüşmeyi sağlamak ve yönetici ailenin meşruluğunu konsolide etmek için belirli bir ideoloji ve ulusal kimlik arayışına girmişlerdir. Bu bağlamda ülke içindeki ideoloji ve destek Vahhabiliğin tekrardan canlandırılmasıyla, ülke dışındaki destek ise petrol anlaşmalarının imzalanmasıyla sağlanmıştır. Vahhabilik sayesinde Suudiler ulusal kimliklerini İslami temeller üzerine kurmuşlar, bu durum oldukça muhafazakar bir toplum yapısına sahip olan Suudi Arabistan'a istikrarı sağlamak için gerekli meşruluğu tanımıştır.¹⁴

Vahhabi ideoloji Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasındaki yegane faktör değildir, dönemin bölgesel konjonktürü özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde olması, Britanya'nın Suudi Hanedanlığı'na verdiği destek ve ilgili topraklarda Reşid Hanedanlığı'nın güç kaybetmesi, Suudi Hanedanlığı'nın başarılı olup toprakları ele geçirmesini kolaylaştıran bölgesel ve yerel etkenler olmuştur. Vahhabi ideolojinin en büyük katkısı ise bölgedeki aşiretler arası birliğin sağlanmasındaki olumlu etkisidir.¹⁵ Krallığın kurulmasında Vahhabiliğin rolü dikkate alındığında ulemanın politik önemi de anlaşılmaktadır. Zamanla ulema içerisinde belli bir hiyerarşi oluşmuş ve Abdül-Vahhab'ın soyundan gelenler Suudi ailesiyle olan sıkı ilişkilerini devam ettirmişlerdir.

¹³ David E. Long, "US-Saudi Relations: Evolution, Current Conditions, and Future Prospects", **Mediterranean Quarterly**, Summer 2004, pp. 25-26.

¹⁴ Tzemprin, Jozic, Lambare, "The Middle East Cold...", p. 189.

¹⁵ Chen, **Saudi Arabia and Iran...**, pp. 11-12.

İslam'ın en önemli iki kutsal mekanı olarak görülen Mekke ve Medine'nin Suudi Arabistan topraklarında yer alması¹⁶ uluslararası anlamda Suudilerin İslam dininin temsilcilerinden biri olarak görölmelerini sağlamıştır. Petrol gelirlerinin etkisiyle¹⁷ sahip olduğu güç nedeniyle Suudi Arabistan, aslında İslam'da çok da fazla takipçiye sahip olmayan bir mezhep üzerinden, bölge dışından bakıldığında Sünniliğin temsilcisi olarak görölmüştür. Suudi Arabistan bölgede bir yandan etnik anlamda biz hissinin içerisinde yer alarak Arap etnik kimliği ile Ortadoğu'daki diğer ülkelerle bağ kurmak istemiş, ama aynı zamanda öteki kimliğini dini içerikle vurgulayarak iç siyasetinde kendi ulusal kimliğini oluşturmaya çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın Vahhabi mezhebini özellikle vurgulaması onun bölgede özgün bir karakter edinmesine ve böylelikle belli bir devlet kimliği yaratmasına katkı sağlamaktadır.

Suudi Arabistan oldukça geleneksel bir topluma sahiptir ve toplumun temel birimi kabilelerdir. Kabile bağlılığı çoğunlukla kan bağına¹⁸ dayanır ve en kabul gören sosyal kategoridir. Bugün dahi Suudi yöneticilerin başlarına sardıkları ve bedevi kültürünün önemli bir parçasını simgeleyen kırmızı-beyaz damalı baş örtüsü aslında Suudi yöneticilerin geleneklerine verdiklerini önemi gösterdikleri bir giyim tarzıdır. Kabile mensupları kendilerini diğer kabilelerden ve belli bir kabileye bağlı olmayan *hadire* denilen ailelerden ayırırlar. Hadire kavramı bir yandan soy bağı olmayana ifade ederken, diğer taraftan şehirde yaşayan tüccar, esnaf ve zanaatkar sınıfını da içine alır.¹⁹ Kendilerinin Hz. Muhammed soyundan geldiğini iddia edenler ise *eşraf* terimiyle anılır, eşraf da kan bağına dayanan sosyal bir kategoridir. Ulema

¹⁶ Hac ziyaretleri için her sene çok sayıda ülkeden 2 milyondan fazla insan Suudi Arabistan'a gelmektedir.

¹⁷ Suudi Arabistan dünya üzerinde kanıtlanmış petrol rezervlerinin %16'sını elinde bulundurmaktadır. ARAMCO Suudi Arabistan'ın bütün petrol rezervlerini işletmekte ve gelirlerinin %20'si ile gelir vergisinin %85'ini Suudi devletine vermektedir. Suudi Arabistan Krallığı'nın maddi gücü vatandaşlardan aldığı vergilere değil, petrolden aldığı bu gelire dayanmaktadır ve petrol fiyatlarındaki düşüşler Suudi Arabistan'ın gelirini büyük ölçüde etkilemektedir.

¹⁸ Suudiler Arap soyunun ilk iki soyu olarak Adnan ve Kahtan soylarından gelmeyi asillik kabul ederler. I. Suudi Devleti'nin kurucusu Muhammed bin Suud'un Adnan soyuna kan bağı olduğu iddia edilir.

¹⁹ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a...*, pp. 16-17.

sınıfı²⁰ ise herhangi bir kan bağıyla birbirlerine bağlı olmayan ancak kadı, müftü ve imamların içerisinde yer aldığı üst kategorideki bir sınıftır, bir diğer ifadeyle toplumun elit kesimidir.²¹ Aynı zamanda bir nevi baskı grubu gibi işlev görür. Suudi Arabistan'ın bu geleneksel toplum yapısı Suudi Ailesi'nin Krallık yönetimiyle ülkeyi yönetmesini ve ülke yönetiminde otoriter bir sistemin mümkün kılınmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak bu sistemin devamlılığını sağlayan en önemli faktör petrolden elde edilen zenginliktir. Suudi vatandaşları politik olarak belli bir baskı altında tutulsa da, ekonomik olarak iyi standartlarda yaşamaktadırlar (Bkz. Ek-2 / Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla). Ülkedeki çoğu hizmet sektörü yabancı ülkelerden gelen göçmenlerle yürütülmektedir ve Suudilerin petrol gelirinden pay aldıkları müddetçe geniş kesimlerce merkezi yönetime karşı çıkmadıkları görülmektedir.

Suudi Arabistan'ın toplumsal, politik ve ekonomik yapısı uluslararası anlamda önemli bir meta olan petrolün 1938'de çıkarılmaya başlanmasıyla dönüşüme uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı petrolden elde edilebilecek gelirleri 1945'e kadar ertelese de, 20. yüzyılın ikinci yarısı Suudilerin ekonomik anlamda büyük bir zenginliğe kavuştuğu bir dönem olmuştur. Suudi Arabistan'ın 1933 senesinde bir Amerikan şirketi olan *Standard Oil of California* Şirketi'ne (SOCAL) petrol imtiyazı vermesiyle, yönetici aile devletin kurulmasından sonraki pozisyonunu oldukça sağlamlaştırmıştır. Suudilerin SOCAL ile yaptığı bu anlaşma ülkenin Ortadoğu bölgesinde liderlik iddiasında bulunması için gerekli olan finansal desteğin ilk adımı olarak görülebilir. 1944'te Esso ve Mobil'in SOCAL'a ortak olmasıyla Şirket *Arabian American Oil Company* (ARAMCO - Suudi Arabistan Ulusal Petrol ve Doğalgaz Şirketi) adını almıştır. 1981 senesinde Suudi Arabistan tarafından kamusallaştırılan ARAMCO (Chevron, Texaco, Exxon ve Mobil'in oluşturduğu

²⁰ Suudi Arabistan'da ulema toplum içerisindeki gücünü "İyiliği Emretme, Kötülüğü Yasaklama Heyeti" ile kullanılır. Bu heyet içerisinde görevli ulema mensupları ülke çapında bir nevi zabıta gibi organize olmuştur ve umumi alanlarda "edep" kurallarına uymayanlara müdahale edilmesi (kadın-erkek ilişkileri, kıyafetlerin kontrolü, eğlence mekanları, içki ve sigara denetimi vb.) ve Ramazan ile Hac dönemi denetimlerinin yapılması gibi görevlere sahiplerdir. Bkz.: Mehmet Ali Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, 4. Bsk., İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.

²¹ Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a...**, p. 17.

şirketler grubu) bugün dünyadaki en büyük petrol bölgesini kontrol etmektedir.²² Petrolün getirdiği zenginliğin en önemli sonuçlarından birisi merkezi yönetimin güçlenmesi, ulemanın gücünün azalması ve yeni bir orta sınıfın doğuşu olmuştur.²³ Bugün Suudi Arabistan sahip olduğu ekonomik kaynakların da sayesinde merkezi anlamda güçlü bir ülke olmaya devam etmektedir, ulema sınıfının gücü ise dinin iç politikadaki krizleri çözmek amacıyla kullanılmasına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda yönetici aileyle işbirliği içinde olan Vahhabi ulema, merkezi yönetimin yürüttüğü politikaları meşrulaştırma aracı olarak işlev görmektedir. Petrol sayesinde kurulan bu düzenin, petrol gelirlerinde herhangi bir düşüş yaşanmadığı müddetçe de varlığını devam ettireceği öngörülebilir.

Suudi Arabistan'da yönetici aile ve Vahhabi ulema arasındaki yakın ilişki krallığın kuruluşundan beri farklı zamanlarda kendini göstermiştir. Kurucu Kral Abdülaziz bin Suud'un 1953'teki vefatının ardından tahta geçen Suudi krallar²⁴ bu ilişkiyi farklı düzeylerde devam ettirmişlerdir. İkinci kral Suud bin Abdülaziz el-Suud dönemi, Soğuk Savaş'ın en yoğun yaşandığı döneme denk gelmesinin de etkisiyle, Arap milliyetçiliği ve Mısır'la sürdürülen rekabet ile geçmiştir. Uluslararası ortamdaki sosyalizm rüzgarı Suudi Arabistan'da da hissedilmiş, 1953 ve 1956 senelerinde ARAMCO'da çalışan işçiler büyük grevler yapmışlardır. Kraliyet ailesi üyeleri arasında da anlaşmazlıklar baş gösterince yönetim çareyi ulema sınıfına başvurmakta aramıştır. Bu durum ulema sınıfının toplum nezdinde tekrardan güçlenmesine yol açmış, hatta 1964 senesinde ülkenin kötü gidişatından kral sorumlu tutularak, onu görevden alıp yerine Kral Faysal bin Abdülaziz el-Suud'u geçiren bir fetva yayımlanmıştır. Birçok prensin fetvayı desteklemesi üzerine Faysal yeni kral olarak yönetimin başına geçmiştir. Bu noktada aslında ulemanın kralı görevinden

²² Toby C. Jones, "Saudi Arabia Versus the Arab Spring", **Raritan**, p. 49.

²³ Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a...**, pp. 170-171.

²⁴ Kral Abdülaziz bin Suud, vefatının ardından tahta oturmayı bekleyen 44 erkek çocuğu bırakmıştır. Anneleri tarafında farklı kabile soylarından gelen bu erkek çocuklar arasında taht mücadelesi bugün halen varlığını devam ettirmektedir ve özellikle kimin veliaht olarak belirleneceğine yönelik kabileler arası bir mücadele söz konusudur. Mücadele genel olarak Sudeyri ve Şimmeri Kabileleri arasında geçmektedir. Suudi Arabistan'ın mevcut Kralı Selman, anne tarafından Sudeyri Kabilesi'nin mensubudur.

aldığı veya bir nevi darbe yaptığı düşünülmemelidir, darbeyi yapan kraliyet ailesinin diğer üyeleridir ve ulema sınıfını bu darbeyi meşrulaştırmak için kullanmışlardır.²⁵

Kral Faysal ülke içinde reform yanlısı bir kral olarak görülmüş, dış politikada ise Mısır ile rekabet olmak üzere Suudi Arabistan'ın bölgesel gücünü artırmak için Komünizm, Emperyalizm ve Siyonizm'e savaş açarak İslam Birliği oluşturmaya çalışmıştır. Faysal Müslüman halka sahip devletler arasında sadece Suudi Arabistan'ın İslami bir devlet olduğunu, Müslümanlığın krallığın sahip olduğu topraklarda doğduğunu, kutsal mekanların burada olduğunu ve bu sebeplerden dolayı oluşturulacak bir İslam Birliği için en uygun lider olduğunu iddia etmiştir.²⁶ Kral Faysal iç politikada ulemanın gücünü sınırlı düzeyde tutmaya çalışsa da, dış politikada sürdürülen politikalarda din olgusunun ön plana çıkarılması ulemanın elini güçlendirmiştir. Faysal'ın ardından kral olan Halid bin Abdülaziz el-Suud döneminde ise İran İslam Devrimi'nin yaşanması ve Suudi Arabistan içerisinde gerçekleşen ayaklanmalar iç politikada birlik beraberliğin sağlanması için yine Vahhabi ulemanın desteğini gerekli kılmıştır. İslam Devrimi sonrasında politik Şiilik Suudi Arabistan için büyük bir tehdit olarak görüldüğü için Vahhabi ulemanın Krallık içerisinde gücü önemini korumaya devam etmiş ve Arap Baharı gibi süreçlerde Vahhabi ulemanın fetvalarına başvurulmuştur. Ülke içi tehdit veya kriz zamanları dışında ise Kral Fahd bin Abdülaziz el-Suud, Kral Abdullah bin Abdülaziz el-Suud ve Kral Selman bin Abdülaziz el-Suud ulemanın gücünü kendi meşruiyetlerini destekleyecek şekilde belli bir sınırdan tutmaya çalışmışlardır.

Görüldüğü üzere Suudi Arabistan'da din olgusunun devlet genelinde yarattığı birlik beraberlik hissiyle bir araç olarak kullanılması sonucunda ulema kesimi yönetici aileyle işbirliği içerisinde hareket ederek belli bir güce ulaşmıştır. Geleneklerine bağlı bir toplumda dini geleneklere de önem verilmesi ulema sınıfının toplum içerisindeki gücünü devam ettirmesini kolaylaştırmıştır. Ancak Kral Faysal'ı tahta geçiren fetvalarının ardından ulema sınıfının gücünün Kraliyet Ailesi'ne olan etkisi, diğer Krallar tarafından bir iç politika aracı olmanın ötesinde aynı zamanda bir

²⁵ Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a...*, pp. 176-179.

²⁶ *Ibid.*, pp. 184-192.

tehdit olarak görülmüştür. Dolayısıyla Faysal'dan itibaren bütün krallar merkezi yönetimin gücünü ulema sınıfıyla paylaşmak istemeyerek, Vahhabi ulemanın iç politikadaki etkisini azaltmaya çalışmışlardır. Ancak ülkenin şeriat ile yönetilmesi, Vahhabiliğin ülke genelinde birleştirici kimlik olarak kullanılması ve Kraliyet Ailesi'nin özellikle de Kral'ın iç ve dış politikada dine verilen önemi söylemsel olarak sürekli vurgulaması, Vahhabi ulemanın gücünü her dönemde devam ettirmesini sağlamıştır.

3.1.2. Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'daki Siyasal ve İdeolojik Etkisi

Suudi Arabistan jeo-politik güvenlik endişeleri olan ve dış politikasında devrim karşıtlığını temel alan bir devlettir. Devletin en başından beri temel gayesi rejimin ve devletin hayatta kalması ve bölgesel güç dengesinin kendi lehine korunması olmuştur. Suudi Arabistan'ın iç güvenlik endişeleri, dış güvenliğe olan yaklaşımını belirlemektedir. Bu bağlamda dış politika büyük ölçüde iç politikaya göre tanımlanmaktadır ve bunu yaparken de ülke kaynakları, geleneksel meşruluk ve kontrol içiçe geçirilerek kullanılmaktadır. Tarihsel olarak Suudi Arabistan temkinli, pragmatik ve kişiler arası ilişkiler yoluyla yürütülen bir dış politika karakteristiğine sahip olmuştur.²⁷ Bu çerçevede Suudi Arabistan çıkarları doğrultusunda Ortadoğu'daki bölgesel etkisini hem politik hem de ideolojik açıdan artırmayı hedeflemektedir. İdeolojik açıdan Sünnilik nezdinde Vahhabiliği kullanırken, politik olarak da ekonomik kaynaklarının verdiği güçle Körfez bölgesi başta olmak üzere Ortadoğu'nun birçok devletine doğrudan veya dolaylı olarak etki etmeye çalışmaktadır.

Ülkenin doğal kaynakları Suudi Arabistan'ın uluslararası anlamda diğer ülkelerle olan ilişkilerinde hayati bir öneme sahiptir. Dünya üzerinde en fazla petrol rezervine sahip ve en fazla petrol üreten ikinci devlet olan Suudi Arabistan, aynı

²⁷ Crystal A. Ennis, Bessma Momani, "Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprising: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies", **Third World Quarterly**, Vol. 34, No. 6, 2013, pp. 1130-1131.

zamanda uluslararası ticarete petrol ihracat hacmi en fazla olan devlettir (Bkz. Ek-4). Petrol devlete büyük bir gelir sağlamanın yanı sıra, yönetici aile, uluslararası sermaye ve enerji piyasaları arasında önemli bir bağ kurulmasını sağlamaktadır. Böylece dış politikada petrol Suudilere oldukça fayda sağlayan bir pazarlık aracı olmaktadır. Petrol sayesinde Suudi Arabistan jeo-stratejik bir yere sahip olmakta, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurabilmekte, OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ve G20 (20 Maliye Bakanı ve Merkez Bankası Başkanı Grubu) gibi topluluklarda rol oynamakta ve böylece Ortadoğu'nun en kritik ülkelerinden biri olmaktadır. Bölgesel liderlik açısından ise, İslam İşbirliği Teşkilatı, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi ve Arap Devletleri Ligi'ndeki rolleriyle öne çıkmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan'ın küresel topluma entegrasyon için çaba sarf ettiği görülmektedir. Hindistan ve Çin ile ilişkilerin geliştirmeye çalışılması, Papa'nın ziyaret edilmesi gibi örnekler daha pragmatik ve ekonomi merkezli bir dış politika izlenmek istediğini göstermiştir.²⁸

Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'daki politik ve ideolojik etkisi, sahip olduğu zenginlik sayesinde sponsor olduğu Arap medyasıyla artmaktadır. Suudi rejimi finansal etki sahibi olduğu Arap medya yayın organlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmekte ve bunlara yeri geldiğinde baskı yapmaktadır. Bu yönlendirme kamuoyunu politikadan uzaklaştırmak yerine mezhepçi bir gündem oluşturmak için kullanılmaktadır. Suudi Arabistan'ın sahibi olduğu televizyon kanalları arasında eğlence sektöründe altı televizyon ve iki radyo kanalını yöneten Ortadoğu Yayın Merkezi, Orbit İletişim İşbirliği, Arap Radyo ve Televizyonu, Arap dünyasındaki en büyük eğlence şirketi olan Rotana Grubu ve News Corp; haber sektöründe Al-Arabiya, Al-Hadath TV kanalları, Lübnan Yayın Merkezi, Al-Mustaqbal TV, Lübnan'ın Al-Nahar ve Ad-Diyar Gazeteleri ve birçok Arap yanlısı dini kanallar bulunmaktadır.²⁹

²⁸ Ennis, Momani, "Shaping the Middle East...", pp. 1127-1134.

²⁹ Mohammed Yaghi, "Media and Sectarianism in the Middle East: Saudi Hegemony over Pan-Arab Media", *International Journal of Media & Cultural Politics*, Vol. 13, No. 1-2, 2017, pp. 39-42.

Görüldüğü üzere son yirmi yıl içerisinde Suudi rejimi birçok Arap gazetesi, eğlence ve haber kanalları ile çok sayıda dini kanalın ya tamamen ya da kısmen sahibi haline gelmiştir. Bunların yanı sıra diğer birçok basın-yayın kuruluşları Suudi rejiminden sağladıkları reklam geliri sebebiyle belli bir baskı altındadır. Bu bağlamda söz konusu mezhepçi politikalar olduğunda Suudi Arabistan sahibi olduğu medya gücüyle Arap dünyasında anti-Şii fikirlerin yayılmasında oldukça aktif bir rol alabilmektedir. Özellikle de Selefi dini televizyon kanalları İran dışında yaşayan Şiileri İran'ın yandaşı olarak göstermekte ve mezhepçi gerginliği artırmaktadır.³⁰ Mezhepçilik politikalarında aktörlerin birbirlerine karşı algılarında söylemlerin ne derece önemli olduğu göz önüne alınırsa, medya bu söylemlerin yayılmasındaki en etkili araçlardan biridir. Belli bir konunun sürekli olarak gündemde tutulması ve olumsuz bir etkiyle aktarılması, bir süre sonra toplumun geniş kesiminin olaylara yansıtıldığı şekilde bakmasına neden olabilmektedir. Eğer bireyler söz konusu olayla doğrudan karşılaşmadılarsa, medya onlar için bilgi edinebilecekleri en hızlı ve kolay erişim kaynağıdır. Bu bağlamda medyanın kimin kontrolünde olduğu, halkın kim tarafından kontrol edildiğini göstermektedir.

Suudi Arabistan'ın mezhepçilik politikalarındaki en önemli rolü Vahhabi ulema üstlenmektedir. Suudi Arabistan'da anti-Şii bir söylem benimseyen Vahhabi ulema iki gruba ayrılabilir. Birinci grup Vahhabi geleneğine yakından bağlı resmi ulemeden oluşmaktadır. Bu kişiler Üst Ulema Konseyi, yargı, dini polis gibi devlet organlarında görevli olan ulemeden oluşur. İkinci grup ise İslami Uyanış Hareketi gibi devlet dışında etkili olan ulema kesimdir. İki grup da bölgesel anlamda anti-Şii bir söyleme sahiptir. Özellikle son yıllarda Twitter ve Facebook gibi sosyal medya mecralarının giderek daha fazla sayıda kişi tarafından kullanılıyor olması Sünni ulema tarafından anti-Şii fetvaların online olarak verilmesine ve daha fazla kişiye ulaşmasına neden olmuştur. Bu sebeple Suudi kamuoyunda anti-Şii söylemler özellikle Arap Baharı sonrasında birçok kişi tarafından yerel ve bölgesel anlamda benimsenmiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın Doğu Eyaleti'nde Sünni-Şii ilişkilerinin olumsuz etkilenmesine ve anti-Şii söylemlerin diğer Körfez

³⁰ Yaghi, "Media and Sectarianism...", p. 51.

lkelerindeki halklar arasında da yayılmasına neden olmuştur.³¹ Suudi Arabistan'ın mezhepçi politikalar çerçevesinde Ortadoğu bölgesindeki ülkelere olan etkisini değerlendirebilmek için öncelikli olarak bu etkiyi yaymaya çalıştığı Körfez lkeleriyle olan ilişkilerine ve bu bağlamda ne derece başarılı olduğuna bakılmalıdır.

3.1.2.1. Körfez İşbirliği Konseyi ve Suudi Liderlik abaları

Michael Herb Körfez Bölgesi'ndeki devletleri *hanedan monarşileri* olarak tanımlamaktadır. Herb'in bu terimi kullanmasındaki neden, Körfez lkelerindeki yönetici ailelerin ülkenin ekonomisi, sosyal ve politik hayatı ve sonuç olarak devletin anahtar kademelerini tekelleştirmeleridir. Yönetici aileler kurmuş oldukları ağlarla diğer g odaklarının söz sahibi olmasını engellemektedirler. Ayrıca Körfez lkelerindeki kültürel, dini, kabilesel ve mezhepsel bağlar sayesinde monarşiler yerel ve bölgesel meşruluklarını pekiştirmektedir. Özellikle dini bağlar toplumda önemli bir yere sahip olduğu için yönetici elitler tarafından meşruluklarını sağlamlaştırmak için kullanılmaktadır. Örneğin Bahreyn'deki yönetici aile Peygamber soyundan geldiklerini iddia ederken, Suudi Ailesi İşlam'ın en kutsal mekanlarının koruyucusu olduklarını belirtmektedir.³² Ancak bütün bunların yanı sıra, Körfez devletlerindeki yönetici ailelerin asıl güçleri başta petrol olmak üzere ülkelerin doğal kaynaklarından gelmektedir.

Soğuk Savaş'ın tekrar şiddetlenmeye başladığı, SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği, İran'da İşlam Devrimi'nin gerçekleştiği ve İran-Irak Savaşı'nın başladığı dönemde Körfez devletlerinin varlıksal tehdit algıları onları bir arada hareket etmeye zorlamıştır. Böylece 1981 senesinde altı Körfez lkesi – Suudi Arabistan, Katar³³,

³¹ Darwich, Fakhoury, "Casting the Other...", pp. 719-720.

³² Benedetta Berti, Yoel Guzansky, "Gulf Monarchies in a Changing Middle East: Is Spring Far Behind", *Orbis*, Winter 2015, p. 42.

³³ Katar Devleti'nin yönetim şekli emirliktir. Bağımsızlığını 1971 senesinde elde etmiştir. 19. yüzyılın ortalarından beri el-Sani ailesi tarafından yönetilmektedir. Devlet başkanı 2013 senesinden beri Emir Tamim bin Hamad el-Sani'dir. Ülkede herhangi bir politik parti bulunmamaktadır. Ülkenin Temmuz 2015 itibariyle yaklaşık 2.2 milyon olan nüfusunun %40'ı Arap, %20'si Hint, %20'si Pakistanlı, %10'u Fars'tır. Halkın %75'i Müslüman, %10'u Hristiyan'dır. Ülkedeki Müslümanların hakim mezhebi Vahhabilik'tir. Bkz.: The World Factbook, "Qatar", (evrimii), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/qa.html>, 07.03.2016. Katar zengin

Umman³⁴, Bahreyn³⁵, Kuveyt³⁶ ve BAE³⁷ – Körfez İşbirliği Konseyi'ni ("KİK") kurmuşlardır.

Emanuel Adler ve Michael Barnett KİK'i gevşek bir güvenlik topluluğu olarak tanımlamakta ve büyük ölçüde rejim güvenliği amacıyla kurulan KİK'in yıllar içerisinde güvenlik topluluğunu andıran bir örgüte dönüştüğünü belirtmektedirler. İnşacılar bölgesel bütünleşmenin bölgesel bilinç ile oluştuğunu söylerler, bir diğer ifadeyle belli bir bölgeye duyulan aidiyetin, benzer duyguyu paylaşanlar arasında ortak bir bilinç oluşturduğunu belirtirler. Ortak kader, çıkar ve değerler ile benzer ekonomik ve politik sistemlerin üye devletleri bir araya getirdiği düşünülmektedir. Körfez bölgesindeki kabile ve aile bağlarının sınırları aşmakta olup bölge halkının çoğunlukla Arap ve Sünni Müslümanlardan oluştuğu ve bu durumun KİK içerisinde

doğal kaynakları ile dünya üzerinde en çok doğalgaz rezervine sahip üçüncü ülke konumundadır. Nüfusun yaklaşık %85'i göçmen işçilerden oluşmaktadır, bu durum ülke zenginliklerinin nüfusun %15'inin elinde yoğunlaştığını göstermektedir. Körfez Savaşı'nda sonra ABD üssü haline gelmiştir. Bkz.: İsmail Ermağan, Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arap Baharı", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2014.

³⁴ Umman Sultanlığı'nın yönetim şekli meşruti monarşidir, ancak devlet başkanlığı, başbakanlık, savunma, maliye ve dışişleri bakanlığı görevleri Sultan Kabus bin Said el-Said tarafından yürütülmektedir. Bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Umman'ın Siyasi Görünümü", (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/oman-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 21.03.2019. Ülkede herhangi bir politik parti bulunmamaktadır. Temmuz 2017 itibarıyla 4.6 milyon nüfusa sahip Umman'da halkın %86'sı Müslüman, %6,5'i Hristiyan ve %5,5'i Hindu'dur. Müslümanların %45'i Sünni, %45'i İbadi (İbadiler Haricilerin bugün etkisi devam eden bir koludur) ve %5'i Şii'dir. Nüfusun %45'i göçmenlerden oluşmaktadır. Bkz.: The World Factbook, "Oman", (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ma.html>, 21.03.2019.

³⁵ Bahreyn Krallığı'nın yönetim şekli anayasal monarşidir. Bahreyn uzun yıllar İngiliz sömürgesi olarak kaldıktan sonra 1971 senesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1783 senesinden beri yönetimde Sünni el-Halife ailesi bulunmaktadır. Ülkenin devlet başkanı Kral Hamad bin İsa el-Halife, hükümet başkanı Halife bin Salman el-Halife'dir. Temmuz 2015 itibarıyla 1.3 milyon nüfusa sahip Bahreyn'de halkın %45'i Bahreynli, %45'i Asya kökenlidir. Yine halkın %70'i Müslüman, %15'i Hristiyan ve %10'u Hindu'dur. Nüfusun %50'si göçmenlerden oluşmaktadır. Bkz.: The World Factbook, "Bahrain", (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ba.html>, 07.03.2016. Bahreyn 1995'ten beri ABD Deniz Kuvvetleri'nin 5. Filosu'na ev sahipliği yapmaktadır.

³⁶ Kuveyt Devleti'nin yönetim şekli anayasal emirliktir. 1961 senesinde bağımsızlığına kavuşan Kuveyt'te devlet başkanı Emir Sabah el-Ahmed el-Cabir el-Sabah; başbakan Cabir el-Mübarek el-Hamad el-Sabah'tır. Ülkede herhangi bir politik parti bulunmamaktadır. Temmuz 2018 itibarıyla yaklaşık 3 milyon nüfusa sahip Kuveyt'te nüfusun yaklaşık %70'i göçmenlerden oluşmaktadır. Toplumun %75'i Müslüman, %18'i Hristiyan'dır. Bkz.: The World Factbook, "Kuwait", (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html>, 21.03.2019.

³⁷ Birleşik Arap Emirlikleri bir araya gelmiş 7 emirlikten oluşmaktadır. Bağımsızlığını 1971 senesinde elde etmiştir. Devlet başkanı Halife bin Yazid el-Nehyan (Abu Dabi Emiri); başbakan Muhammed bin Raşid el-Mektum'dur (Dubai Emiri). Ülkede herhangi bir politik parti bulunmamaktadır. Temmuz 2018 itibarıyla 9.7 milyon olan nüfusun %76'sı Müslüman, %9'u Hristiyan'dır. Toplumun %85'i göçmenlerden oluşmaktadır. Bkz.: The World Factbook, "United Arab Emirates", (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ae.html>, 21.03.2019.

bölgesel bir bilinç kurulması için yardımcı bir etken olduğu söylenebilir.³⁸ Ancak bu bölgede çoğunlukla halkların yöneticilerini seçmedikleri gerçeği de unutulmamalıdır. Bu bağlamda KİK'in kuruluşunda toplumlar arası ortak bilinçten ziyade yönetici elitlerin benzer konuları tehdit olarak algılamasının yattığı söylenebilir. Bu sebeple Adler ve Barnett'in öne sürdüğü üzere KİK'in güvenlik topluluğuna dönüştüğü tartışmalı bir konudur.

KİK devletlerini bir araya getiren nedenler bölge devletlerinin coğrafi çıkarları, gelirlerinin çoğunlukla petrole dayanması, mezhep birliğine sahip olmaları, Filistin Meselesi'ndeki ortak yaklaşımları ve hepsinden önemlisi ortak dış tehditin varlığıdır. Özellikle de İran'dan algılanan tehdit dış tehdit olmanın ötesinde iç tehdit olarak da görülmüştür. İran İslam Devrimi sonucunda devrimin diğer Şii Müslümanlar üzerinde yapabileceği etki Körfez ülkeleri tarafından varoluşsal bir tehdit olarak algılanmış ve Körfez ülkelerinde yaşayan Şiilerin İslam Devrimi'nin yaydığı ideolojik etkiyle ayaklanmasından korkulmuştur.³⁹

Bu ortak tehditlerle bir araya gelen KİK devletleri içerisinde Suudi Arabistan örgütün kuruluşundan itibaren örgüt içerisindeki en güçlü ülke olmasının da verdiği özgüvenle bir nevi örgütün liderliğini yürüten politikalarda bulunmaktadır. Ancak bu liderlik iddiası diğer Körfez ülkeleri tarafından hiçbir zaman tam anlamıyla kabul edilmemiştir. Örneğin Arap Baharı sırasında Riyad'da 2011 senesinde gerçekleştirilen KİK toplantısında Suudi Arabistan Kralı Abdullah bu işbirliğinin birliğe dönüştürülmesine yönelik bir çağrı yapmıştır. Ancak Konsey'in diğer üyeleri Arap Baharı gibi bütün Körfez ülkeri ve rejimleri için tehdit oluşturan bir süreçte dahi, olası bir birlikte Suudi Arabistan'ın dominant bir rol oynayacağı endişesiyle bu teklifi görmezden gelmişlerdir.⁴⁰ Suudi Arabistan'ın KİK içerisindeki bu konumu, Suudilerin Arap ve Sünni yönetici aileler tarafından yönetilen devletler arasındaki liderlik iddiasına rağmen, diğer devletler tarafından bu şekilde görülmediğini göstermektedir.

³⁸ Esra P. Albayrakoglu, "Gulf Integration in Post-Arab Spring: Deepening or Decaying?", **Güvenlik Stratejileri**, Yıl 10, Sayı 19, pp. 4-12.

³⁹ **Ibid.**, pp. 2-10.

⁴⁰ **Ibid.**, pp. 15-18.

KİK devletleri arasındaki ilişkilerde bugün gelinen olumsuz koşullar değerlendirildiğinde devletler arası işbirliğinin devam etmediği ve örgütün bölgesel anlamını yitirdiği öne sürülebilir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri KİK devletlerinin İran ile olan ilişkilerindeki farklı yaklaşımları ve bunun sonucunda yaşanan diplomatik kriz durumudur. Bugüne kadar KİK devletlerinin bir arada hareket etmesini sağlayan en etkili ortak tehdit İran olmuştur. Başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok Körfez ülkesi İran'ı halen varlıksal bir tehdit olarak görmeye devam etmektedir. Temmuz 2015'te İran'ın BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya ile imzaladığı nükleer anlaşma⁴¹ İran'ın Batı ile olan ilişkilerini geliştirirken, kendi bölgesinde tehdit olarak görülmesine sebebiyet vermiş ve Körfez ülkelerini fikir ayrılığına düşürmüştür. Körfez ülkeleri İran'ın nükleer kapasiteye sahip olmasına karşı çıkmış ve İran ile yapılan anlaşmanın Batılı devletlerce İran'ın bölgedeki hegemonyasının kabulü olarak görüleceğinden endişe etmişlerdir. Çoğu Körfez ülkesi İran'la yapılan nükleer anlaşmadan sonra İran'ın eskisinden daha agresif davranacağını ve bölgesel etkisini artıracığını düşünmüştür.⁴² Ancak Körfez devletlerinin İran'a karşı belli bir tavır sergiledikleri söylenemez. Kuveyt ve Bahreyn daha çok Suudilerin tarafında yer alsalar da, Umman, Katar⁴³ ve BAE⁴⁴ daha

⁴¹ ABD'nin anlaşmadan 2018 senesinde çekilmesi sonucunda anlaşmanın mevcut olarak herhangi bir geçerliliği kalmamış olsa da, Temmuz 2015'te İran, BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ve Almanya ile Kapsamlı Ortak Eylem Planı imzalamış ve bu plana göre ekonomik yaptırımların hafifletilmesi karşılığında nükleer programında kısıtlamaya gitmeyi kabul etmiştir. Bu dönemde İran'ın Batı ile ilişkileri iyileşme sürecine girse de yaptırımların aslında sadece bir kısmı kaldırılmıştır. ABD anlaşmanın hala geçerli olduğu sürede ikincil yaptırımlar olarak adlandırılan daha çok nükleer çalışmalar nedeniyle konulan yaptırımları kaldırmıştır, oysa ki uzun zamandır devam eden doğrudan ABD şirketlerinin İran ile ticaret ve yatırım yapmasıyla ilişkili olan yaptırımlar (birincil yaptırımlar) kaldırılmamıştır. Bkz.: Khaled A. Beydoun, Hamada D. Zahawi, "Divesting from Sectarianism: Reimagining Relations Between Iran and the Arab Gulf States", **Journal of International Affairs**, Vol. 69, No. 2, Spring/Summer 2016.

⁴² Abdullah K. Al-Shayji, "The GCC-U.S. Relationship: A GCC Perspective", **Middle East Policy**, Vol. XXI, No. 3, Fall 2014, pp. 60-66.

⁴³ Katar'ın İran ile olan ilişkileri iki ülkenin Basra Körfezi'nde dünya üzerindeki en büyük doğalgaz yatağını (Kuzey Kubbe / Güney Fars) paylaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bkz.: Alia Chughtai, "Face to Face: Saudi Arabia-Iran", **Al-Jazeera**, 25.04.2018, (Çevrimiçi), <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2018/04/face-face-saudi-arabia-iran-180425140132414.html>, 25.02.2019. Doğalgazın düzenli bir şekilde çıkarılması ve ihracatının devamlılığı için iki ülke arasındaki ilişkilerin belli bir istikrar içerisinde olması gerektiği anlaşılır bir durumdur. Dünya üzerindeki kanıtlanmış doğalgaz rezervinin %15'ini elinde bulunduran Katar'a Suudi Arabistan tarafından uygulanan ambargonun temeli, aslında yine petrol ve doğalgaz kaynakları ve boru hatlarının kontrolüne ilişkin bir güç mücadelesine dayanmaktadır.

⁴⁴ BAE İran'ın en fazla ithalat yaptığı ülkedir (Bkz. Ek-2).

bağımsız bir politika sergilemektedir.⁴⁵ Bu bağlamda özellikle Suudi Arabistan ve Katar arasında Katar'ın İran ile olan ilişkileri sebebiyle devam eden politik bir kriz söz konusudur. Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır, terörizmi ve İran'ı desteklediği için Katar ile olan diplomatik ve ekonomik ilişkilerini durdurmuştur.⁴⁶ Bu durum KİK devletleri arasındaki ilişkileri oldukça olumsuz etkilemiş ve örgüt devletlerinin ortak tehdit algıladıkları bir konuda dahi bir arada hareket edemediklerini göstermiştir.

Aralık 2018'de Riyad'da düzenlenen 39. KİK Zirvesi'nde Suudi Arabistan Kralı Selman, "Ortadoğu bölgesindeki terör ve aşırı güçlerin Körfez ülkelerinin ortak güvenliğini tehdit ettiğini" belirtmiş, "İran'ın bu güçlerin nezdinde düşmanlık politikalarını sürdürerek komşu ülkelerin içişlerine karıştığını" iddia ederek Körfez ülkelerini İran'a karşı beraber hareket etmeye çağırıştır.⁴⁷ Öte yandan Zirve'ye Katar Emiri, BAE Devlet Başkanı ve Umman Sultanı'nın katılmamış olması ise zaten altı üyesi olan bu Konsey'in üyelerinin yarısının devlet başkanı seviyesinde temsil edilmediğini göstermektedir. Bu durum KİK'in bölgesel anlamda etkisini yitirmekte olduğunun bir başka kanıtıdır. Sonuç olarak KİK üyeleri arasındaki ilişkiler ve Suudi Arabistan'ın örgüt içerisindeki konumu değerlendirildiğinde, üye devletlerin bölgesel anlamda bir arada hareket edemedikleri, kendi aralarında ortak bir anlayışa varamadıkları ve haliyle KİK'in güvenlik örgütü olarak kabul edilemeyeceği gerçeğinin yanı sıra Suudi Arabistan'ın da örgüt içerisinde liderlik konumu olmadığını söylenebilir.

Görüldüğü üzere ortak çıkar ve tehdit algıları Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerini 1980'lerin başında biraraya getirmiş, bunların arasından Suudi Arabistan ekonomik ve siyasi gücüyle sıyrılarak diğer ülkelere liderlik yapmaya çalışmıştır. Ancak KİK'in bölgesel anlamda başarılı olduğunu veya Suudi Arabistan'ın bu

⁴⁵ Paul Aarts, Joris van Duijne, "Saudi Arabia After U.S.-Iranian Detente: Left in the Lurch?", **Middle East Policy**, Vol. XVI, No. 3, Fall 2009, p. 69.

⁴⁶ Reuters, "Saudi Arabia Says It is Beacon of 'Light' against Iran despite Khashoggi Crises", 27.10.2018, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-bahrain-summit/saudi-arabia-says-it-is-beacon-of-light-against-iran-despite-khashoggi-crisis-idUSKCN1N10DD>, 26.02.2019.

⁴⁷ CNN Türk, "39. Körfez İşbirliği Konseyi Zirvesi Sona Erdi", 09.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/39-korfez-isbirligi-konseyi-zirvesi-sona-erdi>, 26.02.2019.

Konsey içerisinde liderlik yapabildiğini söylemek mümkün değildir. Konsey'deki ülkeler bölgesel konjonktüre göre genellikle birbirlerinden bağımsız olarak kendi ulusal çıkarları çerçevesinde hareket etmişlerdir ve bugün geline noktada KİK, üye devletler arasında yaşanan sorunların da etkisiyle bölgede etkili bir aktör olamamıştır. Öte yandan Suudi Arabistan KİK içerisinde liderlik rolü üstlenememiş olsa da, Suudi yönetiminin Körfez bölgesindeki Arap devletler içerisinde en güçlü devlet olduğu ve ekonomik gücünün de etkisiyle bölge politikalarını etkileyebildiği göz ardı edilmemelidir. Bu etkinin daha iyi anlaşılması için Suudi Arabistan'ın Arap Baharı döneminde Körfez bölgesine ilişkin yürüttüğü politikalar aşağıda bölümde ele alınacaktır.

3.1.2.2. Arap Baharı Döneminde Suudi Arabistan ve Suudi Arabistan'ın Körfez Ülkelerine Etkisi

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve temeli yoksulluk, yolsuzluk, kötü yönetim ve baskıya dayanan halk ayaklanmaları yakın coğrafyaya hızla yayılmış ve bazı otoriter yönetimlerin sonu olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreç birçok Ortadoğu devletine “Bahar” yerine istikrarsızlık getirmiş, bazılarında ise iç savaşlara neden olmuştur.

Arap Baharı Ortadoğu'daki güç ve otorite yapılarını bozan normların oluşmasına ve sınır ötesi bağlılık kalıplarının öne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ortadoğu'daki kurulu düzenin politik, ekonomik ve sosyal boyutlarda kısmen çökmesi sürekli değişim halinde olan uluslararası arenada yeni bir değişim rüzgarı yaratmış ve Ortadoğu'daki güç politikalarını yeniden belirlemiştir.⁴⁸

Arap Baharı'nın hızla yayılmasında medya yayın organlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Katar merkezli El-Cezire ve ona rakip olarak faaliyet gösteren El-Arabiya gibi yeni medya olarak adlandırılacak televizyon kanalları halkın bölgede olanbitenden yakından haberdar olmasını sağlamış, sosyal medya ise lidersiz

⁴⁸ Aras, Falk, “Authoritarian ‘Geopolitics’...”, pp. 322-323.

bir kesimin kısa sürede örgütlenmesine olanak tanımıştır. Bu yeni medya sayesinde Ortadoğu halkları politik alana daha fazla ilgi duymaya, bu alanda doğrudan söz sahibi olmaya ve çevresinde yaşananları kendi durumlarıyla karşılaştırmaya başlamıştır.⁴⁹ Özellikle sosyal medya toplumların kendi ülkelerinde ve çevrelerindeki gelişmeleri çok kısa sürede öğrenip, belli bir tepki oluşturarak hızlıca mobilize olmalarını sağladığı için Arap Baharı gibi bölgesel etkiye sahip çatışmalarda aktif bir role sahip olmuştur.

Arap Baharı Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini (Bahreyn dışında) çok ciddi etkilememekle beraber, Körfez devletlerinin en büyük kaygılarından biri koşullarından memnun olmayan halkların dış güçlerden de destek alıp ayaklanarak merkezi yönetimleri devirmesi olmuştur. Monarşi ile yönetilen Körfez ülkelerindeki yönetici aileler “diğer Ortadoğu devletlerinin halkları oldukça zor şartlar altında yaşarken” kendi vatandaşına güvenlik sağladığını ve devletin coğrafi veya ideolojik açıdan her daim yabancılar tarafından tehdit altında olduğunu iddia ederler. Bu yabancı teriminden kasıt ülkeler bazında genellikle İran veya Batılı ülkeler; politik fikirler bazında ise liberal demokrasi ve DAEŞ gibi aşırı örgütler; dini yorumlar bazında ise Şii’lik’tir.⁵⁰ Bir diğer ifadeyle topluluklar arası güvensizlik ve dış tehdit korkusunun yaratılması, yönetici elitlere “güvenliği sağlayan tek taraf benim” imajı çizmektedir.⁵¹ Bu durum Körfez ülkelerinde özellikle ülke içi tehdit algısı söz konusu olduğunda İran’ın sorumlu tutulmasına ve mezhepçi politikaların artmasına sebebiyet vermektedir. Benzer bir durum Arap Baharı döneminde de yaşanmış ve Körfez ülkelerinin iç istikrarının İran tarafından tehdit edildiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda İran mezhepçi faaliyetlerle suçlanırken, bunun karşılığında başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri tarafından da mezhepçi politikalar yürütülmüştür. Görüldüğü üzere rejim güvenliği korkusu merkezi hükümetleri iç politikada mezhep faktörünü araçsallaştırmaya iterken, bölgede yaşanan değişim ve oluşan güç boşlukları mezhepçi politikalarda artış yaşanmasına sebep olmuştur.

⁴⁹ Mary Ann Tétreault, “The Winter of the Arab Spring in the Gulf Monarchies”, **Globalizations**, Vol. 8, No. 5, October 2011, p. 630.

⁵⁰ Gengler, “The Political Economy of Sectarianism...”, p. 184.

⁵¹ Wehrey, “Introduction”, p. 9.

Kendi halkları tarafından politik ve ekonomik konularda baskı yapılan Körfez ülkeleri yöneticileri, kamuoyu desteğini sağlamak için ekonomi dışı yöntemler aramaktadırlar. Mezhepler gibi toplum içerisindeki sosyal farklılıkları ön plana çıkarmak baskı altındaki yönetimlere kısa vadeli de olsa nefes aldırılmaktadır. Bir diğer ifadeyle otoriter rejimlerin politik liderleri toplumların korkularından beslenmektedir. Mezhep grupları olası bir dönüşüm veya politik devrimde sahip oldukları politik ve ekonomik statülerini kaybetmekten korktukları için yönetici elitlerin yanında yer alabilmektedirler.⁵² Yöneticiler böylece kendilerini yegane düzen sağlayıcı olarak göstermektedirler.

Arap Baharı Suudi Arabistan'ın da içerisinde yer aldığı Körfez ülkelerinde nispeten daha yumuşak yaşanmıştır. Bunun birinci sebebi Körfez'deki halkların diğer Ortadoğu ülkelerindeki kadar ekonomik problemlere sahip olmamalarıdır. Sonuçta Körfez Bölgesi dünya üzerinde kanıtlanmış ham petrolün %65'ini, doğal gaz rezervinin ise %33'ünü barındırmaktadır. Körfez ülkelerinde kişi başı ortalama gelir ve hayat standartları diğer Ortadoğu ülkelerine göre daha yüksek olup, yoksulluk düzeyi de daha düşüktür. Bu sayede Körfez ülkelerindeki ekonomik istikrar ayaklanmaların şiddetini yumuşatmış, büyüklüğünü sınırlamıştır. Protestolara maruz kalan Körfez ülkelerinde ise monarşilerin doğrudan ekonomik yardımlara yönelmesi gösterilerin kısa sürede bastırılmasını sağlamıştır.⁵³ Örneğin Suudi Arabistan'da kamu çalışanlarına iki ay fazladan maaş verilerek 130 milyar dolar harcanmış, düşük gelirli aileler için 500.000 ek konut sözü verilmiş ve dini kurumlara olan finansal destek artırılmıştır.⁵⁴ Ancak aynı zamanda Ortadoğu'nun genelinde baskıyla, yasaklarla, suçlamalarla, protestocuları vatan hainleri olarak göstererek veya tutuklatarak ve son çare olarak güç kullanarak ayaklanmalar sonlandırılmaya çalışılmıştır.⁵⁵

⁵² Gengler, "The Political Economy of Sectarianism...", p. 183.

⁵³ Bertl, Guzanaky, "Gulf Monarchies...", pp. 44-45.

⁵⁴ Mehran Kamrava, "The Arab Spring and the Saudi-Led Counterrevolution", *Orbis*, Winter 2012, p. 98.

⁵⁵ Tétreault, "The Winter of the Arab Spring...", p. 632.

Arap Baharı'yla beraber Suudi Arabistan ülkede yaşanan en büyük ayaklanmalara şahit olmuştur. Ayaklanmaların birçoğu Doğu Eyaleti'ndeki Şiiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, ülkenin diğer bölgeleri de protestolardan etkilenmiştir. Bu bağlamda Arap Baharı'na yönelik Suudi Arabistan'ın yürüttüğü iki temel dış politika olmuştur. Bunlardan birincisi kendi rejiminin güvenliği ve istikrarı için çevresindeki monarşi yönetimlerin korunmasıdır. Suudi Arabistan; Zeynel Abidin Bin Ali'ye sığınma teklifinde bulunmuş, Hüsnü Mübarek rejimine finansal destek sağlamış, Ürdün ve Fas'ı Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye olmaya davet etmiş, Yemen'e destek sağlamış, Umman'a ülkedeki karışıklıklar için mali destek sağlarken, Bahreyn'e hem mali hem de askeri yardımda bulunmuştur. Bunların yanı sıra, Libya'da Muammer Kaddafi ve Suriye'de Beşar Esad rejimlerine karşı politikalar yürütmüş, onlarla mücadele edenleri desteklemiştir. Bir diğer ifadeyle Suudi Arabistan Arap Baharı'nı rejimi için büyük bir tehlike olarak görürken, aynı zamanda yeniden şekillenen Ortadoğu'da söz sahibi olmak için büyük çaba sarf etmiştir. Suudi Arabistan'ın ikinci dış politika yaklaşımı ise bölgedeki değişimi İran'la olan rekabeti üzerinden okuması ve sürece mezhepsel yönden bakmasıdır. Böylece Suudi Arabistan, İran'ı ve Şii toplulukları sürdürülebilir istikrarı için birer tehdit olarak görmüştür.⁵⁶ Suudi Arabistan'ın Arap Baharı döneminde mezhepçi politikalar yürütmesinin altında yatan temel sebep, işte tam olarak bu rejim istikrarına dair duyduğu endişe olmuştur.

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı sürecinde en fazla etki sahibi olduğu devlet Bahreyn'dir. Bahreyn'deki ayaklanmalar Şubat 2011'de başlamış ve takip eden aylarda devam etmiştir.⁵⁷ Protestocular Şii nüfusa karşı yapılan ayrımcılığa bir son verilmesini istemiş, daha geniş bir politik katılım ve ülkenin demografisinin Sünnilerin lehine değiştirmek amacıyla Sünni göçmenlere kolay bir şekilde vatandaşlık verilmesine karşı çıkmışlardır. Eylemcilerin en önemli isteği Başbakan Halife bin Salman el-Halife'nin istifa etmesi ve anayasal bir monarşinin kurulması

⁵⁶ Ennis, Momani, "Shaping the Middle East...", pp. 1128-1136.

⁵⁷ Bahreyn'de Arap Baharı döneminde yaşanan olaylar için bkz.: Brandon Friedman, "Battle for Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf and Iran", **World Affairs**, March/April 2012.

olmuştur.⁵⁸ Ancak protestocular Şii çoğunluklu İran destekli hainler olarak görülmüş,⁵⁹ yönetici aile İran'ın mezhepsel ve teritoryal emelleri olduğunu ve İran'ın Bahreyn için dış tehdit oluşturduğunu iddia etmiştir.⁶⁰ Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el-Halife halkın isteklerine baskıyla karşılık vermiş ve KİK üyelerinden yardım istemiştir.⁶¹ Suudi Arabistan'ın liderlik ettiği *Yarımada Kalkan Gücü* kısa sürede ayaklanmayı bastırarak, aktivistler tutuklanmış, gelecekte yapılabilecek politik gösteriler yasaklanmıştır.⁶² Bahreyn'de yapılan müdahalenin asıl sebebi Suudi Arabistan'daki Şiilerin de benzer bir şekilde ayaklanmasını engellemek olsa da, Yarımada Kalkan Gücü hareketi Suudilerin Körfez bölgesindeki mevcut statükonun değiştirilmesine izin vermemek için askeri müdahale opsiyonunu dahi kullanmaktan çekinmediğini göstermektedir.

Arap Baharı döneminde Suudi Arabistan'ın doğrudan yardımda bulunduğu bir başka Körfez devleti ise Umman⁶³'dir. Suudi Arabistan Umman'a KİK aracılığıyla en çok maddi desteği sağlayan ülke olmuştur.⁶⁴ Arap Baharı süreci düşünüldüğünde Bahreyn ve Umman dışındaki diğer ülkeler Suudi Arabistan'ın yardımına ihtiyaç duymamışlardır: KİK monarşileri arasında politik olarak en açık ve en geniş yetkili

⁵⁸ Bahreyn'deki Şii protestocuların ve el-Vifak Koalisyonu gibi muhalif partilerin temel talepleri, seçimle iş başına gelecek bir hükümet kurulması, seçilmiş bir parlamentonun seçeceği bir başbakana sahip olmak, daha fazla özgürlük ve politik haklar verilmesi yönünde olmuştur. Bkz.: Ahmed K. Al-Rawi, "Sectarianism and the Arab Spring: Framing the Popular Protests in Bahrain", **Global Media and Communication**, Vol. 11, No. 1, 2015.

⁵⁹ Arap Baharı sırasında Bahreyn'de yaşanan olaylara verilen askeri tepkinin yanı sıra, pek çok Şii medya kanalı kapatılmış, İranlı diplomatlar sınır dışı edilmiş, anti-İran söylemi iç ve dış politikada sıklıkla kullanılmış, hatta İranlı çalışanların Körfez ülkelerinden gönderilmeleri bile tartışılmıştır. Bkz.: Yoel Guzansky, Benedetta Berti, "Is the New Middle East Stuck in Its Sectarian Past? The Unspoken Dimension of the 'Arab Spring'", **Orbis**, Vol. 57, No. 1, Winter 2013.

⁶⁰ Tzemprin, Jozic, Lambare, "The Middle East Cold...", pp. 191-192.

⁶¹ Bahreyn'in Suudi Arabistan'la yönetici ailelerin bağlarının yanı sıra yakın bir ilişkisi vardır. Ülkedeki petrol yatakları ARAMCO tarafından işletildiği için Bahreyn ekonomik olarak Suudi Arabistan'a önemli ölçüde bağlı durumdadır. Bkz.: Laurence Louer, "Sectarianism and Coup-Proofing Strategies in Bahrain", **Journal of Strategic Studies**, Vol. 36, No. 2, 2013.

⁶² İlk defa kullanılan Yarımada Kalkan Gücü KİK içerisinde fikir ayrılığına yol açsa da, Bahreyn özelinde Suudi liderliğini pekiştirmiştir.

⁶³ Arap Baharı Umman'da temel gıda fiyatlarındaki artış ve yolsuzluğu protesto etmek amacıyla Ocak 2011'de başlayıp Mayıs ayına kadar sürmüştür. Sultan asgari ücreti, işsizlik ücretlerini, öğrenci burslarını ve emeklilik ücretlerini artırmış, ülke genelindeki ürün fiyat artışlarını önlemek ve denetlemek için önlemler almış, yolsuzluğa karıştığı iddia edilen Ulusal Ekonomi Bakanlığı'nı kaldırmış ve Aralık 2012'de ilk belediye seçimlerini gerçekleştirmiştir. Bkz.: Benedetta Berti, Yoel Guzansky, "Gulf Monarchies in a Changing Middle East: Is Spring Far Behind", **Orbis**, Winter 2015.

⁶⁴ Berti, Guzansky, "Gulf Monarchies...", pp. 38-39.

parlamentoya sahip olan Kuveyt'te⁶⁵ protestolar seçime gidilmesine yol açsa da, mevcut düzende çok fazla değişiklik olmamıştır; BAE'de Arap Baharı protestoları hiç yaşanmamış, ama hükümet önlem amacıyla bazı politik ve finansal reformlar gerçekleştirmiştir; Katar ise çok ufak çaplı protestolara ve reformlara sahne olmuştur.⁶⁶ Sonuç olarak Suudi Arabistan'ın Arap Baharı döneminde Körfez ülkelerine olan doğrudan etkisinin sadece Bahreyn ve Umman ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Ancak bu dönemde Suudi yönetiminin kendi rejiminin istikrarını sağlamak için yürüttüğü mezhepçi politikaların Ortadoğu'nun genelinde mezhepçi söylemlerin yayılmasına etkisi olmuştur.

Arap Baharı döneminde mezhepçi politikalarda artış yaşanmış olsa da, Arap Baharı Ortadoğu bölgesindeki temel sorunun mezhepçilik olmadığını gösteren bir örnektir. Arap Baharı'nda Ortadoğu toplumları mezhepçi nedenlerden dolayı ayaklanmamışlardır. Mezhepçi politikalar bu sürecin bir sonucu olarak tekrar yükselişe geçmiştir. Öte yandan Arap Baharı sürecinde mezhepçilikle açıklanamayan birçok politika yürütülmüştür. Örneğin Katar; Tunus ve Mısır'da Müslüman Kardeşler örgütünü desteklerken Suudi Arabistan ve BAE bu bölgelerde Müslüman Kardeşler'in çatışma içerisinde olduğu örgütleri desteklemiştir.⁶⁷ Suudi Arabistan, Mısır'da kendi rejimine büyük bir tehdit olarak gördüğü Müslüman Kardeşler Örgütü'nün terörist bir grup olduğunu iddia ederek ona karşı Sisi'nin darbesini desteklemiş ve yeni rejime politik ve finansal açıdan yardımda bulunmuştur.⁶⁸ Bu

⁶⁵ Kuveyt'te Arap Baharı protestoları daha çok vatandaşlık verilmeyen *bidunların* statü ve hakları ile parlamenter reform ve politik haklar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Şubat 2011'de başlayan ve devam eden protestolar sonucunda Aralık 2011'de Başbakan istifa etmiş ve Parlamento dağılmış ardından tekrar seçime gidilmiştir. Seçimlerde muhalifler daha fazla sandalyeye sahip olsalar da, Anayasa Mahkemesi sonuçları kabul etmeyerek eski Meclis'i tekrardan göreve getirmiştir. Bunun üzerine Aralık 2012 tekrar seçime gidilmiş ama seçimin büyük ölçüde boykot edilmesi sonucunda rejim taraftarı bir parlamento göreve gelmiştir. Kurulan Muhalefet Koalisyonu parlamentonun dağıtılmasını, yeni bir seçim sistemi getirilmesini, çok partili sisteme geçilmesini talep etmiştir. Bkz.: Benedetta Berti, Yoel Guzansky, "Gulf Monarchies in a Changing Middle East: Is Spring Far Behind", **Orbis**, Winter 2015. Kuveyt'te protestoların bastırılması için kamu çalışanlarının maaşları %115 artırılmış, vatandaşlara ekstrasdan 5 milyar dolar nakit ödeme yapılmış ve 14 ay boyunca temel gıdaların ücretsiz verileceği belirtilmiştir. Bkz.: Mehran Kamrava, "The Arab Spring and the Saudi-Led Counterrevolution", **Orbis**, Winter 2012.

⁶⁶ Berti, Guzansky, "Gulf Monarchies...", pp. 40-41.

⁶⁷ Hashemi, Postel, "The Sectarianization Thesis", pp. 20-21.

⁶⁸ Bassel F. Salloukh, "The Sectarianization of Geopolitics in the Middle East", **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, p. 45.

noktada devletlerin rejim güvenliği ve ulusal çıkar kavramlarına mezhep birliğinden daha fazla önem verdikleri görülmektedir.

Suudi Arabistan’da olduğu gibi Ortadoğu’daki yönetici elitlerin temel kaygısı politik güçleri korumak ve rejim güvenliğini sağlamaktır. Bu yolda Sünni ya da Şii hangi grup çıkarlarına hizmet ediyorsa o grup ile işbirliği yapmaktadırlar. Bu sebeple mezhepçilik Ortadoğu’daki mevcut çatışmanın doğrudan sebebi değildir, otoriterlik ve politik baskı Ortadoğu’nun temel sorunlarıdır. Arap Baharı aslında tam olarak Ortadoğu’nun gerçek sorunlarını gözler önüne seren bir süreçtir. Demokratik olmayan otoriter yönetimlerden, ekonomik ve sosyal problemlerden mutsuz olan halk bazı bölgelerde rejim değişikliği, diğerlerinde ise politik reform talepleriyle ayaklanmışır. Ortadoğu toplumları daha fazla politik katılım, temsiliyet ve hak talebinde bulunmaktadır. Bu durum bize Ortadoğu’nun temel sorununun kimlik tabanlı olmadığını, ama varolan politik, ekonomik ve sosyal sorunların kimlik çatışmasına yol açtığını göstermektedir.

3.1.3. Suudi Arabistan’ın Dış Politikası ile Bağlantılı İç Siyasetindeki Mezhepçilik Politikaları

Suudi Arabistan’ın iç politikasındaki en önemli sorunlardan birisi devletin genç nüfusu yönlendirmedeki yetersizliğidir. Ülkede söz verilip bir türlü gerçekleştirilmeyen politik reformlar⁶⁹, Suudi liderlerin jenerasyonu ile genç Suudiler arasındaki boşluğu artırmaktadır. Ülkenin petrol zenginliğine rağmen daha fazla özgürlük isteyen gençlerini memnun etmek her geçen gün

⁶⁹ İç politikada reform yapılmasına ilişkin olarak 2016 senesinde Veliath Prens Muhammed bin Selman Suudi Arabistan’ın modernleştirilmesi ve ülkenin kalkınması için 2030 Vizyonu’nu açıklamıştır. 2030 Vizyonu paketi ülke ekonomisinin petrole olan bağımlılığını azaltmayı, ekonomiyi çeşitlendirmeyi hedeflerken aynı zamanda kadınların toplum içerisindeki katılımının artırılması ve ülkenin “ılımlı İslam’a geçişi olarak tanıtılmışır. Bkz.: Uzi Rabi, Chelsi Mueller, “The Geopolitics of Sectarianism in the Persian Gulf”, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Vol. 12, No. 1, 2018. İlimli İslam’a geçiş bağlamında, Suudi Arabistan’da “Genel Eğlence Otoritesi” tarafından yürütülecek olan ve Vahhabi ulemanın da onaylayacağı kültürel aktiviteler yapılması planlanmaktadır. Bkz.: BBC Türkiye, “Suudi Arabistan’dan Eğlence Sektörünü 54 Milyar Dolarlık Yatırım”, 22.02.2018, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43154629>, 02.03.2019.

zorlaşmaktadır.⁷⁰ Suudi Arabistan’da yönetici aile halkın kendisine karşı ayaklanmasını engellemek, ülke içerisindeki birlik beraberliği sağlamak ve kendi rejiminin meşruluğunu devam ettirmek için Vahhabi Sünni geleneğini, farklı dönemlerde önemli bir araç olarak kullanmaktadır. Bu durum aslında kullanımı açısından kolay bir araç olarak görülse de, dinin radikalleşme riski sebebiyle tehlikeli bir araca da dönüşebilmektedir. Özellikle iç politikada mezhepçi politikalar yürütüldükçe, bu politikaların yürütülmesinden çıkar sağlayanlar güç kazanmakta ve toplum içerisinde ayrışmalara gidilmesine sebebiyet vermektedir. Devletin birlik ve beraberliği için başvurulmuş bu politikalar aslında toplumu bölerek uzun vadede daha kötü sonuçlara neden olmaktadır.

3.1.3.1. 1979 İslam Devrimi Sonrasında Yaşanan Ayaklanmalar ve Mezhepçi Politikalarla İlişkileri

Suudi Arabistan’da Sünni ve Şii İslami hareketler 1970’lerde başlamıştır. Bu dönem tam da Arap ülkelerinde yaşanan seküler ve milliyetçi hareketlerin düşüşe geçtiği döneme denk gelmiştir. İslami hareketlerin yükselişe geçmesinde İran İslam Devrimi’nin de etkisi vardır, Suudi yönetimi bu devrime karşı bir eylem olarak kendi politik İslam anlayışını güçlendirmeye çalışmıştır.⁷¹ Suudi Arabistan’ın mezhepçiliği bir iç politika unsuru olarak kullanması özellikle 1979 İran İslam Devrimi’nden sonraki dönemde daha açık bir şekilde görülmektedir. Suudi rejimi İran’ın devrim ihracı yapmasından korkmuş ve kendi varlığı için bu durumu büyük bir tehdit olarak görmüştür. İran İslam Cumhuriyeti ile, dini devlet modeli cumhuriyet yönetim yapısıyla birleştirildiği için bu yönetim monarşilere karşı varoluşsal bir tehdit oluşturmuştur. Bu dönemde 1979’daki İran İslam Devrimi’nin hemen ardından Mekke’de Mescid-i Haram’ın Cüheyman el-Uteybi ve yandaşları tarafından işgal edilmesi ve aynı dönemlerde Suudi Arabistan’ın Doğu Eyaleti’ndeki birçok kasabada Şii halkın ayaklanmasıyla Suudi rejiminin korkuları daha da artmıştır. İran İslam Devrimi’nin yayılacağına dair endişe duyan Suudi Arabistan Kralı Fahd, unvanını

⁷⁰ Ian Bremmer, “The Saudi Paradox”, **World Policy Journal**, Fall 2004, p. 26.

⁷¹ Madawi Al-Rasheed, “Sectarianism as Counter-Revolution: Saudi Responses to the Arab Spring”, **Studies in Ethnicity and Nationalism**, Vol. 11, No. 3, 2011, p. 515.

“Majesteleri Kral Fahd”dan “Mekke ve Medine’deki İki Kutsal Camii’nin Hizmetkari Kral Fahd’a çevirmiştir”^{72 73} Olaylar ise büyük ölçüde ülkedeki din adamlarının yardımları sayesinde bastırılmıştır.

Cüheyman el-Uteybi’nin liderliğini yürüttüğü isyan toplumun içerisinde bulunduğu değişimden rahatsız olan ve gelenekçi-muhafazakar çizgiye geri dönülmesi gerektiğini savunanlar tarafından başlatılmıştır. Cüheyman halkın yöneticiye itaatkar olması için üç temel şartın var olması gerektiğini iddia etmiştir: Yönetici (a) Müslüman olmalı, (b) Kureyş Kabilesi’ne mensup olmalı ve (c) şeriat hükümlerini uygulamalıdır. Cüheyman ve yandaşları üçüncü şartın yerine getirilmediğine ve toplumun giderek yozlaştığına inanmıştır. Böylece Kasım 1979 günü Mescid-i Haram’ı işgal etmişler ve Mehdi’nin yeryüzüne geri döndüğünü iddia etmişlerdir. İki hafta süren işgalde Suudi yönetim ulemadan yardım talep etmiş ve işgalin meşru olmadığına dair fetvalar yayımlatmıştır. İran’ın olaya tepkisi ise, işgalin ABD ve İsrail güçleri tarafından yaptırıldığına yönelik olmuş ve bu iddia dünya genelinde büyük yankı uyandırarak protesto gösterileri yapılmasına sebebiyet vermiştir.⁷⁴ İşgal sona erdiğinde bu işten en karlı çıkan kesim yine Suudi Arabistan içerisinde gücü artan ulema sınıfı olmuştur. Bu durum Suudi Arabistan’ın iç politikadaki kriz anlarında Vahhabi ulemadan yardım talebinde bulunduğunu ve bu sebeple farklı dönemlerde ulemanın gücünün kısıtlanmaya çalışılmasına rağmen ulemanın bu gücü elinde tutmaya devam ettiğini göstermektedir. Vahhabi ulema sınıfı güçlendikçe de hem Suudi toplumu içerisinde hem de Suudi Arabistan’ın dış politikasında mezhepçi söylemlerde artış olmaktadır.

Bu duruma bir diğer örnek Doğu Eyaleti’nde yaşayan Şiilerin ayaklanmasıyla yaşanmıştır. Mescid-i Haram işgaliyle hemen hemen aynı günlerde Kasım 1979’da Suudi Arabistan’ın Doğu Eyaleti’nde yaşayan yaklaşık doksan bin Suudi Şiisi, Katif

⁷² Okruhlik, “Saudi Arabian – Iranian Relations...”, pp. 115-116.

⁷³ Bu tarihten sonraki bütün Suudi Arabistan Kralları “Mekke ve Medine’deki İki Kutsal Camii’nin Hizmetkari” olarak anılmışlardır. Bkz.: “Kings of Saudi Arabia”, **Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs**, (Çevrimiçi), <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/aboutKingDom/SaudiArabiaKings/Pages/default.aspx>, 20.02.2019.

⁷⁴ Büyükkara, **İhvan’dan Cüheyman’a...**, pp. 205-225.

kentinde Muharrem ayının onuncu günü olan Aşure Günü'nde İmam Hüseyin'in şehit oluşunun yasını tutmak için toplanmışlardır. Protestocuların ellerinde Ayetullah Humeyni'nin fotoğraflarını ve anti-Suudi pankartları taşımasıyla, bu yas büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Üç gün süren protestolara Suudi güvenlik güçleri şiddetle karşılık vermiş, ayaklanma bastırılmış, liderleri sürgüne gönderilmiştir. Ayrıca bu protestolara katılan aktivistlerle, Bahreyn'deki "Bahreyn'in Özgürlüğü için İslami Cephe" örgütünün lideri olan ve Ayetullah Humeyni'nin Bahreyn'deki temsilcisi olduğunu iddia eden Hadi el-Müderresi arasında da bağlantı bulunduğu iddia edilmiştir.⁷⁵ Bu ayaklanmanın bastırılması için benzer şekilde din adamlarının fetvalarına başvurulmuş, Suudi Şiilerinin İran İslam Cumhuriyeti ile işbirliği yaptığı, Krallığı bölmeye çalıştıkları iddia edilmiştir.

Doğu Eyaleti'ndeki Suudi Şiilerinin dini, politik ve ekonomik haklara sahip olmak ve istihdam konusundaki ayrımcılığın sona ermesi gibi istekleri bulunmaktadır. Bölgedeki petrol üretimi sonucunda artan kentleşme, yükselen eğitim seviyeleri, özellikle üniversite öğrencileri arasında yükselişe geçen ideolojik değerler Şii toplumun örgütlenmesine yardımcı olmuş, ancak petrol üretimi için 1970'lerde yaşanan yabancı işçi göçü Şiileri ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Öte yandan ARAMCO çalışanlarının yaklaşık yarısının Suudi Şiilerinden oluştuğu düşünüldüğünde, ayaklanmanın büyümesi, Suudi Arabistan için büyük bir ekonomik kayıp anlamına gelmekteydi.⁷⁶ Böylece Suudi Arabistan'ın İran'dan algıladığı tehdit, iç politikasına bu denli sirayet edince durum politik ve ekonomik anlamda büyük bir tehdiye dönüşmüş ve mezhepçi bir söylemle ayaklanma bastırılmaya çalışılmıştır.

Doğu Eyaleti'ndeki ayaklanmanın İran İslam Devrimi'nin hemen ardından yaşanması ve kendilerini "İslam Devrimi Örgütü" olarak adlandıran bir grubun isyanda liderlik rolü üstlenmesi Suudi Arabistan'ın İran'ın devrim ihracı yapacağına yönelik endişelerini artırmıştır. Ancak protestocuların çoğunluğunun isyana dahil olmalarının temel sebebi Suudi Arabistan'da İran benzeri bir devlet kurulmasından

⁷⁵ Brandon Friedman, "Battle for Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf and Iran", **World Affairs**, March/April 2012, p. 75.

⁷⁶ Büyükkara, **İhvan'dan Cüheyman'a...**, pp. 239-243.

ziyade; ekonomik problemlerin yanı sıra eşitlik ve temsil gibi istekler olmuştur. İsyanın ardından Şii topluluğunun haklarının daha fazla tanınması yönünde atılan adımlar İslam Devrimi Örgütü'nün kısa sürede dağılmasına yol açmıştır.⁷⁷ Ancak bütün bunlar Suudi Arabistan'ın topraklarında yaşanan ayaklanmalar için İran'ı suçlamasından alıkoymamıştır. Suudiler İran'ın içişlerine karışmaya çalıştıklarını, mezhepçilik politikalarıyla bölgeyi karıştırmak istediklerini iddia etmişlerdir. Suudi Arabistan eğitim sisteminde Şiilerin “Tanrı'ya inanmayanlar” olarak gösterilmesi ve medya aracılığıyla Şiilerin İran destekli ajanlar olarak yansıtılması toplumdaki mezhep düşmanlığını artırmıştır.⁷⁸ Bu durum mezhepçi politikalar söz konusu olduğunda bir ülkenin içişlerindeki meselenin nasıl dış politikasına etki ettiğini göstermektedir. Eğer dış düşman olarak görülen aktörün ülke içerisinde sosyal, ekonomik veya politik olarak etkilediği bir kesim mevcut ise bu kesimin tehdit algılanan aktörle işbirliği içerisinde olduğu iddia edilerek, dış düşmana vurgu yapılabilmektedir.

3.1.3.2. Arap Baharı Sonrası Yaşanan Ayaklanmalar ve Mezhepçi Sonuçları

Arap Baharı döneminde konjonktürün yarattığı etkiyle Şii kesim bir kez daha ayaklanmış ve bir kez daha bastırılmıştır. Aslında Arap Baharı sırasında tek ayaklanan kesim Şiiler olmamış, Sünni muhalif hareketlerinden “Arabistan'da İslami Reform Hareketi” ve yeni bir İslami parti olan “Umma Partisi” Şii aktivistlerle beraber hareket etmişlerdir. Ancak bu ayaklanma tamamen İran tarafından ülkeyi bölmek amacıyla Şiilerin desteklendiği bir komplo olarak gösterilmiştir. Yapılan protestoların Suudi Arabistan'ın bölünmesine yol açacağı ve tekrardan mezhepçilik ve kabilecilik unsurlarının güç kazanacağı vurgulanmıştır. Suudi Arabistan'ın en üst düzey resmi dini otoritesi olan Yüksek Ulema Konseyi protestolara karşı bir fetva yayımlayarak dini bir kurumun politik amaçlar için nasıl kullanıldığını göstermiştir.⁷⁹

⁷⁷ Terhalle, “Are the Shia Rising?”, pp. 69-71.

⁷⁸ Toby Matthiesen, **Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't**, California, Stanford University Press, 2013, p. 73.

⁷⁹ Al-Rasheed, “Sectarianism as Counter-Revolution...”, pp. 516-521.

Suudi Şiiilerinin ayaklanmaları devletin teritoryal bütünlüğü için büyük bir tehdit olarak görülmüş ve bu ayaklanmanın Sünni kesimi etkilememesi için mezhep politikaları ön plana çıkarılmıştır.

Suudi yönetimi özellikle Bahreyn’de ülkenin farklı kesimlerinin bir araya gelerek çıkardığı ayaklanmaların kendi topraklarına yansımından korkmuştur. Rejim Vahhabi ulema aracılığıyla Şiiileri inanmayanlar olarak göstermiş ve kendisini de Şii komploları ve yabancı ajanlara karşı halkını koruyan taraf olarak yansıtmıştır.⁸⁰ Böylece Arap Baharı döneminde Sünni kesimin reform taleplerinden vazgeçmesi beklenmiş ve ekonomik yardımlarla halk susturulmaya çalışılmıştır. Ekonomik olarak güçlü bir devlet olan Suudi Arabistan aslında Doğu Eyaleti’nde yaşayan Suudi Şiiileri ekonomik olarak kalkındırıp gerekli reformları yaparak iç siyaseti için bir tehdit olarak görülmemelerini sağlayabilir. Ancak otoriter devletlerin en büyük korkusu halkın bir araya gelip ayaklanarak yönetime karşı çıkması ve rejimin meşruiyetini kabul etmemesidir. Oysa ki ülke içerisindeki bir kesimin diğer kesimi tehdit ettiği algısı yaratıldığında ve bu tehdit özellikle de etnik köken veya din farklılığı üzerinden oluşturulduğunda bu kesimlerin bir arada hareket etmesinin önüne geçilmiş olmaktadır.

Güçlü dini duyguların olduğu bir toplumda azınlıkta bulunan dini topluluğun komployla ülkeyi bölmeye çalıştığına dair oluşturulan devlet stratejisi, Sünnilerin rejime olan bağlılıklarının yenilenmesini amaçlamaktadır. Suudi yönetiminin asıl korkusu ülkedeki Sünni ve Şii grupların birleşerek demokrasi ve reform taleplerinde bulunması ve nihayetinde otoriter rejimin sona ermesidir. Bu bağlamda mezhepçilik politikaları otoriter rejimler için tercih edilen bir araç olmaktadır. Öte yandan halkın bir kısmı ulemanın gücünü ancak otoriter bir rejimin dengeleyebileceğine inandığı için Suudi yönetimini desteklemektedir.⁸¹ Yönetici ailenin kriz anlarında ulema sınıfının yardımına başvurması hem Suudileri başta tutmaya devam ederken, hem de ulemanın iç politikadaki gücünü korumasını sağlamaktadır.

⁸⁰ Al-Rasheed, “Sectarianism as Counter-Revolution...”, pp. 513-515.

⁸¹ *Ibid.*, pp. 522-523.

Suudi Arabistan yakın bir dönemde iç siyasetinde yaşanan mezhepçiliğin ön plana çıktığı bir hadiseyle tekrar İran ile ilişkilerinde ciddi bir gerilim içerisinde girmiştir. Ocak 2016 başlarında Doğu Eyaleti'nin Şii lideri Nimr Bakır el-Nimr'in ve beraberinde kırk altı kişinin Suudi Arabistan'da idam edilmesi İran'ın tepkisini çekmiştir. İdamın ardından başkent Tahran'daki Suudi Arabistan Büyükelçiliği ve Meşhed şehrindeki Suudi Arabistan Konsoloslugu'na saldırılarda bulunulmuştur. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani yapılan saldırıları kınamış ve çok sayıda kişinin tutuklandığını açıklamıştır. Yine de yaşanan olaylar sonucunda Suudi Arabistan İran ile olan diplomatik ilişkilerini askıya almış,⁸² tüm hava trafiği ve ticari ilişkilere de son verilmiştir.⁸³ İdamın ardından İran Dini Lideri Ali Hamaney “Şehit el-Nimr'in idam edilmesi sonucunda Suudi Arabistan'dan “kutsal imtikan'ın alınacağını” belirtmiştir.⁸⁴ Arap Baharı'nda Suudi Şiileri kışkırtmakla suçlanan El-Nimr'in idamından beri Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler özellikle söylemsel düzeyde mezhep çatışması olarak değerlendirilebilecek bir seviyede ilerlemektedir. Hatta bu söylemsel düzey o kadar ileri gitmiştir ki, Suudi Arabistan I. Velihaht Prensi Muhammed bin Selman bin Abdülaziz el-Suud, İran'ı İslam dünyasına egemen olmaya ve Mekke'ye sahip olmaya çalışmakla suçlamış ve savaş göndermesi yapmıştır.⁸⁵ Suudi Arabistan Kralı Selman ise ABD Başkanı Donald Trump'ın Mayıs 2017'deki Suudi Arabistan ziyareti sırasında yapılan basın açıklamasında İran'ı “uluslararası terörizmin başı” olarak nitelemiştir.⁸⁶ Bu durum yine Suudi Arabistan'ın iç politikası olarak görülebilecek bir olayın aslında dış politikayı doğrudan nasıl etkilediğini göstermektedir.

El-Nimr'in idamının mezhepsel sonuçları olsa da, olayın kendisinin mezhepçi politikalar nedeniyle gerçekleştiği tartışmalıdır. Nimr el-Nimr'in İran ile olan

⁸² Damla Kocatepe, “Suudi Arabistan – İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1, No. 2, Ekim 2017, p. 74.

⁸³ CNN Türk, “Suudi Arabistan ve İran arasındaki Gerginlik Büyüyor”, 04.01.2016, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/video/dunya/suudi-arabistan-ile-iran-arasinda-gerginlik-buyuyor>, 25.05.2017.

⁸⁴ Gengler, “The Political Economy of Sectarianism...”, p. 182.

⁸⁵ CNN Türk, “İran ve Suudi Arabistan Arasında Neler Yaşandı?”, 07.05.2017, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/iran-ve-suudi-arabistan-arasinda-neler-yasandi>, 25.05.2017.

⁸⁶ CNN Türk, “Suudi Arabistan Kralı Selman'dan İran için Sert Açıklamalar”, 21.05.2017, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-suudi-arabistan-krali-selmandan-iran-icin-sert-aciklamalar>, 25.05.2017.

bağlantısı tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca el-Nimr'in idamının zamanlamasının mezhepçilik ile herhangi bir bağlantısı olmadığı düşünülebilir. İdam tam olarak İran'ın nükleer anlaşmasının gerçekleştiği, ABD-İran ilişkilerinde yumuşama sinyallerinin verildiği, İran'ın küresel ekonomik sisteme tekrar entegre olduğu; Suudi Arabistan'ın ise Arap Baharı sebebiyle rejim güvenliğinden endişe ettiği ve düşen petrol fiyatlarından dolayı ekonomisinin kötüleştiği bir döneme denk gelmiştir. El-Nimr'in idam edilmesi gibi skandallar, halkın ekonomik gerçeklikten uzaklaşmasını ve gündemin değişmesini sağlamaktadır.⁸⁷ Özellikle de ekonomik sıkıntılara rağmen Yemen'de devam eden savaş, Suriyeli muhaliflere yapılan ekonomik yardımlar, politik elitlerin yolsuzluk haberleri⁸⁸ halkın tepki göstermesine sebep olmaktadır.⁸⁹ Ayrıca 2018 senesinin Ekim ayında Suudi Arabistan İstanbul Başkonsolosluğu'nda, muhalif Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın esrarengiz kayboluşunun ardından öldürüldüğünün kabul edilmesi, Suudi Arabistan'ın iç politikasında tartışmalara yol açarken, ülkenin dış politikada da imajını zedelemiştir.⁹⁰ Suudi Arabistan'ın iç politikasında yaşanan bu çalkantılar, dış politikasında daha agresif söylemlere yol açmakta ve mezhepçilik politikaları da bu süreçten etkilenmektedir. Sonuç olarak mezhepçiliğin iç siyasetin kötü giden dönemlerinde artışa geçtiği söylenebilir. Bu

⁸⁷ Gengler, "The Political Economy of Sectarianism...", p. 182.

⁸⁸ Veliaht Prens Muhammed Bin Selman'ın liderliğinde yürütülen soruşturma kapsamında, Kraliyet ailesinin birçok üyesinin yolsuzluğa karıştıkları iddia edilmiş ve bu kişilerin mal varlıklarına el konulmuştur. Gözaltına alınan kişilerin el konulan toplam varlıklarının 800 milyar doları bulunduğu iddia edilmektedir. Bkz.: CNN Türk, "Suudi Arabistan'daki Yolsuzluk Operasyonuyla 800 Milyar Dolar Devlete Geçebilir", 09.11.2017, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/suudi-arabistandaki-yolsuzluk-operasyonu-800-milyar-dolar-devlete-gecebilir>, 18.12.2017. Bu durum Kraliyet ailesi üyeleri arasında Veliaht Prens Muhammed bin Selman'a karşı tepki verilmesine neden olmuş, hatta Krallık'taki prenslerin bir araya gelerek Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın Kral olmasını engelleyecekleri iddia edilmiştir. Bkz.: CNN Türk, "Veliath Prense Sırt Çeviren Onlarca Prens, Yeni Kralı Belirledi", 20.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/veliaht-prense-sirt-ceviren-onlarca-prens-yeni-krali-belirledi>, 26.02.2019. Tam da bu dönemde Britanya'da sürgünde bulunan Kral Selman'ın kardeşi Ahmed bin Abdulaziz'in ABD ve Britanya'nın sağladığı güvenlik garantisıyla ülkesine geri dönmesi Suudi Arabistan iç politikasında Veliaht Prens değişikliğine gidilebileceğine dair iddiaları artırmıştır. Bkz.: CNN Türk, "Suudi Arabistan Veliath Prensi Değişebilir", 31.10.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/suudi-arabistan-veliaht-prensi-degisebilir>, 26.02.2019.

⁸⁹ İbrahim Warde, "Wagering on Sectarianism: The Political Economy of Extremism", **The Muslim World**, Vol. 106, January 2016, p. 208.

⁹⁰ Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi sonucunda Suudi rejimi uluslararası anlamda büyük tepki çekmiştir. Almanya, Danimarka ve Finlandiya gibi Avrupa ülkeleri Suudi Arabistan'a yaptıkları silah satışlarını durdurmuş, ABD ve Kanada cinayetten sorumlu kişilere yaptırım uygulayacaklarını açıklamış, Avrupa Parlamentosu da yaptırım yapılmasına ilişkin bir karar tasarısı kabul etmiştir.

durum Suudi Arabistan'ın temel endişesinin rejim güvenliği ve istikrarının devamlılığı olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Suudi Arabistan ve İran arasında mezhepçilik olarak görülen politikalar aslında bu iki ülkede de iç ve dış güvenlik tehditlerine karşı dengenin kurulması için yürütülen rejim politikalarıdır, yani jeo-politik bir rekabetin yansımasıdır. Bu sebeple Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan mezhepçi söylemleri primordiyal kimlik çatışmasına dayandırmaktan ziyade, otoriter rejimlerin karşılıklı yer aldığı jeo-politik bir çatışma olarak görmek daha gerçekçidir.⁹¹ Bu çatışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki bölümde İran tarafından yürütülen mezhepçi politikaların neden ve sonuçları, İran'ın sosyo-politik yapısı ve dış politika kimliği çerçevesinde detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

3.2. İran İslam Cumhuriyeti⁹²

İran tarihsel anlamda oldukça kadim bir imparatorluğun politik ve sosyo-kültürel mirasına sahip bir ülkedir. Bu mirasa sahip olmak İranlıların İranlı kimliklerini pekiştirmektedir, çünkü ataları uzun yıllar aynı topraklar üzerinde hüküm sürmüş ve güçlerini koruyarak bugünlere gelinmesini sağlamıştır. Ulusal kimlik modern zamanların bir ürünü olsa da, İran bölgede sahip olduğu özgün Fars ve Şii kimliğinden dolayı, kimliğe dayalı bilinci oldukça gelişmiş bir topluma sahiptir. Hamid Dabashi'ye göre “İranlı olmak” İran'da yaşayan birçok alt-kültürü göz ardı ederek insanları tek bir kimlik altında asimile etmek demektir. Çünkü İran yüzyıllardır farklı coğrafya, kültür ve dinlerden olan insanların bir araya geldiği bir toprak parçasıdır. İran tarihi ilk Pers İmparatorluğu olan Ahamenişlere kadar uzanır

⁹¹ Salloukh, “The Sectarianization of Geopolitics in the Middle East”, pp. 36-37.

⁹² İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim şekli teokratik cumhuriyet olup hukuk sistemi çoğunlukla İslami hukuka dayanır. Dini Lider 1989 senesinden beri görevde olan Ali Hamaney'dir. Dini lider Uzmanlar Konseyi tarafından ömür boyu görevde kalmak üzere atanır ve sadece Uzmanlar Konseyi'ne karşı sorumludur. Uzmanlar Konseyi'nin halk tarafından seçilen 86 üyesi bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı ise 4 yıllığına halk tarafından seçilir. Haziran 2013 tarihinden beri Cumhurbaşkanı Hasan Feridun Ruhani'dir. İran nüfusu Temmuz 2018 itibarıyla 83 milyona ulaşmıştır ve bunun %95'i Şii, %5'i Sünni'dir. Ülkede çok sayıda farklı etnik grup yaşamaktadır. Bkz.: The World Factbook, “Iran”, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, 24.03.2019.

(M.Ö. 550-330). 7. yüzyılda Müslümanlarca ele geçirildikten sonra İran, İslam tarihinin bir parçası haline gelmiş ve önce Emeviler (651-750), sonra Abbasiler (750-1258) ve ardından İlhanlılar (1256-1336) tarafından yönetilmiştir. Ancak İran'ın tarihine dönüm noktası Safeviler (1500-1722) tarafından konmuştur. Şiilik bu dönemde resmi devlet dini haline getirilmiştir. Safevilerden sonra ise Kaçar Hanedanlığı (1789-1926) uzun bir dönem İran'da hüküm sürmüştür.⁹³

Kaçar Hanedanlığı'ndan sonra 1926 senesinden 1979'a kadar hüküm süren Pehlevi Hanedanlığı, İran ekonomisini uluslararası kapitalist işleyişe açmış ve ülkedeki petrol kaynaklarının ihraç edilmesiyle⁹⁴ İran ekonomisi giderek petrol temelli ve tek bir sınıfı zenginleştiren, diğer sınıfları ise daha da fakirleştiren bir ekonomiye dönüşmüştür. Halkın giderek bağımlı hale gelmesi, ulema sınıfının toplum içerisindeki etkisinin artırmasını kolaylaştırmıştır.⁹⁵ Şah yönetiminin bir monarşi olduğu düşünülse de, İran'ın o dönemde güçlü bir merkezi yönetime sahip olduğu tam olarak söylenemez; Şah İran'ı yönetirken zengin toprak ağaları, dini liderler ve zengin tüccar sınıfıyla işbirliği içerisinde olmuştur.⁹⁶ Öte yandan Pehlevi Hanedanlığı'nın ilk iktidara gelişinde Britanya yanlısı olması, ikinci kez iktidara geldiğinde ise ABD yanlısı olması toplumun gözünde iki Pehlevi Şahı'nın da itibarını oldukça zedelemiş ve bu yönetimlerin dış güçler tarafından ülkeye yapılan darbeler olarak görülmesine sebebiyet vermiştir.

İran İslam Cumhuriyeti hegemonik büyük güçlerin dahil olduğu ve istikrarsızlığın hakim olduğu bölgesel bir sistemde dış politikasını şekillendiren “orta büyüklükte bölgesel bir güç” olarak görülebilir. Burada orta büyüklükteki bölgesel bir güçten kastedilen; bölgesel güç dengesinde belli bir yeri olan, inandırıcı bir caydırıcı kapasiteye sahip, kendisine karşı oluşturulan koalisyonlara sert ve yumuşak

⁹³ Hamid Dabashi, **İran: Ketlenmiş Halk**, Çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, pp. 34-39.

⁹⁴ İran mevcut dünya sıralamasında en fazla petrol rezervine sahip dördüncü, en fazla petrol üretimi yapan altıncı ve en fazla petrol ihracatı gerçekleştiren yedinci ülkedir. (Bkz. Ek-4)

⁹⁵ Dabashi, **İran: Ketlenmiş Halk**, p. 131.

⁹⁶ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, 4. Bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, p. 4.

gücüyle direnebilen bir devlettir.⁹⁷ İran’da devlet başkanı kim olursa olsun, İran her zaman büyük rekabet halinde olduğu bir coğrafyada yer almakta ve komşuları tarafından önemli bir rakip olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸ Şah döneminde de İslam Devrimi’nden sonra da İran her daim bölgesinde etkin bir aktör olmak için faaliyette bulunmuş, değişen bu amaç yolunda kullanılan araçlar olmuştur.

3.2.1. İran’daki Sosyo-Politik Yapının Siyasal Rejim ve Dış Politika Üzerindeki Etkisi

İran dış politikasını belirleyen faktörler arasında öncelikli olarak İran’ın bulunduğu coğrafya ele alınabilir. Kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Basra Körfezi, doğuda Afganistan, Pakistan, batıda Irak, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri yer alır. Bu durum İran’a Ortadoğu, Körfez Bölgesi, Kafkaslar ve Orta Asya’da belli bir etki alanı yaratma imkanı tanımaktadır. Coğrafyanın yanı sıra, etnik olarak dünya üzerinde Fars kimliğine sahip tek ülke olan İran aynı zamanda Şii çoğunluğun var olduğu az sayıda ülkeden biridir.⁹⁹ Ülkenin bu devlet kimliği ve var olduğu coğrafya sebebiyle İran İslam Cumhuriyeti kendini oldukça tehdit altında hisseden bir ülke olmuştur. Kendisi tehdit algıladığı için aldığı tedbirler veya uyguladığı davranışlar sebebiyle İran bölgedeki birçok ülke için (örn. Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri, İsrail) tehdit oluşturan bir devlet haline gelmiştir.

İran’da 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İranlı tarihçiler unutulmuş olan tarihi mitleri ve zaferleri tekrardan gündeme getirmişlerdir. Bu ulusal kimlik inşası özellikle 1926-1979 yılları arasında hüküm süren Pehlevi Hanedanı döneminde yaşanmıştır. Böylece İran kendi kimliğinin diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı olduğunun da altını çizmiştir. Farsça bugün Arap alfabesiyle yazılıyor olsa da halen özgün bir dildir. Bu durum İranlıların anavatanlarına sadece bir mekân olmanın

⁹⁷ Eskandar Sadeghi-Boroujerdi, “Strategic Depth, Counterinsurgency, and the Logic of Sectarianization: The Islamic Republic of Iran’s Security Doctrine and Its Regional Implications”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 160-161.

⁹⁸ Thomas Juneau, “Iran Under Rouhani: Still Alone in the World”, **Middle East Policy**, Vol. XXI, No. 4, Winter 2014, pp. 92-94.

⁹⁹ **Ibid.**, p. 94.

ötesinde ayrı bir değer vermelerine katkı sağlamıştır. Kaybetmedikleri dilleriyle korunan mitler ve zafer öyküleri, İranlıların geçmişlerinden onur duymalarını sağlayarak vatan kavramını güçlendirmiştir.¹⁰⁰ Bu seçilmiş travmalar ve seçilmiş zaferler güçlü bir İran kimliği yaratılmasını sağlamıştır. Sonunda Müslüman olan ama İranlı hanedanlar tarafından yönetilen özgün bir ülke ortaya çıkmıştır.

İran bugünkü rejimi İslam Cumhuriyeti'ne gelene kadar birçok travmadan geçmiştir. Bu travmaları ve İslam Cumhuriyeti'nin hangi şartlar altında kurulduğunu anlayabilmek için 20. yüzyıldan itibaren İran'ın yakın tarihi incelenmelidir. Pehlevi Hanedanı'nın başı Rıza Şah, dönemin konjonktürel etkisiyle İran'ı modern bir devlet haline getirmek için birçok reform yapmıştır. Bu reformların en çok etkilediği kesim hukuk ve eğitim alanlarında söz sahibi olan ve otoritesi sarsılan Şii ulema olmuştur. Reformlar din adamları tarafından batılılaşmayla eşdeğer görülmüş ve halkın tepkisini çekmiştir. Özellikle de modernleşme için gerekli kaynağın yaratılması, halkın sırtına daha fazla vergi yüklenmesine sebep olmuştur. Ayrıca Rıza Şah aşiretlere karşı merkezi bir devlet kurma emelleri çerçevesinde, göçebe aşiretleri zorla iskan ettirmiş ve aşiretlerin bir nevi kimliklerini gösteren kıyafetlerin yerine Avrupai kılık kıyafet standartları getirerek, aşiretlerin özerklikleri kaybetmelerine neden olmuştur.¹⁰¹ Öte yandan 1934 senesinde kurulan Tahran Üniversitesi, 1936'da kadınların sokakta kapanmalarına getirilen yasak ve toprağın %25'i ulemanın elinde olan bir ülkede toprak reformu yapılmaya kalkışılması, Şii ulemanın otoritesini sarsan unsurlar olmuştur.¹⁰²

Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Şah İkinci Dünya Savaşı sonrasında Pehlevi Hanedanlığı'nın başına geçmiş ve Soğuk Savaş döneminde ABD ile yakın ilişkiler kurarak Batı bloğu içerisinde yer almıştır. Bu dönemde İran'da 1941-49 yılları arasında Tudeh Partisi çevresinde sosyalist hareket, sonrasında ise 1949-53 arası dönemde milliyetçi hareket güçlenmiştir. Milliyetçi hareketin liderliğini yürüten

¹⁰⁰ Lewis, **The Multiple Identities...**, pp. 71-73.

¹⁰¹ Garthwaite, **İran Tarihi**, pp. 211-213.

¹⁰² Dabashi, **İran: Ketlenmiş Halk**, pp. 136-137.

Muhammed Musaddık'ın¹⁰³ İran başbakanı olmasının ardından temel hedefi İran'ın yabancı egemenliğinden kurtulması olmuş ve bunun için ilk iş olarak İran'ın sahibi olduğu petrol millileştirilmiştir.¹⁰⁴ Bu durum başta ABD olmak üzere İran petrol sektöründe çıkarları olan Batılı devletler tarafından büyük bir tehdit olarak görülmüş ve Musaddık yönetimine Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın ("CIA") darbesiyle son verilmiştir. Bu darbe İran halkında ABD'ye karşı bugün halen devam eden nefretin tohumlarını atarak toplum nezdinde büyük bir travma yaratmıştır.

3.2.1.1. İslam Devrimi'ne Giden Süreç

İran İslam Devrimi yaşanmadan önceki dönemde toplumun iktisadi, kültürel ve politik yapısında radikal denebilecek birçok dönüşüm yaşanmıştır. Darbe sonrası ABD'nin desteğiyle daha da güçlenen Şah, toplum üzerindeki baskısını artırarak siyasi özgürlükleri kısıtlamıştır. Şah özellikle ulema sınıfının halk üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için 1963 senesinde seküler bir hareket olan *Beyaz Devrim* sürecini başlatmıştır. Muhammed Rıza Şah'ın modernleşme çerçevesinde gerçekleştirdiği bu reform içerisinde en önemli konulardan biri toprak reformu ve kadın haklarıdır. Toprak reformu ile büyük toprak sahibi olan din adamları en fazla zarar gören kesim olmuştur. Bunun yanı sıra reform ile birlikte kırsal kesimden şehre yapılan göçte artış yaşanmış ve bu durum ağır ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca artan petrol gelirleriyle hızla yükselişe geçen modernleşme, ülkedeki politik sistemin de bozulmasına sebep olmuş ve Şah ülkedeki her türlü muhalefeti bastırmıştır.¹⁰⁵ İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasında Pehlevi Hanedanlığı döneminde yürütülen bu baskıcı sistemin oldukça büyük bir etkisi vardır. Toplumun birçok kesimi Şah yönetiminden memnuniyetsizlik duyarak devrime giden yolda bir araya gelmiştir.

İran'daki Şii cemaatinin lideri olan Ayetullah Humeyni Haziran 1963'te cemaat içerisindeki radikal unsurlarla bir isyan başlatmış, ancak başarısız olarak

¹⁰³ Muhammed Mussadık, Kaçar Hanedanı'na mensup büyük toprak sahibi bir aileden gelmektedir.

¹⁰⁴ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, pp. 150-151.

¹⁰⁵ Khosrokhavar, Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, pp. 19-21.

sürgüne gönderilmiştir.¹⁰⁶ 1963 İsyanı aslında 1979 Devrimi'nin bir provası niteliğindedir ve 13 yıl sonra İran bambaşka bir sürece girecektir. Bu noktada Şii ulemanın İran toplumu ve siyasal kültürü içerisinde yerini anlamak önem taşımaktadır. Şii ulema Kaçar Hanedanlığı döneminden beri birçok muhalif hareketin içerisinde yer almıştır, bunlar arasında 1890-91 Tütün Protesto Hareketi, 1905-11 Anayasal Devrim Hareketi, 1951-53 Petrolün Millileştirilmesi Krizi, Humeyni'nin tutuklanmasında sonra 1963'te yaşanan protestolar ve son olarak 1979 Hareketi bulunmaktadır.¹⁰⁷ Bu bağlamda Şii ulemanın aslında uzun zamandır İran politik hayatının içerisinde aktif şekilde yer aldığı söylenebilir. Ayetullahların muhalif olduğu konuların başlıcaları; modernleşme, yürütülen Batı yanlısı politikalar ve onları destekleyen rejimler olmuştur.

1964 senesinde ABD ile Kuvvetler Statüsü Anlaşması imzalayan Şah, özellikle Richard Nixon yönetimi döneminde ABD ile uyumlu politikalar yürütmüş, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da ABD ile beraber çalışmış ve yaklaşık yirmi beş bin ABD vatandaşının İran'da görev yapmasına izin vererek halk arasında büyük bir öfkeye sebep olmuştur.¹⁰⁸ 1970'lerin sonlarında ise Şah baskılarını artırarak küresel politikaları ve agresif sekülerleşme faaliyetleriyle Şii ulemayı merkezden uzaklaştırmaya çalışmış¹⁰⁹ ancak her geçen gün ülkede büyüyen muhalefetin önüne geçmekte zorlanmıştır. Muhammed Şah'ın ülkeyi hızla modernleştirmeye yönelik politikalarının yanı sıra 1973 Petrol Krizi'nin de etkisiyle İran'ın petrol gelirinde yaşanan ani yükseliş ve akabinde düşüşün ekonomi üzerinde yarattığı baskı ve devlet gelirlerinin tek bir sektörde toplanmasının ekonomiyi hassas hale getirmesi, toplumun yönetime karşı olan rahatsızlığını artırmıştır.¹¹⁰ Ayrıca 20. yüzyılın ortalarından beri kötü giden ekonomiden dolayı İran yönetimi çok fazla dış borçlanmaya gitmiş ve bu durum toplum içerisinde büyük tepki çekmiştir. Soğuk Savaş konjonktürünün de etkisiyle Şah'ın dış güçlere fazla imtiyaz vermesi ve

¹⁰⁶ Dabashi, **İran: Ketlenmiş Halk**, pp. 143-146.

¹⁰⁷ Salamey, Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih...", pp. 200-201.

¹⁰⁸ Garthwaite, **İran Tarihi**, pp. 227-231.

¹⁰⁹ Bremmer, "The Saudi Paradox", p. 25.

¹¹⁰ Chen, **Saudi Arabia and Iran...**, pp. 26-27.

uluslararası güçlerin İran iç siyasetine olan müdahaleleri halkı isyana sürükleyen faktörler arasında yer almıştır.

3.2.1.2. İslam Devrimi ve Şii Ulemanın Devlet İçerisindeki Konumu

Bu bağlamda İran tarihinin en büyük ayaklanması 1979 senesinin başında gerçekleşmiş ve nihayetinde İran İslam Devrimi ile sonuçlanmıştır. Devrim'den önce Şah'a karşı ve Şah'ın başta ABD olmak üzere emperyalist güçlerle olan ilişkisine karşı toplumun farklı kesimleri, ortak hedefleri olan 'Şah yönetimine son verilmesi' amacı çevresinde birleşmişlerdir. Bunların arasında başta esnaf olmak üzere, sosyal demokratlar, anayasal monarşistler, ulusal cephe, işçi sınıfı, İslamistler, göçebe aşiretler ve diğer etnik gruplar yer almıştır.¹¹¹ Başka bir deyişle, 1979 İran İslam Devrimi farklı ekonomik, toplumsal ve ideolojik altyapılara sahip olup benzer hedefler etrafında birleşen toplumun farklı kesimlerinin yer aldığı, İran tarihinin en önemli hareketlerinden biridir. Ancak devrim sonucunda hiyerarşik açıdan en organize grup olan ulema sınıfının devrimin galibiyetini üstlenmesi bu ulusal devrimin İslam Devrimi olarak anılmasına sebep olmuştur.¹¹² Oysa ki Devrim öncelikle siyasal bir devrimdir. İran toplumu ekonomik ve kültürel emperyalizme, bir diğer ifadeyle ABD'ye karşı ayaklanmıştır. Ayetullah Humeyni devrimin milliyetçi ve sosyalist aydın kesimi için yabancı emperyalizmi ve yerel faşizme direnen; orta sınıfı için Şah diktatörlüğüne karşı olan ve geleneksel değerleri koruyan; şehirde yaşayan işçi sınıfı için sosyal adaleti ve gelir dağılımını destekleyen ve kırsal kesim için altyapı ve kalkınmayı sağlayacak bir lider olarak görülmüştür.¹¹³ Sonuç olarak marjinalize edilen bütün kesimler Humeyni'yi desteklemek ve onun liderliği altında birleşmek için bir sebebe sahip olmuş ve temel ortak hedef Şah yönetimine son verilmesi olmuştur.

¹¹¹ Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık...*, p. 209.

¹¹² Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, p. 161.

¹¹³ Chen, *Saudi Arabia and Iran...*, pp. 28-29.

Ayetullah Humeyni ve taraftarları çoğulcu bir ortamda yapılan devrimin kendileri dışındaki bütün taraflarını devrimin ilk on yılı içerisinde tasfiye etmişlerdir.¹¹⁴ Liberal bir Müslüman olan Başbakan Bazergan ve daha önce sürgünde bulunan bir entelektüel olan Cumhurbaşkanı Beni Sadr kısa süre içerisinde yönetimin dışarısında bırakılmıştır.¹¹⁵ İlaveten Maksist-Leninist devrimciler, Tudeh Partisi'nin üyeleri, İran Özgürlük Hareketi çerçevesinde toplanan liberal İslamcılar, Halkın Mücahitleri adı altında bir araya gelen solcu İslamcılar saf dışı bırakılmıştır.¹¹⁶ Toplumun birçok kesiminin devrim sonrası süreçten dışlanması ve muhalefetin susturulmasında sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı büyük bir rol oynamıştır. Bu süreç sonucunda Şii ulema İran'da devletin her kademesinde kadrolaşmış ve din faktörü İran iç ve dış politikasında önemli bir etken haline gelmiştir.

Devrimin katılımcı gruplar arasından tek bir grubun başarısı olarak algılanması aslında İran'ın o dönemdeki merkezi yönetiminin güçsüzlüğü ile bağlantılı bir konudur. Baskıcı merkezi yönetim ülkenin geneline etki edememekte, bu durum aynı zamanda muhalefetin tek bir çatı altında toplanmasını engellemekteydi. Devrim birleştirici bir faktör olsa da, gerçekleştikten sonra muhalif grupları bir araya getiren en önemli unsur ortadan kalkmıştır. Ancak merkezi yönetimin güçsüzlüğü aynı zamanda devrimin başarılı olmasını da sağlayan etkenlerden birisidir, çünkü nihayetinde Şah rejimi muhalefeti kontrol altında tutamamıştır. Aslında Rıza Şah döneminde İran'da geniş bir merkezileşme politikası yürütülmüştür. Aşiretler merkeze bağlanmaya, din adamları kontrol altında tutulmaya çalışılmış, Farsça yaygınlaştırılmış, kadınların toplum içerisindeki konumlarında iyileştirmeler yapılmış, zorunlu askeri hizmet getirilmiş ve ulusal kimlik birliği kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu uygulamalar çoğunlukla baskı içerisinde yapıldıkları için halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Şah toplum tarafından bir vatansever olarak görülmek yerine kendi çıkarları için ülkeyi sömüren bir despot olarak görülmüştür.¹¹⁷

¹¹⁴ Devrim sonrası dönemde çok sayıda kişi Şahlık rejimini destekledikleri iddiasıyla idam edilmiştir. İslam Devrimi ve sonraki 5 yıl içerisinde yaşanan olaylar için bkz.: Roy Mottahedeh, **Peygamberin Hırkası: İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

¹¹⁵ Khosrokhavar, Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, p. 26.

¹¹⁶ Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, p. 15.

¹¹⁷ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, pp. 126-127.

Devrime giden süreçte Ayetullah Humeyni'nin liderlik rolü üstlenmesi aslında İran tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Şah'ın ülkeyi terk etmesi üzerine sürgünde olan Büyük Ayetullah Ruhullah Humeyni Şubat 1979'da İran'a geri dönmüştür. Büyük bir coşkuyla karşılanan Humeyni, 30 Mart 1979'da İran'da yapılan referandumda¹¹⁸ halkın %98.2'sinin İslam Cumhuriyeti'ne "evet" demesinin ardından 1 Nisan'da ilan edilen İran İslam Cumhuriyeti'nde *büyük rehber* unvanıyla en üst seviyedeki lider olmuştur. Humeyni daha sonra yine bir referandumla yeni anayasayı getirmiş ve Velayet-i Fakih Doktrini¹¹⁹ yürürlüğe girmiştir. Şiiliğin politik alana yansımaları olarak görülebilecek olan bu sistem, dini liderlerin İran'da halk üzerinde muazzam bir etkisi olmasını sağlamakta¹²⁰ ve simgesel olarak dinin günlük yaşamda derinden hissedilmesine neden olmaktadır.¹²¹

İran'da toplum içerisinde dinin yerini tam olarak anlayabilmek için ayetullahların İran'daki rollerinin kavranması oldukça önemlidir. Hz. Ali ve onun soyundan gelen 11 İmam'ın ardından Ayetullahlar 12. İmam Mehdi¹²² tekrar yeryüzüne gelene kadar Şii topluluğunun dolaylı olarak liderliğini üstlenmektedirler. Birçok Şii, Ayetullahları sadece din adamları olarak değil aynı zamanda 12. İmam'ın *de facto* varisi olarak görmektedir. Bu sebeple Ayetullahlar içerisinde bulundukları toplumda önemli bir mevkide, saygı duyulan ve belli bir özerkliğe sahip olan figürlerdir.¹²³ Öte yandan, İran İslam Devrimi ile birlikte ulema sınıfının devleti ele geçirdiği düşünülse de, aslında başka bir açıdan da devlet ulema sınıfını ele geçirerek

¹¹⁸ Referandum'da halka sorulan soru "Şahlık rejimi mi yoksa İslam Cumhuriyeti mi" istedikleri yönündedir. Başka bir alternatif sunulmamıştır.

¹¹⁹ Humeyni Velayet-i Fakih yönetim tarzından ilk defa 1940'lı yıllarda yazdığı *Keşf'ül Esrar* (Sırların Keşfi) adlı risalede bahsetmiştir.

¹²⁰ İran'da İslami Devrim Muhafız Güçleri Büyük Lider'in gücünün temel kaynağı olup, giderek daha fazla politik ve ekonomik güce sahip olmaktadır. İran ekonomisinin önemli bir kısmını kontrol eden Muhafız Güçleri aynı zamanda hükümet içerisinde önemli koltuklara sahiptir ve ülkenin nükleer programını da yürütmektedir. Hatta mevcut dini liderin bu Muhafız Güçleri'ni kontrol mu ettiği yoksa onlar tarafından kontrol mu edildiği İran'da önemli bir tartışma konusudur. Bkz.: Ali Parchami, "The 'Arab Spring': the View from Tehran", *Contemporary Politics*, Vol. 18, No. 1, March 2012.

¹²¹ İran'da anayasa aslında şeriata dayanmamaktadır, ama şeriat kanunları medeni hukuk içerisinde yer aldığı için iç politikada bu durum daha fazla hissedilmektedir.

¹²² İran'da Mehdi inancı İslam öncesi dönemdeki kültürde de mevcuttur. Ayrıca 10. ve 11. yüzyıllardaki Pers edebiyatı dünyaya gelip insanları kurtaracak olan bir kurtarıcı mitiyle doludur. Geleneksel Şii inancı Mehdi gelmeden önce dini bir otoritenin kurulmasını kabul etmemektedir. Bir diğer ifadeyle Velayet-i Fakih Doktrini geleneksel Şii inancıyla çelişmektedir. Bkz.: Selin Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi Beklerken**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2012.

¹²³ Salamey, Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih...", p. 199.

din adamlarının özerkliklerini yitirmelerine sebebiyet vermiş ve bu bağlamda ulus-devleti güçlendiren bir etki yaratmıştır.¹²⁴ Bir diğer ifadeyle İran'ın sınırları içerisinde çalışan din adamları eskiden bölgesel anlamda daha etkinken, İslam Devrimi'yle beraber merkezi hükümete bağlanarak ulus devlet sisteminin bir parçası haline gelmişlerdir.

Devrim sonrası İran'daki Şiilik Velayet-i Fakih Doktrini çerçevesinde zaman içerisinde dönüşüme uğrayarak daha politize bir hal almıştır. Eskiden daha muhafazakar olup siyasetin dışında kalan ve genellikle ahlak konularıyla ilgilenen Şii din adamları için kutsal takvime göre en önemli etkinlik, Muharrem ayındaki anma törenleri olmuştur (bu yas törenleri dini önemlerini hala korumaktadır). Ancak İslam Devrimi ile beraber İran Şiiliği bir ideoloji haline dönüşmüş ve politize olmuştur. Muharrem ayı ise siyasal devrimin bir simgesi haline gelmiştir.¹²⁵

Tablo 3.1 İran İslam Cumhuriyeti Siyasal Sistemi¹²⁷

	Doğrudan Seçer →	CUMHURBAŞKANI	Belirler →	HÜKÜMET
SEÇMEN	Doğrudan Seçer →	UZMANLAR MECLİSİ (86 Dini Vekil)	Seçer →	DİNİ LİDER (Hepsini Denetler)
	Doğrudan Seçer →	PARLAMENTO ¹²⁶ (290 Vekil)	Güvenoyu verir →	HÜKÜMET

Devrim öncesi monarşi ile yönetilen İran, İslam Devrimi ile beraber anayasalı dini liderlik rejimine dönüştürülmüştür. Bu sisteme göre halk Uzmanlar Meclisi'ne

¹²⁴ Khosrokhavar, Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, pp. 13-15.

¹²⁵ Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, pp. 6-7.

¹²⁶ İran Parlamentosu'nda son zamanlarda yapılan seçimlerde din adamları Meclis'e giderek daha az sayıda girebilmekte ve Meclis içerisindeki reformcuların sayıları artmaktadır.

¹²⁷ Tablo 3.1 aşağıda belirtilen kaynaktan edinilen bilgilerle tarafıma oluşturulmuştur. Bkz.: Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

din adamlarını seçmekte, Uzmanlar Meclisi ise dini lideri seçmektedir. Ülkenin cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından yapılan seçimle belirlenmektedir, ancak kimin aday olacağı dini liderin denetimindedir. Başbakan ve bakanlar cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve parlamentodan (İslami Dayanışma Meclisi) güven oyu almaları gerekmektedir. Ayrıca Meclis tarafından çıkarılan yasaların 12 üyeli Anayasa Koruyucular Konseyi (üyelerin 6'sı Dini Lider, 6'sı Meclis tarafından seçilmektedir) tarafından anayasa ve şeriata uygunluğuna bakılır. Bu sisteme bakıldığında İran başkanlık sistemi ile yönetilen bir ülke olarak görülebilir, dini liderin denetimi politik hayatta önemli bir yere sahiptir. 1989'dan beri büyük ayetullah olma şartı kaldırılan dini lider anayasaya göre ülkedeki tüm askeri kuvvetlerin komutanlarını, dini ve ticari vakıfların başkanlarını bizzat atar ve üniversiteler gibi ülkedeki diğer resmi kurumları denetler.¹²⁸ Sonuç olarak Dini Lider iç ve dış politikada en üst düzey karar alıcıdır ve devletin önemli kademelerindeki etkisi düşünüldüğünde sembolik bir figür olmanın çok ötesinde bir güce sahiptir.

Dini lider devlet içerisindeki nihai karar alıcı olsa da, İran cumhuriyet sistemiyle yönetildiği için devletin başı cumhurbaşkanıdır. İran'da iç ve dış politikadaki bu ikililik, bir diğer ifadeyle teokrazi ve demokrasinin iç içe geçmesi, devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinde problemlere sebep olmaktadır. Örneğin belli bir krize karşı hükümet tarafından yapılan yumuşak bir açıklama, dini lider veya çevresi tarafından yapılan sert bir açıklamadan sonra anlamını yitirmektedir. İran Dışişleri Bakanlığı devam eden bir çatışma için politik çözüm çağrısı yaparken aynı anda Devrim Muhafızları¹²⁹ milis kuvvetlerine eğitim vermeye devam edebilmektedir. İran Cumhurbaşkanı veya Dışişleri Bakanı mezhepçiliği şiddetle kınarken, Devrim Muhafızları halen mezhepçi bir söylemde bulunabilmektedir.¹³⁰ Ayrıca mezhepçi politikalar söz konusu olduğunda, dini lider veya Şii ulema tarafından yapılan açıklamalar, İran'ın mezhepçilik yaptığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda hükümet ve cumhurbaşkanı devletin ulusal çıkarları

¹²⁸ Oğuz, Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, pp. 35-40.

¹²⁹ İran'da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin yer aldığı düzenli ordunun yanı sıra, Kara, Deniz, Hava, Kudüs Kuvvetleri ve Besic adlı gönüllü milislerden oluşan ve kendi Genel Kurmay Başkanı olan Devrim Muhafızları Ordusu (İslam Devrimi Muhafızları Ordusu) bulunmaktadır.

¹³⁰ Sadeghi-Boroujerdi, "Strategic Depth, Counterinsurgency...", pp. 162-163.

doğrultusunda daha pragmatik politikalar yürüttüler de, dini liderin ve Şii ulemanın devlet kademesindeki pozisyonları sebebiyle İran'ın verdiği bütün iç ve dış politika kararlarının din olgusu ve Şiilik çerçevesinde şekillendiği düşünülmektedir.

3.2.1.3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Temelleri

İran dış politikası Devrim'den bugüne çeşitli süreçlerden geçmiştir. Humeyni Dönemi (1979-1989) daha çok devrimin gücünün korunmaya çalışıldığı bir süreç olmuştur, bu dönemde yaşanan en önemli olay sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'dır (1980-1988). Savaş sonrası dönemde daha gerçekçi ve pragmatik bir politika benimseyen Rafsancani dönemi yaşanmış (1989-1997) ve Hatemi ile yumuşama dönemine geçilmiştir (1997-2005). Ardından Batı karşıtlığının doruk noktasına çıktığı agresif bir dönem olan Ahmedinejad¹³¹ dönemi gelmektedir (2005-2013).¹³² Mevcut olarak da tekrar pragmatik bir yumuşama dönemine geçildiği Ruhani dönemi (2013-...) yaşanmaktadır.¹³³ Bu dönemlerin arasındaki farklılıklar elbette konjonktürel farklılıklardan, güç ilişkilerinden etkilenmektedir, ancak liderlerin de önemi yadsınmamalıdır.

Bugüne kadar İran İslam Cumhuriyeti'nin sırasıyla Humeyni ve Hamaney¹³⁴ olmak üzere iki dini lideri olmuştur, ancak İran dış politikasının dönemin cumhurbaşkanına göre özellikle de söylemsel düzeyde değiştiği söylenebilir. Örneğin Ahmedinejad döneminde oldukça sert bir dış politika söylemi benimsenmiştir. Öte yandan İran'ın dış politikasında verdiği kararlar özneler arası

¹³¹ 2005 senesinde Cumhurbaşkanı olarak İran'da göreve gelen Mahmud Ahmedinejad katı bir muhafazakar olup Tahran eski valisidir. Kendisi aynı zamanda Irak Savaşı gazisidir. Seçim kampanyasında Humeyni'nin ideallerini tekrardan canlandırmayı ve ülkenin petrol gelirlerini halka dağıtmayı vaat etmiştir. Bkz.: Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, 4. Bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

¹³² Salamey, Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih...", p. 202.

¹³³ Khaled A. Beydoun, Hamada D. Zahawi, "Divesting from Sectarianism: Reimagining Relations Between Iran and the Arab Gulf States", **Journal of International Affairs**, Vol. 69, No. 2, Spring/Summer 2016, p. 50.

¹³⁴ Humeyni'nin öğrencilerinden biri olan Ayetullah Ali Hamaney dini öğretileri sebebiyle 1976 senesine kadar altı kere hapis yatmış ve 1976'da 3 yıllığına sürgüne gönderilmiştir. Devrim sonrası dönemde İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri olana kadar Savunma Bakanı ve Cumhurbaşkanı görevlerinde bulunmuştur. Bkz.: The Office of the Supreme Leader, Biography, 06.02.2010, (Çevrimiçi), <http://www.leader.ir/en/biography>, 13.10.2018.

ilişkilere göre başta ABD olmak üzere diğer ülkelerin İran'a olan yaklaşımına göre de değişmektedir. Mevcut olarak Ruhani döneminde ılımlı bir dış politika benimsendiği düşünülse de, ABD'nin İran'a karşı olan yaklaşımının Obama ve Trump dönemleri arasında farklılaşması İran'ın bölgede daha agresif bir söyleme geçmesine sebep olmaktadır.

Lider faktörünün ötesinde İran'ın genel olarak pragmatik ve çok yönlü bir dış politikaya sahip olduğu söylenebilir. İran dış politikasının temel unsurları anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılık'tır. İran bir yandan devlet-dışı örgütlerle yakın bağlara sahipken, diğer tarafta aynı mezhebe veya dine sahip olmayan devletlerle de işbirliği içerisinde girmektedir. Örneğin İran Pakistan'dan ziyade Hindistan ile Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan ile daha iyi ilişkilere sahiptir. Ayrıca İran Çin, Kuzey Kore ve Venezuela ile ilişki içerisinde.¹³⁵ Bu örnekler arasında en çarpıcı olanı, İran'ın kendisine kültürel anlamda yakın olması beklenen Azerbaycan'ı, kendi rejim güvenliği ve ekonomik rekabet sebebiyle tehdit olarak görmesi ve Azerbaycan – Ermenistan çatışmasında Ermenistan'ı desteklemesidir; bu durum İran dış politikasının mezhepler üzerinden yürütülmediğini gösteren önemli bir kanıttır. Bu bağlamda görüldüğü üzere İran dış politikasında sadece mezhepçi bir bakış açısıyla hareket etmemekte, aynı Suudi Arabistan gibi mezhepçiliği rejim devamlılığı için bir araç olarak kullanmakta, dış politikada ise diğer ülkelerdeki Şii örgütlere destek vererek Ortadoğu bölgesindeki yumuşak gücünü artırmaya çalışmaktadır.

3.2.2. İran'ın Ortadoğu'daki İdeolojik Rolü ve Devrim İhraç Politikası

İran'ın Ortadoğu bölgesel liderlik iddiasındaki en önemli kozlarından biri İsrail ile olan çatışması ve Filistin Meselesi olmuştur. Bu durum uzun yıllar İran'ın Arap toplumunda popülerliğini artırmıştır. Böylece İran hem geleneksel Arap sorunlarının destekçisi olmuş, Filistin Meselesi konusundaki tavırlarından ötürü takdir edilmiş ve

¹³⁵ Afshon Ostovar, "Sectarianism and Iranian Foreign Policy", **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 92-93.

neo-emperyalizme direnen taraf olarak övgü almıştır. İran bir yandan İslami kimliğini ön plana çıkarırken diğer yandan baskı altındaki halklara devrimci bir yol sunduğunu iddia etmiştir.¹³⁶ Bu noktada İran Şii kimliğinden ziyade bir bütün olarak İslam kimliğini bölgesel etkisi yaymak için kullanmıştır. Humeyni İslam Devrimi'ni gerçekleştirdikten sonra bütün Müslümanlar'ın birleşerek Batı'ya karşı durmalarını, ülkelerindeki Batı yanlısı rejimleri devirmelerini istemiş ve nihayetinde birleşmiş tek bir İslam devleti yaratılabileceğini iddia etmiştir.¹³⁷ İran iç politikasında mazlum halkların yanında olduğuna dair bir imaj çizmiş, dış politikasında ise konjonktüre göre kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek zaman zaman dış politik kimliğini değiştirmiştir. Bu durum İran'ın Ortadoğu'daki etkisini sadece mezhepler üzerinden yaymaya çalışmadığını göstermektedir.

İran'ın etki alanını genişletmek istediği başlıca bölge Körfez Bölgesi'dir, çünkü jeo-politik öneme sahip olan bu bölge birçok Şiinin yaşadığı bir coğrafyadır ve hem coğrafi yakınlığı hem de mezhepsel benzerliği sebebiyle İran için etki edebilmesi daha kolay bir bölgedir. Ancak Körfez ülkelerinde yaşayan Şiilerin politik pozisyonları ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği için İran her ülkede aynı etkiyi yaratamamaktadır. Örneğin nüfusunun %20-30'u Şii olan Kuveyt'te Şiiler, yönetici aile ile uyum içerisinde hareket etmekte olduklarından varlıklı bir kesimi oluşturmaktadırlar¹³⁸ ve bu sebeple İran'ın etki alanı dışında kalmaktadırlar. Aynı durum Suudi Arabistan'ın %10'unu oluşturan ve petrol açısından zengin bir bölge olan Doğu Eyaleti'nde yaşamakta olan Şiiler için de geçerlidir.¹³⁹ Bahreyn'de¹⁴⁰ ise nüfusun %70'ini oluşturan Şiiler politik açıdan daha hassas bir konuma sahiptirler ve İran'ın Bahreynli Şiiler üzerinde etkili olmaya çalıştığı iddia edilmektedir, ancak bu etkinin hangi seviyede olduğu bilinmemektedir.

¹³⁶ Malmvig, "Power, Identity and Securitization in Middle East...", pp. 145-146.

¹³⁷ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", pp. 634-635.

¹³⁸ Hashemi, "Toward a Political Theory of Sectarianism...", p. 73.

¹³⁹ Matthiesen, *Sectarian Gulf...*, pp. 2-3.

¹⁴⁰ Bahreyn'deki iç politikada aktif olan iki Şii parti bulunmaktadır, bunlar; 1960'ların sonlarına doğru Bahreyn'de faaliyet göstermeye başlayan Irak kökenli Dava Partisi, diğeri ise 1976'da kurulan Bahreyn'in Özgürlüğü için İslami Cephe Partisi'dir. İslami Cephe Partisi'nin Tahran'dan aldığı lojistik destek ile 1981 senesinde darbe yapmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Darbenin başarısızlıkla sonuçlanması sonucunda darbeciler ya tutuklanmış ya da sürgüne gönderilmiştir. Bkz.: Laurence Louer, "Sectarianism and Coup-Proofing Strategies in Bahrain", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 36, No. 2, 2013.

İran İslam Devrimi ile birlikte Lübnan, Irak ve Bahreyn gibi yüksek oranda Şii nüfusun var olduğu ülkelerde Şii İslami Hareketler yükselişe geçmiştir. İran bölgedeki İslami hareketlerin artışından memnuniyet duyarak bu süreci desteklemiştir; dış politika söyleminde ise mezhepçiliğe karşı olduğunu, gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin sadece Şiilerin değil bütün Müslümanların devrimi olduğunu iddia etmiş, ancak Devrim ile beraber bölgedeki diğer Şiilerin de ayaklanmaları, ayaklanmaların İran destekli olduklarının iddia edilmesine sebep olmuştur.¹⁴¹ İslam Devrimi sonrası süreçte İran'ın ideolojik anlamda en etkili olduğu aktör 1982'de kurulan Hizbullah olmuştur. Lübnan'da güçlü bir merkezi devletin var olmaması Lübnan'ı uzun yıllar dış müdahale, işgal, iç savaş ve çatışmalara maruz bırakmış ve mezhepçi politikaların Lübnan politikalarında önemli bir unsur olmasına sebep olmuştur.¹⁴² Şubat 2005'te Başbakan Refik Hariri'nin öldürülmesi ve Suriye taburlarının Lübnan'dan çıkartılması, Hizbullah'ın güç kazanmasına neden olmuş, Haziran 2006'da yaşanan İsrail-Lübnan Savaşı ise Hizbullah'ın Lübnan iç politikasının¹⁴³ temel unsurlarından biri haline gelmesini sağlamıştır.¹⁴⁴ Bu süreçte İran Hizbullah'ı desteklemiş, ancak bu desteğin verilmesinde ideolojik etkinin yanı sıra Hizbullah'ın İsrail'e karşı olan duruşunun önemli bir rolü olmuştur.

İran'da Ayetullah Humeyni'nin vefatının ardından devrim ihraç politikası düşüş dönemine geçmiştir. Bu noktada 1990'ların uluslararası ve Ortadoğu bölgesi özelindeki konjonktürünü göz ardı etmemek gerekir. Soğuk Savaş sona ermiş, ABD üstünlüğünü ilan etmiş, Ortadoğu'da SSCB'nin bıraktığı boşluk ABD tarafından doldurulmaya çalışılmış, Körfez Savaşı Ortadoğu'nun zaten bozulmuş olan güç

¹⁴¹ Lübnan'da 1969'da Yüksek Şii Konseyi'nin kurulmasının ardından 1982'de Hizbullah grubu Emel Hareketi'nin içerisinden doğmuştur. Bkz.: Emin Salihi, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve 'Şii Hilali' Söylemi", **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011.

¹⁴² Gause, **Beyond Sectarianism...**, p. 9.

¹⁴³ Lübnan ve Irak'taki çeşitli mezhep gruplarının politikleşmesiyle güçlü merkezi yönetimin bulunmayışı arasında kısır döngü niteliğinde bir bağ vardır. Bu ülkelerde politik gruplar aynı zamanda mezhep gruplarını da temsil etmekte ve parlamenter demokrasi içerisinde çoğunluk hükümeti kurmak genellikle mümkün olmamaktadır. Bu durum zayıf merkezi bir yönetim yaratmakta ve güç boşluğu yine alt-kimlik grupları tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Ülkede fonksiyonel anlamda üniter bir yönetimin olmayışı halkı devlet dışı aktörlerin korumasına girmeye itmektedir, böylece mezhep liderlerinin popülist söylemleri mezhep gruplarını daha kolay mobilize edebilmektedir. Bkz.: Imad Salamey, Paul Tabar, "Democratic Transition and Sectarian Populism: The Case of Lebanon", **Contemporary Arab Affairs**, Vol. 5, No.4, 2012.

¹⁴⁴ Steven Heydemann, **Syria's Uprising: Sectarianism, Regionalisation, and State Order in the Levant**, Working Paper, Frida and Hivos, No. 119, May 2013, p. 8.

dengelerini altüst etmiştir. İran'ın bölgesel etki sahibi olabilmesi için en uygun dönem ise ABD'nin Irak işgali sonrasında kurduğu düzenle başlamıştır. İşgal sonrası Irak'ta kurulan Şii ağırlıklı yönetim İran'ın Irak üzerindeki etkisini artırmıştır. Iraklı Şiiler kabilesel ve ideolojik anlamda bir bütünü oluşturmaları da, din adamları arasında kurulan hiyerarşik yapı Şiilerin Irak'taki diğer gruplara göre daha organize bir topluluk oluşturmalarına fırsat tanımıştır. Iraklı Şiilerin bu derece düzenli bir şekilde organize olmalarında İran'ın da rolü bulunmaktadır. Özellikle İran-Irak Savaşı'nda ve Saddam Hüseyin'in baskıları sonucunda Iraklı Şii liderler İran'a sığınarak etkilerini devam ettirmişlerdir.¹⁴⁵ Bu durum İran'ın işgal sonrası Irak yönetiminde etkili bir aktör olabilmesini kolaylaştırmıştır.

İran Ortadoğu bölgesinde Şiileri desteklese de, aslında hukuk sisteminin bölgede kabul görmemesi İran'ın etkisini sınırlayan etkenler arasındadır. Humeyni İran'da kurmuş olduğu Velayet-i Fakih düzeninde başarılı olmuş olsa da, bu sistem birçok muhafazakar Şii tarafından eleştirilmekte, hatta İslam Devrimi'nin ihracı bile bazı İranlı din adamlarınca hoş karşılanmamaktadır. Bugün birçok büyük Ayetullah Velayet-i Fakih sistemine karşı çıkmaktadır. Örneğin Iraklı Şii din adamları dinin politikleştirilmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Iraklı Şii dini liderler ve Şii politik partiler Irak'ta İran'a benzeyen teokratik bir devlet yaratılmasını istememektedir. İran'ın Irak'ta etkili bir devlet olmadığını söylemek doğru bir ifade olmasa da, bu etkinin dini yönden ziyade Irak'ın merkezi yönetiminin zayıflığından kaynaklandığı belirtilebilir.¹⁴⁶ Iraklı Şiilerin İran'daki yönetim şeklini benimsememelerinin sebeplerinden biri de Irak'ın uzun dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde kalmış olup Iraklı Şiilerin İranlı Şiilerle tarihsel anlamda bağ kuramamış olmalarıdır. Bunun yanı sıra milliyetçilik faktörünün de Irak ve İranlı Şiilerin beraber hareket edememelerinde rolü olduğu söylenebilir.¹⁴⁷ Sonuçta İran İslam Devrimi'nin hemen ardından çıkan İran-Irak Savaşı milliyetçilik duygularını öne çıkarmıştır. Zaten aynı mezhebe mensup olsalar da Ortadoğu'daki bütün Şiilerin bir arada hareket etmeleri beklemek büyük bir yanılgı olacaktır. Her grup kendi çıkarları doğrultusunda hareket

¹⁴⁵ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", pp. 634-635.

¹⁴⁶ Terhalle, "Are the Shia Rising?", pp. 75-76.

¹⁴⁷ Cemil Hakyemez, "Şii-Sünni İlişkileri ve Selefilik", *İlahiyat Akademi Dergisi*, t.y., p. 141.

etmektedir ve işbirliği ilişkileri konjonktüre göre oldukça değişebilmektedir. Iraklı Şiiler İran-Irak Savaşı sırasında Iraklı kimlikleriyle ön plana çıkarken savaş sonrası dönemde Saddam Hüseyin'in baskıları karşısında İranlı Şii kesimin yardımlarını memnuniyetle karşılamışlardır. Ancak iki Şii grup arasındaki bu ilişki birinin diğerinin etkisi altına gireceğini göstermemektedir. Bu noktada yönetim tarzındaki farklılık temel ayrımı oluşturmaktadır.

Ortadoğu'daki diğer Şiiler tarafından kabul görmeyen Velayet-i Fakih Doktrini'nde aslında devlet içerisinde dinin çok önemli bir yeri olurken, aynı zamanda din de devletleşmektedir. Böylece din ulusal bir öge halini almaktadır. Bu sebeple İran'ın Ortadoğu bölgesindeki diğer Şii gruplara çok fazla etkisi olamamaktadır. Çünkü İran tarafından liderlik edilen Şiilik İran'a has bir Şiilik haline gelmektedir. Oysaki İslam Devrimi'nden önce Şii ulema hangi ülkede doğduğuna veya eğitim gördüğüne bakılmaksızın başka bir ülkedeki Şii halkın liderliğini yürütebilmiştir. Buna en güzel örnek Büyük Ayetullah Ali Sistani'nin İran doğumlu olup Irak'ta liderlik yapmasıdır. Oysa ki, Velayet-i Fakih Doktrini Şii liderlerin ulus-ötesi olma özelliğini zayıflatmıştır. Artık Şii din adamları evrensel olmaktan ziyade ulusal karakterler olarak görülmektedir. Şiiliğin çıkarlarından önce ulusal çıkarlar ön plana çıkmaktadır.¹⁴⁸

12 İmam Şiiliğinin İranlılaşmasında, dini liderliği yürüten Büyük Rehber'in İranlı seçmenin belirlediği Uzmanlar Meclisi üyeleri tarafından seçilmesinin de önemli bir payı vardır. Teorik anlamda dini liderin İranlı olması gerekmemektedir, ancak seçmenin İranlılar olması İran dışındaki milliyetlere sahip Ayetullahların bu sürecin dışında kalmalarına sebep olmaktadır. Bu durum da Rehber'in ve ona bağlı çalışan diğer din adamlarının ulus-ötesi olma özelliklerini kısıtlamaktadır. 12 İmam Şiiliğinin önemli merkezlerinden biri olan Kum Şehri İran siyasal hayatının etkisi altında kalmaktadır.¹⁴⁹ Sonuç olarak eskiden ulus ötesi karaktere sahip olan Şii ulema dünya üzerindeki diğer Şiileri yönlendirme kabiliyetini yitirmekte ve İran bölgesel anlamda Ortadoğu'daki diğer Şiiler üzerinde etkili bir aktör olamamaktadır.

¹⁴⁸ Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık...*, pp. 336-337.

¹⁴⁹ Khosrokhavar, Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, pp. 54-56.

3.2.3. İran Dış Politikasında Mezhepçiliğin Yumuşak Güç Kullanımı İçerisindeki Yeri

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası değerlendirildiğinde, genel olarak reelpolitik çerçevesinde stratejik çıkarların ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu bağlamda mezhepçilik dış politikanın içerisinde belli bir yere sahiptir, ancak sadece mezhepçi bakış açısıyla hareket edilmemektedir. Hatta İran İslam Cumhuriyeti kurulduğundan beri çoğunlukla mezhepçi olmayan bir dış politika yürütülmüştür. İranlı liderler daha çok İslamın birleştiği bir idealde, Sünni devletleri de yanlarına çekmeye çalışan bir yaklaşım sergilemişlerdir.¹⁵⁰ Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti'nin kırk yıllık tarihi boyunca dış politikasında tam anlamıyla mezhepçi bir politika yürüttüğü söylenemez. Ancak dış politika çok yönlü bir uygulama olduğu ve aynı anda birçok faktör ve aracı içerisinde barındırdığı için, İran dönem dönem Şii alt-kimliğini kendi çıkarları doğrultusunda dış politikasında kullanabilmektedir. İran'ın ulusal çıkarları doğrultusundaki eylemlerinde özellikle devlet-dışı aktörlerin desteklenmesi hususunda, Şii ortak kültürü olumlu yönde etki etmiştir. Örneğin, Irak İşgali ve Arap Baharı gibi alt-kimliklerin yüzeye çıktığı durumlarda, İran'ın Şii kimliğini kullanarak devlet dışı örgütlere politik ve ekonomik destek sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda İran dış politikasında yumuşak gücünü Şiilik üzerinden özellikle Irak, Lübnan, Bahreyn, Suriye ve Yemen gibi Şii nüfusa sahip ülkelerde kullanmaktadır.

2003 Irak İşgali, 2006 Lübnan Savaşı, 2009 Gazze Savaşı ve 2011 Arap Baharı Ortadoğu bölgesinde Batı karşıtı düşüncelerin gelişmesine ortam sağlamış ve Batı karşıtlığını misyon edinmiş İran gibi ülkelere etkilerini yayma fırsatı sunmuştur. ABD Irak'ı işgal ederek ve Saddam Hüseyin'i devirerek aslında İran'ın çıkarlarına yönelik davranmış, bölgede istikrarı sağlayamayınca da kendi inandırıcılığını kaybetmiştir. Irak'ın güç kaybetmesi ve güçlü bir merkezi hükümete sahip olmaması, bölgede rekabet halinde olduğu İran'ın işine yaramış ve etkisini artırabilmesine olanak tanımıştır. İran'ın Irak'ı kontrol altına almaya yönelik stratejileri arasında,

¹⁵⁰ Ostovar, "Sectarianism and Iranian...", p. 88.

Iraklı Şiiileri etkisi altına almak ve oradaki kutsal mekanlara sahip çıkmak bulunmaktadır.¹⁵¹ Irak'ta İşgal sonrası dönemde kurulan hükümetler ve Şii gruplar özellikle de Irak İslam Yüksek Konseyi¹⁵², İslami Dava Partisi¹⁵³ ve Sadr Hareketi¹⁵⁴ İran tarafından desteklenmiştir.

Arap Baharı da İran'ın bölgeye etkisini yaymasını kolaylaştıran süreçlerden biri olmuştur. Arap Baharı ilk defa Tunus'ta başlayıp hızlıca Libya ve Mısır'a yayıldığında İran gelişmeleri 1979 İran İslam Devrimi'nin devamı olarak nitelendirmiş ve desteklemiştir. İran, Ben Ali ve Mübarek'in Batı ile olan iyi ilişkileri karşısında, ayaklanan halkların yanında olduğunu belirtmiştir. Tahran, Arap ülkelerindeki İslami hareketlerin Arap Baharı'yla açılabilir politik serbestlik sonucunda güçleneceğini ve bölgedeki statükoyu değiştireceğini düşünerek desteklemiştir.¹⁵⁵ Arap Baharı'nda ayaklanmaların yaşandığı ülkelerde güç boşluğu oluşması sebebiyle mezhepsel bağlar iç ve dış politikalarda birer araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵⁶ Arap Baharı'nın ve sonuçlarının Ortadoğu bölgesinde yarattığı güç boşluğundan yararlanmak isteyen İran, sürece dahil olmaya çalışmış, bir

¹⁵¹ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", pp. 634-635.

¹⁵² Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi İran-Irak Savaşı esnasında İran'da Ayetullah Bekir el-Hekim (Büyük Ayetullah Muhsin el-Hekim'in oğlu) tarafından kurulmuştur. Bekir el-Hekim 2003 senesinde Necef'te İmam Ali Camiisi'ne yapılan bombalı saldırıda öldürülmüştür. Onun ardından Irak İslam Yüksek Konseyi'nin liderliğine kardeşi Abdülaziz el-Hekim geçmiş ve İran ile olan ilişkileri sınırlandırarak partinin adını Irak İslam Yüksek Konseyi'ne çevirmiştir.

¹⁵³ Irak'ta 1930 senesinde Komünist Parti'nin kurulması sonucunda Şii ulema gençleri bu yoldan vazgeçirmek için harekete geçmiş ve Ayetullah Muhsin el-Hakim ve Muhammed Bekir el-Sadr öncülüğünde 1958'de Dava Partisi (el-Dava el-İslamiyya/İslami Çağrı) kurulmuştur. Bkz.: Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, 2. Bsk., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016. Irak'taki İslami hareketin liderlerinden ve partinin kurucularından olan Ayetullah Muhammed Bekir al-Sadr 1980'de Saddam Hüseyin tarafından idama mahkum edilmiştir. Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra Dava Partisi, başında Nuri al-Maliki ile birlikte Irak politikasında başat aktörlerden biri olmuştur. Bkz.: Toby Matthiesen, **Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't**, California, Stanford University Press, 2013.

¹⁵⁴ Liderliğini Büyük Ayetullah Muhammed Sadık el-Sadr'ın oğlu Mukteda el-Sadr yürütmektedir. Mukteda el-Sadr Irak'ın ABD tarafından işgaline karşı çıkarak kurmuş olduğu Mehdi Ordusu ile bir dönem silahlı mücadele yürütmüştür. Irak'ta yapılan 2018 Parlamento seçimlerinde Sadr'ın desteklediği Sairun Koalisyonu 329 sandalyeli mecliste 54 sandalyeye sahip olarak Irak politikalarında önemli bir pozisyon elde etmiştir. Habertürk, "Irak'ta Seçimin Galibi Mukteda es-Sadr'dan Tüm Kesimlere Sıcak Mesaj!", 22.05.2018, (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/irak-ta-seccimin-galibi-mukteda-es-sadr-dan-tum-kesimlere-sicak-mesaj-1979386>, 22.03.2019.

¹⁵⁵ Ali Parchami, "The 'Arab Spring': the View from Tehran", **Contemporary Politics**, Vol. 18, No. 1, March 2012, pp. 38-39.

¹⁵⁶ Ahmed K. Al-Rawi, "Sectarianism and the Arab Spring: Framing the Popular Protests in Bahrain", **Global Media and Communication**, Vol. 11, No. 1, 2015, p. 37.

yandan Suriye’de muhalif grupların karşısında Şii iktidarı desteklerken, diğer yandan Yemen’de Şii muhalefet gruplarını desteklemiştir.¹⁵⁷ Ancak İran’ın Arap Baharı döneminde bölgedeki Şiiler üzerindeki etkisi büyük ölçüde bu iki devletle sınırlı kalmıştır.

Suriye İran için büyük öneme sahip bir devlettir, İran’ın Suriye ile olan ilişkisinde belirleyici faktörler Suriye’nin İran için tek müttefik Arap Devleti olması, İsrail’e karşı olan mücadelesi, Hizbullah’a verilen destek yolundaki rolü, İran’ın Akdeniz’e çıkışının sağlanmasıdır.¹⁵⁸ Ali Hamaney Suriye’de Arap Baharı sürecinde yaşanan ayaklanmaları “yasa dışı” ve “emperyal-siyonist emellere hizmet eden” unsurlar olarak değerlendirmiştir. Ortadoğu’nun genelindeki Arap Baharı ayaklanmalarını “organik” ve “demokratik” olarak gören Tahran, Suriye’deki ayaklanmaların yapay ve ABD destekli güçler tarafından oluşturulduğunu ve asıl amacın ABD’nin Ortadoğu’daki hegemonyasını tehdit eden İslami uyanışı durdurmak olduğunu iddia etmiştir.¹⁵⁹

İran’ın Arap Baharı’nda ayaklanma yaşanan ülkelerde muhalefet gruplarını söylemsel düzeyde de olsa desteklemesi, ancak Suriye söz konusu olunca Suriye rejimini destekleyerek çifte standart uygulaması, diğer Körfez ülkeleri tarafından eleştirilmiştir. Suudi Arabistan İran’ın gerçek hedefinin halkları değil Şii grupları destekleyerek mezhepçi politikalar yürütmek olduğunu iddia etmiştir. İran’ın bölgesel etkisini artırmasından rahatsız olan Suudi Arabistan’ın Arap Baharı sürecindeki temel endişesi kendi toprakları içerisindeki rejim güvenliği olsa da, Suudiler İran’ın etkisini sınırlamak ve buna karşılık kendi etkilerini artırmak için karşı-mezhepçi uygulamalarda bulunmuştur. Bütün bu süreç Suudi Arabistan ve İran arasındaki gerginliğin bölgeye yansımalarına ve mezhepçi politikaların önemli bir sorun olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Böylece Arap Baharı gibi bölge devletlerinin merkezi yönetimlerinin zayıfladığı ve daha kırılgan hale geldiği

¹⁵⁷ Mari Luomi, **Sectarian Identities or Geopolitics? The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East**, Working Papers No:56, The Finnish Institute of International Affairs, 2008, p. 5.

¹⁵⁸ Ana Belen Soage, “What is Really Behind the Saudi-Iranian Cold War?”, **Instituto Espanol de Estudios Estrategicos**, June 2017, p. 11.

¹⁵⁹ Parchami, “The ‘Arab Spring’: the View from Tehran”, p. 42.

zamanlarda aslında bölgesel bir güç mücadelesi olarak adlandıracağımız durum, özellikle Batılı devletler tarafından “mezhep mücadelesi” olarak görülmüştür.

İran’ın Ortadoğu bölgesindeki Şiiler üzerindeki etkisine bir de bölgedeki Şiiler açısından bakılmalıdır. Irak, Suriye ve Yemen’deki iç savaşlar bu ülkelerde yaşayan Şiiler için sadece stratejik değil aynı zamanda varoluşsal bir önem taşımaktadır. Bu iç savaşlarda yenilgiye uğramak sadece güç kaybetmek anlamına gelmemektedir, şehirlerin, köylerin, bir diğer ifadeyle toprağın kaybedilmesi demektir. Bu sebeple Irak, Suriye ve Yemen’deki Şiilerin İran’ın yardımlarını kabul etmesi muhtemeldir, çünkü Şiilere İran dışında maddi veya askeri yardımda bulunan aktör sayısı oldukça kısıtlıdır. İran da bu durumu kendi çıkarlarına yönelik kullanmaktadır. İç savaş halinde olan ülkelerdeki çatışma hali devam ettikçe kimlik politikaları gerginleşmekte ve devlet dışı aktörlerin İran ile olan bağı artarak, yaşanan durumu kimlik çatışmasına dönüştürmektedir.¹⁶⁰ Ancak Ortadoğu’da Ürdün Kralı Abdullah’ın iddia ettiği gibi bir *Şii Hilali*’nden ziyade, sömürgecilik ve otoriterlik karşıtlığına dayanan bir azınlık hakları arayışı söz konusudur. Ortadoğu’daki fay hatları mezhepsel olmaktan ziyade politiktir.¹⁶¹ Çünkü halklar demokratik haklara sahip olmak ve ekonomik adaletin sağlanması için mücadele etmektedir. Bu süreçte farklı mezhepsel kimliklerin karşı karşıya gelmeleri devlet yöneticileri ve diğer mezhep girişimcilerinin kendi çıkarları uğruna toplumu ve kimliklerini politize etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle yaşanan kimlik çatışmasının temeli toplumlar arası anlaşmazlığa değil, yönetici aktörler arası güç ilişkilerine dayanmaktadır.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyeti kuruluş temelleri dine dayanan, dini liderin ülkenin politik kararlarında son derece etkili olduğu bir ülkedir ve kimliğin dış politika kararlarını etkilediği göz önüne alındığında İran’ın da dış politikasının dini kimliğinden etkilendiği söylenebilir. Ancak İran’ın sahip olduğu dini kimlik dış politikasını doğrudan yönlendirmemektedir. Din olgusu İran’ın bölgesel davranışlarını belirleyen faktörlerden sadece birisidir. İran dış politikasının mezhep merkezli bir bakış açısının olduğunu söylemek için dış politika kararlarının öncelikle

¹⁶⁰ Ostovar, “Sectarianism and Iranian...”, pp. 109-110.

¹⁶¹ Keane, Castellino, “Transcending Sectarianism...”, pp. 388-404.

mezhep odaklı verilmesi gerekir. Oysa ki İran, bölgesel bir güç olarak dış politika kararlarını uluslararası ve bölgesel konjonktürü göz önünde bulundurarak güç politikaları kapsamında ülke çıkarları doğrultusunda vermektedir.

3.2.4. İran İç Politikasında Dinin Araçsallaştırılması

Temelleri büyük bir imparatorluğa dayanan İran'da, toplumu birleştirici faktör olarak etnisitenin kullanılması negatif etki yaratabileceğinden iç istikrarı sağlamak için din faktörünün kullanıldığı görülmektedir. Devletin zaten dini temeller üzerine inşa edilmesi iç politikada din adamlarının önemini gözler önüne sermektedir.¹⁶² Ancak dini rejimin güvenliğinin sağlanması, İran yönetiminin iç siyasette meşruiyetini koruması ve din adamlarının gücü ellerinde tutmaya devam etmeleri için din iç politikada bir araç olarak kullanılmaktadır. Öte yandan İran'ın iç politikasında araçsallaştırılan din olgusunun Suudi Arabistan'da olduğu gibi karşı-mezhepçi bir çizgisi yoktur. Bunun en önemli nedenlerinden birisi İran toplumunun çok büyük çoğunluğunun zaten Şiilerden oluşması ve diğer mezheplerin ve dinlerin genel nüfusun oranına göre oldukça az sayıda katılımcıya sahip olmasıdır.

Bölgesel konjonktürün İran'a fırsat sağladığı ve özellikle de diğer ülkelerden tehdit algılanan dönemlerde mezhepçi söylemlerin arttığı görülmektedir, ancak mezhepçi söylemlerin asıl hedefi İran toplumunun kendisinden ziyade ülke dışındaki diğer Şii toplumlardır. İç politikada ise anti-Amerikancılık, anti-Siyonizm ve anti-empyralist değerlere öncelik verilmekte ve muhalif kesimlerin dini değerleri göz ardı ettiği iddia edilmektedir. Örneğin İran-Irak Savaşı İran'da devrim sonrası oluşan muhalefetin susturulması ve din adamlarının ülkenin iç politikası üzerinde hakimiyetlerini sağlamasını kolaylaştırmıştır. Bu savaşın ardından yaşanan Körfez Savaşı, sonrasındaki Afganistan ve Irak İşgalleri sebebiyle iç politikada İran'ın büyük ve bölgesel güçlere karşı kendisini koruması gerektiği sürekli vurgulanmış,

¹⁶² İran iç politikasını etkileyen aktörler için bkz.: Imad Salamey, Zanoobia Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making Iranian Foreign Policy", **Politics, Religion & Ideology**, Vol. 12, No. 2, 2011.

İran halkı sıranın kendisine geleceğine dair bir korku ile yönetilmiştir.¹⁶³ Sonuçta varlığını ABD karşıtlığı üzerine kurmuş bir ülke olan İran'ın sınırlarına yakın bölgelerde (Irak, Afganistan ve Körfez ülkeleri) ABD üslerinin olması oldukça endişe yaratan ve sürekli tehdit olarak algıladığı bir durumdur.¹⁶⁴ Bu sebeple halkın çoğunluğunun toplum içerisindeki kimliklerine bağlı kaldığı ve dış güçler tarafından işgal altında kalmak yerine, dini temellere de dayanıyor olsa cumhuriyet yönetimi altında yaşamayı tercih ettiği görülmektedir.

İran'ın bu dış tehdit korkusu ülke içi muhalefetin engellenmesine sebep olmakta ve muhaliflerin dış güçlerle işbirliği yaptığı iddia edilmektedir. İslam Devrimi'nden itibaren İran'a karşı yürütülen petrol ve ticaret ambargoları, ABD ve İsrail'in İran'a karşı olumsuz tavrı ve açık tehdit söylemleri ve 2003'teki Irak İşgali sonrasında ABD'nin bölgede artan askeri varlığı, İran iç siyasetinde yönetime geniş yetkiler vererek muhalefetin susturulmasını sağlamıştır. Böylece ulema sınıfının karşısında duran muhalifler ABD yanlısı vatan hainleri olarak nitelendirilmiş ve sindirilmiştir.¹⁶⁵ Hatta İran iç siyasetindeki birçok konuda muhaliflerin susturulması için ABD ve Batı yandaşlığı iddiası kullanılmaktadır. Bunun sebebi halkın bu konuda oldukça hassas olması ve özellikle ABD karşıtlığının toplum genelinde önemli bir yeri olmasıdır.

2009 senesinde İran rejimi 1979'daki kuruluşundan beri ilk defa büyük bir protesto gösterisiyle karşı karşıya kalmıştır. *Yeşil Hareket* olarak adlandırılan bu ayaklanma İran'da 2009 seçim sonuçlarına itirazla başlayıp zamanla halktan büyük bir destek alan bir hareket haline dönüşmüştür. Yeşil Hareket başta Ahmedinejad'ın yönetimi olmak üzere Velayet-i Fakih'a karşı çıkmıştır. Çoğunlukla gençlerden oluşan bu hareket yoksulluk, yolsuzluk, kötü yönetimin sona ermesini, İran'a çoğulcu demokrasinin getirilmesini talep etmiştir. Yeşil Hareket içerisindeki bir grup Fars kültürünü ve rejimi koruyup reform yapılmasını, daha genç olan diğer grup ise

¹⁶³ Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık...*, p. 24.

¹⁶⁴ Vali Nasr, "Iran Among the Ruins: Tehran's Advantage in a Turbulent Middle East", *Foreign Affairs*, March/April 2018, p. 110.

¹⁶⁵ Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, pp. 216-217

doğrudan rejim değişikliği ve İslami hayat tarzının sona ermesini talep etmiştir.¹⁶⁶ Ancak bu gösterilerin ABD, Büyük Britanya ve İsrail'in dış ilişkiler servisleri tarafından organize ve finanse edildiği ve temel amacın İran'da Batı yanlısı seküler bir demokrasi kurulması olduğu iddia edilmiştir. Dini lider Hamaney protestolara cevaben "İran İslam Cumhuriyeti'nin kutsal bir rejim olduğunu ve bu sebeple İran'ın Tanrı'nın yeryüzündeki temsiliyeti olduğunu" belirtmiştir.¹⁶⁷ Rejimin kutsallık değerleriyle bir tutulması rejim karşıtı herkesin din/Şiiilik karşıtı muhalifler olarak yansıtılmasına sebep olmaktadır.

İran medyası protestolar devam ederken Suudi Arabistan'ın bu eylemi maddi olarak desteklediğine dair komplo teorileri ortaya atmıştır. Özellikle İran din adamlarının ülke sınırları içerisindeki ve bölgedeki problemler için Suudi Arabistan'ı suçlayıcı iddiaları söz konusu olmuştur.¹⁶⁸ Bu bağlamda halkın memnuniyetsizliğinden kaynaklanan ayaklanmanın bastırılması ve toplumun yönetime olan bağlılığının artırılması için dış tehdit çerçevesinde mezhepçi söylemlere başvurulmuştur. Ancak buradaki asıl amaç ülke içerisindeki Şii-Sünni ilişkilerini olumsuz anlamda etkilemek değildir, daha çok dış tehdit tehlikesi karşısında toplumun yönetime bağlılığı ve rejimin güvenliği hedeflenmektedir.

Benzer bir durum Aralık 2017'de başlayan halk ayaklanmasında yaşanmıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi bölgenin bütün ülkelerini etkilerken, İran'da temel gıda fiyatlarına yapılan zam nedeniyle oluşan hayat pahalılığı, uzun dönemdir devam eden ekonomik yaptırımlar, artan işsizlik oranı ve devlet kademelerindeki yolsuzluk iddiaları sonucunda ülkede bankalar iflas edip benzin fiyatlarına zam yapılırca halk ayaklanmıştır. Halkın memnuniyetsizliğinin nedenleri hükümetin halkın taleplerine kayıtsız kalması ve gerekli ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Ekonominin kötü gidişatına yönelik başlayan isyan bir anda rejime karşı bir protestoya dönüşmüştür. Halkın en büyük rahatsızlıklarından biri de, sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle ekonomik olarak kendine yeterli olması gereken bir ülkenin dışarıda desteklediği

¹⁶⁶ Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık...**, p. 329.

¹⁶⁷ Parchami, "The 'Arab Spring': the View from Tehran", pp. 43-44.

¹⁶⁸ Hashemi, Postel, "The Sectarianization Thesis", pp. 12-13.

savaşlar nedeniyle (Suriye, Yemen, Lübnan, Filistin vb.) ekonomik olarak zor durumda olması ve bunun maliyetinin halka yansıtılması olmuştur.

Protestolar Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin şeffaflık politikası çerçevesinde hükümet gider kalemlerini tek tek açıklaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu giderlerde Dini Lider'in askeri gücü olan Devrim Muhafızları'nın büyük bir kısma sahip olması halk arasında isyana yol açmıştır. Protestolar sırasında Ruhani sakinleştirici bir açıklamada bulunmuş olsa da, İran iç politikasındaki çok başlılık sonucunda hükümet protestoların “dış mihrakların” müdahalesi olduğunu belirtmiş ve ekonomik protestolar bir anda rejim karşıtlığına dönüşerek ülkedeki siyasi gerilim artmıştır. Burada dış mihraklardan kastedilen ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi İran karşıtlığı olan devletlerdir. Protestolar esnasında kullanılan sloganlara bakıldığında halkın en büyük rahatsızlığının İran'ın Ortadoğu'da bölgesel bir güç olma yolundaki adımlarından kaynaklandığı görülmektedir.¹⁶⁹ Bütün ayaklanmalarda benzer sloganlar atılmıştır, 1979'de 'Ne Batı Ne Doğu' diye bağırarak İran halkı 2009 ve 2017 senelerinde “Ne Gazze, Ne Lübnan, Ne Suriye, Canım Feda İran!” diye bağirmiştir.¹⁷⁰ İran halkının tepkisi sloganlardan da anlaşıldığı üzere mezhepçi bir açığa sahip değildir. Ancak İran yönetiminin iç veya dış politikadaki kriz zamanlarında Suudi Arabistan'ı suçlaması ve Suudi Arabistan'ın da benzer bir yol izlemesi, İran – Suudi Arabistan ilişkilerindeki karşılıklı gerginliği tırmandırmakta ve tarafların mezhepsel farklılıktan dolayı mücadele halinde olduğu düşünülmektedir.

İran'ın iç politikasında yaşanan krizler için suçu Suudi Arabistan'a attığı örneklerden bir diğeri ise 2018 senesinin Eylül ayında yaşanmıştır. İran'ın Ahvaz şehrinde düzenlenen askeri törene yapılan bir saldırıda 25 kişi hayatını kaybetmiş, Ali Hamaney saldırı sebebiyle Suudi Arabistan'ı suçlamış ve yine iki devlet arasında karşılıklı söylemsel düzeyde bir gerginlik oluşmuştur. Dönemin Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı El-Cubeyir, İran'ın Ortadoğu bölgesindeki en tehlikeli aktör

¹⁶⁹ Ostovar, “Sectarianism and Iranian...”, p. 93.

¹⁷⁰ Reuters, “Price Protests Turn Political in Iran as Rallies Spread”, 29.12.2017, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-iran-economy-protests/price-protests-turn-political-in-iran-as-rallies-spread-idUSKBN1EN0P0>, 16.04.2018.

olduğunu, mezhepçi ve yayılmacı politikalar yürüttüğünü, terörizmi desteklediğini ve suçu Suudi Arabistan'a attığını iddia etmiştir.¹⁷¹ Görüldüğü üzere yaşanan olayların mezhepçi bir yanı olup olmadığına bakılmaksızın Suudi Arabistan ve İran birbirlerini farklı meseleler için suçlarken dahi bu suçlamalar içerisinde mezhepçi söylemleri de eklemektedirler. Sonuç olarak ülke içerisindeki her olumsuz durum için dış güçler suçlanmakta ve mezhepçilik politikaları bu sürecin bir parçası haline gelmektedir.

3.3. Ortadoğu Güç Mücadelesinde ABD'nin Rolü

Ortadoğu jeo-politiğindeki en etkili dış politika aktörleri arasında ABD, Rusya, AB ve Çin ilk sıralarda yer almaktadır. Çalışmanın kapsamı dahilinde bu aktörler içerisinde özellikle Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerde belirleyici bir unsur ve Ortadoğu bölgesinde uzun dönemdir en etkili aktör olması sebebiyle sadece ABD'nin bölgedeki etkisine değinilecektir.

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik ilgisi bölgede petrolün keşfiyle beraber başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde bu ilgi bölgenin stratejik konumu sebebiyle artış göstermiş ve İsrail'in 1948'de kuruluşuyla beraber Ortadoğu ABD için her daim bir gündem maddesi haline gelmiştir. ABD'nin Ortadoğu dış politikasındaki önceliği genel olarak İsrail'in çıkarları, petrol üreten ülkelerle iyi ilişkiler ve terörle mücadele çerçevesinde yürütülmüştür. Dönemsel olarak ABD Başkanlarının tercihlerine göre bu sıralamada farklılıklar yaşanmış olsa da, genel yaklaşım çoğu zaman aynı yönde olmuştur.¹⁷² ABD'nin bazı dönemlerde Ortadoğu'daki gelişmelere kayıtsız kalması veya kayıtsız kaldığının iddia edilmesi, Ortadoğu'daki hedeflerini ikinci plana attığını göstermemektedir. Benzer şekilde ABD'nin giderek artan petrol üretimi¹⁷³ artık Ortadoğu'da üretilen petrolün tedariki ve kime satıldığıyla ilgilenmeyeceği

¹⁷¹ Simon Mabon, "Introduction: Saudi Arabia, Iran and the Struggle to Shape the Middle East", **The Foreign Policy Center**, November 2018, p. 3.

¹⁷² Fawaz A. Gerges, "The Obama Approach to the Middle East: The End of America's Moment", **International Affairs**, Vol. 89, No. 2, 2013, p. 300.

¹⁷³ ABD mevcut dünya sıralamasında en fazla petrol üretimi yapan ülkedir. Ancak petrol tüketimi üretiminden daha fazla olduğu için petrol ithal etmektedir. Bu bağlamda dünyada en fazla petrol ithal eden ülkeler arasında yine birinci sıradadır (Bkz. Ek-4).

anlamına da gelmemektedir.¹⁷⁴ ABD Ortadoğu bölgesinin politik, ekonomik ve askeri açıdan halen en güçlü oyuncularından biridir. ABD için Ortadoğu bölgesi İsrail Devleti'nin varlığı ve bölgedeki petrol üretimi devam ettiği müddetçe her zaman stratejik öneme sahip olacaktır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme ve Asya ülkelerinin yükselişi sonucu uluslararası konjonktür zamanla çok kutuplu bir dünya düzenine doğru geçiş yapmış ve yeni küresel güç dağılımı ABD'nin manevra kabiliyetini azaltmıştır. Bunun önüne geçmek adına ABD ekonomik çıkarlarının en yoğun olduğu bölgelerden biri olan Ortadoğu'da oldukça pro-aktif bir dış politika sergilemiş ve bölgenin konjonktürünü değiştirmiştir. Ortadoğu'da ABD'nin ekonomik çıkarlarını en çok etkileyen unsurlar arasında öncelikli olarak petrol gelmektedir. Ancak ABD'nin Ortadoğu petrolüne verdiği önem, petrol üretim sahalarının doğrudan kontrolünün elde edilmesi veya ABD'ye petrol akışının sağlanmasından ziyade, petrol fiyatlarının belli bir seviyede tutulması (ne çok düşük ne çok yüksek) ve ABD yandaşı rejimlerin devamlılığının sağlanması ile ilgilidir.¹⁷⁵ Bu bağlamda Ortadoğu'da özellikle Körfez bölgesi ABD için büyük önem taşımaktadır.

Ortadoğu'nun bölgesel dengelerini değiştiren en önemli olaylardan biri 1991 Körfez Krizi'dir. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında Kuveyt'teki petrol kaynaklarının önemi ve Irak'ın bunları ele geçirerek OPEC üretim koşullarını belirleyebilecek seviyeye gelme ihtimali, hem Ortadoğu devletlerini hem de büyük güçleri endişeye düşürmüştür. ABD hem kendi çıkarları, hem İsrail'in bölgedeki istikrarı, hem de diğer müttefiklik ilişkisi içerisinde olduğu Körfez ülkelerinin çıkarları doğrultusunda Irak'a askeri müdahalede bulunmuştur.¹⁷⁶ Körfez Krizi Ortadoğu'da daha sonraki yıllarda yine Irak'a karşı girişilen müdahaleler için öncü

¹⁷⁴ Dünya üzerinde en fazla petrol ihracatı yapan Suudi Arabistan'ın ihracat ortakları sıralamasında ABD beşinci ülkedir ve ondan önce Japonya, Çin, Güney Kore ve Hindistan gelmektedir (Bkz. Ek-2). Hangi ülkelerinin uluslararası enerji piyasalarında ne kadar payı olduğu, uluslararası ekonomik rekabet açısından büyük güçler arasında yer alan ABD'yi yakından ilgilendirmektedir.

¹⁷⁵ Toby Craig Jones, "America, Oil, and War in the Middle East", **The Journal of American History**, June 2012, p. 210.

¹⁷⁶ Steven W. Hook, John Spanier, **Amerikan Dış Politikası**, Çev. Özge Zihnioğlu, İstanbul, Inkilap Yayınevi, 2016, pp. 212-216.

niteliğinde olup, Ortadoğu'nun bölgesel güç dengesinin dış müdahale sonucunda değişmesine ve Ortadoğu'daki halkların ABD'ye karşı düşmanlık duyguları oluşturmaya sebep olmuştur. Ortadoğu'da yapılan hatalar ABD'nin bölge nezdindeki hegemonyasını ve inandırıcılığını zedelemiştir.¹⁷⁷ ABD bugün birçok Ortadoğu halkı tarafından doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır.¹⁷⁸ Bu düşmanlık 11 Eylül olaylarının yaşanmasına, ardından Afganistan ve Irak İşgali'ne ve sonrasında Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle Ortadoğu güç dengesinin tamamen değişmesine giden bir yoldur ve hepsinin ABD'nin Ortadoğu politikalarıyla doğrudan bağlantısı vardır.

Irak İşgali Mart 2003 tarihinde Irak'ta kitle imha silahlarının varlığı iddiasıyla başlayan ve hedef olarak Saddam Hüseyin'in devrilmesini amaçlayan bir harekattır. İlk bakışta amacına ulaşmada başarılı olduğu düşünülse de, Irak'ın merkezi yönetimini ortadan kaldırmış ve devletin çökmesine sebebiyet vererek bölgesel istikrarsızlığı artırmıştır. Çünkü ABD Irak'taki yönetimi devirmeyi başarsa da, onun yerine istikrarlı bir yönetim kuramamış ve ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. Merkezi yönetimin ciddi ölçüde zayıflamasıyla, ülkedeki alt kimlikler ön plana çıkmış ve uzun yıllar iktidarda olan Sünniler ile muhalif olan Şiiler, işgal sonrası Şiilerin yönetimi ele geçirmesi sonucunda karşı karşıya gelmişlerdir. Bir diğer ifadeyle Saddam Hüseyin'den sonra oluşan güç boşluğunu doldurmak isteyenler, şiddet içerikli mezhepsel bir güç mücadelesine girmişlerdir. Irak'a uygulanan ekonomik ambargo gibi yöntemler ise halkın yoksullaşmasına ve birliğin bozulmasına yol açmıştır. 2003 Irak İşgali Irak'ı geri dönüşü olmayan bir yola sokmuş ve ülke içerisindeki radikal unsurlar giderek silahlanmışlardır.¹⁷⁹ Böylesine bir ortam mezhepsel farklılıkların toplum içerisinde daha fazla hissedilmesine sebep olmuş ve Irak'ta Ortadoğu'daki en şiddetli mezhepçilik politikalarının yürütülmesine yol açmıştır.

¹⁷⁷ ABD'nin özellikle Irak'ta 2004 senesinde Ebu Garip Hapishanesi'nde yaşanan taciz ve kötü muamele fotoğraflarının tüm dünya tarafından görülmesi ABD'nin itibarını başta Ortadoğu halkları olmak üzere dünya çapında sarsmıştır.

¹⁷⁸ Cristian Tudor, "Conflict, A Shaping Factor of the Middle East", **Military Art and Science**, Vol. 58, No. 2, 2010, p. 199.

¹⁷⁹ Tareq Y. Ismael, "The Unravelling of the Uncivil State: Iraq and the Imposition of Sectarian Governance", **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 9, No. 2, 2015, p. 135.

Irak'ta yaşanan değişimin bu tezin çalışma alanı çerçevesinde İran ve Suudi Arabistan üzerindeki etkisini değerlendirecek olursak, Irak'ta Şii ağırlıklı bir yönetim kurulmasının İran'ın çıkarlarına hizmet ettiği ve Suudi Arabistan ile diğer Sünni yönetime sahip devletlerin bu durumdan oldukça endişe duydukları söylenebilir. Irak özellikle sahip olduğu doğal kaynaklar ve bu kaynakların kimler tarafından kontrol edildiği hususunda önemli bir ülkedir. Bu sebeple Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilip yerine Şii ağırlıklı bir yönetim geçmesi¹⁸⁰ sonucunda uluslararası ve bölgesel aktörlerin en büyük endişesi Irak'taki petrol kaynaklarını ve boru hatlarını kimin kontrol edeceği ve İran'ın bu süreçten ne kadar karlı çıkacağına yönelik olmuştur. Suudi Arabistan'ın İran'ın bölgesel gücünü artırmasından duyduğu endişenin yanı sıra, kendisi ve onun gibi Sünni yönetime sahip olan devletler, Şii grupların Ortadoğu politikalarında güç kazanmasının kendi ülkelerindeki Şii grupları da politik anlamda etkileyeceğinden korkarak varoluşsal bir tehdit hissetmişlerdir. Bu sebeple Saddam Hüseyin'in devrilmesi Ortadoğu dengelerini sadece bölgesel düzeyde değil yerel düzeyde de etkilemiştir.

Irak İşgali'nin ardından ABD'nin Arap Baharı dönemindeki yetersiz kriz yönetimi Ortadoğu'daki bölgesel güçlerin ABD'ye olan bağlılığını kısa vadeli de olsa azaltmıştır. Arap Baharı döneminde ABD'nin Tunus ve Mısır'daki protestoculara yönelik olumlu yaklaşımı ve Körfez ülkelerini reform yapmaları için teşvik etmesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere¹⁸¹ Körfez ülkeleri arasında hayal kırıklığı yaratmıştır.¹⁸² Körfez devletleri Obama yönetiminin Arap Baharı dönemindeki politikalarından memnun olmasalar da, bu durum ABD ile yürütülen ekonomik ilişkileri etkilememiş ve Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman,

¹⁸⁰ Irak'taki geçici yönetimin ardından 2005 senesinde yapılan seçimler, Sünnilerin önemli bir kısmının seçimleri boykot etmesinin de etkisiyle Şiiilerin zaferiyle sonuçlanmıştır. ABD Irak'ın yeni devlet sistemini mezhepler ve etnik kimlikler üzerine oluşturarak, mezhepçilik politikalarının Ortadoğu'da hareketlenmesine katkı sağlamıştır.

¹⁸¹ ABD'nin Mısır'da Mübarek'in devrilmesinden sonraki tepkisizliği Suudileri endişelendirmiş ve Suudi Arabistan'ın benzer bir durumla karşı karşıya kalması durumunda uzun yıllardır müttefiki olan ABD'nin sessiz kalacağını düşünmesine yol açmıştır. Böylece Suudi Arabistan giderek daha bağımsız bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. ABD ve diğer Batılı devletlerin Suriye konusundaki başarısız ve etkisiz politikalarına tepki olarak Suudi Arabistan uğruna yoğun lobicilik faaliyetlerinde bulunduğu BM Güvenlik Konseyi koltuğunu bile geri çevirmiştir. Bkz.: Abdullah K. Al-Shayji, "The GCC-U.S. Relationship: A GCC Perspective", **Middle East Policy**, Vol. XXI, No. 3, Fall 2014.

¹⁸² Gerges, "The Obama Approach...", pp. 300-308.

Katar, ve BAE'yi ABD ile silah anlaşması imzalamaktan alıkoymamıştır.¹⁸³ Çünkü Körfez ülkelerinin yönetici elitleri ABD'yi bölgenin ve kendilerinin güvenliklerini sağlayan yegane büyük güç olarak görmekte ve bu bağlamda ABD ile ilişkilerini genel olarak işbirliği içerisinde yürütmektedirler. Körfez ülkeleri arasında da ABD ile en yakın ilişkiye sahip ülke her daim Suudi Arabistan olmuştur. ABD ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı bir ekonomik menfaat söz konusudur, Suudi Arabistan petrolünü ABD'ye satıp sonra ABD'den silah satın alarak finansal açıdan aslında ABD'den kazandığı parayı yine ABD'ye vermektedir, ancak bu sayede ABD yönetimi Suudi Arabistan yönetimini desteklemekte, Ortadoğu'daki Suudi Arabistan – İran güç mücadelesinde Suudi Arabistan'ın yanında yer almakta ve Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamaktadır.

Suudi Arabistan'ın ABD ile olan ilişkisi çoğu zaman olumlu yönde ilerlese de, bu durum ABD – İran arasındaki ilişkiden doğrudan etkilenmektedir. ABD ve İran son kırk yıllık dönem düşünüldüğünde çoğunlukla problemli ilişkilere sahip olmuşlardır. İran ABD'ye karşı mücadelesini hem rejimin gücünün kaynağı hem de devletin bağımsızlığının göstergesi olarak değerlendirirken, Suudi Arabistan ABD'yi rejim güvenliğinin garantörü olarak görmektedir, bu sebeple de askeri, politik ve ekonomik açıdan ABD ile uzun yıllardır işbirliği içerisinde.¹⁸⁴ Ancak ABD'nin Irak İşgali sonrası Irak'ta kurulan Şii yönetim sonucu İran'ın bölgesel etkisinin artması ve 2015 senesinde İran ile imzalanan nükleer anlaşmanın Obama yönetimi tarafından desteklenmesi gibi durumlar Suudi Arabistan – ABD ilişkilerine kısa vadeli de olsa zarar vermiştir. Ayrıca Suudi Arabistan – ABD gerginliğinin bir diğer sebebi ABD Senatosu'nda çoğunlukla kabul edilen ve 11 Eylül saldırıları için Suudi Arabistan'a dava açılmasının önünü açan yasa tasarısıdır.¹⁸⁵

¹⁸³ Nasr, "Iran Among the Ruins...", p. 114.

¹⁸⁴ Diansaei Behzad, "Iran and Saudi Arabia in the Middle East: Leadership and Sectarianism (2011-2017)", **Vestnik Rudn. International Relations**, Vol. 18, No. 1, 2018, p. 127.

¹⁸⁵ Bu konudaki ilk dava Ekim 2016'da açılmış ve davada Suudi Arabistan, El-Kaide terör örgütünü finanse etmekle suçlanmıştır. Bkz.: CNN Türk, "ABD'de Suudi Arabistan'a İlk 11 Eylül Davası Açıldı", 02.10.2016, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/abdde-suudi-arabistana-ilk-11-eylul-davasi-acildi> 25.05.2017.

Donald Trump'ın ABD Başkanı olmasıyla beraber ABD – Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde hızlı bir iyileşme görülmüştür. Trump ilk yurtdışı ziyaretini 2017 senesinde Suudi Arabistan'a yaparak ABD – Suudi ilişkilerinin yakınlığını vurgulamıştır.¹⁸⁶ Bu ziyaret esnasında ABD Silah Sanayisi'nin en büyük müşterisi olan Suudi Arabistan'a 110 milyar dolar değerinde silah satılmasını öngören bir anlaşma imzalamış ve toplamda 280 milyar dolar değerindeki bir dizi işbirliği anlaşması¹⁸⁷ iki devlet arasındaki ekonomik işbirliğinin en üst seviyede devam ettiğini göstermiştir.¹⁸⁸

ABD – Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşma İran için ters etki yapmış ve Obama zamanında belli bir seyirde ilerleyen ABD – İran ilişkileri, Trump yönetiminde geri konan yaptırımlarla beraber oldukça kötü bir seviyeye erişmiştir. Başkan Trump İran'ı “terörizme sponsorluk yapan” bir devlet olarak görürken İran ile yapılan nükleer anlaşmayı da “yapılan en kötü anlaşma” olarak değerlendirmektedir. Benzer şekilde ABD Savunma Bakanı İran'ın Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanması yolunda önemli bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹

ABD 2015 senesindeki anlaşmayla kaldırdığı yaptırımları Kasım 2018 itibariyle kademeleri olarak geri koymuştur.¹⁹⁰ ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları sadece İran'ın petrol ihracatını kısıtlamakla kalmamakta, İran ile ticaret yapan ABD

¹⁸⁶ CNN Türk, “Suudi Arabistan Kralı Selman'dan İran için Sert Açıklamalar”, 21.05.2017, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-suudi-arabistan-krali-selman-dan-iran-icin-sert-aciklamalar>, 25.05.2017.

¹⁸⁷ Bu anlaşmalar imzalanırken Riyad'da aynı anda savunma, enerji ve yatırım sektörlerinde önde gelen 45 ABD şirketinin yer aldığı bir forum düzenlenmiştir. Bkz.: Hamideh Sedghi, “Trumpism: The Geopolitics of the United States, the Middle East and Iran”, **Socialism and Democracy**, Vol. 31, No. 3, 2017.

¹⁸⁸ CNN Türk, “280 Milyar Dolarlık Anlaşmaya İmzayı Attılar”, 20.05.2017, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-280-milyar-dolarlik-anasmaya-imzayi-attilar>, 25.05.2017.

¹⁸⁹ Nasr, “Iran Among the Ruins...”, p. 108.

¹⁹⁰ ABD, İran'ın petrol ve doğalgaz ihracatını engellemek için enerji sektörüne, ABD dolarına erişimini, devlet tahvil satmasını ve diğer ülkelerle değerli maden ve metallerle ticaret yapmasını engellemek için finans sektörüne ve ulaşım sektörü de dahil olmak üzere diğer birçok sektöre yaptırım uygulamaktadır. Bkz.: CNN Türk, “ABD'nin İran'a Yönelik Ambargosu Başladı”, 05.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/abdnin-irana-yonelik-ambargosu-basladi>, 26.02.2019. Öte yandan ABD yönetimi İran'ın yürütmekte olduğu üç sivil nükleer programa devam edebileceğini açıklamıştır. Bkz.: CNN Türk, “ABD, İran'daki 3 Nükleer Programa İzin Verdi”, 06.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/abdden-irandaki-3-nukleer-programa-izin-verdi>, 26.02.2019.

şirketlerinin yanı sıra diğer uluslararası firmaların İran'la ticaretlerini engellemeyi amaçlamaktadır. ABD yönetimi İran ile birçok alanda ticaret yapan şirketlerin bu ticari ilişkileri devam ettirmeleri halinde ise ABD finansal sisteminden çıkarılacaklarını belirtmiştir.¹⁹¹ Suudi Arabistan Trump yönetiminin bu kararından memnuniyet duyarken, İran'ın yaptırımlar vasıtasıyla tekrar bölgede yalnızlaştırılması İran iç politikasında oldukça tepki çekmiştir.¹⁹² Çünkü İran'ın nükleer anlaşmayı imzalamasının sebebi bölgede tehdit unsuru olmaktan ziyade kendi iç politikasındaki problemleri gidermek adına ülke ekonomisi üzerindeki yaptırımları kaldırmaktır. Suudi Arabistan ise yaptırımların kalkması ve İran'ın ABD'deki varlıklarının serbest bırakılması sonucunda, İran'ın elde ettiği geliri Yemen ve Suriye'de devam eden savaşlarda desteklediği taraflar için kullanacağını, İran'ın ekonomik anlamda güçlenmesi sonucunda bölgedeki etkisini artırarak kendisine daha fazla tehdit olacağını düşünmüştür. Bu sebeple yaptırımların geri getirilmesini memnuniyetle karşılamıştır. Suudi Arabistan ve İran arasındaki bu karşılıklı tehdit algısı, iki devletin de dış politikalarında daha agresif tavır takınmalarına ve bu bağlamda yürütülen mezhepçilik politikaları ilişkilerin derinden bozulmasına sebep olmaktadır.

Görüldüğü üzere ABD eylem ve söylemleri ile Ortadoğu'da istikrarsızlık yaratmaktadır. Mevcut ABD yönetiminin İran'a karşı tavrı ve uygulamakta olduğu ağır yaptırımlar Ortadoğu'ya istikrar sağlamak yerine daha çok istikrarsızlık getirecektir. Bölgede yalnızlaştırılan İran daha fazla silahlanıp, devlet dışı aktörlere

¹⁹¹ Clifford Krauss, "Iran Sanctions and Oil Prices: Who'll Feel the Pain?", **The New York Times**, 05.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2018/11/05/business/energy-environment/oil-prices-iran-sanctions.html>, 03.03.2019. Trump yönetimi İran'dan petrol ithal eden 8 ülkeye altı ay boyunca ithalata devam edebilmeleri için feragat tanımıştır. Bu ülkeler; Çin, Hindistan, Japonya, Tayvan, Güney Kore, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'dir. Bkz.: France24, "US Re-imposes Iran Sanctions, But Waivers Eight Countries for Oil Imports", 05.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.france24.com/en/20181105-iran-usa-sanctions-waivers-eight-countries-oil-imports-nuclear>, 03.03.2019.

¹⁹² ABD'nin anlaşmadan çekilmesine ilişkin olarak İran Cumhurbaşkanı Ruhani ABD'yi sertçe eleştirirken, Devrim Muhafızları Hava Kuvvetleri Komutanı Hacızade, ABD'nin Afganistan, BAE ve Katar'daki üsleri ile Basra Körfezi'ndeki uçak gemilerinin İran füze menziline olduğunu belirterek ABD'yi askeri anlamda tehdit etmiştir. Bkz.: CNN Türk, "Ruhani'den 'ABD'ye Boyun Eğmeyeceğiz' Açıklaması", 19.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/ruhaniden-abdye-boyun-egmeyecegiz-aciklamasi>, 26.02.2019; CNN Türk, "İran'dan ABD'ye Tehdit", 22.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/irandan-abdye-tehdit>, 26.02.2019.

olan desteğini daha fazla artırabilir.¹⁹³ Ortadoğu’da bölgesel anlamda önemli bir etkiye sahip olan İran’ın saf dışı bırakılarak bir düzen kurulması, söz konusu düzenin sürdürebilirliğini azaltmaktadır. Ortadoğu’yu istikrarlı bir bölge haline getirebilmek için başta Suudi Arabistan ve İran olmak üzere bölgesel aktörlerin ekonomik işbirliği çerçevesinde kendi istekleriyle bir araya gelmeleri ve büyük güçlerin bölgeye olan müdahalelerine son vermeleri gerekmektedir. Bütün bunlardan daha önemlisi ise otoriter yönetimlerin son bularak halkların demokratik koşullar çerçevesinde yönetilmeleri gerekmektedir. Ancak bu noktada demokrasi yukarıdan aşağı bir şekilde büyük güçler tarafından sağlanan bir unsur olmaktan ziyade aşağıdan yukarı halkların istek ve taleplerine cevap vererek sağlanmalıdır. Bugüne kadar ABD gibi ülkeler tarafından bölge ülkelerine yapılan “demokrasi ihraçları”nın başarılı olmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak ABD’nin bölgeye yönelik politikaları bölgenin konjonktürünü değiştirmekte, Suudi Arabistan ve İran’ın dış politika davranışlarını etkileyerek özellikle mezhepçilik üzerinden birbirlerini suçlamalarına sebep olmaktadır. Mezhepçilik aynı silahlanma gibidir, taraflardan biri diğerinin mezhepçi politikalar yürüttüğünü düşündüğünde, kendisi de mezhepçi politikalar üretmeye başlamaktadır ve bu kısır döngü iki tarafın da aynı anda ortak bir çıkarı olması durumunda veya taraflar ortak tehdit algısına sahip olana kadar devam etmektedir. Bu noktada Suudi Arabistan ve İran’ın ABD ile aynı anda yakınlaştıkları veya uzaklaştıkları dönemlerde birbirleriyle işbirliği içerisine girdikleri görülmektedir. Öte yandan ABD’nin Suudi Arabistan veya İran yönetimleri ile farklı dönemlerde yakınlaşmaları bir diğer tarafı oldukça rahatsız etmektedir. Bu bağlamda mezhepçiliğin devletler arası güç ilişkilerinden nasıl etkilendiğinin gösterilmesi için, aşağıda Suudi Arabistan ve İran arasında mezhepçi politikaların artışa geçtiği dönemler ile bu politikaların rafa kaldırıldığı işbirliği dönemleri incelenmektedir.

¹⁹³ Nasr, “Iran Among the Ruins...”, p. 118.

3.4. Suudi Arabistan ve İran Güç Mücadelesinin Dönüm Noktaları ve Mezhepçiliğin Yükselişe Geçtiği Dönemler

Frederich Wehrey'e göre Ortadoğu'da üç mezhep dalgası bulunmaktadır. İlk dalga 1978-79 yıllarında İran Şahı'nın devrilmesi sonrasında Şii İslam anlayışının bölgesel güç arayışıyla ortaya çıkmıştır. İlk dalgada Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Humeyni rejimini gayri-meşrulaştırmak, Şiiliği Sünni dünyadan bir sapma olarak göstermek için basın ve yayın organlarıyla belli bir çaba sarfetmişlerdir. Bu dalga süreci İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ve 1990'larda Suudi Arabistan-İran yakınlaşmasının yaşanmasıyla son bulmuştur. Paralel şekilde Körfez ülkeleri ve radikal Şii gruplar arasında da belli bir uzlaşmaya varılmıştır. İkinci dalga İran'da Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olması, Irak'ın 2005-2006 tarihlerinde mezhepsel bir iç savaşa sürüklenmesi ve 2006'da Lübnan'da Hizbullah'ın güç kazanmasıyla başlamıştır. Üçüncü dalga ise 2011 Arap Baharı sonrasında yaşanan bölgesel istikrarsızlık sonucu başlamıştır. Arap Baharı ayaklanmaları aslında mezhep farklılıklarından bağımsız şekilde yönetim karşısında birleşen halkları temsil etse de, politik elitlerin muhalefeti bölme stratejileri sebebiyle kısa süre içerisinde mezhepsel bir boyut almıştır. Üçüncü dalganın en etkili özelliği sosyal medya olmuştur. Sosyal medya devlet aktörlerine mezhepsel söylemi istedikleri yönde şekillendirme fırsatı vermiştir. Twitter, Facebook ve Youtube mezhepçilik dalgasının Ortadoğu'nun bir ucundan diğer ucuna kolayca yayılmasını sağlamıştır.¹⁹⁴

Bu mezhep dalgası olarak adlandırılan dönemlerin hepsi Ortadoğu'da belirli bir kriz anının ardından yaşanan bölgesel değişikliklerden devletlerin ve toplumların etkilenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İlk mezhep dalgası İran iç siyasetinin bölgeye yansımaları sonucu oluşmuş ve İran'ın Devrim ile birlikte monarşi rejiminden dini temel alan bir cumhuriyet rejimine dönüşmesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki bütün monarşileri endişelendirmiş ve buna tepki olarak mezhepçi söylemlerin artışa geçmesine sebep olmuştur. İkinci dalga ise Irak İşgali sonrasında İran'ın bölgesel etkisinin artırdığı ve desteklediği Hizbullah örgütünün Lübnan'da

¹⁹⁴ Wehrey, "Introduction", pp. 3-5.

etkili bir aktör haline geldiği döneme denk gelmektedir. Buradaki asıl mesele yine Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin İran'ın bölgesel gücünü artırmasına dair endişeleridir. Ancak Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı olmasıyla Suudi Arabistan – İran ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini söylemek gerçekçi değildir. Bu dönemde özellikle 2005-2008 yılları arasında Suudi Arabistan ve İran'ın birbirlerine olan ticaret hacimleri tarihteki en yüksek seviyelere ulaşmıştır (Bkz. Ek-3).

Üçüncü dalga ise Arap Baharı ile bölgede genel bir istikrarsızlık halinin hakim olması ve oluşan güç boşluğunun bölgesel güçler tarafından doldurulmak istenmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bu üç mezhep dalgası çerçesinde ortaya çıkan bölgesel belirsizlik devletleri bir yandan endişelendirirken diğer yandan mezhepçiliğin araçsallaştırılmasına yol açmış ve görüldüğü üzere bu süreçlerdeki başrol oyuncularını İran ve Suudi Arabistan olmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Suudi Arabistan ve İran arasında başlangıç tarihi 1979'a dek uzanan ve özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesiyle etkisi daha çok hissedilen jeo-politik bir rekabet olduğu söylenebilir. Suudi Arabistan dış politikasında İran'a yönelik söylem 1979 senesinden beri İran'ın Ortadoğu bölgesinde “hırsları” olduğuna yönelikken, Suudiler kendilerini “yayılmacı Şii teokrasiye karşı statükoyu korumaya çalışan” taraf olarak görmektedirler.¹⁹⁵ İran dış politikasındaki genel söylem ise tarihsel anlamda önemli bir güç olan İran'ın kendisini yok etmeye çalışan emperyalist güçler karşısında, sahip olduğu gücü korumaya devam edeceği yönündedir. İki devlet arasında güç mücadelesini gösteren bu söylem farklılığı tarafların yerel ve bölgesel dönüşümlerin yaşandığı dönemlerde birbirlerini düşman olarak görmelerine sebep olmaktadır.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilk kırılma İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni'nin monarşi yönetiminin İslami olmadığını, cumhuriyet rejiminin İslam için en uygun yönetim şekli olduğunu belirttiğinde yaşanmıştır. Ayetullah Humeyni'nin İslami olmayan bir yönetim tarzı olarak gördüğü monarşileri

¹⁹⁵ LSE Middle East Centre Report, **Saudi Arabia and Iran: Beyond Conflict and Coexistence?**, August 2018, p. 5.

devirmelerine yönelik Arap halklarına tavsiyelerde bulunması, Suudi Arabistan tarafından varlıksal bir tehdit olarak görülmüştür. Suudi Arabistan da İran’da kurulan yeni rejimin İslam dışı olduğunu öne sürmüştür.¹⁹⁶ İran’ın dış politikasının özellikle devrimden sonra ilk on yıl içerisinde devrim temelli oluşturulması, devrim ihraç politikası ya da devrimi ihraç edeceğinin düşünülmesi sonucunda, Suudi Arabistan kendini korumak adına çevresindeki Sünni monarşileri destekleyerek bölgedeki statükoyu devam ettirmeye çalışmıştır. Devrim ile beraber Şiiliğin siyasallaşması sonucunda, bundan en çok tehdit algılayan karşı taraf olarak Suudi Arabistan da Vahhabi Sünni kimliğini ön plana çıkararak ve Şiiliği kötüleyerek mezhepçi politikalara başvurmuştur.

Ortadoğu’da mezhepçiliğin araçsallaştırıldığı bu güç mücadelesinin tarafları bir yanda statükocu bir anlayışla mevcut düzeni her daim korumaya çalışan Suudi Arabistan, diğer tarafta 1979 İslam Devrimi’yle beraber daha revizyonist bir yaklaşım sergileyerek devrim ihracını destekleyen İran’dır. İki tarafın temel hedefi kendi rejim güvenliklerini sağlayarak bölgesel etkilerini artırmaktır. İki ülkenin sahip oldukları etnik, mezhep ve rejim farklılıkları ise jeopolitik rekabetin bu farklılıklar üzerinden yaşanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan ve İran arasındaki bu rekabet birbirlerine karşı varoluşsal bir tehdit hissettikleri için karşılıklı bir silahlanma yarışını da beraberinde getirmektedir.¹⁹⁷ El-Cezire tarafından Suudi Arabistan ve İran’ın askeri harcamalarına dair hazırlanan bir rapora göre dünya üzerindeki silah ithalatının %32’si Ortadoğu bölgesine yapılmaktadır. Suudi Arabistan İran’dan çok daha fazla askeri harcama ve silah alımı yapmaktadır ve haliyle GSYH içerisinde askeri harcamaların oranı İran’ın %5 iken, Suudi Arabistan’ın yaklaşık %10’dur (Bkz. Ek-2). Yıllar içerisinde İran’ın yaptığı askeri harcama oranı nispeten aynı kalırken, Suudilerin 2010 senesinden itibaren her sene daha fazla askeri harcamada bulundukları görülmektedir. Suudilerin 2010 senesinde yaklaşık 27 milyar dolar olan askeri harcaması 2018 senesinde 56 milyar dolara yükselmiştir. Öte yandan İran’ın rakamsal olarak askeri harcamaları aynı seviyede

¹⁹⁶ Tzemprin, Jozic, Lambare, “The Middle East Cold...”, p. 190.

¹⁹⁷ Kocatepe, “Suudi Arabistan – İran Rekabeti...”, pp. 69-75.

gözükse de, aktif askeri personel açısından Suudi Arabistan'ın 3 katı daha fazla askeri personeli, 1.5 katı daha fazla savaş tankı bulunmaktadır.¹⁹⁸

Bir diğer önemli nokta ise Suudi Arabistan'ın İran'ın nükleer faaliyetlerinin karşısında kendi uranyumunu zenginleştirmek istediğini açıklamasıdır.¹⁹⁹ Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman İran'ın yayılmacı politikalar yürüttüğünü iddia ederek, İran'ın nükleer silaha sahip olması durumunda Suudi Arabistan'ın da en kısa zamanda bir nükleer silah edineceğini belirtmiştir.²⁰⁰ Suudiler uranyum zenginleştirmeyi ülkedeki enerji kaynaklarının çeşitlenmesi için de yapmak istediklerini belirtse de, Veliht Prens'in açıkça belirttiği üzere Suudi Arabistan'ın bu konudaki asıl amacı İran'ın nükleer faaliyetlerinin karşısında rekabet edilebilir seviyede kalmaktır.

Bu silahlanma yarışı ve askeri yatırımlar mezhepçi politikalarla birleşince bölgedeki tansiyon daha da artırmaktadır. Ortadoğu'ya silah satan Batılı devletler Ortadoğu bölgesindeki temel rekabetin mezhepçilik üzerinden yürütüldüğünü belirtmektedirler. Batılı devletler bölgeye yaptıkları müdahaleleri kendi kamuoylarına açıklarken, Ortadoğu'da çıkan askeri çatışmaların nedenlerini mezhepçilik gibi istikrarsızlık yaratan faktörler sebebiyle oluştuğunu iddia etmekte ve böylece bölgeye sattıkları silahların veya doğrudan yaptıkları dış müdahalelerin bölgenin istikrarsızlığındaki rolünün minimum düzeyde olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Suudi Arabistan ve İran arasındaki jeo-politik rekabette kullanılan mezhepsel söylemler de Batılı devletlerin işini kolaylaştırmaktadır.

Ortadoğu'nun mezhepsel çatışmaları için Suudi Arabistan İran'ı suçlamakta ve her şeyden önce İran'ın "İslam Cumhuriyeti" kimliğinden dolayı iç ve dış

¹⁹⁸ Alia Chughtai, "Face to Face: Saudi Arabia-Iran", **Al-Jazeera**, 25.04.2018, (Çevrimiçi), <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2018/04/face-face-saudi-arabia-iran-180425140132414.html>, 25.02.2019.

¹⁹⁹ Catherine Philip, "Saudis Bid to Match Iran by Enriching Uranium", **The Times**, 12.05.2018, (Çevrimiçi), <https://www.thetimes.co.uk/article/saudis-bid-to-match-iran-by-enriching-uranium-vrj7q9rms>, 25.02.2019.

²⁰⁰ CNN, "Saudi Arabia Warns It Will Pursue Nuclear Weapons If Iran Does", 15.03.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnn.com/2018/03/15/middleeast/saudi-arabia-iran-nuclear-weapons-intl/index.html>, 27.02.2019.

politikasında Şii kimliğini ön plana çıkardığını düşünmektedir. İran ise mezhepçi politikalar konusunda Suudi Arabistan'ı; Ortadoğu'daki istikrarsızlık konusunda ise Suudilerin yanı sıra ABD ve İsrail'i suçlamaktadır. İran rejimi kendisini mezhepçi uygulamalarda bulunan bir aktör olarak görmemektedir, İranlı yetkililer mezheplerin İran'ı bölgesinde ve dünyada izole etmek için Suudi Arabistan ve Batılı müttefikleri tarafından yaratılan yapay olgular olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Suudi Arabistan da Ortadoğu'daki mezhepçi politikalar konusunda kendisinin bu politikaların yandaşı olmadığını, ama İran'ın bölgedeki Şiileri mobilize ederek mezhepçi eylemlerde bulunduğunu iddia etmektedir. Buradaki önemli noktalardan biri iki devletin de birbirlerini mezhepçilik yapmakla suçlarken aslında Ortadoğu'nun gündemini mezhepçilik konusuyla meşgul etmeleri ve bunun bile mezhepçi politikalar yürüttüklerinin kanıtı olmasıdır.

İki devletin birbirlerini suçlamalarının ve diğer devletlerce de mezhepçi politikalar yürüttüklerinin düşünülmesinin başka sebepleri de vardır. Örneğin İran'ın Ortadoğu'daki Şii gruplarla bağlantı kurduğu iddia edilmektedir. İran'ın İslam Cumhuriyeti kurulduğu günden beri bölgesinde kabul görmemesi, Irak ile yaşadığı savaş, uzun yıllardır devam eden ambargolar ve diğer yaptırımlar İran'ı kendi bölgesinde yalnız bırakmıştır. Bu durum İran'ı bölgesinde etkili olmak için devlet-dışı aktörlerle bağ kurmaya itmiş²⁰¹ ve bu aktörler çoğunlukla bölgedeki Şiiler olmuştur. İran'ın bölgedeki Şii politikasının mezhepçilikle hiçbir ilgisi olmadığı söylenemez, ancak daha önce de bahsedildiği gibi İran dış politikasının temeli mezhepçiliğe değil, ulusal çıkar bağlamında bölgesel etki sağlamaya dayanmaktadır. Benzer şekilde Suudi Arabistan'ın da mezhep temelli bir dış politika yürüttüğünün düşünülmesinin en önemli sebebi, dini temellere dayanan Suudi rejiminin bölgedeki diğer Sünni yönetimlerin çoğuyla iyi ilişkiler içerisinde olması, dış politikasında bu devletlere destek vermesi ve bölgede yürüttüğü askeri çatışmaların genellikle Şiilere karşı olmasıdır.

²⁰¹ Ostovar, "Sectarianism and Iranian...", p. 110.

Bölgedeki Sünni ve Şiiilerin desteklenmesi konusunda Suudi Arabistan ve İran arasındaki ayrımlardan birisi, Ortadoğu’da Sünni yönetime sahip birçok devlet olduğu için Suudi Arabistan’ın bunlarla iyi ilişkiler yürütmesi “devletler arası ilişki” olarak değerlendirilirken; bölgedeki Şii grupların devlet yönetiminden ziyade muhalif devlet-dışı örgütlerden oluşması sonucunda İran’ın bu gruplarla kurduğu ilişkilerin bölgede istikrarsızlık yarattığının düşünülmesidir. İki devlet de aslında ulusal çıkarları kapsamında kendi mezheplerinden olan devlet veya gruplarla işbirliği yapmakta, mezhepçi söylemlerde bulunmakta, birbirlerini bu konuda sürekli suçlamakta ve sonuç olarak Ortadoğu’da yürütülen mezhepçi politikalarda pay sahibi olmaktadır.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki mezhepçi söylemler özellikle 2016 senesinde yükselişe geçmiştir. Bu durum Batı medyası tarafından da ilgiyle takip edilmiştir. Eylül 2016’da New York Times, İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif’in “Dünyayı Vahhabilikten Kurtaralım” başlıklı bir yazısını yayımlamıştır.²⁰² Yazıda Zarif, Vahhabiliğin Ortadoğu ve dünya genelinde terörizmi yayan salgın bir hastalık haline geldiğini belirtmiştir. İranlı Bakan Vahhabiliği “teolojik sapkınlık” olarak tanımlamış ve İslam toplumları üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğunu belirtmiştir. İran’a göre Suudi Arabistan El-Kaide gibi örgütlere sponsor olarak Ortadoğu bölgesinde şiddeti artırmaktadır. Hatta Suriye ve Yemen’de kendisine taraftar toplamak için “İran kartını” oynamaktadır.²⁰³ İran Dışişleri Bakanı’nın bu ifadeleri İran’ın dış politika söylemlerinde mezhepçi bir tavır takındığının kanıtıdır.

Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı da İranlı meslektaşının suçlamalarına cevaben İran’ı terörizmi desteklemekle, mezhepçi ve yayılmacı politikalar yürütmekle suçlamıştır. El-Cubeyir İran’ın 1979 senesinden beri düzenli olarak mezhepçi politikalar yürüttüğünü, dış politikasını devrimin ihracı üzerine inşa ettiğini ve bunun en açık kanıtının Lübnan’da Hizbullah’ı, Yemen’de Husileri,

²⁰² Mohammad Javad Zarif, “Let Us Rid the World of Wahhabism”, **The New York Times**, 13.09.2016, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2016/09/14/opinion/mohammad-javad-zarif-let-us-rid-the-world-of-wahhabism.html>, 27.02.2019.

²⁰³ Ostovar, “Sectarianism and Iranian...”, pp. 88-89.

Irak'ta Şii grupları desteklemesi olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴ Bir başka örnek ise Suudi Arabistan'ın ABD eski büyükelçisi²⁰⁵ Prens Türki El-Faysal'ın verdiği bir röportajdaki ifadelerdir. Eski büyükelçi Ortadoğu'da Sünni-Şii çatışmasıyla ilgili olarak bu çatışmanın dini değil, politik hırslardan kaynaklandığını, politikacıların bu ayrımı kendi çıkarları için kullandığını belirtmiştir. Türki, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı'nın ifadelerine benzer şekilde, İran'ı Ortadoğu'daki bütün politikalarında mezhepçilik yapmakla suçlamış, Şii bir grup olan Hizbullah'ın bugünkü gücüne erişmesindeki temel faktörün İran olduğunu, Suriye'de Şii Esad'ın hala yönetimde olmasının sebebinin yine İran olduğunu ve İran'ın Irak ve Yemen içerisinde sadece Şii grupları desteklediğini iddia etmiştir. Türki aynı zamanda Şii karşıtlığı yapan grupların da DAESH ve El-Kaide gibi Sünni gruplar olduğunu ve Sünni-Şii ayrımının “terörist gruplarla İran arasında oynanan politik bir oyun” olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁶ Suudi Arabistan tarafından İran'a yönelik en dikkat çekici açıklama ise Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Selman tarafından yapılmıştır. Veliaht Prens Batılı gazetecilere verdiği röportajlarda İran Dini Lideri'ni sürekli Hitler'e benzetmektedir. Selman bu röportajlarda “Hamaney'in yanında Hitler'in iyi bir lider olarak görüldüğünü”, “Hitler'in sadece Avrupa'yı fethetmeye çalıştığını, oysa ki dini liderin dünyayı fethetmeye çalıştığını” iddia etmektedir.²⁰⁷

Nihayetinde bütün taraflar birbirlerini suçlamakta ve bu suçlamalarla aslında Ortadoğu'yu daha mezhepçi bir hale getirmektelerdir. Ussama Makdisi hiçbir grubun

²⁰⁴ Ostovar, “Sectarianism and Iranian...”, p. 90.

²⁰⁵ Mevcut olarak Suudi Arabistan Washington Büyükelçisi Prens Rima bin Bender bin Sultan bin Abdülaziz Al Suud'dur, kendisi Suudi Arabistan'ın ilk kadın büyükelçisidir ve Veliaht Prens Muhammed bin Selman tarafından yayımlanan Kraliyet Kararnamesi'yle Şubat 2019'da atanmıştır. Bu kararname Veliath Prens tarafından yayımlanan ilk Kraliyet Kararnamesi'dir. Bkz.: TRT Haber, “Suudi Arabistan İlk Kadın Büyükelçiyi ABD'ye Atadı”, 24.02.2019, (Çevrimiçi), https://www.trthaber.com/m/?news=suudi-veliaht-prens-washington-buyukelciligine-prens-rimayi-atadi&news_id=406193&category_id=4, 03.03.2019.

²⁰⁶ Dan Drollette Jr., “View from the Inside: Prince Turki al-Faisal on Saudi Arabia, Nuclear Energy and Weapons and Middle East Politics”, Interview, **Bulletin of the Atomic Scientists**, Vol. 72, No. 1, 2016, pp. 23-24.

²⁰⁷ Danny Postel, Nader Hashemi, “Playing with Fire: Trump, the Saudi-Iranian Rivalry, and the Geopolitics of Sectarianization in the Middle East”, **Sectarianism and the Politics of Hate**, (Çevrimiçi), https://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2018/IEMed_Trump_Saudi_Iran_Sectarianization_Medyearbook2018_Postel_Hashemi.pdf, 04.03.2019.

kendisini mezhepçi bir grup olarak tanımlamayacağını belirtir. Makdisi'ye göre bireyler ve gruplar diğer birey ve gruplar tarafından mezhepçi olmakla suçlanmakta ve suçlayan taraf mezhepçilik faaliyeti yürüten gruba müdahale hakkını kendinde görmektedir.²⁰⁸ Suudi Arabistan ve İran arasındaki mezhepçi söylemler de bu doğrultuda ilerlemektedir. Bunun sonucunda aslında güç mücadelesi içerisinde olan bu iki devlet karşılıklı olarak birbirlerine yönelik dış politikalarında mezhepçi söylemler kullandıkları için aralarındaki politik gerginliği daha da tırmandırmaktadır. Bölge mezhepçi bir hal aldıkça, bölgedeki diğer ülkelerin de eylemleri mezhepçi hale gelmektedir. Bu kısır döngü, kimlikler çatışma içerisine girdikçe ve özellikle de kan döküldükçe dönüşü olmayan bir sürece doğru ilerlemektedir.

Suudi Arabistan ve İran'ın mezhepçi politikalarını daha iyi anlamak için Ortadoğu'da güç boşluğunun var olduğu alanlardaki rekabetleri daha detaylı incelenmelidir. Victoria Chen Suudi Arabistan ve İran arasındaki çatışmayı üç boyutta ele almıştır, bunlar; mezhepçilik, bölgesel hegemonya peşinde koşma, uluslararası anlamda büyük güçlerden destek alma yarışı olarak özetlenebilir. Bu rekabet stratejik jeo-politik çıkarlar üzerinden oynanan bir güç mücadelesidir. Ortadoğu konjonktürel anlamda özellikle de Arap Baharı sonrasında geniş bir güç boşluğunun oluştuğu bir bölgedir. ABD'nin Irak'tan büyük ölçüde çekilmesi sonrasında bölgede bıraktığı güç boşluğu, Arap Baharı sonrasında eskiden bölgede etkili güçler olan Mısır ve Suriye'nin bu güçlerini kaybetmeleri, Ortadoğu'da Suudi Arabistan ve İran'ın etki alanlarını yaymaları için fırsat sağlamıştır.²⁰⁹ Bu fırsatı değerlendirmeye çalışırken iki ülke de kendi mezheplerine yakın devlet veya grupları desteklemişlerdir ve bu grupların birbirleriyle çatışma halinde olması ise Suudi Arabistan ve İran arasındaki mücadelenin temelini mezhep çatışması olduğu imajını çizmiştir.

Çalışmanın diğer bölümlerinde de sıkça bahsedildiği üzere Suudi Arabistan ve İran salt farklı mezhepsel kimlikleri sebebiyle birbirleriyle mücadele etmemektedir. Çatışmanın temel boyutu dini olmaktan ziyade politiktir ve iki ülkenin de en büyük

²⁰⁸ Makdisi, *The Mythology of the Sectarian...*, pp. 5-6.

²⁰⁹ Chen, *Saudi Arabia and Iran...*, p. 1.

endişesi rejim güvenliğidir. Buradaki temel mesele Ortadoğu'nun otoriter rejimlerinin yeni jeo-politik düzen ve istikrarsız sınırlar karşısında iktidarda kalmaya çalışmalarıdır. İran, İslam Cumhuriyeti'nin devamlılığından, Suudi Arabistan ise monarşinin geleceğinden endişe etmekte ve birbirlerini rejim konusunda zıt rakipler olarak görmektedir. Bu temel endişelerinin yanı sıra iki ülke de Ortadoğu bölgesinde ne kadar bölgesel güce sahip olur, Ortadoğu'da aktif olan dış aktörlerin ne kadar desteklerini alırlarsa, o derece varlıklarını güçlendirip rejim devamlılıklarını sağlayacaklarına inanmaktadırlar.

Öte yandan Suudi Arabistan – İran rekabetinde tarafların birbirlerini tam anlamıyla marjinalize etme gücüne sahip olmadığını ve iki tarafın da askeri anlamda bir çatışma içerisine gireceklerini düşünmüyorum. İran açısından Suudi Arabistan topraklarına herhangi bir saldırı, kutsal mekanlar sebebiyle İslam dünyasını karşısına almak anlamına gelmenin yanı sıra, İsrail ve ABD'nin çatışmaya karışma ihtimalleri dolayısıyla İran'a daha fazla zarar verebilir. Suudi Arabistan açısından ise İran'a yönelik bir saldırının bölgede yaratacağı kriz sebebiyle çok fazla aktörün bölgeye müdahalesine yol açarak Suudilerin bölgesel etkisini azaltacaktır. Ayrıca ekonomisinin çok büyük bir bölümünün petrol ihracatına dayanan Suudi Arabistan için bu ihracat sürecindeki en ufak bir engel Suudileri ekonomik olarak çok zor durumda bırakacaktır. Bu sebeplerden dolayı taraflar zaten karşılıklı bir çatışmadan ziyade politik ve ekonomik anlamda diğer bölgeler üzerinden bir rekabete girmektedirler.

3.5. Suudi Arabistan ve İran'ın Mezhepçi Politikalar Yürüttükleri Rekabet Alanları

Suudi Arabistan ve İran Ortadoğu'daki mevcut güç boşluğundan faydalanarak Bahreyn, Yemen, Irak ve Suriye gibi merkezi yönetim anlamında güçlü olmayan ülkelerde, bir diğer ifadeyle dış müdahaleye açık olan ülkeler üzerinden bölgesel güç mücadelelerini yürütmektedirler. Arap Baharı sürecinden büyük ölçüde etkilenen Bahreyn'de Şii çoğunluk başka ülkelerden gelen Sünni işçilere vatandaşlık verilmesi

ve bu işçilerin daha kolay iş bulmaları gibi Sünni yönetimin yürüttüğü ayrımcı politikalardan şikayetçi olarak ayaklanmıştır. Bahreyn'in Suudi Arabistan Krallığı'na olan yakınlığı, özellikle de Bahreynli Şiilerin Suudi Şiiler ile olan yakınlıkları göz önüne alındığında, Bahreynli Şiilerin ayaklanması Suudi rejimi için oldukça önemli bir tehlike olarak görülmüştür. İran için ise Bahreyn hem jeo-stratejik açıdan hem de sahip olduğu Şii nüfus sebebiyle önemli bir ülke olmuştur. İran ayaklanmanın başında Bahreyn halkının yanında olduğunu ve desteklediğini açıklamış, Suudi Arabistan ise Bahreyn yönetici elitlerinden aldığı davet üzerine Bahreyn'e askeri müdahalede bulunmuştur. Suudi Arabistan ve İran medyasının Bahreyn'deki ayaklanma sırasında karşılıklı yazdıkları haberler ise Bahreyn'i iki ülke arasında mezhepçi politikaların yürütüldüğü bir bölge haline getirmiştir. Suudi gazetesi *Al-Jazirah* "Safevi İran'ın Körfez Ülkelerini Yok Etme Planları" başlıklı bir yazı serisi yayımlamıştır, seride Şii İran'ın Bahreyn ile ilgili planlarından, Bahreyn'i İran'ın bir parçası haline getirmeye yönelik emellerinden bahsedilmiştir. İran'da ise Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e yönelik askeri müdahalesinin ardından *Kayhan* Gazetesi "ABD'nin emelleri ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e asker yollaması Bahreynlilerin masum kanlarının ellerine bulaşmasına sebep olmuştur" diye haber yapmıştır.²¹⁰ Bu ve benzeri haberler bölgesel ve uluslararası alanda Suudi Arabistan ve İran arasındaki mezhepçi politikaların yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Bahreyn Suudi Arabistan için sadece bir Sünni devlet olmasıyla değil, özellikle bir monarşi olmasıyla ve ekonomik anlamda Suudi Arabistan'a olan bağı sebebiyle Suudi yöneticileri ile uyum içerisinde hareket eden bir ülke olduğu için önem taşımaktadır. Bu sebeple Suudi Arabistan'ın Bahreynli yönetici elitleri koruması sadece mezhepçilik üzerinden açıklanamamaktadır. İran açısından olaya bakıldığında ise İran'ın söylemsel mezhepçilik dışında Bahreynli Şiilere ayaklanmaları için politik veya ekonomik destek verdiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Yine de iki devlette de medya yayın organlarının Bahreyn'le ilgili karşılıklı mezhepçi söylemleri ikili ilişkileri ve bölge istikrarını olumsuz etkilemektedir.

²¹⁰ Brandon Friedman, "Battle for Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf States and Iran", *World Affairs Journal*, March/April 2012, içinde Chen, *Saudi Arabia and Iran...*, p. 43.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki bir başka rekabet bölgesi olan ve uzun yıllar iç politik kargaşa yaşanan Yemen’de devam eden iç savaşta 60 binden fazla kişinin öldüğü²¹¹, 1 milyon insanın koleradan etkilendiği, 18 milyon kişinin açlık sınırında olduğu, 5 yaş altındaki 85 bin çocuğun açlık ve hastalıktan öldüğü tahmin edilmektedir.²¹² Yemen’deki çatışmada Suudi Arabistan Yemen yönetimini desteklerken, İran azınlıkta olan Yemenli Şii Husileri desteklemektedir. Suudiler İran’ın Yemen’de Husilere verdikleri destekle Lübnan’daki Hizbullah benzeri bir yapı oluşturmayı hedeflediklerini iddia etmektedirler.²¹³ İran ise iddiaları reddetmekte ve Suudilerin Yemen’in işlerine karıştığını ve ülkeyi politik, ekonomik ve sosyal açıdan yıkıma sürüklediğini belirtmektedir.

Yemenli Husiler Arap Baharı başlamadan çok önce ayaklanmışlar, Arap Baharı döneminde uzun zamandır yönetimde olan Ali Abdullah Salih’i devirmişler, şimdi ise Mansur Hadi yönetimi ile mücadele etmektedirler. Şii Husiler Arap Baharı sonrasında petrol fiyatlarını protesto etmek için Ağustos 2014’te tekrardan ayaklanmış ve Şubat 2015’te yönetime el koymuşlardır. Mansur Hadi’nin çağrısı üzerine Suudi Arabistan liderliğinde BAE, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Fas, Sudan ve Senegal’in katıldığı *Kararlılık Fırtınası Operasyonu*’yla Yemen’e müdahale edilmiştir. Dış müdahale sonrasında Yemen’de bugün daha devam eden ve geri dönüşü olmayan tahribata yol açan bir sürece girilmiştir. Suudi Arabistan güney sınırındaki Şii Husilerin güçlü olmasından rahatsızlık duymakta, İran’ı Yemen’deki Şiileri destekleyip mehzepçi politikalar yürütmekle suçlamaktadır. Husilerin silahlı örgütü Ensarullah ile Hizbullah arasında bağ olduğu ve iki grubun da İran tarafından desteklendiği iddia edilmektedir.²¹⁴ Yemen’den Suudi Arabistan’a Kasım 2017’de atılan balistik füzeyle ilgili olarak Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin

²¹¹ The Telegraph, “Yemen Death Toll ‘Six Times Higher’ Than Estimated”, 12.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/12/12/yemen-death-toll-six-times-higher-estimated/>, 03.03.2019.

²¹² CNN, “Yemen Fast Facts”, 14.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnn.com/2013/07/10/world/meast/yemen-fast-facts/index.html>, 03.03.2019.

²¹³ Suudi Arabistan Yemenli Husileri İran’ın bölgedeki temsilcileri olarak görse de, BM Yüksek Düzeyli Uzmanlar Paneli tarafından yürütülen soruşturma sonucunda İran’ın Husilere maddi anlamda bir yardımda bulunduğu dair kesin bir kanıt olmadığı belirtilmiştir. Bkz.: LSE Middle East Centre Report, **Saudi Arabia and Iran: Beyond Conflict and Coexistence?**, August 2018.

²¹⁴ Kocatepe, “Suudi Arabistan – İran Rekabeti...”, pp. 81-83.

Selman, İran'ı Şii Husilere füzeleri tedarik etmekle suçlayarak bunun “doğrudan bir askeri saldırı” olduğunu belirtmiştir.²¹⁵ Eski başkan Abdullah Salih'in Aralık 2017'de Husiler tarafından öldürülmesi ise çatışmayı şiddetlendiren etkenlerden biri olmuştur.²¹⁶

Bu çatışmanın Suudi Arabistan ve İran arasındaki mezhepçilik ile ilgili yansıması, diğer aktörlerin bu iki devletin Yemen'deki mücadelesini mezhepçi çatışma üzerinden ele almalarıdır. Oysa ki Yemen'in Suudi Arabistan ve İran arasındaki mücadele alanlarından biri olmasının en önemli sebeplerinden biri aslında jeo-politik konumudur. Kızıldeniz'i Aden Körfezi'ne bağlayan noktada yer alan Yemen, petrol ticaretinin güvenli bir şekilde yapılması için kritik öneme sahiptir. Ancak Bahreyn'de olduğu gibi Yemen de Şii halkın ayaklandığı bölgelerden biri olduğu için Suudi Arabistan ve İran'ın buradaki güç mücadelesi mezhep temelli algılanmaktadır. Bu algı sebebiyle mezhep çatışması olarak başlamayan bu çatışmalar bir süre sonra tarafların birbirlerini mezhepleri üzerinden değerlendirmesine sebep olmakta ve dış güçlerle yerel güçlerin mezhepçi söylemlerini artırması nedeniyle mezhep çatışması asıl çatışmanın bir parçası haline gelmektedir.

Suudi Arabistan – İran mücadelesinde bir diğer rekabet alanı Irak'tır. Irak sahip olduğu petrol ve petrol boru hatlarının kontrolü sebebiyle iki devlet için de her daim önemli bir ülke olmuştur. Irak'ın sahibi olduğu doğal kaynaklar, jeo-stratejik konumu ve ABD tarafından işgal edildikten sonra güçlü bir hükümete sahip olamaması, Irak'ı Suudi Arabistan ve İran için rekabet alanı haline getirmiştir. İki ülke de Irak'ın savaş sonrası iç siyasetinde etkili olmaya çalışmaktadır. İran Irak'ın Şii yönetimi üzerinde etkili olmaya ve Şiiler tarafından kutsal kabul edilen dini mekanların kontrolünü sağlamaya çalışmakta, Suudi Arabistan ise İran'ın Irak'taki gücünü kısıtlamaya çalışmaktadır. Diğer bölgelerde olduğu gibi taraflar birbirlerini,

²¹⁵ CNN Türk, “BM'den Suudi Arabistan ve İran'a Çağrı”, 08.11.2017, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/bmden-suudi-arabistan-ve-irana-cagri>, 18.12.2017.

²¹⁶ CNN Türk, “Tarafların Sürekli Değiştirdiği Savaşta Ağır Yıkım: Dünya 'İtidal' Çağrısında!”, 13.12.2017, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/taraflarin-surekli-degistigi-savasta-agir-yikim-dunya-itidal-cagrisinda?page=1>, 18.12.2017.

ülkedeki Sünni ve Şii grupları destekleyerek mezhepçilik yapmakla ve Irak'ın istikrarlı bir devlet olmasını engellemekle suçlamaktadırlar.

Mevcut Irak yönetimi hem İran hem de Suudi Arabistan ile dengeli bir ilişki içerisinde olmaya gayret göstermektedir. Kasım 2018'de Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih birer gün arayla İran ve Suudi Arabistan'a resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Irak Cumhurbaşkanı'nın İran'a olan ziyareti sırasında, Irak'a doğalgaz ve elektrik ihracatı yapan İran ile ticari ilişkilerin genişletilmesi adına görüşmelerde bulunulmuştur. Bu ilişki İran'ın maruz kaldığı yaptırımlar sebebiyle İran için de büyük bir önem taşımaktadır, Irak İran'ın Çin'den sonra ihracat yaptığı ikinci en büyük pazarıdır.²¹⁷ İran ve Irak arasındaki bu ilişki mezhepsel ortaklığın ötesinde ekonomik bir ilişkidir. Benzer şekilde Suudi Arabistan da petrol fiyatlarının istikrarlı bir şekilde devamlılığı için Irak ile iyi ilişkiler yürütmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak İran ve Suudi Arabistan Irak'ta mezhepsel nedenlerden ziyade ekonomik nedenler sebebiyle rekabet halinde oldukları söylenebilir.

Bütün bunların yanı sıra Suriye bugün Suudi Arabistan ve İran'ın en önemli rekabet alanını oluşturmaktadır. Arap Baharı başladıktan sonra gerginleşen olaylar Suriye'de iç savaşa dönüşmüş ve bugün hala devam eden talihsiz olayları beraberinde getirmiştir. Ortadoğu bölgesinde güç boşluğunun var olduğu bölgelerde, rekabet halindeki ülkeler rakiplerinin bölgede güçlerini artıracaklarını düşünerek bölgeye müdahale etmektedirler, bu durum aslında rakiplerinin de karşı müdahalede bulunmalarına yol açmaktadır. Güç boşluğunun var olduğu bölgelere bir kere müdahale edildiğinde ise, iki taraf da geri çekilirse rakiplerini güçlendireceklerini düşünerek bölgedeki varlıklarını devam ettirmektedirler. Böylece karşılıklı tehdit algısı artmakta ve güvenlik ikilemi oluşmaktadır. Suriye ve Yemen bu güvenlik ikileminin görüldüğü bölgelere örnek olarak verilebilir. Sonuç olarak müdahale eden ülkeler bu mücadeleyi ne kazanmakta ne kaybetmektedirler, ama toplumlar yaşanan

²¹⁷ Abdullah Al-Shihri, "Iraq's President Meets Saudi King After Visiting Rival Iran", 18.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.apnews.com/46c36ebc73e44793b81a43d6a3185741>, 25.02.2019.

savaşlarda en fazla hasar gören taraf olmaktadır.²¹⁸ Suriye iç savaşında bugüne kadar yarım milyondan fazla insan hayatını kaybetmiş²¹⁹, yaklaşık 6 milyon insan ülkeyi terk ederken²²⁰, 7 milyon insan ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır.²²¹

Suudi Arabistan ve İran için ise Suriye meselesindeki temel konu Avrupa'ya ve Akdeniz'e ulaşan enerji yollarının kimin kontrolünde olacağına ilişkindir.²²² İran Suriye'de yaşanan iç savaşta en başından itibaren yakın müttefiki Esad rejimini desteklemiştir. Suriye'ye yapılan dış müdahalelerin emperyalist güçler tarafından yapıldığını, halkın manipüle edildiğini iddia ederek hükümetin halkı bastırma eylemlerine Devrim Muhafızları'yla destek vermiştir. Öte yandan Suudi Arabistan Suriyeli muhaliflere destek vermekte, Esad rejiminin sona ermesi durumunda yeni düzende kendi çıkarlarına uygun bir yönetimin gelmesi için uğraşmaktadır. Bu bağlamda Suriyeli muhalifleri silahlandığı ve belli gruplara parasal destek sağladığı iddia edilmektedir.²²³ Bahreyn, Yemen ve Irak'takine benzer şekilde Suudi Arabistan ve İran Suriye'de de birbirlerini mezhepçilik yapmakla suçlamakta ve bu ülkedeki sorunların çözüme ulaşmamasının nedenini birbirlerine atmaktadırlar.

Suudi Arabistan ve İran'ın rekabet ettiği alanlar olarak incelediğimiz bu dört ülkeye bakıldığında hepsinde önemli bir oranda bir Şii ve Sünni nüfusun var olduğu görülmekle beraber, bu ülkeler aynı zamanda jeo-politik açıdan veya sahip oldukları doğal kaynaklar sebebiyle stratejik ülkelerdir. Bu sebeple Suudi Arabistan ve İran'ın bu bölgelerdeki rekabeti öncelikli olarak güç müdahalesi çerçevesinde

²¹⁸ Marc Lynch, "The New Arab Order: Power and Violence in Today's Middle East", **Foreign Affairs**, September/October 2018, p. 125.

²¹⁹ Reuters, "Syrian Observatory Says War Has Killed More Than Half a Million", 12.03.2018, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria/syrian-observatory-says-war-has-killed-more-than-half-a-million-idUSKCN1GO13M>, 03.03.2019.

²²⁰ Suriyeli mültecilerin %64'ü Türkiye, %17'si Lübnan, %12'si Ürdün, %4'ü Irak ve %2'ü Mısır'da yaşamaktadır. Bkz.: UNHCR Operational Portal, "Syria - Total Persons of Concern by Country of Asylum", 07.02.2019, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#_ga=2.233950105.660904086.1551649832-969142589.1551649832, 03.03.2019.

²²¹ UNHCR, "Syria Emergency", 19.04.2018, (Çevrimiçi), <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>, 03.03.2019.

²²² Tzemprin, Jozic, Lambare, "The Middle East Cold...", pp. 192-193.

²²³ Kocatepe, "Suudi Arabistan – İran Rekabeti...", pp. 79-80.

değerlendirilmeli, ancak bu mücadele içerisinde bazı dönemlerde, özellikle de kriz anlarında, mezhepçi politikalar yürüttükleri göz ardı edilmemelidir.

Öte yandan, Suudi Arabistan ve İran yerel, bölgesel ve uluslararası anlamda jeo-politik güçlerini korumak için bazı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bülent Aras ve Richard Falk bu problemleri şu şekilde sıralamaktadır: (1) Sahip oldukları bölgesel güç kapasiteleri yaratmak istedikleri etkiye göre yeterli değildir; (2) Bölgede yaşanan değişim geri döndürülmesi imkansız bir hal almaktadır ve (3) Uluslararası dış aktörlerin bölgeye etkisinin eskiye oranla daha az olması sebebiyle Suudi Arabistan ve İran'ın bölgesel etkilerini yaymak için dış güçlerden yardım alma ihtimalleri daha azdır.²²⁴ Bu faktörden ilk ikisine katılmakla birlikte üçüncü etkende belirtildiği şekilde uluslararası dış aktörlerin bölgeye etkisinin azaldığını düşünmüyorum. Ortadoğu her daim büyük güçler için önemli ve rekabet edilmesi gereken bir bölge olmuştur. ABD ve Rusya gibi devletlerin dönem dönem bölgeye olan etkilerinde kısa süreli farklılıklar görülse de, iki ülke de sahip oldukları uluslararası gücün etkisiyle bugün hala Ortadoğu politikalarını şekillendiren devletlerdir. Hatta Asya ülkelerinin yükselişiyle uluslararası konjonktürün çok kutuplu bir hal alması sonucunda Çin de Ortadoğu'da giderek etkin bir aktör olmaktadır. Bu bağlamda söylenebilecek olan günümüzde Ortadoğu'ya etki eden ülke sayısının eskiye oranla daha fazla olduğudur.

Bunun yanı sıra Aras ve Falk tarafında sıralanan ilk iki maddeye değinecek olursak, Suudi Arabistan ve İran'ın bölgesel güç kapasiteleri, belirtildiği gibi, yaratmak istedikleri etkiye yeterli gelmemektedir. İki ülke de bölgesel güç olma yolunda hedefledikleri amaca ulaşmak için politik ve ideolojik olarak gerekli güce sahip değildirler (Bunların nedenleri önceki bölümlerde detaylı olarak anlatılmıştır.). Zaten tam da bu sebepten dolayı mezhepçi söylemlere başvurmaktadırlar, ancak özneler arası anlam dahilinde yarattıkları etki birbirleriyle sınırlı olmamakta, toplumları da etkileyerek mezhepçiliğin bölge geneline yayılmasına sebep olmaktadır. Böylece Ortadoğu bölgesinde geri dönüşü giderek zorlaşan bir süreç

²²⁴ Aras, Falk, "Authoritarian 'Geopolitics'...", p. 333.

girilmektedir. Bu bağlamda hem Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler, hem de bölgedeki istikrar zarar görmektedir.

3.6. Suudi Arabistan ve İran'ın Mezhepçilik Siyasetiyle Örtüşmeyen Politikaları

Suudi Arabistan ve İran her ne kadar Ortadoğu'daki bölgesel güç mücadelesinde rakip iki ülke olsalar da, bu ülkelerin her zaman birbirlerine karşı eylemlerde bulundukları söylenemez. Konjonktürel ve bölgesel faktörler Suudi Arabistan ve İran'ın ulusal çıkarlarını belirlemeleri açısından önemli etkenlerdir ve iki ülkenin karşılıklı ilişkilerinin belirli dönemlerde nasıl değişime uğradığı, çatışma halinden işbirliği durumuna nasıl geçildiğinin anlaşılması için bu başlık altında incelenecektir.

Soğuk Savaş döneminde Suudi Arabistan ve İran, Batı kampında yer alan, Amerikan dış politikasının önemli bölgesel aktörlerinden olmuşlar, Arap milliyetçiliğini büyük bir tehlike olarak görmüşlerdir. Bu tehdit algısı ilk defa 1958 senesinde Irak'ta milliyetçiler iktidara geçince su yüzüne çıkmıştır. Körfez bölgesinde radikal milliyetçi ve sosyalistlerle mücadelenin nedeni, petrol ve doğalgazın düzenli tedarikini sağlamak olmuş ve bu ortak düşman algısı Suudi Arabistan ve İran'ı birleştirmiştir.²²⁵ Suudi Arabistan ve İran Körfez'de ve OPEC içerisinde üstünlük sağlama konusunda rekabet içerisinde olsalar da, Soğuk Savaş'ın konjonktürel şartlarındaki ortak çıkarlar en azından 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar aradaki rekabeti sınırlamıştır.²²⁶ Bu iki devlet arasındaki ilişki özellikle 1968-1979 yılları arasında hiç olmadığı kadar iyi olmuş ve asıl kopuş 1979 İran İslam Devrimi'yle yaşanmıştır.²²⁷ Suudi Arabistan ve İran arasındaki mezhepçi söylemlerin 1979 İran İslam Devrimi sonrasında başladığı göz önüne alınırsa, 1979 senesinden sonra bu iki devletin yakınlaşma dönemleri, aslında aralarındaki mücadelenin

²²⁵ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", p. 628.

²²⁶ Aarts, Duijne, "Saudi Arabia After U.S.-Iranian...", p. 65.

²²⁷ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", p. 629.

mezhep temelli değil, uluslararası ve bölgesel konjonktüre dayanan bir güç mücadelesi çerçevesinde yürütüldüğü göstermektedir.

3.6.1. 1979 İslam Devrimi Sonrası Suudi Arabistan ve İran Arasındaki Yakınlaşma Dönemleri

Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler Ayetullah Humeyni'nin 1989 senesindeki vefatına kadar oldukça gergin ilerlemiş, ancak bu tarihten sonra yumuşama dönemine girmiştir. İki devletin de pragmatik dış politika yaklaşımı işbirliği yapmalarını gerekli kılmıştır. Bu durumun sebepleri İran'ın sekiz yıldır devam eden savaş sebebiyle güçsüz düşmesi, iki devletin de ekonomik anlamda zor bir dönemden geçmesi, Saddam Hüseyin'in agresif tavırları ve Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesidir.²²⁸ Ortak tehdit algısı ve iç politikada benzer ekonomik koşullar iki ülke arasında İran İslam Devrimi sonrasında oluşan gerginliği yumuşatmış ve liderleri bir araya getirmiştir.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki yakınlaşmanın 1997 senesinde Muhammed Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle başladığı düşünülmektedir. Oysa ki yakınlaşma 1991 senesine kadar geri götürülebilir. Askıya alınan diplomatik ilişkiler Mart 1991'de tekrardan kurulmuş ve hac faaliyetine yönelik iki taraf da olumlu adımlar atmıştır.²²⁹ Suudi Dışişleri Bakanı Suud bin Faysal'ın İran ziyareti ilişkilerin yumuşamasındaki ilk adımdır. Hatta bu konuda İran'ın olduğu kadar Suudi Arabistan'da kimin başta olduğunun da büyük önemi vardır (Bkz. Ek-1).

Kral Abdullah 1997 Mart Ayı'nda Pakistan'da gerçekleştirilen İslam Zirvesi toplantısında dönemin İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'yi Suudi Arabistan'a davet etmiştir. İki ülkenin yakınlaşması benzer dönemlerde liderlerinin benzer zorluklardan geçtiği bir zamana denk gelmiştir. Kral Abdullah bir yandan Kral Fahd sonrası pozisyonunu sağlamlaştırmaya çalışırken, birçok yerel reform yapmış ve bölgesel

²²⁸ Aarts, Duijne, "Saudi Arabia After U.S.-Iranian...", pp. 66-67.

²²⁹ Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf...", p. 630.

faaliyetlerde aktif rol almıştır. Benzer şekilde Hatemi İran'daki güçlü ulemayı karşısına alarak birçok yenilik getirmiş ve daha sağlam bir pozisyona sahip olmaya çalışmıştır.²³⁰ Bu noktada kimlik kavramı ve karar alıcıların dış politika karar alma sürecindeki rolü karşımıza çıkmaktadır. İki ülkenin iç politikalarında benzer dönemlerden geçmeleri karar alıcılarının işbirliği yapmasına doğrudan etki etmemektedir. Suudi Arabistan Kralı ve İran Cumhurbaşkanı'nın iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesinde kişisel olarak katkıları vardır. Çünkü devletlerin birbirlerini nasıl algıladıkları ve verecekleri tepki konusunda karar alıcıların sahip olduğu kimliğin önemli bir payı bulunmaktadır.

Diğer taraftan devletler arası ilişkiler birden fazla değişkenin etkisiyle inşa edilmektedir. Söz konusu dönemin uluslararası ve bölgesel konjonktürünün etkileri de göz ardı edilmemelidir. İran-Irak Savaşı, Soğuk Savaş ve I. Körfez Savaşı sona ermiş Ortadoğu'da yepyeni bir döneme girilmiştir. Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler tam da bu dönemde iyileşmeye başlamıştır. Böylece uluslararası ve bölgesel konjonktürün de etkisiyle, Kral Abdullah ve Hatemi göreve geldiklerinde Suudi Arabistan – İran ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Ortak bir ekonomi komisyonu kurulmuş, iki ülkenin başkentleri arasında doğrudan uçak seferleri başlatılmış, 1997'nin sonunda Tahran'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı toplantısında Abdullah ve Hatemi el sıkışmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası niteliğinde bir seri anlaşma bulunmaktadır. Mayıs 1998'de Suudi Dışişleri Bakanı'nın İran'a gitmesiyle ekonomi, kültür, ticaret, bilim, teknoloji ve spor alanlarını kapsayan bir dizi anlaşma yapılmasına karar verilmiştir. Bunun ardından Hatemi Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Kısa süre içerisinde Suudi Arabistan ve İran arasındaki ticaret hızla artmış (Bkz. Ek-3), 2000 senesinde Suudiler İranlı işadamları için vize alımını kolaylaştırmıştır. İki ülkenin en önemli işbirliklerinden biri OPEC politikalarında uyum içerisinde olarak²³¹ petrol fiyatlarının artmasını

²³⁰ Okruhlik, "Saudi Arabian – Iranian Relations...", pp. 114-117.

²³¹ Suudi Arabistan ve İran OPEC içerisinde de rekabet halinde olsalar da, aralarında kriz durumu olan dönemlerde dahi OPEC toplantılarında ortak çıkarları olan petrol fiyatlarının mümkün olan en üst seviyede tutulması için diğer OPEC üyeleri ile beraber karşılıklı anlaşmaya varabilmektedirler. OPEC üyeleri içerisinde en fazla ihracat oranına sahip ülkeler sırasıyla Suudi Arabistan, Irak ve İran'dır. Bkz.: Holly Ellyatt, "Saudi Arabia and Iran Don't Like Each Other in Life – So What Happens at OPEC Meetings?", 06.12.2018, (Çevrimiçi), [https://www.cnbc.com/2018/12/06/saudi-arabia-and-](https://www.cnbc.com/2018/12/06/saudi-arabia-and-iran-opec-meetings.html)

sağlamalarıdır. En nihayetinde 2001 Nisan ayında Suudi Arabistan ve İran bir güvenlik anlaşmasına imza atmışlardır. Anlaşma uyuşturucu kaçakçılığı, kara para aklama ve sınır güvenliği konularını içermiştir.²³² Bu anlaşmanın imzalanmasının nedenlerinden biri de iki devletin el-Kaide ve Taliban'ın güçlenmesinden duydukları ortak endişe olmuştur.²³³

Bütün bu örnekler Suudi Arabistan ve İran gibi mücadele içerisinde olması beklenen rakip ülkelerin koşullar değiştiğinde yine kendi çıkarları doğrultusunda nasıl işbirliği içerisine girebildiklerini göstermektedir. Bu işbirliği dönemlerinin çatışma dönemlerinden farkı, iki ülkenin de iç siyasetlerinde zor dönemlerden geçmelerine rağmen ülke birlik ve beraberliğini sağlamak için karşı tarafı ötekileştirmemeleridir. Bu durum devletler arası ilişkilerde konjonktürel etkinin yanı sıra tehdit algısının belirlenmesinde önemli bir rolü olan karar alıcı faktörünün de ne kadar önemli olduğu göstermektedir.

Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerde diğer bütün faktörlerin yanı sıra en belirleyici etkenlerden biri iki devletin ABD ile olan ilişkileridir. İlişkilerin aynı anda iyi veya kötü olduğu dönemlerde taraflar işbirliği içerisine girmekte, ancak tek bir tarafın ABD ile işbirliği içerisinde olması diğer tarafın bunu tehdit olarak algılamasına ve karşılıklı ilişkilerin hızla bozulmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından dış politikasını Amerikan karşıtlığı üzerine kuran İran'ın ABD ile olan ilişkileri hiçbir zaman olumlu bir seyir göstermemiştir. Bu durum sadece 2015 senesinde imzalanan Nükleer Anlaşma döneminde kısa süreliğine belli bir seviyede yumuşama yaşasa da, ABD'nin anlaşmadan çekilmesi ilişkilerin eskiye dönmesine sebep olmuştur. Öte yandan Suudi Arabistan ABD ile genellikle iyi ilişkiler içerisindeydi. Ancak 2001 senesinde ABD'de 11 Eylül

iran-dont-like-each-other-how-are-they-at-opec.html, 27.02.2019. Öte yandan ABD'nin petrol üretimindeki artış ve OPEC'in 2016 senesi itibariyle Rusya gibi üye olmayan devletlerle işbirliği yapması ve Suudi Arabistan'ın Rusya ile petrol fiyatları konusunda doğrudan görüşmeler yürütmesi OPEC'in petrol fiyatları üzerindeki yegane karar mekanizmasının etkisini azaltmaktadır. Bkz.: BBC, "Katar'ın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü OPEC'ten Ayrılma Kararı Ne Anlama Geliyor?", 04.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46435925>, 27.02.2019.

²³² Okruhlik, "Saudi Arabian – Iranian Relations...", pp. 117-118.

²³³ Reza Ekhtiari Amiri, Ku Hasnita Ku Samsu, "Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, No. 16, September 2011, p. 250.

olaylarının yaşanması ve ABD halkının gerçekleşen terör faaliyetlerinden Suudi Arabistan'ı sorumlu tutması, ABD – Suudi Arabistan ilişkilerini oldukça olumsuz etkilemiştir. 11 Eylül saldırısı ABD'nin Ortadoğu devletlerine olan bakış açısını derinden değiştirirken; Amerikan halkının Suudi Arabistan'ı suçlamasına karşı bir tepki de Suudi Arabistan kamuoyunda görülmüştür.

Uzun yıllar ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olan Suudi Arabistan, 11 Eylül saldırısı, sonrasında yaşanan Afganistan ve Irak İşgalleri ve ABD yönetimlerinin iç politikada Suudileri suçlayıcı söylemleri neticesinde bölgesel anlamda daha bağımsız bir politika izlemeye karar vermiştir. Aralık 2004'te Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud bin Faysal Bahreyn'de yaptığı bir konuşmada Ortadoğu'nun yeni bölgesel güvenlik çerçevesinin dört temel üzerine kurulması gerektiğini belirtmiştir: (1) Körfez İşbirliği Konseyi üyelerinin ekonomik, politik ve askeri entegrasyonunu artırarak güçlendirilmesi, (2) Yemen'in Konsey'e dahil edilmesi, (3) İstikrarlı ve birleşmiş bir Irak kurulması ve (4) İran'ın tek başına bırakılmaması. Suudi Dışişleri Bakanı Ortadoğu bölgesinin güvenliğinin ABD'ye dayandırılmaması gerektiğini, bölge devletlerinin birbirlerinin bağımsızlıklarına, teritoryal bütünlüklerine saygı duyup, dış tehditlere karşı beraber hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir.²³⁴ Bu noktada Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerin bu devletlerin ABD ile olan ilişkilerine göre nasıl belirlendiği görülmektedir. İki devletin dış politikalarında aynı anda ABD ile sorun yaşamaları, karşılıklı mezhepçi politikaların bir kenara bırakılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum Suudi Arabistan ve İran arasındaki ikili ilişkilerin, altta var olan kimlik farklılıklarına rağmen Ortadoğu'nun bölgesel konjonktüründen ve ABD'nin bölgeye yönelik politikalarından daha fazla etkilendiğini göstermektedir.

Ortadoğu genelinde ABD'ye karşı düşmanlığın en yoğun yaşandığı ve Suudi Arabistan – ABD ilişkilerinin olumsuz yönde seyrettiği 2000'lerin başında, Riyad – Tahran arasında yapılan anlaşmaların da etkisiyle ticaret hacminin aniden yükselmeye başladığı görülmektedir. İki devlet arasındaki ekonomik işbirliğinin en

²³⁴ James A. Russell, "Saudi Arabia in the 21st Century: A New Security Dilemma", **Middle East Policy**, Vol. XII, No. 3, Fall 2005, p. 65.

üst seviyede olduğu yıllar 2005-2008 yılları arasında yaşanmıştır (Bkz. Ek-3). Bu dönemdeki olağanüstü ticaret hacminin, dış politikada sert söylemleriyle tanınan İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın birinci görev süresi döneminde yaşanmış olması oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca bu döneme ilişkin olarak özellikle Mart 2007'de İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ziyaret, ortak çıkar söz konusu olduğu zaman düşman olarak görülen ülkelerle işbirliği yapabildiğini göstermektedir.²³⁵ Ahmedinejad bu ziyaretinin ardından Körfez İşbirliği Konseyi toplantısına katılan ilk İran Cumhurbaşkanı olmuş²³⁶ ve toplantıda güvenlik anlaşması ve serbest ticaret anlaşması teklifinde bulunmuştur.²³⁷ Bütün bu örnekler Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerin sadece mezhepçilik üzerinden yürütülmediğini, mezhepçi politikaların çoğunlukla kriz anlarında kullanıldığını, diğer zamanlarda ise eğer devletler arasında ortak tehdit veya ortak çıkar durumu söz konusuyla rekabet halinde olan ülkelerin dahi işbirliği yapabildiğini göstermektedir.

3.6.2. Ortadoğu'da Mezhepçilik Siyasetinin Devletler Arası İlişkilerde Belirleyici Olmadığını Gösteren Örnekler

Ortadoğu'daki Sünni-Şii mücadelesinin tarihi düşünüldüğünde bu mezhepler çatıştıklarından çok daha uzun bir süre barış içerisinde bir arada yaşamışlardır. 21. yüzyıldan önce Ortadoğu'da oluşan çatışma fay hatları mezhepçilik üzerinden oluşmamıştır. 1950'ler ve 1960'larda yaşanan Arap Soğuk Savaşı mezhepsel değil ideolojik bir mücadeledir. 1980-88 yılları arasında gerçekleşen İran-Irak Savaşı'nda ise Irak'ı destekleyen Sünni ülkeler mezhepsel bakış açısından ziyade Arap bir ülkeyi desteklemişlerdir. Ortadoğu'daki devletler ulusal çıkarları ve rejim güvenlikleri çerçevesinde hangi grup veya devlet çıkarlarıyla doğru orantıdaysa onu desteklemektedirler. Yukarıdaki bölümde de görüldüğü üzere Batılı devletler

²³⁵ Haaretz, "Ahmadinejad Arrives in Saudi Arabia on First Official Visit", 03.03.2007, (Çevrimiçi), <https://www.haaretz.com/1.4808884>, 01.03.2019.

²³⁶ Ahmedinejad ayrıca Şubat 2013'te Mısır'a giderek İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'ne katılan ilk İran Cumhurbaşkanı olmuş ve bu ziyarette Muhammed Mursi ile görüşerek, İran'ın Ortadoğu'daki dış politikasında sadece Şiilik üzerinden ilerlediği, Şiiliği yaymak ve güçlendirmek istediği iddialarıyla ters düşmüştür. Bkz.: Hürriyet, "Ahmedinejad'dan Mısır'a Tarihi Ziyaret", 05.02.2013, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmedinejaddan-misira-tarihi-ziyaret-22524330>, 02.03.2019.

²³⁷ Soage, "What is Really Behind the Saudi-Iranian...", p. 6.

tarafından mezhep çatışması içerisinde olduğu belirtilen Suudi Arabistan ve İran farklı dönemlerde politik ve ekonomik işbirliği içerisinde olmuşlardır ve sadece bu durum bile mezhepçiliğin Ortadoğu bölgesindeki yegane faktör olmağını göstermektedir. Bölgede son yıllarda yükselişe geçmiş olan mezhepçilik politikaları yüzyıllardır devam eden mücadelenin bir sonucu olmaktan ziyade mevcut konjonktürün bir sonucudur ve değişime tabidir.

Ortadoğu’da mezhepçilik siyasetinin devletler arası ilişkilerde belirleyici olmadığını bu tez çalışması kapsamında ele alacak olursak, İran ve Suudi Arabistan’ın karşılıklı işbirliği dönemleri dışında dış politikalarında mezhepçilikle ilgisi olmayan birçok eylemi olduğu görülmektedir. Örneğin İran’ın dış politikasını yönlendiren iki temel konu ABD hegemonyasına karşı duruş ve Filistin meselesidir ve bu iki gündemin de mezhepçilik ile bir ilgisi bulunmamaktadır, hatta bu konular daha çok Sünni Arap devletlerin destekledikleri politikalar arasındadır. İran dış politika söyleminde anti-Amerikancılığı ve anti-Siyonizmi merkeze koyan bir bakış açısına sahiptir ve bu duruş karşısında sadece bölgedeki Şiiilerin değil, bütün Müslümanların bir arada hareket etmeleri gerektiğini uzun zamandır dile getirmektedir. Filistin Meselesi’ne ilişkin olarak da İran İslam Cumhuriyeti’nin Sünni bir grup olan Hamas ile politik ve finansal açıdan yakın ilişkiler kurduğu görülmektedir.

İran’ın mezhepçi olmayan dış politika uygulamalarına bir başka örnek, 1990-91 Körfez Savaşı’nda dış politikasının bir parçası olarak Irak’taki Şii toplulukla beraber hareket etmemesidir. Ayrıca Körfez Savaşı sonrasında Saddam’a karşı ayaklanan ve şiddetli bir şekilde bastırılan Şii halk İran tarafından desteklenmemiştir. Mart 1991’de Basra, Necef ve Kerbela bölgelerinde yaşanan Şii ayaklanmalarında çok sayıda Şii yaşamını yitirmiş, Şiiiler tarafından kutsal kabul edilen Necef ve Kerbela şehirleri bombalanmış, ancak İran Irak’a herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Körfez Savaşı tam da Humeyni’nin 1989’daki vefatının ardından dış politikada devrim ihracı söyleminin bırakıldığı bir dönemde yaşanmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani dış politikada daha pragmatik bir bakış açısı benimsemiştir. Rafsancani İran’ın diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerini

yeniden kurma dönemine girmiş ve yatırım yapmak isteyen Körfez ve Batı ülkeleriyle olan ilişkilerini iyileştirme yoluna gitmiştir. Bu arada amaç İran-Irak Savaşı'ndan oldukça zarar gören İran ekonomisini kurtarmak ve bu bağlamda Şii bloğu güçlendirmektense İran devletini güçlendirmektir.²³⁸ Rafsancani'nin din adamı olmasına rağmen pragmatik bir lider olduğu, Batı'nın düşman kabul edildiği bir dönemde Batı'dan silah temin etmesinden de (İrangate olayı) anlaşılabilir.²³⁹ Yine benzer dönemde başlayan İran – Suudi Arabistan yakınlaşması da iki devletin mezhepsel kimliklerinin ötesinde işbirliği yapabildiğini göstermiştir.

Suudi Arabistan da Sünni yönetime sahip Irak'ı I. Körfez Savaşı ve sonrası dönemde büyük bir tehdit olarak görmüştür. Ayrıca bu dönemde Suudi Arabistan iç politikasında birçok sıkıntı yaşamıştır. Halk kötü giden ekonomiden, kurulan ABD üslerinden, sokaklarda ve üniversitelerde gezen güvenlik güçlerinden rahatsız olmuştur. Bütün bunların üzerine Kral Fahd'ın 1995'te kalp krizi geçirmesi, onun yerine kimin geçeceğine dair tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. İçeride muhalif sesler yükselmiş, köktendincilik artışa geçmiş, sosyo-ekonomik problemler halkın gösteriler yapmasına sebebiyet vermiş ve kimin bir sonraki kral olacağına dair çekişmeler artmıştır. İç istikrarsızlık ve belirsizliğin olduğu böyle bir dönemde Suudi Arabistan ülke içi birlik beraberliği veya rejim güvenliğini sağlamak için mezhepçi politikalara başvurmamış hatta İran ile ilişkileri yumuşatma yoluna gitmiştir.²⁴⁰ Bu çalışma içerisinde mezhepçiliğin iç ve dış politikadaki kriz zamanlarında yükselişe geçtiğine dair teori bu örnekte pratiğe dökülememektedir. Suudi Arabistan iç politikasında oldukça zor günler yaşarken dış düşman İran'a vurgu yapmaktansa, onunla işbirliği yapmayı seçmiştir. Bu durum devletler arası ilişkilere iç politikanın tek başına belirleyici olmadığını, küresel ve bölgesel konjonktürün de oldukça etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu noktada dış politikadaki ortak tehdit algısının devletleri bir araya getiren önemli bir etken olduğu görülmektedir.

²³⁸ Terhalle, "Are the Shia Rising?", pp. 73-74.

²³⁹ Çağlayan, **Şii Düşüncesinde İslamcılık...**, pp. 21-23.

²⁴⁰ Okruhlik, "Saudi Arabian – Iranian Relations...", pp. 113-117.

Devletler arası meselelerde mezheplerden önce devletin kendisi, politik bağılılığın ve kimliğin bir parçasıdır. Bunun en net örneği İran-Irak Savaşı'nda yaşanmıştır. Savaş sırasında Iraklılar İran'ı işgal ettiklerinde çoğunluğu Arapça konuşan bir eyalet olan Huzistan bölgesinin ²⁴¹ kendilerini memnuniyetle karşılayacaklarına inanmışlardır. Benzer şekilde İranlılar karşı atakta bulunduklarında Irak'taki geniş Şii topluluğunun İslam Cumhuriyeti'nin yanında yer alacaklarını düşünmüşlerdir. Oysa ki iki tarafın da büyük bir yanılgıya düştüğü görülmüştür. Huzistan bölgesindeki Araplar ile Irak'taki Şiilerin büyük çoğunluğu kendi ülkelerini savunmuş, düşmanla işbirliği yapmamışlardır.²⁴² Iraklı Şiiler İran'la kıyasıya mücadele etmişlerdir. İran-Irak Savaşı'nda Iraklı Şiiler Irak'ın bütünlüğünü savunmuş ve hatta Saddam Hüseyin'in Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia etmişlerdir. Bu örnek savaş zamanlarında devlete olan bağılılığın ulus-ötesi kavramların önüne geçtiğini göstermektedir.²⁴³ Bu duruma karşı gösterilebilecek bir istisna devlet-dışı örgütlerin savaş zamanlarında özellikle merkezi hükümet ile mücadele halindelerse dış yardımları memnuniyetle kabul etmeleri ve bu bağlamda ulus-ötesi bağılılıkların önemini korumasıdır. Bunun en açık örnekleri bugün Suriye ve Yemen'de görülmektedir. Fakat bu noktada asıl konu yine mezhepsel bağlardan değil, örgütlerin veya devletlerin konjonktüre bağlı çıkarlarıdır.

Ortadoğu güç mücadelesindeki bütün tarafların temel hedefi, güçlerinin devamlılığı ve bölgesel etkilerinin artması yönündedir. Mezhepçilik gibi araçlar daha çok iç politikada rejim güvenliği için kullanılan birleştirici unsurlardır, dış politikada ise devletler daha pragmatik davranmayı tercih etmekte, ancak çıkarlarıyla uyumlu olduğunda yumuşak güçleri dahilinde kimliklerini bölgesel etkilerini artırmak için araçsallaştırmaktadırlar. Devletlerin dış politikalarında uluslararası konjonktür ve ulusal çıkarları çerçevesinde hareket ettikleri ve zaman zaman devletin dayandığı temel politikalarda bile istisna yaptıklarına dair diğer örnekler, İran'ın Rusya ile olan ilişkileri sebebiyle Rus topraklarındaki Müslümanlara yönelik olumsuz davranışların İran tarafından göz ardı edilmesidir ve İran'ın en büyük düşmanı olarak gördüğü

²⁴¹ Huzistan, güney İran'da petrol açısından zengin bir eyalettir.

²⁴² Lewis, **The Multiple Identities...**, pp. 78-79.

²⁴³ Terhalle, "Are the Shia Rising?", p. 74.

ABD ile ortak çıkar söz konusu olduğu zaman işbirliğine girmesidir. İran 1991 Körfez Savaşı'nda Saddam Hüseyin'in engellenmesi, 2001'de Afganistan'da Taliban'ın önüne geçilmesi²⁴⁴ ve 2014 senesinde DAES örgütünün Irak bölgesindeki faaliyetlerinin durdurulması²⁴⁵ için ABD ile işbirliği yapmıştır. ABD ile yapılan işbirliğinin herhangi bir mezhepsel açıklaması olmamakla birlikte, dış politikasını ABD karşıtlığı üzerine kurmuş bir devletin ortak tehdit söz konusu olduğu zaman kendi çıkarları doğrultusunda ABD ile beraber hareket etmesi, dış politikada tehdit ve güç kavramlarının kimlik kavramının önüne geçtiğini göstermektedir.

Ortadoğu'da devletlerin mezhepçiliği temel alarak hareket etmediklerine dair bir başka örnek ise Suudi Arabistan'ın Irak'ta 2005 ve 2010 senelerinde yapılan seçimlerde Şii İyad Allavi'nin liderlik ettiği partiyi desteklemesi ve Suriye'de Şii Esad rejimine karşı hareket eden Sünni bir grup olan Müslüman Kardeşler ile çatışma içerisine girmesidir.²⁴⁶ Suudi Arabistan'ın Mısır, Irak ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler'le olan anlaşmazlığı mezhepçilik olgusu üzerinden açıklanamamaktadır. Hatta Sünni yönetime sahip olan ülkeler Lübnan'daki Hizbullah'a, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'e veya Suriye Krizi'nde Esad rejimine karşı bir arada hareket edememekte, hatta birbirlerinin tavırlarından rahatsızlık duymaktadırlar.²⁴⁷ Örneğin BAE, ülkesinde varlığını sürdürmeye çalışan Müslüman Kardeşler ile bağlantılı örgütleri kapattırıp, üyelerini hapsedtirirken, Müslüman Kardeşler'in Körfez Bölgesi'ndeki en önemli destekçisi Katar olmuştur.²⁴⁸ Suudi Arabistan da Temmuz 2013'te Muhammed Mursi'ye yapılan darbeyi açıkça desteklemiştir ve Mart 2014'te Müslüman Kardeşler Örgütü'nün terörist örgütler listesine alarak Katar'ın bu örgüte verdiği desteklerden dolayı Katar'daki büyükelçisini geri çağırıştır.²⁴⁹ Bu örnekler Ortadoğu'da sınırları çizilmiş ve beraber hareket eden bir Sünni veya Şii blok bulunmadığını göstermektedir.

²⁴⁴ Parchami, "The 'Arab Spring': the View from Tehran", p. 46.

²⁴⁵ Andreas Krieg, "Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East", **International Affairs**, Vol. 92, No. 1, 2016, p. 97.

²⁴⁶ Suudi Arabistan Mart 2014'te Müslüman Kardeşler, El-Kaide ve DAES'i resmi olarak terör örgütleri listesine almıştır.

²⁴⁷ Oktay Bingöl, "Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Vol. XIII, No. 2, Kış 2013, p. 37.

²⁴⁸ Gause, **Beyond Sectarianism...**, pp. 16-17.

²⁴⁹ Soage, "What is Really Behind the Saudi-Iranian...", p. 7.

Bütün bu anlatılanlar bölge devletlerinin Sünni ve Şii kimliklerini önemsemedikleri veya araçsallaştırmadıkları anlamına gelmemektedir. Kimlik olgusu, iç politikada devlet kimliğinin vurgulanmasıyla ülke içi birlik beraberliği sağlamaya yardımcı olurken, dış politikada devletlerin yumuşak güçleri çerçevesinde diğer aktörlere etki etmelerini sağlamaktadır. Ancak bu bölümde bahsi geçen bütün örnekler devletler arası ilişkilerin uluslararası ve bölgesel konjonktür dahilinde tehdit algıları, çıkarlar ve güç ilişkileri çerçevesinde yürütüldüğünün birer kanıtıdır. Kimliğin bu tehdit algıları, çıkar ve güç ilişkileri içerisindeki önemi, aktörler arası ilişkileri belirleyen özneler arası anlamda görülmektedir. Çünkü bu anlam inşa edilirken, yapı, devlet, devlet kimliği, güç ilişkileri ve toplum sürecin bir parçasını oluştururlar. Sonuç olarak bütün bu faktörler sürekli karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri için hangisinin daha önemli olduğunu tartışmaktan ziyade, hepsinin bir arada ele alınıp devletler arası ilişkilerin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Ortadoğu’da devletler arası ilişkilerde mezhepçi politikaların nasıl ortaya çıktığı; devlet kimliğini etkileyen mezheplerin güç mücadelesi içerisindeki rolü; konjonktürel farklılıklar ve güç dengesinin mezhepçi politikalar üzerindeki etkileri ve mezhepçiliğin dış politikadaki yeri tartışılmıştır. Bu soruların cevapları kimlik ve güç arasındaki bağlantı çerçevesinde, Ortadoğu’da iki rakip ülke olan Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti’nin devlet kimlikleri ve bu kimliklerin iki devlet arasındaki ilişkilere etkisi nezdinde incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada devlet ve toplum kimliklerinin devlet inşa sürecinde ve devletler arası ilişkilerdeki rolü ele alınmış; bir yanda devletlerin kimlik oluşum süreçlerinin yürüttükleri politikalara nasıl etki ettiği gösterilmeye çalışılırken, diğer tarafta devlet politikalarında kimliğin nasıl kullanıldığı tartışılmıştır. Çalışmanın temel gayesi bir kimlik çatışması olarak mezhepçiliğin neden, nasıl ve ne zaman yürütüldüğünü anlamak olduğu için; devlet kimliklerini inşa ederken dini değerleri temel alan, rejim güvenliklerinin devamlılığını sağlamak için içte ve dışta güç arayışı içerisinde olan ve birbirlerine karşı yürüttükleri politikalarda mezhepçiliğe yer veren Suudi Arabistan ve İran devletleri özellikle seçilmiştir.

Mezhepçilik din olgusunun politikleştirilerek devletler arası ilişkilere yansımaları olarak görülebilecek bir kimlik çatışmasıdır. Ortadoğu bölgesinde yaşanan çatışma ve istikrarsızlıkların nedenleri, Ortadoğu devletlerinin ve halklarının sorunlarına kendi çıkarları doğrultusunda bakan Batılı devletlerce bölgenin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel sorunları göz ardı edilip, kimlik çatışması kavramına indirgenerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Suudi Arabistan ve İran gibi bölgenin hakim güçlerinin farklı devlet kimliklerine sahip olmaları ve karşılıklı güç mücadelelerinde kimlikler üzerinden söylemsel bir çatışma içerisine girmeleri Batılı devletlerin bakış açılarını destekler niteliktedir. Bu sebeple Batılı akademisyenler Suudi Arabistan ve İran arasındaki problemlerin temel nedenlerini Sünni-Şii çatışması şeklinde yansıtmakta, temellerini 7. yüzyıla dayandırdıkları bu çatışmanın çözümü mümkün olmayan tarihi bir anlaşmazlık olarak bugün bölge geneline

yayıldığını ve Ortadoğu'nun en önemli sorunlarından biri olduğunu belirtmektedirler.

Özellikle Arap Baharı sürecinin ardından Ortadoğu'daki sorunların çoğu mezhepçilikle açıklanmaya başlanmıştır. Batılı devletlerin mezhepçilik olgusunu bu açıdan ele almalarının sebebi Ortadoğu'da başta bölgesel istikrarsızlık olmak üzere devletlerin yaşadığı sorunlarda kendilerinin de payı olduğunun, 20. yüzyılda Batılı devletlerce çizilen yapay sınırların ve halen devam eden dış müdahalelerin göz ardı edilmek istenmesidir. Ortadoğu devletlerinin ve toplumlarının yaşadıkları sorunlar tarihsel olaylarla açıklanmaya çalışılarak aslında bir nevi Batı devletlerinin Ortadoğu politikaları meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Yapay sınırların Ortadoğu halklarının kimlikleri dikkate alınmadan çizilmiş olması, bugün Ortadoğu'daki birçok kimlik çatışması ve iç savaşların nedenlerinden biridir. Bu savaşlara bölge dışından yapılan müdahaleler ise barış sağlamaktan ziyade sorunların daha da derinleşmesine sebep olmaktadır.

Mezheplerin varlığının çatışmalara yol açtığını belirtmek, bölgedeki sorunların anlaşılmasını engellemekte ve nihayetinde sunulan çözümlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmaktadır. Ortadoğu'daki toplumlar İslam mezheplerinin belirginleşmeye başladığı 7. yüzyıldan beri çatışma içerisinde değillerdir. Hatta mezhepçi politikalar oldukça yakın bir geçmişte ortaya çıkmışlardır. Ortadoğu'daki devletlerin mezhepçiliğin ötesinde politik, ekonomik ve sosyo-kültürel çok daha temel problemleri vardır. Mezhepçilik olgusunun temeli, devletlerin kendi çıkarları için kullandıkları bir araç olmasında yatmaktadır. Bu sebeple Ortadoğu'da devletler arasındaki sorunları sadece bir Sünni-Şii kavgasına indirgemek bölgesel dinamikleri basitleştirmektedir. Ortadoğu'nun kendine özgü jeopolitiği ile küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarları devletler arası ilişkileri belirleyen asıl faktörlerdir.

Uluslararası ortamdaki bütün devletler içte ve dışta güç sahibi olmak isterler ve bu amaç doğrultusunda hareket ederler, ancak amaçlarına ulaşmadaki araçları tanımlarken veya diğer devletlerle olan ilişkilerinde kimin düşman ve kimin dost

olduğunu belirlerken farkında olarak veya olmayarak kimlikleri ön plana çıkarırlar. Kimlik devletlerin kendilerini, çevrelerini ve uluslararası ortamı nasıl tanımladıklarını ifade eder. Bu çerçevede devletlerin karar alma süreçlerinde karşılarındaki devleti nasıl algıladıkları, kendi kimliklerine ve diğer devletin kimliğine göre değişmektedir. Bu çalışma sonucunda, uluslararası ortamdaki özneler arası anlamın oluşmasında devletlerin birbirlerine yönelik algılarının ve kimliklerinin ne kadar merkezi bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Sonuçta bu algılar aktörler tarafından sosyal olarak inşa edilen sürecin bir parçasıdır. Bu sebeple, güç faktörünün öneminin altını çizerken, kimlik faktörü ve gücün kimlik ile olan bağlantısı göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmeler sonucunda, mezhepçiliğin Suudi Arabistan ve İran arasındaki sorunların sebebi değil sonucu olduğu kanaatine varılmıştır. Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktör mezhepçilik değildir, ancak iki devlet de içte rejim güvenliklerini sağlamak, dışta ise bölgesel etkilerini artırmak için devlet kimliklerini kullanmaktadırlar. Bu çerçevede yürütülen mezhepçi politikalar dini değil, politik bir süreci temsil etmektedir.

Ortadoğu devletlerinin merkezi otoriteleri zayıfladıkça öteki üzerinden belirlenen alt-kimlikler ön plana çıkmakta, bu alt-kimliklerden biri olan mezheplere ilişkin farklılıklar devletler ve devlet-içi aktörler tarafından kendi çıkarlarını maksimize etmek için bilinçli bir şekilde vurgulanmaktadır. Suudi Arabistan ve İran merkezi yönetimleri açısından güçlü ülkeler olsalar da, yürüttükleri politikaları meşrulaştırmak, ülke içi birlik beraberliği sağlamak veya ekonomik güçlerinin sunduğu imkanlarla yumuşak güçlerini kullanarak etki alanlarını artırmak amacıyla mezhepçi politikalar yürütmektedirler. Bu iki devlet Ortadoğu bölgesindeki güç dengesinin belirlenmesinde önemli rollere sahip oldukları için, bölge dışından bakıldığında devlet kimliklerini temsil eden mezheplerin hamileri olarak değerlendirilmektedirler. Oysa ki, İslam Dini içerisinde Suudi Arabistan'ın Vahhabiliği ve İran'ın 12 İmam Şiiliği, Sünnilik ve Şiiliğin içerisinde sadece birer alt-mezheptir. Suudi Arabistan ve İran'ın bölgedeki Sünni ve Şii rejimleri veya halkları temsil ettiklerine dair Batılı devletlerin algısı oldukça yanıltıcı olup, bölge genelinde kabul görmemektedir. Zaten iki devlet de böylesine bir temsiliyet için

yeterli güce sahip değildir. Bölgedeki Şiiiler İran'ın yönetim şeklini reddetmekte ve dini liderleri olarak kendi yaşadıkları bölgelerdeki Şii din adamlarını kabul etmektedirler. Suudi Arabistan'ın Vahhabi mezhebi ise diğer Sünniler tarafından oldukça katı görülmekte ve eleştirilmektedir. Zaten Ortadoğu'daki herhangi bir devletin herhangi bir İslam mezhebinin hamisi olduğunu söylemek gerçeği yansıtmayacaktır, sonuçta yukarıda da belirtildiği gibi Ortadoğu'da devletler arası ilişkiler mezhepler üzerinden yürütülmemektedir, asıl belirleyici olan güç ilişkileridir.

Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti kuruluş aşamasında temelleri dini değerler üzerine kurulan, bu değerlerin iç ve dış politika kararlarında göz önünde bulundurulduğu devletlerdir. İki devlet arasındaki temel farklılık; Suudi Arabistan'ın monarşi ile yönetilen, Arap etnik kökenine sahip ve Vahhabi ideolojisini benimseyen bir rejime sahip olması; İran'ın ise kendine özgü bir Cumhuriyet sistemi ile yönetilen, Fars etnik kökenine ve 12 İmam Şiiliği ideolojisine sahip bir rejim olmasıdır. Suudi Arabistan ve İran'ın iç ve dış politikalarında mezhepçi politikalar yürütmelerinin en temel nedeni, birbirlerinden oldukça farklı olan bu rejimlerinin güvenliği, istikrarı ve devamlılığıdır. Bu iki ülke sahip oldukları doğal kaynaklarla bölge politikalarını etkileyebilme gücüne sahiptirler ve söz konusu bu ekonomik güç rejim farklılıkları ve dış güçlerle olan ilişkileriyle birleşince, birbirleriyle rekabet halinde olmalarına sebep olmaktadır. İran'ın teokratik cumhuriyet rejimi Suudi monarşisi için varoluşsal bir tehdit olarak görülürken; Suudi Arabistan'ın ABD ile olan yakın politik ve ekonomik ilişkileri, ABD karşıtlığı üzerinde kurulu bir devlet olan İran tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Bu noktada ABD'nin Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerdeki rolünün altının çizilmesi gerekmektedir. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu petrol ve uluslararası petrol ihracatındaki konumu sebebiyle ABD ile olan yakın ilişkileri, devletin temellerini anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılık üzerine inşa eden İran İslam Cumhuriyeti için kabul edilebilir olmamıştır. Suudi rejiminin kendi güvenliği ve petrol ihracatının sürdürülebilirliğini ABD ile olan ilişkilere dayandırması, İran'ın

ise uzun yıllar boyunca ABD tarafından yaptırımlar uygulanan bir devlet olması bu iki devleti karşı karşıya getirmektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan – İran ilişkileri incelendiğinde iki devletin birbirlerine yönelik tehdit algılarının çoğu durumda ABD’nin Ortadoğu’daki politikalarının sonuçlarına göre belirlendiği görülmektedir. Bu bağlamda Riyad ve Tahran rejimlerinin sadece mezhepsel farklılık sebebiyle anlaşmazlık içerisine girdikleri iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır, çünkü Suudi Arabistan ve İran’ın aynı anda ABD’den tehdit algıladıkları veya daha bağımsız politikalar yürüttükleri dönemlerde işbirliği yaptıkları görülmektedir. Bu durum iki devletin de dış politikalarını belirlerken kendi çıkarları doğrultusunda pragmatik bir bakış açısıyla hareket ettiklerini göstermektedir.

Mezhepçilik Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen asıl faktör olmasa da, iki devlet de birbirlerinden tehdit algıladıklarında, devlet kimlikleri içerisinde yer alan mezhepleri dış politikalarında kullanılmaktadır. Riyad ve Tahran rejimleri mezhepçi politikalar çerçevesinde kendi mezheplerine yakın grupları desteklemekte, toprakları içerisinde veya yakın coğrafyalarında Vahhabileştirme/Şiileştirme politikaları yürütmekte ve aynı zamanda diğer mezhep gruplarına baskı yapmaktadırlar. Bu mezhepçi uygulamalar Suudi Arabistan ve İran’ın işbirliği yaptıkları zamanlar dışında birbirlerini sürekli olarak mezhepçilikle suçlamalarına sebep olmakla beraber, bölge istikrarını da olumsuz etkilemektedir. Taraflar birbirlerini mezhepçi politikalar yürütmekle suçladıkça Ortadoğu’daki mezhep çatışması algısı da körüklenmektedir.

Suudi Arabistan ve İran arasında mezhepçi politikaların yürütülmesine yol açan bir başka neden iki devlette de din adamlarının devlet ve toplum içerisindeki rolleridir. İran’da dini lider ülkenin en üst düzey karar alıcısı konumundadır ve bu sebeple diğer karar alıcıların kararlarının dini liderin onayından geçmesi gerekmektedir. Suudi Arabistan’da ise ulema sınıfı Krallık yönetiminin icraatlarına dair kırmızı çizgilere sahiptir ve Krallık’ın iç istikrarı sağlamak için ulema sınıfının yardımına ihtiyaç duyması ülke içerisinde ulema sınıfının gücünü pekiştirmektedir. İki devlette de dini ulemanın iç politikadaki pozisyonu güçlendikçe, iç ve dış politikalarda din faktörü daha fazla ön plana çıkmakta ve dışarıdan bakıldığında

Suudi Arabistan ve İran'ın devlet politikalarını dini değerler çerçevesinde yürüttükleri düşünülmektedir. Oysa ki, iki devlet de devlet kimlikleri dini temellere dayandırmış olsa da, kendi rejimlerinin güvenliği ve bölgesel etkileri çerçevesinde çıkarları doğrultusunda politikalar yürütmektedirler. Ancak bu politikaları yürütürken kullandıkları araçlar içerisinde mezhepçi politikaların da yer alması, özneler arası anlam çerçevesinde mezhepçiliği karşılıklı ilişkilerinde önemli bir sorun haline getirmektedir.

Ortadoğu bölgesinde devam eden iç savaşlar, ekonomik bunalımlar ve dış müdahaleler sonucunda oluşan bölgesel istikrarsızlık hali, devletlerin birbirlerini tehdit olarak görmesine ve toplumlar arasında bölünmelerin yaşanmasına neden olmaktadır. Rejimlerin içte ve dışta güvenliklerini sağlama isteği mezhepçi politikaların iç politikada birlik beraberliğin sağlanması için kullanılmasına sebep olmakta, dış politikada ise devletlerin birbirlerini suçlayarak aralarındaki sorunların artmasına ve zamanla çözümsüz bir hal almasına yol açmaktadır. Özellikle de Suudi Arabistan ve İran gibi bölgesel güce sahip olan devletlerin mezhepçi politikalar yürütmeleri, bölgenin mevcut sorunlarını daha da körüklemektedir.

Sonuç olarak Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerde de görüldüğü üzere mezhepçilik politikaları; bölgesel konjonktüre, devletlerin birbirlerini nasıl algıladıklarına ve diğer aktörlerin bu sürece müdahalelerine göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda mezhepçi politikalar kriz zamanlarında artış gösterse de, bu politikaları yürüten devletler Suudi Arabistan ve İran örneğinde olduğu gibi ortak çıkarları söz konusu olduğu zaman işbirliği yapabilmektedirler. Bu sebeple mezhepçilik Ortadoğu bölgesinin genelgeçer bir durumu olarak değil, devletlerin dış politika araçları arasında ara sıra kullandıkları bir yöntem olarak ele alınmalıdır. Ancak mezhepçilik devletler arasında istikrarsızlık yaratmasının ötesinde toplumlar arası ilişkileri derinden sarstığı için yerel ve bölgesel açıdan geri döndürülmesi giderek zorlaşan hasarlara yol açmaktadır. Bu sebeple, Ortadoğu'daki mezhepçilik sorununa bir çözüm bulunabilmesi için, öncelikli olarak başta Suudi Arabistan ve İran olmak üzere devletlerin mezhepçi söylemleri bırakmaları, dini kimliklerin toplumların kültürlerinin bir parçası olarak ele alınarak politik araç haline

getirilmemeleri, dış güçlerin bölge politikalarına müdahale etmemeleri ve mezhepçilik gibi sonradan yaratılan kimlik çatışmalarının tarihsel anlaşmazlıklara dayandırılmayarak devletler arası güç politikaları çerçevesinde değerlendirilmeleri gerekmektedir. Mezhepçiliğin sona ermesi için atılması gereken en önemli adım ise; kimliğin toplum ve devlet nezdindeki önemini kabul ederek ve özneler arası anlam dahilinde sürekli dönüşüm halinde olduğu göz önünde bulundurularak, farklı mezheplere sahip toplumların bir arada barış içerisinde yaşabileceklerine dair bakış açısıyla toplumların anlam dünyaları dönüştürülmeli ve farklılıklar toplumsal zenginliğin bir parçası olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Aarts, Paul, : “Saudi Arabia After U.S.-Iranian Detente: Left in the
Duijne, Van Joris Lurch?”, **Middle East Policy**, Vol. XVI, No. 3, Fall
2009, pp. 64-78.
- Abrahamian, Ervand : **Modern İran Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, 4. Basım,
İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Al-Kandari, Y. Y., : “Tribalism, Sectarianism, and Democracy in Kuwaiti
Al-Hadben, Naji I. Culture”, **Digest of Middle East Studies**, Fall 2010,
pp. 268-285.
- Al-Rasheed, Madawi : “Sectarianism as Counter-Revolution: Saudi Responses
to the Arab Spring”, **Studies in Ethnicity and
Nationalism**, Vol. 11, No. 3, 2011, pp. 513-526.
- Al-Rawi, Ahmed K. : “Sectarianism and the Arab Spring: Framing the
Popular Protests in Bahrain”, **Global Media and
Communication**, Vol. 11, No. 1, 2015, pp. 25-42.
- Al-Shayji, Abdullah : “The GCC-U.S. Relationship: A GCC Perspective”,
Middle East Policy, Vol. XXI, No. 3, Fall 2014,
pp. 60-70.
- Albayrakoglu, Esra P. : “Gulf Integration in Post-Arab Spring: Deepening or
Decaying?”, **Güvenlik Stratejileri**, Yıl 10, Sayı 19,
pp. 1-30.
- Alexandrov, Maxym : “The Concept of State Identity in International
Relations: A Theoretical Analysis”, **Journal of
International Development and Cooperation**,
Vol. 10, No. 1, 2003, pp. 33-46.
- Amiri, Reza E., : “Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia”,
Ku Samsu, Ku H. **International Journal of Business and Social
Science**, Vol. 2, No. 16, September 2011, pp. 246-252.

- Aras, Bülent, : “Authoritarian ‘Geopolitics’ of Survival in the Arab
Falk, Richard Spring”, **Third World Quarterly**, Vol. 36, No. 2,
2015, pp. 322-336.
- Armanios Febe : “İslam: Sunnis and Shiites”, **CRS Report for
Congress**, February 23, 2004, (Çevrimiçi),
[http://www.investigativeproject.org/documents/testimo
ny/337.pdf](http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/337.pdf), 23.12.2017.
- Atçıl, Abdurrahman : “The Safavid Threat and Juristic Authority in the
Ottoman Empire During the 16th Century”,
International Journal of Middle East Studies,
Vol. 49, 2017, pp. 295-314.
- Auton, Graeme P., : “The Contagiousness of Regional Conflict: A Middle
Slobodien, Jacob R. East Case Study”, **Journal of International Affairs**,
Vol. 69, No. 2, Spring/Summer 2016, pp. 3-17.
- Aydın, Mustafa, : “İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe
Açıkmeye, Sinem Dayalı Güvenlik Tehditleri”, **Uluslararası İlişkiler**,
Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, pp. 197-214.
- Ayman, Güliden S. : Ed., **Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, İstanbul,
Yalın Yayıncılık, 2012.
- “Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği
ve Rekabet”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası
Analizi**, Ed. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Ö.
Baklacıoğlu, Özlem Terzi, İstanbul, Der Yayınları,
2012, pp. 547-591.
- Barkin, Samuel J. : **Realist Constructivism: Rethinking International
Relations Theory**, New York, Cambridge University
Press, 2010.
- Bayram, Aydın : “The Rise of Wahhabi Sectarianism and Its Impact in
Saudi Arabia”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi**, Sayı 42, 2014, pp. 245-261.

- Behzad, Diansaei : “Iran and Saudi Arabia in the Middle East: Leadership and Sectarianism (2011-2017)”, **Vestnik Rudn. International Relations**, Vol. 18, No. 1, 2018, pp. 124-134.
- Berti, Benedetta, : “Gulf Monarchies in a Changing Middle East: Is
Guzansky, Yoel Spring Far Behind”, **Orbis**, Winter 2015, pp. 35-48.
- Beydoun, Khaled A., : “Divesting from Sectarianism: Reimagining Relations
Zahawi, Hamada D. Between Iran and the Arab Gulf States”, **Journal of International Affairs**, Vol. 69, No. 2, Spring/Summer 2016, pp. 47-63.
- Bingöl, Oktay : “Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Vol. XIII, No. 2, Kış 2013, pp. 25-49.
- Bleau, Paul : **Realist Constructivism: Understanding Foreign Policy Intent**, Master of Arts Thesis, Johns Hopkins University, Maryland, August 2014.
- Bozdağlıoğlu, Yücel : “Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 3, No. 11, 2007, pp. 121-144.
- Bremmer, Ian : “The Saudi Paradox”, **World Policy Journal**, Fall 2004, pp. 23-30.
- Bulut, İbrahim H. : **İslam Mezhepleri Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- “Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşısı Politikaları”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Vol. 76, 2015, pp. 15-30.
- Büyükkara, Ali M. : **İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, 4. Baskı, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.

- Chen, Victoria : **Saudi Arabia and Iran: Sectarianism, a Quest for Regional Hegemony, and International Alignments**, Syracuse University Honors Program Capstone Projects, August 2017.
- Chughtai, Alia : “Face to Face: Saudi Arabia-Iran”, **Al-Jazeera**, 25.04.2018, (Çevrimiçi), <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2018/04/face-face-saudi-arabia-iran-180425140132414.html>, 25.02.2019.
- Conte, Edouard : “Soy Yanılısımları: Arap Akrabalığında Seçim Unsuru”, **Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu’da Etnisite ve Milliyetçilik**, Ed. Faleh A. Jabar, Hosham Dawod, Çev. Ömer Ögünç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, pp. 9-43.
- Çağlayan, Selin : **Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi’yi Beklerken**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2012.
- Dabashi, Hamid : **İran: Ketlenmiş Halk**, Çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.
- Darwich, May, Fakhoury, Tamirace : “Casting the Other as an Existential Threat: The Securitisation of Sectarianism in the International Relations of the Syria Crisis”, **Global Discourse**, Vol. 6, No. 4, 2016, pp. 712-732.
- Davis, Eric : “Introduction: The Question of Sectarian Identities in Iraq”, **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 4, No. 3, 2010, pp. 229-242.
- Delacour, Justin O. : **Liberal Discourse and the Hegemons Dilemma: A Realist-Constructivist Approach to the Study of U.S.-Latin American Relations**, Doctor of Philosophy Thesis, The University of New Mexico, July 2014.
- Delcambre, Anne M. : **Allah’ın Resulü Hz. Muhammed**, Çev. Mahmut Kanık, 7. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.

- Dixon, Paul : “Beyond Sectarianism in the Middle East? Comparative Perspective on Group Conflict”, **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 11-36.
- Drollette, Dan Jr. : “View from the Inside: Prince Turki al-Faisal on Saudi Arabia, Nuclear Energy and Weapons and Middle East Politics”, Interview, **Bulletin of the Atomic Scientists**, Vol. 72, No. 1, 2016, pp. 16-24.
- Durgun, Sezgi : “Yer Bilgisinden Ulusal Coğrafya’ya”, **Mekan, Kimlik, Güç ve Dış Politika**, Ed. Gülden S. Ayman, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012, pp. 13-38.
- Ennis, Crystal A., Momani, Bessma : “Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprising: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies”, **Third World Quarterly**, Vol. 34, No. 6, 2013, pp. 1127-1144.
- Ermağan, İsmail, Gümüş, Burak : “Katar Dış Politikası ve Arap Baharı”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2014, pp. 300-320.
- Ersoy, Eyüp : “Dini Jeopolitik ve İran’ın Orta Doğu Siyaseti”, **Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Orta Doğu**, Ed. Engin Akçay, Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2014, pp. 167-184.
- European Parliament : **Sectarianism in the Middle East**, Workshop, July 2017.
Directorate-General
For External Policies
Policy Department
- Farouk-Alli, Aslam : “Sectarianism in Alawi Syria: Exploring the Paradoxes of Politics and Religion”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 34, No. 3, 2014, pp. 207-226.
- Fox, Jonathan : “Clash of Civilizations or Clash of Religions: Which is a More Important Determinant of Ethnic Conflict?”, **Ethnicities**, Vol. 1, No. 3, 2001, pp. 295-320.

- “Religion as an Overlooked Element of International Relations”, **International Studies Review**, Vol. 3, No. 3, Fall 2001, pp. 53-73.
- “Are Middle East Conflicts More Religious?”, **Middle East Quarterly**, Vol. 8, No. 4, Fall 2001, pp. 31-40.
- Fox, Jonathan, : “The Question of Religion and World Politics”,
Sandler, Shmuel : **Terrorism and Political Violence**, Vol. 17, No. 3, 2005, pp. 293-303.
- Friedman, Brandon : “Battle for Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf and Iran”, **World Affairs**, March/April 2012, pp. 74-84.
- Fürtig, Henner : “Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy”, **Middle East Journal**, Vol. 61, No. 4, Fall 2007, pp. 627-640.
- Gaiser, Adam : “A Narrative Identity Approach to Islamic Sectarianism”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 61-75.
- Garthwaite, Gene R. : **İran Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2016.
- Gause, Gregory F. : **Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War**, Brookings Doha Center Analysis Paper, No. 11, July 2014.
- Gengler, Justin : “The Political Economy of Sectarianism: How Gulf Regimes Exploit Identity Politics as a Survival Strategy”, **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 181-203.
- Gerges, Fawaz A. : “The Obama Approach to the Middle East: The End of America’s Moment”, **International Affairs**, Vol. 89, No. 2, 2013, pp. 299-323.

- Ghobadzdeh, Naser, : “Sectarianism and the Prevalence of ‘Othering’ in Islamic Thought”, **Third World Quarterly**, Vol. 36, No. 4, 2015, pp. 691-704.
- Gleason, Phillip : “Kimliği Tanımlamak: Semantik bir Tarih”, **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Çev. Fırat Mollaer, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, pp. 21-52.
- Gölpınarlı, Abdülbaki : **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiiilik**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2016.
- Guzansky, Yoel, : “Is the New Middle East Stuck in Its Sectarian Past? Berti, Benedetta The Unspoken Dimension of the ‘Arab Spring’”, **Orbis**, Vol. 57, No. 1, Winter 2013, pp. 135-151.
- Guzzini, Stefano : “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, Vol. 6, No. 2, 2000, pp. 147-182.
- Güner, Selda : **Osmanlı Arabistanı’nda Kıyam ve Tenkil: Vehhabi-Suudiler (1744-1819)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Hakyemez, Cemil : **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, 2. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016.
- “Şii-Sünni İlişkileri ve Selefilik”, **İlahiyat Akademi Dergisi**, t.y., pp. 129-152.
- Hashemi, Nader : “Toward a Political Theory of Sectarianism in the Middle East: The Salience of Authoritarianism over Theology”, **Journal of Islamic and Muslim Studies**, Vol. 1, No. 1, May 2016, pp. 65-76.
- Hashemi, Nader, : “The Sectarianization Thesis”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Postel, Danny Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 1-22.

- Hassan, Hassan : “The Sectarianism of the Islamic State: Ideological Roots and Political Context”, **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 39-59.
- Haynes, Jeffrey : “Transnational Religious Actors and International Order”, **The Sacred and the Sovereign**, International Relations, August 2011.
- Heydemann, Steven : **Syria’s Uprising: Sectarianism, Regionalisation, and State Order in the Levant**, Working Paper, Fridtjof N. Hvoslef, No. 119, May 2013.
- Hook, Steven W., Spanier, John : **Amerikan Dış Politikası**, Çev. Özge Zihnioglu, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2016.
- Hopf, Ted : “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, Vol. 23, No. 1, Summer 1998, pp. 171-200.
- “Common Sense Constructivism and Hegemony in World Politics”, **International Organization**, Vol. 63, No. 2, April 2013, pp. 317-354.
- Houghton, David : “Constructivist Analyses and Foreign Policy”, **Constructivist Analyses of Foreign Policy**, Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2016, pp. 1-25.
- Hunter, Shireen T. : “Religion and International Affairs: From Neglect to Over-Emphasis”, **The Sacred and The Sovereign**, International Relations, August 2011.
- Ismael, Tareq Y. : “The Unravelling of the Uncivil State: Iraq and the Imposition of Sectarian Governance”, **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 9, No. 2, 2015, pp. 121-137.
- Jabar, Faleh A. : “Şeyhler ve İdeologlar: Aşiretlerin Irak’taki Baba Tarafından Kalma Totalitercilik Altında Yapı Bozuma Uğraması ve Yeniden Yapılanması, 1968-1998”,

Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu’da Etnisite ve Milliyetçilik, Ed. Faleh A. Jabar, Hosham Dawod, Çev. Ömer Ögünç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, pp. 65-107.

- Jones, Toby C. : “America, Oil, and War in the Middle East”, **The Journal of American History**, June 2012, pp. 208-218.
- “Saudi Arabia Versus the Arab Spring”, **Raritan**, pp. 43-59.
- Juneau, Thomas : “Iran Under Rouhani: Still Alone in the World”, **Middle East Policy**, Vol. XXI, No. 4, Winter 2014, pp. 92-104.
- Kaarbo, Juliet, Lantis, Jeffrey S., Beasley, Ryan K. : “The Analysis of Foreign Policy in Comparative Perspective”, **Foreign Policy in Comparative Perspective: Domestic and International Influences on State Behaviour**, Ed. Ryan K. Beasley, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Michael T. Snarr, Second Edition, Los Angeles, Sage Publications, 2013, pp. 1-26.
- Kamrava, Mehran : “The Arab Spring and the Saudi-Led Counterrevolution”, **Orbis**, Winter 2012, pp. 96-104.
- Kayhan, Hüseyin : “Selçuklulardan Safevilere Türkmen Meselesi”, **History Studies**, Vol. 3, No. 3, 2011, pp. 214-224.
- Keane, David, Castellino, Joshua : “Transcending Sectarianism through Minority Rights in Iraq”, **International Journal of Contemporary Iraqi Studies**, Vol. 5, No. 3, 2011, pp. 387-407.
- Khosrokhavar, Farhad, Roy, Olivier : **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev. İsmail Yerguz, 2. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Kocatepe, Damla : “Suudi Arabistan – İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1, No. 2, Ekim 2017, pp. 67-101.

- Köse, Talha, Özcan, Mesut, Karakoç, Ekrem : “A Comparative Analysis of Soft Power in the MENA Region: The Impact of Ethnic, Sectarian, and Religious Identity on Soft Power in Iraq and Egypt”, **Foreign Policy Analysis**, 2016, pp. 1-20.
- Krauss, Clifford : “Iran Sanctions and Oil Prices: Who’ll Feel the Pain?”, **The New York Times**, 05.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2018/11/05/business/energy-environment/oil-prices-iran-sanctions.html>, 03.03.2019.
- Krieg, Andreas : “Externalizing the Burden of War: The Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East”, **International Affairs**, Vol. 92, No. 1, 2016, pp. 97-113.
- Kuzgun, Şaban : **Dinler Tarihi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Leenders, Reinoud : ““Regional Conflict Formations’: Is the Middle East Next?” **Third World Quarterly**, Vol. 28, No. 5, 2007, pp. 959-982.
- Lewis, Bernard : **The Multiple Identities of the Middle East**, New York, Schocken Books, 1999.
- Lindholm, Charles : **İslami Ortadoğu**, Çev. Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitapevi, 2004.
- Lipka, Michael : “The Sunni-Shia Divide: Where They Live, What They Believe and How They View Each Other”, **Pew Research Center**, 18.06.2014, (Çevrimiçi), <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/06/18/the-sunni-shia-divide-where-they-live-what-they-believe-and-how-they-view-each-other/>, 31.05.2016.
- Long, David E. : “US-Saudi Relations: Evolution, Current Conditions, and Future Prospects”, **Mediterranean Quarterly**, Summer 2004, pp. 24-37.

- Louer, Laurence : “Sectarianism and Coup-Proofing Strategies in Bahrain”, **Journal of Strategic Studies**, Vol. 36, No. 2, 2013, pp. 245-260.
- LSE Middle East Centre Report : **Saudi Arabia and Iran: Beyond Conflict and Coexistence?**, August 2018.
- Luomi, Mari : **Sectarian Identities or Geopolitics? The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East**, Working Papers No. 56, The Finnish Institute of International Affairs, 2008.
- Lynch, Marc : “The New Arab Order: Power and Violence in Today’s Middle East”, **Foreign Affairs**, September/October 2018, pp. 116-126.
- Mabon, Simon : “Introduction”, **Saudi Arabia, Iran and the Struggle, to Shape the Middle East**, The Foreign Policy Center, November 2018, pp. 3-5.
- Mabon, Simon, : “People, Sects and States: Interrogating Sectarianism
Ardovini, Lucia in the Contemporary Middle East”, **Global Discourse**, Vol. 6, No. 4, 2017, pp. 551-560.
- Makdisi, Ussama : **The Mythology of the Sectarian Middle East**, Center for the Middle East, February 2017.
- “The Problem of Sectarianism in the Middle East in an Age of Western Hegemony”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 23-34.
- Malmvig, Helle : “Power, Identity and Securitization in Middle East: Regional Order after the Arab Uprisings”, **Mediterranean Politics**, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 145-148.
- Martini, Jeffrey, : **The Future of Sectarian Relations in the Middle
Williams, Heather, East**, Perspective, Rand Corporation, 2017.
Young, William

- Matthiesen, Toby : **Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't**, California, Stanford University Press, 2013.
- Mearsheimer, John J. : "Realism, the Real World and the Academy", **Realism and Institutionalism in International Studies**, Ed. Michael Brecher, Frank P. Harvey, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2002, pp. 23-33.
- Mitchell, Claire : "Etnik Kimliklerin Dini İçeriği", **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Çev. Sultan Işık, Fırat Mollaer, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, pp. 536-558.
- Mollaer, Fırat : "Kimlik: Can Alıcı bir Mesele ve Banalleşen bir Kelime", **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, pp. 7-17.
- Mottahedeh, Roy : **Peygamberin Hırkası: İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Nasr, Vali : **The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future**, New York, Norton Company, 2007.
- "International Politics, Domestic Imperatives and Identity Mobilization: Sectarianism in Pakistan, 1979-1998", **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 77-99.
- "Iran Among the Ruins: Tehran's Advantage in a Turbulent Middle East", **Foreign Affairs**, March/April 2018, pp. 108-118.
- Nye, Joseph S. : "Get Smart: Combining Hard and Soft Power", **Foreign Affairs**, Vol. 88, No. 4, July/August 2009, pp. 160-164.

- Oğuz, Sami, Çakır, Ruşen : **Hatemi'nin İran'ı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Okruhlik, Gwenn : "Saudi Arabian – Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation", **Middle East Policy**, Vol. X, No. 2, Summer 2003, pp. 113-125.
- Ostovar, Afshon : "Sectarianism and Iranian Foreign Policy", **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 87-111.
- Parchami, Ali : "The 'Arab Spring': the View from Tehran", **Contemporary Politics**, Vol. 18, No. 1, March 2012, pp. 35-52.
- Parekh, Bhikhu : "Kimliğin Mantığı", **Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık**, Ed. Fırat Mollaer, Çev. Suat Aksoy, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2014, pp. 53-76.
- Pew Forum on Religion and Public Life : "The Global Religious Landscape: A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010", **The Pew Research Center**, December 2012, (Çevrimiçi), <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2014/01/global-religion-full.pdf>, 23.12.2017.
- Philip, Catherine : "Saudis Bid to Match Iran by Enriching Uranium", **The Times**, 12.05.2018, (Çevrimiçi), <https://www.thetimes.co.uk/article/saudis-bid-to-match-iran-by-enriching-uranium-vrj7q9rms>, 25.02.2019.
- Phillips, Christopher : "Sectarianism and Conflict in Syria", **Third World Quarterly**, Vol. 36, No. 2, 2015, pp. 357-376.
- Postel, Danny, Hashemi, Nader : "Playing with Fire: Trump, the Saudi-Iranian Rivalry, and the Geopolitics of Sectarianization in the Middle East", **Sectarianism and the Politics of Hate**,

(Çevrimiçi), https://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2018/IEMed_Trump_Saudi_Iran_Sectarianization_Medyearbook2018_Postel_Hashemi.pdf, 04.03.2019.

- Potter, Lawrence G. : Ed., **Sectarian Politics in the Persian Gulf**, New York, Oxford University Press, 2014.
- Rabi, Uzi, : “The Geopolitics of Sectarianism in the Persian Gulf”,
Mueller, Chelsi **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Vol. 12, No. 1, 2018, pp. 46-65.
- Rosenau, James N. : “Premises and Promises of Decision-Making Analysis”, **Contemporary Political Analysis**, Ed. James C. Charlesworth, New York, Free Press, 1967, pp. 189-211.
- “Pre-Theorizing About Foreign Policy in a Globalized World”, **The Study of World Politics: Theoretical and Methodological Challenges**, New York, Routledge, 2006, pp. 200-205.
- Russell, James A. : “Saudi Arabia in the 21th Century: A New Security Dilemma”, **Middle East Policy**, Vol. XII, No. 3, Fall 2005.
- Sadeghi-Boroujerdi E.: “Strategic Depth, Counterinsurgency, and the Logic of Sectarianization: The Islamic Republic of Iran’s Security Doctrine and Its Regional Implications”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 159-184.
- Salamey, Imad, : “Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making
Othman, Zanoobia **Iranian Foreign Policy**”, **Politics, Religion & Ideology**, Vol. 12, No. 2, 2011, pp. 197-212.
- Salamey, Imad, : “Democratic Transition and Sectarian Populism: The
Tabar, Paul **Case of Lebanon**”, **Contemporary Arab Affairs**, Vol. 5, No. 4, 2012, pp. 497-512.

- Salihi, Emin : “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve ‘Şii Hilali’ Söylemi, **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011, pp. 193-213.
- Salloukh, Bassel F. : “The Sectarianization of Geopolitics in the Middle East”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 35-52.
- Sayigh, Yezid : “The Arab Region at Tipping Point: Why Sectarianism Fails to Explain the Turmoil”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 53-59.
- Sedghi, Hamideh : “Trumpism: The Geopolitics of the United States, the Middle East and Iran”, **Socialism and Democracy**, Vol. 31, No. 3, 2017, pp. 82-93.
- Siegel, Alexandra : “Twitter Wars: Sunni-Shia Conflict and Cooperation in the Digital Age”, **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 157-180.
- Sisk, Timothy D. : “Peacebuilding in Sectarianized Conflicts: Findings and Implications for Theory and Practice”, **Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East**, Ed. Nader Hashemi, Danny Postel, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 259-276.
- Soage, Ana B. : **What is Really Behind the Saudi-Iranian Cold War?**, Opinion Paper, Instituto Espanol de Estudios Estrategicos, June 2017.
- Terhalle, Maximillian : “Are the Shia Rising?”, **Middle East Policy**, Vol. XIV, No. 2, Summer 2007, pp. 69-83.

- Tetreault, Mary A. : “The Winter of the Arab Spring in the Gulf Monarchies”, **Globalizations**, Vol. 8, No. 5, October 2011, pp. 629-637.
- Tudor, Cristian : “Conflict, A Shaping Factor of the Middle East”, **Military Art and Science**, Vol. 58, No. 2, 2010, pp. 193-204.
- Turner, Louis, : “Saudi Arabia: The Power of the Purse-Strings”,
Bedore, James **International Affairs**, 2001, pp. 405-420.
- Tzemprin, Athina, : “The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the
Jozic, Jugoslav, Way Ahead”, **Croatian Political Science Review**,
Lambare, Henry Vol. 52, No. 4-5, 2015, pp. 187-202.
- Uslu, Ateş : “İbn Teymiyye’nin Siyasal Düşüncesi: Öze Dönüş ve
Şeriata Dayalı Yönetim”, **Mevsimlik**, Sayı 3,
Aralık-Ocak-Şubat 2015-2016, pp. 23-31.
- Uzuner, Zuhail M. : “Dış Politikada Değişim Tartışmaları”, **Mekan,**
Kimlik, Güç ve Dış Politika, Ed. Gülten S. Ayman,
İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012, pp. 355-373.
- Visser, Reidar : “The Territorial Aspect of Sectarianism in Iraq”,
International Journal of Contemporary Iraqi
Studies, Vol. 4, No. 3, 2010, pp. 295-304.
- Volkan, Vamık D. : “Large-Group Identity: Border Psychology and
Related Societal Processes”, **Mind and Human**
Interaction, Vol. 13, 2003, pp. 49-76.
- Walt, Stephen M. : “Realism and Security”, **Oxford Research**
Encyclopedia of International Studies, March 2010,
(Çevrimiçi),
<http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-286?print=pdf>, 02.10.2018.
- Warde, Ibrahim : “Wagering on Sectarianism: The Political Economy of
Extremism”, **The Muslim World**, Vol. 106, January
2016, pp. 205-216.

- Wehrey, Frederick : Ed., **Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East**, New York, Oxford University Press, 2017.
- Weldes, Jutta : “Constructing National Interests”, **European Journal of International Relations**, Vol. 2, No. 3, 1996, pp. 275-318.
- Wendt, Alexander : “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Vol. 46, No. 2, Spring 1992, pp. 391-425.
- “Collective Identity Formation and the International State”, **The American Political Science Review**, Vol. 88, No. 2, June 1994, pp. 384-396.
- “Constructing International Politics“, **International Security**, Vol. 20, No. 1, Summer 1995, pp. 71-81.
- Yaghi, Mohammed : “Media and Sectarianism in the Middle East: Saudi Hegemony over Pan-Arab Media”, **International Journal of Media & Cultural Politics**, Vol. 13, No. 1-2, 2017, pp. 39-56.
- Yamao, Dai : “Sectarianism Twisted: Changing Cleavages in the Elections of Post-War Iraq”, **Arab Studies Quarterly**, Vol. 34, No. 1, pp. 27-51.
- Zarif Mohammad J. : “Let Us Rid the World of Wahhabism”, **The New York Times**, 13.09.2016, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2016/09/14/opinion/mohammad-javad-zarif-let-us-rid-the-world-of-wahhabism.html>, 27.02.2019.

“280 Milyar Dolarlık Anlaşmaya İmzayı Attılar”,
20.05.2017, **CNN Türk**, (Çevrimiçi),
<http://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-280-milyar-dolarlik-anlasmaya-imzayi-attilar>, 25.05.2017.

“39. Körfez İşbirliği Konseyi Zirvesi Sona Erdi”, **CNN Türk**, 09.12.2018, (Çevrimiçi),
<https://www.cnnturk.com/dunya/39-korfez-isbirligi-konseyi-zirvesi-sona-erdi>, 26.02.2019.

“ABD, İran’daki 3 Nükleer Programa İzin Verdi”,
CNN Türk, 06.11.2018, (Çevrimiçi),
<https://www.cnnturk.com/dunya/abdden-irandaki-3-nukleer-programa-izin-verdi>, 26.02.2019.

“ABD’de Suudi Arabistan’a İlk 11 Eylül Davası Açıldı”, **CNN Türk**, 02.10.2016, (Çevrimiçi),
<http://www.cnnturk.com/dunya/abdde-suudi-arabistana-ilk-11-eylul-davasi-acildi> 25.05.2017.

“ABD’nin İran’a Yönelik Ambargosu Başladı”, **CNN Türk**, 05.11.2018, (Çevrimiçi),
<https://www.cnnturk.com/dunya/abdnin-irana-yonelik-ambargosu-basladi>, 26.02.2019.

“Ahmedinejad’dan Mısır’a Tarihi Ziyaret”, **Hürriyet**, 05.02.2013, (Çevrimiçi),
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmedinejaddan-misira-tarihi-ziyaret-22524330>, 02.03.2019.

“Ahmadinejad Arrives in Saudi Arabia on First Official Visit”, **Haaretz**, 03.03.2007, (Çevrimiçi),
<https://www.haaretz.com/1.4808884>, 01.03.2019.

“BM’den Suudi Arabistan ve İran’a Çağrı”, **CNN Türk**, 08.11.2017, (Çevrimiçi),
<https://www.cnnturk.com/dunya/bmden-suudi-arabistan-ve-irana-cagri>, 18.12.2017.

“Gerilim Çok Yüksek! Savaş Sosyal Medya’da Başladı”, **Hürriyet**, 18.12.2017, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/gerilim-cok-yuksek-savas-sosyal-medyada-basladi-40681486>, 18.12.2017.

“Iraq’s President Meets Saudi King After Visiting Rival Iran”, **The Associated Press News**, 18.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.apnews.com/46c36ebc73e44793b81a43d6a3185741>, 25.02.2019.

“İran ve Suudi Arabistan Arasında Neler Yaşandı?”, **CNN Türk**, 07.05.2017, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/iran-ve-suudi-arabistan-arasinda-neler-yasandi>, 25.05.2017.

“İran’dan ABD’ye Tehdit”, **CNN Türk**, 22.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/irandan-abdye-tehdit>, 26.02.2019.

“Katar’ın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü OPEC’ten Ayrılma Kararı Ne Anlama Geliyor?”, **BBC**, 04.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46435925>, 27.02.2019.

“Kuwait”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html>, 21.03.2019.

“Ruhani’dan ‘ABD’ye Boyun Eğmeyeceğiz’ Açıklaması”, **CNN Türk**, 19.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/ruhaniden-abdye-boyun-egmeyecegiz-aciklamasi>, 26.02.2019.

“Price Protests Turn Political in Iran as Rallies Spread”, **Reuters**, 29.12.2017, (çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-iran-economy-protests/price-protests-turn-political-in-iran-as-rallies-spread-idUSKBN1EN0P0>, 16.04.2018.

“Saudi Arabia and Iran Don’t Like Each Other in Life – So What Happens at OPEC Meetings?”, **CNBC**, 06.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnbcc.com/2018/12/06/saudi-arabia-and-iran-dont-like-each-other--how-are-they-at-opec.html>, 27.02.2019.

“Saudi Arabia Says It is Beacon of ‘Light’ against Iran despite Khashoggi Crises”, **Reuters**, 27.10.2018, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-bahrain-summit/saudi-arabia-says-it-is-beacon-of-light-against-iran-despite-khashoggi-crisis-idUSKCN1N10DD>, 26.02.2019.

“Saudi Arabia Warns It Will Pursue Nuclear Weapons If Iran Does”, **CNN**, 15.03.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnn.com/2018/03/15/middleeast/saudi-arabia-iran-nuclear-weapons-intl/index.html>, 27.02.2019.

“Suudi Arabistan İlk Kadın Büyükelçiyi ABD’ye Atadı”, **TRT Haber**, 24.02.2019, (Çevrimiçi), https://www.trthaber.com/m/?news=suudi-veliaht-prens-washington-buyukelciligine-prenses-rimayi-atadi&news_id=406193&category_id=4, 03.03.2019.

“Suudi Arabistan Kralı Selman’dan İran için Sert Açıklamalar”, **CNN Türk**, 21.05.2017, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-suudi-arabistan-krali-selmandan-iran-icin-sert-aciklamalar>, 25.05.2017.

“Suudi Arabistan ve İran arasındaki Gerginlik Büyüyor”, **CNN Türk**, 04.01.2016, (Çevrimiçi), <http://www.cnnturk.com/video/dunya/suudi-arabistan-ile-iran-arasinda-gerginlik-buyuyor>, 25.05.2017.

“Suudi Arabistan Veliath Prensi Değişebilir”, **CNN Türk**, 31.10.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/suudi-arabistan-veliaht-prensi-degisebilir>, 26.02.2019.

“Suudi Arabistan’dan Eğlence Sektörünü 54 Milyar Dolarlık Yatırım”, **BBC Türkiye**, 22.02.2018, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43154629>, 02.03.2019.

“Suudi Arabistan’daki Yolsuzluk Operasyonuyla 800 Milyar Dolar Devlete Geçebilir”, **CNN Türk**, 09.11.2017, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/suudi-arabistandaki-yolsuzluk-operasyonu-800-milyar-dolar-devlete-gecebilir>, 18.12.2017.

“Syrian Observatory Says War Has Killed More Than Half a Million”, **Reuters**, 12.03.2018, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria/syrian-observatory-says-war-has-killed-more-than-half-a-million-idUSKCN1GO13M>, 03.03.2019.

“Tarafların Sürekli Değiştiği Savaşta Ağır Yıkım: Dünya ‘İtidal’ Çağrısında!”, **CNN Türk**, 13.12.2017, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/taraflarin-surekli-degistigi-savasta-agir-yikim-dunya-itidal-cagrisinda?page=1>, 18.12.2017.

“United Arab Emirates”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ae.html>, 21.03.2019.

“US Re-imposes Iran Sanctions, But Waivers Eight Countries for Oil Imports”, **France24**, 05.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.france24.com/en/20181105-iran-usa-sanctions-waivers-eight-countries-oil-imports-nuclear>, 03.03.2019.

“Veliath Prense Sırt Çeviren Onlarca Prens, Yeni Kralı Belirlledi”, **CNN Türk**, 20.11.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/veliaht-prense-sirt-ceviren-onlarca-prens-yeni-krali-belirlledi>, 26.02.2019.

“Yemen Death Toll ‘Six Times Higher’ Than Estimated”, **The Telegraph**, 12.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/12/12/yemen-death-toll-six-times-higher-estimated/>, 03.03.2019.

“Yemen Fast Facts”, **CNN**, 14.12.2018, (Çevrimiçi), <https://www.cnn.com/2013/07/10/world/meast/yemen-fast-facts/index.html>, 03.03.2019.

“Bahrain”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ba.html>, 07.03.2016.

“Biography”, **The Office of the Supreme Leader**, 06.02.2010, (Çevrimiçi), <http://www.leader.ir/en/biography>, 13.10.2018.

“Güç”, **Türk Dil Kurumu**, (Çevrimiçi), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5922a6e07dd991.02472972, 22.05.2017.

“Iran”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, 07.03.2016.

“Jordan”, **International Religious Freedom Report 2005**, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, U.S. Department of State, (Çevrimiçi), <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2005/51602.htm>, 23.12.2017.

“Kings of Saudi Arabia”, **Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs**, (Çevrimiçi), <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/aboutKingDom/SaudiArabiaKings/Pages/default.aspx>, 20.02.2019.

“Mezhep”, **Türk Dil Kurumu**, (Çevrimiçi),
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.578682dbe78356.22388378,
13.07.2016.

“Oman”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi),
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mu.html>, 21.03.2019.

“Qatar”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi),
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/qa.html>, 07.03.2016.

“Saudi Arabia”, **The World Factbook**, (Çevrimiçi),
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>, 07.03.2016.

“Syria Emergency”, **UNHCR**, 19.04.2018, (Çevrimiçi),
<https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>,
03.03.2019.

“Syria - Total Persons of Concern by Country of Asylum”, **UNHCR Operational Portal**, 07.02.2019,
https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#_ga=2.233950105.660904086.1551649832-969142589.1551649832,
03.03.2019.

“The World’s Muslims: Religion, Politics and Society”, **Pew Research Center**, 30.04.2013, (Çevrimiçi),
<http://www.pewforum.org/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-overview/>,
31.05.2016.

“Umman’ın Siyasi Görünümü”, **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/oman-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 21.03.2019.

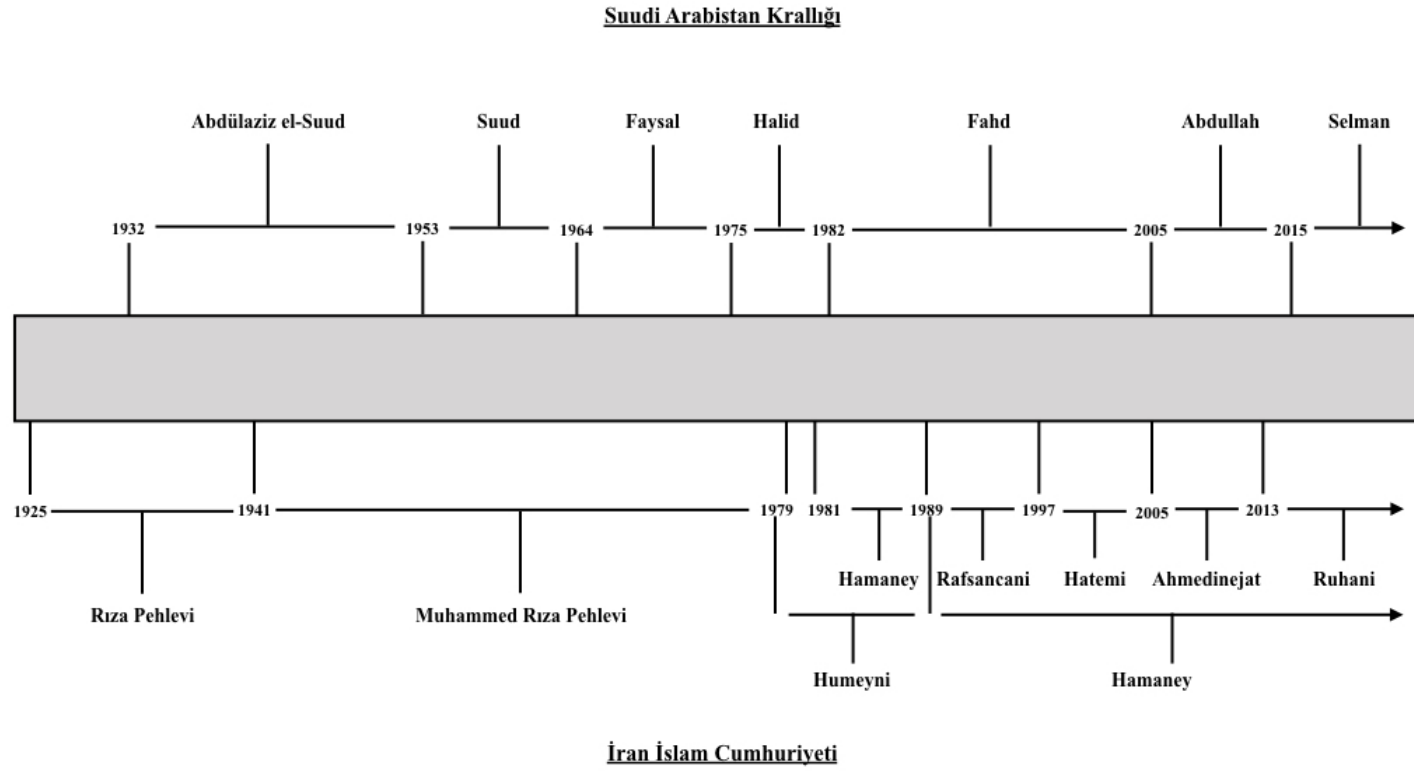
“U.S. and World Population Clock”, **United States Census Bureau**, (Çevrimiçi),
<http://www.census.gov/popclock/>, 13.09.2018.

“World’s Muslim Population More Widespread Than You Might Think”, **Pew Research Center**, 31.01.2017, (Çevrimiçi), <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/01/31/worlds-muslim-population-more-widespread-than-you-might-think/> 17.02.2019.

EKLER

Ek 1: Suudi Arabistan Krallığı ve İran İslam Cumhuriyeti Üst Düzey Karar Alıcıları Kronolojik Tablosu

EKLER

Ek 2: Suudi Arabistan – İran Karşılaştırma Tablosu*

	Suudi Arabistan	İran
Nüfus	33 milyon	83 milyon
Yönetim Tarzı	Mutlak Monarşi	Cumhuriyet
Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	54.500 dolar	20.100 dolar
İhracat Hacmi	221.1 milyar dolar	101.4 milyar dolar
İhracat Ortakları	%12.2 Japonya %11.7 Çin %9 Güney Kore %8.9 Hindistan %8.3 ABD %6.7 BAE %4.2 Singapur	%27.5 Çin %15.1 Hindistan %11.4 Güney Kore %11.1 Türkiye %5.7 İtalya %5.3 Japonya
İthalat Hacmi	119.3 milyar dolar	76.3 milyar dolar
İthalat Ortakları	%15.4 Çin %13.6 ABD %6.5 BAE %5.8 Almanya %4.1 Japonya %4.1 Hindistan %4 Güney Kore	%29.8 BAE %12.7 Çin %4.4 Türkiye %4 Güney Kore %4 Almanya
Askeri Harcamanın GSYH'ya Oranı	%9.85 (2016)	%5

Kaynak: Bu tablo aşağıdaki internet sitelerinden alınan bilgilerle tarafımca hazırlanmıştır:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>.

*Ülke verilerinin çoğu 2017 senesine dayanmaktadır. Nüfus bilgileri 2018 yılına aittir.

**Ek 3: Suudi Arabistan – İran’ın 1991-2016 Yılları Arası Birbirlerine
Yaptıkları İhracat Rakamları***

	SUUDİ ARABİSTAN	İRAN
2016	575,73	3.180,00
2015	122.320,95	200.828,78
2014	101.718,26	176.989,86
2013	80.407,57	120.649,48
2012	118.978,02	94.064,65
2011	307.746,25	60.840,61
2010	243.007,24	151.924,19
2009	225.328,91	155.721,54
2008	217.204,54	479.760,87
2007	323.908,98	455.548,54
2006	289.473,76	561.722,67
2005	217.593,32	479.799,41
2004	239.147,23	283.101,69
2003	199.643,98	148.732,72
2002	219.193,61	80.381,17
2001	117.780,95	109.783,07
2000	34.097,91	89.111,04
1998	45.287,03	65.894,86
1996	11.506,44	58.669,94
1995	18.245,96	59.485,02
1994	13.767,67	66.781,34
1993	29.038,03	35.082,39
1992	87.253,44	8.680,01
1991	17.924,75	558,88

*Kaynak: Bu tablo aşağıdaki internet sitesinden alınan bilgilerle tarafımda hazırlanmıştır:
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/SAU/Year/2016/TradeFlow/EXPIMP>.*

**Bin Dolar*

**Ek 4: Ülkelere Göre Petrol Üretim, Tüketim, İhracat, İthalat ve
Rezerv Rakamları***

	Petrol Üretimi (Günlük Bin Varil) 2017	Petrol Rezervi (Milyar Varil) 2017	Petrol Tüketimi (Günlük Bin Varil) 2016	Petrol İhracatı (Günlük Bin Varil) 2016	Petrol İthalatı (Günlük Bin Varil) 2016
ABD	(1) 15.647	(11) 35	(1) 19.687		(1) 7.850
Suudi Arabistan	(2) 12.090	(2) 266	(6) 3.302	(1) 7.334	
Rusya	(3) 11.210	(8) 80	(5) 3.631	(2) 5.114	
Kanada	(4) 4.958	(3) 170	(9) 2.471	(4) 2.750	(12) 891
Çin	(5) 4.779	(13) 26	(2) 12.792		(2) 7.621
İran	(6) 4.695	(4) 158	(12) 1.804	(7) 1.897	
Venezuela	(12) 2.077	(1) 301		(8) 1.725	

*Kaynak: Bu tablo aşağıdaki internet sitesinden alınan bilgilerle tarafımca hazırlanmıştır:
<https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?iso=VEN&cy=2017>.*

** Parantez içerisinde belirtilen rakamlar ülkelerin ilgili alandaki dünya sıralamasını göstermektedir.
Boş bırakılan kutular dünya sıralamasında ilk 15 içerisinde yer almadığı için belirtilmemiştir.*

ÖZGEÇMİŞ

Gizem Örgev 1988 senesinde İstanbul’da doğmuştur. Lise öğrenimine Napoli, İtalya’da başlayıp 2004 senesinde Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi’ni bitirmiştir. 2009 senesinde Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngilizce/Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü ile Strasbourg Üniversitesi İngilizce/Fransızca/Türkçe Mütercim-Tercümanlık Bölümü’nün ortaklaşa yürüttüğü çift anadal programından mezun olmuştur. Yüksek Lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde “Çatışma ve İşbirliği Çerçevesinde Türkiye – İsrail İlişkilerinin Sürdürülebilirliği” adlı çalışmayla tamamlamıştır. Lisans döneminde T.C. Brüksel Başkonsolosluğu ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nde staj yaptıktan sonra 2009-2017 yılları arasında Şekerbank T.A.Ş. Özel Kalem Müdürlüğü’nde mütercim-tercüman olarak görev yapmıştır. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bilmektedir.